

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Historické vědy – didaktika dějepisu

Milan Hes

**Didaktické aspekty historické paměti
holocaustu**

**Didactical aspects of holocaust historic
memory**

Disertační práce

vedoucí práce - Prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc.

2012

PODĚKOVÁNÍ

Srdečně bych chtěl poděkovat všem, kteří mě radou, milým slovem, vlastním vzorem a zkušeností ovlivnili:

Mišce, rodičům, dědovi, školiteli práce Prof. PhDr. Zdeňku Benešovi, CSc., Doc. PaedDr. Viliamu Kratochvílovi, PhD. (FF UK Bratislava), Doc. PhDr. Iloně Gillernové, CSc. (FF UK Praha), PhDr. Ivanu Slaměnkovi, CSc. (FF UK Praha), Mgr. Jakubu Mlynářovi (CVH Malach Praha), Mgr. Miriam Mouryc (Yad Vashem Jeruzalém), Mgr. Janu Špringlovi (Památník Terezín), Mgr. Nataše Šimkú, panu Luďku Eliášovi, kolegům z gymnázia, přátelům, kamarádům a mnoha dalším, kteří mě podporovali.

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 13. ledna 2012

Milan Hes

Abstrakt:

Disertace přináší představení vzájemného vztahu dějin a paměti. Klade si otázky po narůstajícím zájmu o paměť. V této souvislosti se rovněž snaží ukázat, že paměť vztah k minulému demokratizuje a významným způsobem tak rozšiřuje možnosti tematizace minulého i mimo oblast tradiční historiografie. Práce si všímá ovládnutí paměti v prostředí nedemokratických režimů, ale k úvaze rovněž předkládá hypotetické eventuality zneužití paměti v systémech demokratických. Zvláštní pozornost je věnována zkreslování paměti šoa.

Významnou měrou se disertace zabývá vzpomínkami přeživších šoa. Mezi klíčové roviny svědectví, které jsou v této práci sledovány, tak patří otázky vztahu přeživších k vlastním vzpomínkám a vzpomínání, jejich motivace k započatí vyprávění o minulém nebo naopak objasnění důvodů, které je vedly k tomu, že řadu let či desetiletí o válečných zážitcích mlčeli.

K rozboru komunikativní paměti přeživších byla využita „vzpomínková“ literatura šoa a vizuální archiv orální historie USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education. Disertace se zamýšlí nad možnostmi historického poznání, které příjemcům filmových svědectví tento archiv přináší. Klade si rovněž otázky po tom, k jakým didaktickým výzvám inspiruje. Na příkladu středoškolské výuky dějepisu je předloženo k diskusi několik didaktických přístupů. Ty nabízejí možnost jak s pamětí šoa, audiovizuálními svědectvími a oral history v edukačním prostředí pracovat.

Klíčová slova: paměť – přeživší šoa – audiovizuální archiv – didaktika dějepisu

Abstract:

This dissertation focuses on the presentation of the mutual relationship of history and memory. It asks questions relating to the increasing interest in the memory. Concerning the memory, we want to draw the attention to the fact that the memory tends to democratize the past and broadens the possibilities of themes of the past in a very prominent way even outside the traditional historiography. The work is attentive to memory controlling in the undemocratic environments not forgetting to mention abusing of the memory in the democratic regimes too. Special attention is paid to the twisted memories of the shoah.

The focus of this dissertation is therefore the memories of the shoah survivors. The key elements of the testimonies, which are pursued in this work, are thus questions in relation with the shoah survivors and their own memories and remembering, their motivation for talking about the past or clarifying the reasons which led them to being silent for years and years about their war experiences.

To investigate the communication memory of the shoah survivors, “memory shoah literature” was used, together with visual archives of the oral history USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education. The work reflects about the historical knowledge brought to the recipients of the film testimonies from these archives. It follows with the questions about the possible didactical challenges they contain. Various didactical approaches are shown connected to the secondary history education. They offer us the way how to work with the shoah memory, audiovisual testimonies and oral history in the education environment.

Key words: memory – the shoah survivors – audiovisual archives – history didactics

Obsah:

Úvod	7
1. KAPITOLA: Paměť a dějiny	10
1.1. Zájem o paměť	10
1.1.1. Nesamozřejmost otázky po vzestupu tématu paměti	10
1.1.2. Technika, technologie a paměť	11
1.1.3. Paměť jako součást sebereflexe současné civilizace.....	15
1.1.4. Přeživší šoa jako živoucí výzva pro zachování paměti	18
1.1.5. Demokratické společnosti a nárůst politické participace jako podněty pro nárůst zájmu o paměť	21
1.2. Potlačení a ztráta paměti	30
1.2.1. Individuální paměť a problematika zapomínání	31
1.2.2. Kolektivní paměť	33
1.2.3. Příklad první: Paměť židovská – vzorový vztah k paměti?.....	39
1.2.4. Ztráta paměti – mýtus.....	43
1.2.5. Ztráta paměti – „jednorozměrný člověk“	48
1.2.6. Ztráta paměti – prostředí nedemokratické vlády	55
1.2.7. Příklad druhý: Potlačení paměti šoa	64
1.3. Vzájemný vztah dějin a paměti	86
1.3.1. Minulost v dějinách, minulost v paměti	86
1.3.2. Paměť jako nástroj i předmět nekonvenčního dějepiscetví.....	94
2. KAPITOLA: K charakteru vzpomínek přeživších v memoárové literatuře šoa	98
2.1. Nárůst zájmu o paměť přeživších mezi širokou veřejností	98
2.2. Kolektivní paměť šoa a memoárová literatura	101
2.2.1. Intelektuál a paměť šoa	105
2.2.2. Kategorie reflektované subjektivity	109
2.2.3. Autor se ptá sám sebe, zda má „právo“ vypovídat.....	113
2.2.4. Emoce a autorský text	120
2.2.5. Motivace k literárnímu zpracování vlastních vzpomínek	124
3. KAPITOLA: Místo paměti šoa – Centrum vizuální historie Malach	133
3.1. Místo paměti – archiv.....	133
3.1.1. Vznik a fungování míst paměti	133
3.1.2. Stručné představení Centra vizuální historie Malach.....	139
3.1.3. Audiovizuální archiv	144
4. KAPITOLA: Vzpomínky pamětníka	152
4.1. Svědectví pamětníků – obecné předpoklady	152
4.2. K záměrům rozboru audiovizuálního svědectví.....	158
4.2.1. Co umožnilo přežít?	164
4.2.2. Pocity přeživších po osvobození – prostředí paměti šoa.....	170
4.2.3. Vliv psychiky přeživších na možnosti a charakter vzpomínání.....	177
4.2.4. Ochota a motivace přeživších vyprávět o prožitku šoa.....	188
4.2.5. Příklad třetí: Úkryt, ghetto a tábor v paměti přeživších. Krátké zamyšlení nad významem „klíčové“ vzpomínky v kontextu pamětníkovy vyprávění.	203
5. KAPITOLA: Audiovizuální svědectví v edukačním prostředí	210
5.1. K didaktickým aspektům audiovizuálního svědectví šoa – úvodní zamyšlení	210
5.1.1. Oral history a edukační prostředí	212
5.1.2. Školní historický pramen	224
5.1.3. Specifika audiovizuálního svědectví jako školního historického pramene.....	229
Závěr.....	244

Seznam literatury a pramenů.....	246
Přílohy	267

Úvod

Předkládaná práce si klade za cíl nahlédnout vzájemný vztah mezi dějinami a pamětí, a to s důrazem na didaktické využití paměti přeživších šoa. Paměť je zde pojímána jako fenomén, který může významnou měrou napomáhat k utváření žitého a živého vztahu k minulosti (historického vědomí). Není tak představována jako konkurence či dokonce hrozba pro odbornou historiografii, ale naopak jako vazba k minulému, se kterou lze při poznávání dějin smysluplně spolupracovat. Paměť dokáže přinášet svébytné pohledy na proběhlé historické události, nezdědka poodkrývá témata doposud skrytá či tabuizovaná, umožňuje do veřejně sdíleného vztahu k minulému vstupovat jedincům a skupinám z řad dlouhodobě mlčících či přehlížených.

Vycházíme z toho, že paměť přeživších šoa je výrazným příkladem generační paměti, který by neměl upadnout v zapomenutí. V českém prostředí byl sice jistý zájem o vzpomínky přeživších patrný ihned po skončení války, celospolečensky rozšířeným jevem se však stal (s krátkou výjimkou šedesátých let) až v posledních dvou dekadách. Do určité míry jsme svědky procesu, který v západoevropském (severoamerickém) prostředí započal již před více jak padesáti lety a vrcholil přibližně o tři desetiletí později. Pozornost, jež začala být věnována vzpomínkám přeživších šoa, představuje jeden z nejdůležitějších důvodů, který ve svém důsledku vedl k všeobecnému nárůstu oblíbenosti paměti.

V textu však není sledována pouze otázka po narůstajícím zájmu o paměť. Rovněž jsou připomínány četné snahy historickou paměť ovládat, dezinterpretovat a zneužívat k nejrůznějším (převážně politickým) cílům. Mezi typické příklady často účelového nakládání s pamětí, kterým je věnována zvláštní pozornost, patří zacházení s pamětí šoa. Obzvláště v komunistických režimech se dlouhodobě jednalo o téma, které patřilo mezi soustavně přehlížené a potlačované. I z tohoto důvodu nenacházela v Československu podstatná část přeživších odvahu vystoupit se svými prožitky na veřejnost. Očití svědci šoa tak často nevyprávěli o svých zážitcích ani v rodinném prostředí a obvykle se odhodlali poskytnout svědectví až po změnách, které započaly v listopadu 1989.

V disertaci jsou nejprve analyzována svědectví pamětníků, kteří o svých zkušenostech pojednali v (autobiografickém) „autorském“ textu. Po nich následuje interpretace svědectví těch přeživších, kteří se jako narátoři aktivně podíleli na konkrétním orálně historickém projektu. V obou případech je pozornost věnována rovinám pamětníkovy vyprávění, v kterých se zabývá vztahem k vlastní paměti a vzpomínání. Uvědomujeme si totiž, že ačkoli

jsou tyto vrstvy paměti její podstatnou součástí, zpravidla se v běžně zveřejněných svědeckých objevují jen v minimální míře. Tematicky se tedy jedná především o popis obtíží a překážek nejrůznějšího charakteru, jež podle vypravěče akt vzpomínání provázely nebo ho podstatnou měrou komplikovaly. Jako velmi důležité se rovněž ukazuje i pamětníkovo zamyšlení nad případným potlačením (zapomenutím) prožitého. Cenné jsou také postřehy, které poodhalují motivaci k započatí vyprávění (psaní). Svědkovo případné přemítání nad významem „aktuálně“ vyprávěných (zapsaných) vzpomínek pro něj samotného, jeho blízké a další možné příjemce mediálního sdělení nám nabízí možnost hodnotit na svědeckých pamětníků nejen ryze dějinný obsah vzpomínek, ale také jejich stejně důležitou rovinu současnou. Interpretace audiovizuálních svědeckých (textů) pamětníků je tak v našem případě převážně zamyšlením nad charakterem vzpomínání konkrétních osob, které prošli hrůzami šoa.

Svébytný prostor v předkládaném textu zaujímá úvaha nad tím, jaké možnosti poznávání minulosti může pro historiografii, didaktiku dějepisu i širokou veřejnost přinášet konkrétní archiv vizuální historie. Disertace se snaží názorně ukázat to, jak se moderní úložiště elektronických dat může stát nejen skutečně živým místem paměti, ale rovněž funkčním edukačním prostředím. Ti z přeživších šoa, kteří se nakonec rozhodli poskytnout své svědectví k dispozici veřejnosti, to často učinili také proto, aby nabídli možnost poučení následujícím generacím.

Přes aktuálnost tématu historické paměti (šoa) je třeba konstatovat, že v českém prostředí neexistuje doposud v didaktice dějepisu významnější práce, která by se detailněji věnovala otázkám rozboru „charakteristických znaků“ autobiografické paměti. Předkládaná disertace chce být alespoň skromným příspěvkem k této otázce. Ráda by se také ve vztahu ke sledované problematice stala podnětem k dalším mezipředmětovým bádáním i jistou nabídkou konkrétního využití audiovizuálního svědeckého pamětníka (šoa) jako školního historického pramene. S velkou pravděpodobností se totiž i v námi předkládaném případě ukazuje, že tento druh „historické informace“ je pro současné žáky a studenty velmi atraktivní a blízký.

V nejobecnějších rovinách pojetí kolektivní paměti disertace vychází především z textů francouzského sociologa Maurice Halbwachse a německého egyptologa Jana Assmanna. Při řešení otázky po narůstajícím zájmu o paměť se opírá o myšlenky polského historika Marcina Kuly a (výše zmiňovaného) Jana Assmanna, jehož kniha „Kultura a paměť“ se rovněž stala cennou inspirací k vymezení pojetí školního historického pramene. Pro sledování možností využití oral history a audiovizuálního svědeckého v edukačním prostředí

nachází práce oporu zejména v přístupech anglického historika Roberta Stradlinga a slovenského didaktika Viliama Kratochvíla. Dodejme, že v souvislosti se zde představovaným chápáním pojetí didaktiky dějepisu, v rámci kterého je pojednáno o sledovaném tématu historické paměti šoa, se rovněž ukázaly jako velmi podnětné úvahy historika a didaktika Zdeňka Beneše.

Pramennou základnu práce lze přehledně členit do tří kategorií. Za prvé se jedná o publikovaná svědectví přeživších šoa. Povětšinou jde o vzpomínkovou literaturu, která se teprve od počátku 90. let minulého století ve větší míře začala objevovat na českém a slovenském knižním trhu. Dále jsou analyzována vybraná „filmová“ svědectví vizuálního archivu USC Shoah Foudation Institute for Visual History and Education. Konečně do třetice bylo jako pramene v disertaci využito výsledků empirické sondy, kterou autor práce během výuky v pražském Centru vizuální historie Malach opakovaně zadával studentům středoškolského semináře soudobých dějin.

1. KAPITOLA: Paměť a dějiny

*„Paměť je duchovní páteř,
bez které se naše tělo pokříví.
Zapomnění je Atlantida,
která už neodvratně zmizela
pod ledovými vodami oceánu.“
(Arnošt Lustig)*

1.1. Zájem o paměť

Položme si nejprve otázku po zvyšujícím se zájmu o problematiku paměti. Tento nárůst není charakteristický jen pro historiografii, ale i pro ostatní společenské vědy. Ponechme prozatím stranou možná členění a definice paměti, která se v pestré paletě oborů a přístupů nabízejí. Dejme zkrátka přednost prosté, ale zásadní otázce, která ve většině společenskovědních prací zůstává poněkud stranou. Proč v posledních desetiletích stoupl zájem o paměť?

1.1.1. Nesamozřejmost otázky po vzestupu tématu paměti

Aktuální popularita tématu paměti často vede až k jakési samozřejmosti v zacházení s tímto pojmem a ani prostředí historiografie v tomto nezůstává výjimkou. Autoři si otázku po vzrůstajícím zájmu o paměť kladou opravdu jen výjimečně. Proč však zájem o paměť neexistoval v této hojné podobě již dříve? Proč je tomu naopak ve frekventovanější míře až v době současné či relativně nedávné? Jaké jsou tedy důvody narůstajícího zájmu o fenomén paměti?

Na výše uvedené otázky nabízí několik přesvědčivých odpovědí archeolog a egyptolog Jan Assmann. Ten inspirativně vychází z Halbwachsova vymezení fenoménu „kolektivní paměti“¹, ale mnohem více se v knize „Kultura a paměť“² věnuje otázce „kulturní

---

¹ Maurice HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, Praha 2009. Francouzský sociolog Maurice Halbwachs vymezuje ve svých textech pojem kolektivní paměti hned několikrát. V principu odděluje individuální a kolektivní paměť, kdy individuální paměť respektive vzpomínky jsou „známy pouze nám a (...) jsme schopni /je/ objevit pouze my. (Individuální vzpomínky pozn. autor) se odlišují vyšší mírou komplexnosti podmínek nutných pro jejich oživení.“ Naproti v případě kolektivní paměti (vzpomínek) se „rekonstrukce musí odehrávat na základě sdílených informací a myšlenek, které se nacházejí zároveň v naší mysli a v myslích ostatních, protože mezi nimi opakovaně přecházejí. Tohoto kontinuálního sdílení informací lze dosáhnout jen tehdy, jsme-li dlouhodobě

paměti“. K této obměně pojmosloví (a v důsledku toho také k částečnému pozměnění předmětu badatelského zájmu) mezi Mauricem Halbwachsem a Janem Assmannem poznamenává Gabriela Kiliánová toto: „*Iba niekoľko málo miest v textu Assmanna dáva tušiť, že kultúrnu pamäť zahŕňa pod širší pojem kolektívna pamäť.*“³

Před podrobným a velmi názorným rozbořem obsahu „kulturní paměti“, který ve své knize „Kultura a paměť“ Jan Assmann předkládá, rovněž odpovídá na ony poněkud málo reflektované příčiny nárůstu zájmu o problematiku paměti. Nutno hned na tomto místě konstatovat, že v žádném případě nepovažuje konjunkturu sledovaného jevu za pouhou náhodu.⁴

Zájem o vzpomínku (nejen jako předmět historického studia) odkazuje svým původem podle archeologa Jana Assmanna hned ke třem klíčovým faktorům. (Ve zkratce zmiňme, že se jedná o vyspělé technologie, etické hodnoty a vyrovnávání se s pamětí přeživších.)

1.1.2. Technika, technologie a paměť

Jako první důvod tedy uvádí Jan Assmann obdivuhodný technický a technologický rozvoj elektronických médií (včetně masmédií) a výpočetní techniky, když konstatuje: „*Prožíváme kulturní revoluci, která se svým významem vyrovná vynálezu knihtisku a ještě dříve písma.*“⁵ Možnosti zaznamenávat, archivovat a dále využívat obrovské množství dat (a tedy i lidských vzpomínek) se v současné době dostaly do rozměrů, které byly pro předcházející generace jen ztěží představitelné. „*Pro záznam toho, co vnímají oko a ucho, byla v našem věku vynalezena řada externích pamětí: magnetofony, video, CD, počítačové paměti. Obraz a zvuk je nyní možno přemisťovat v prostoru a čase, jsou opakovatelné,*

---

součástí stejného společenství.“ O kolektivní paměť se podle Maurice Halbwachse jedná tehdy, „*oživujeme-li ze života naší skupiny událost nahlíženou právě z pohledu této skupiny, a to i v případě fyzické nepřítomnosti členů skupiny.*“ Doplňme ještě alespoň to, že je zcela běžnou skutečností, když naše vzpomínky leží na průsečíku hned několika skupin. In: Tamtéž, s. 63-88.

² Jan ASSMANN, *Kultura a paměť*, Praha 2001.

³ G. KILIÁNOVÁ, *Ponímanie základných konceptov a výzkumné otázky*, in: G. Kiliánová, E. Kowalská, E. Krekovičová (ed.), *My a tí druhí v modernej spoločnosti*, Bratislava 2009, s. 26. Gabriela Kiliánová celkem výstižně charakterizuje pojem kulturní paměti u Jana Assmanna „*ako vonkajšiu dimenziu ľudskej pamäti.*“ In: Tamtéž, s. 27. Především otázce komunikativní paměti (generační paměti) je věnována pozornost v kapitole práce, která se věnuje rozboru audiovizuálního svědectví přeživších .

⁴ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 15.

⁵ Tamtéž, s. 15. K otázce elektronického uchování „pramenů“ se v knize „Paměť a dějiny“ vyjadřuje rovněž její autor francouzský historik Jacques Le Goff, když v předmluvě k italskému vydání knihy (1986) uvádí: „*Zároveň došlo k rozšíření pramenné základny. Tradiční historie ji omezovala na texty a objevy archeologie. (...) Dnes zahrnují dokumenty slovo, obraz, gesta. Budují se orální archivy... (...). Se zavedením počítačů zažilo revoluci i archivování dokumentů.*“ In: Jacques LE GOFF, *Paměť a dějiny*, Praha 2007, s.15.

reprodukovatelné v míře, jež se před jedním a půl stoletím zdála nemyslitelnou,⁶ oceňuje v knize „Metafory paměti“⁷ míru technického pokroku v této záležitosti Douwe Draaisma. „Žijeme v době externích pamětí.“⁸

Máme tedy vlastně k dispozici velmi vyspělé „umělé paměti“⁹. Ať již v podobě výše zmiňovaných osobních počítačů¹⁰, nosičů dat, celých elektronických archivů apod. Ty nám umožňují slovy Jana Assmanna „nevídané rozšíření opětovného uchopení uložených sdělení a informací.“¹¹ Prakticky v totožném duchu doplňuje Assmannovu charakteristiku také již citovaný Douwe Draaisma, když uvádí: „Tyto umělé paměti nejen že poskytly přirozené paměti podporu, odlehčily jí a v některých místech nahradily...“¹²

Douwe Draaisma si mimochodem (v souvislosti s vyzdvižením významu umělých pamětí pro život člověka) všímá rovněž zajímavé faktu, když uvádí jakým způsobem umělé paměti zpětně (mnohdy i takřka současně) „formulovaly naše názory na vzpomínání a zapomínání.“¹³ Procesy individuální a často i kolektivní paměti tak na sebe „nabraly“ podobu umělých pamětí, když byly právě za pomoci těchto metafor¹⁴ opisovány. „Od počátku – to znamená od doby voskové tabulky – je lidské vzpomínání a zapomínání popisováno v pojmech, které jsou převzaty z protetických pamětí.“¹⁵

Postupem času¹⁶ se tedy z metafory paměti (vzpomínání) jakožto voskové tabulky¹⁷ stává prostor, kde bylo skladováno něco cenného, ještě později se paměť „stává“ knihou

---

⁶ Douwe DRAAISMA, *Metafory paměti*, Praha 2003, s. 11.

⁷ Tamtéž.

⁸ Tamtéž, s. 49.

⁹ „Proti pomíjivosti, která je dána smrtelností paměti, se bráníme vytvářením umělých pamětí. Nejstarší protézou pro vzpomínání je písmo...“ In: Tamtéž, s. 10.

¹⁰ Vztahu rozvoje výpočetní techniky, matematiky, společenských věd, psychologie a filozofie si všímá v knize „Metafory paměti“ Douwe Draaisma, když k tomuto uvádí: „Po vynálezu fotografie a fonografu žádná nová technika neokouzila lidskou imaginaci tak jako počítač. První počítače začaly fungovat během druhé světové války. Jejich operace inspirovaly od počátku matematiky, filozofy a psychology k úvahám o vztahu mezi lidským myšlením a chováním strojů. Od 50. let 20. století se stal počítač převládající metaforou v kognitivní vědě, oblasti výzkumu, která je zaměřena na zpracování znalostí. Tato hegemonie trvala až do poloviny 80. let.“ In: Tamtéž, s. 147.

¹¹ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 26.

¹² D. DRAAISMA, *Metafory paměti*, s. 11. Prakticky v totožném duchu připomíná hodnocení vzniku a rozšíření umělých pamětí také francouzský historik Jacques Le Goff, když odkazuje ve své knize „Paměť a dějiny“ na výstižnou charakteristiku Henriho Atlana: „Užívání mluveného a později psaného jazyka je skutečně úžasným rozšířením možností uskladňování paměti, která díky tomu může překročit fyzické hranice našeho těla a být uložena buď u jiných jedinců, nebo v knihovnách.“ In: J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, s. 69.

¹³ D. DRAAISMA, *Metafory paměti*, s. 11.

¹⁴ „Metafory jsou zkamenělí průvodci, pomáhající čtenáři odhadnout stáří textu, v němž se nacházejí.“ In: Tamtéž, s. 12.

¹⁵ Tamtéž, s. 33.

¹⁶ „...výzkum paměti se v posledních letech silně inspiruje analogií s digitálními počítači,“ uvádí v knize „Vaše paměť“ Alan Baddeley. In: Alan BADDELEY, *Vaše paměť*, Brno 1999, s. 189.

¹⁷ O fungování paměti jako principu „vtiskování“ do voskové tabulky pojednávají například Platón v dialogu „Theaitétos“, dále kupříkladu Marcus Fabius Quintilianus v „Základech rétoriky“ nebo také Aristoteles v pojednání „O paměti“. Právě v Platónově dialogu „Theaitétos“ se objevuje dobové vyjádření pojetí a

a kniha zároveň paměti. Pochopitelně se opis principů fungování naší paměti nemohl zastavit u knihy, a tak se staly vhodným metaforickým vyjádřením rovněž camera obscura, fonograf, daguerrotypie, fotografie, film a počítač.¹⁸

Význam využití „počítačové paměti“ pro chod soudobé civilizace pozitivně oceňuje také francouzský medievista Jacques Le Goff. Ten se dokonce nezdráhá použít v této souvislosti termínu revoluce: „Zvraty, jež paměť zaznamená ve 20. století, především po roce 1950, však představují opravdovou revoluci. Elektronická paměť je pouze jedním z jejích prvků, nepochybně však prvkem nejpůsobivějším.“¹⁹

Za alespoň krátkou zmínku jistě stojí skutečnost, že egyptolog Jan Assmann upozornil v souvislosti s rozvojem „externalizované paměti“²⁰ současných technologií také na dva historicky vzdálenější milníky rozvoje uchování a přenosu „informací.“ Jedná se o vznik písma a vynález knihtisku.

Před vznikem písma měla paměť a s ní spjatá vzpomínka podle historika Le Goffa „více volnosti a tvořivého uplatnění“²¹ než po počátku jeho používání. „Paměť společností bez písma, předávaná učením, není pamětí ‘doslovnou’, jak se naopak obecně soudí. (...) Lidé ztělesňující paměť, v tomto případě vypravěči /specialisté na paměť/, nehrají stejnou roli jako učitelé ve škole (...) a nepěstují mechanické, automatické učení. (...) Kolektivní paměť zde

---

fungování paměti takřka v klasické podobě. Za pozornost stojí, že součástí pojetí je rovněž objasnění otázky zapomínání, které je chápáno jako jistá součást paměti. Sókrates v dialogu vysvětluje v podstatě celou problematiku v následujících větách: „Sókrates: Nuže měj za to, v zájmu úvahy, že v našich duších je vosková hmota, u toho větší, u onoho menší, a u toho z čistšího vosku, u onoho ze špinavějšího, a zde z příliš tvrdého, u některých z příliš měkkého, u některých však z náležitého. (...)...a že do této hmoty vtiskujeme, cokoli si chceme zapamatovat z toho, co uvidíme nebo uslyšíme nebo si sami vymyslíme, podkládající ji pod vjemy a myšlenky, jako když vtiskujeme znaky pečetních prstenů, a cokoli se vytiskne, to že si pamatujeme a víme to, dokud tam jest obrazu toho; cokoli však se setře nebo cokoli se nemůže vytisknouti, to že jsme zapomněli a nevíme.“

In: PLATÓN, *Theaitétos*, Praha 1995, s. 79.

¹⁸ Douwe Draaisma se u metafory lidské paměti jako fungujícího počítače věnuje na stránkách knihy „Metafory paměti“ hned několikrát. Oceňuje význam počítačové paměti i obrovský rozvoj výpočetní techniky v posledních šedesáti letech. Na straně druhé však také „varuje“ před přílišným ztotožněním fungování bezchybného stroje s lidskou pamětí, když k tomuto uvádí: „Paměť počítače je příliš dokonalá. Její bezchybnost je její největší vadou. Lidská paměť je nástroj, který když na to přijde, lže a podvádí. Zkresluje, prosévá a deformuje, hodí se na to jedno mnohem lépe než druhé. Na rozdíl od počítačové paměti lidská paměť neposlouchá příkazy.“ In: D. DRAAISMA, *Metafory paměti*, s. 173.

Srovnáním lidské paměti s pamětí počítače se rovněž zabýval Alan Baddeley. Ten umělou paměť počítače rozhodně nevnímá jako jednoznačně „dokonalou“ a upozorňuje na to, že výpočetní technika stejně k zacházení s daty potřebuje prvotní impulsy od člověka. Rovněž ztráta dat může být u počítače paradoxně mnohem snazší (a především rychlejší) než je tomu u paměti lidské. Alan Baddeley k metafoře paměti jako počítače uvádí: „Počítače uchovávají informace na konkrétních místech v paměti, a pokud je tato adresa známá, je k paměti přístup a informace jsou vyhledávány v dokonalé podobě. Bez přesného udání místa uložení v paměti je však hledání zcela marné. Lidská paměť je naopak schopna poskytnout důležitější rysy události, ale jemné detaily z ní nezískáme. Informace se v počítači obvykle uchovávají na jednom místě, takže když dojde k jeho přepsání nebo zničení, dojde i ke ztrátě informací. Lidská paměť se naopak vyznačuje ‘povolným vyhasínáním’.“

In: A. BADDELEY, *Vaše paměť*, s. 190.

¹⁹ J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, s. 104.

²⁰ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 26.

²¹ J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, s. 73.

tedy zřejmě funguje na základě 'tvořivé rekonstrukce', a nikoli na základě mechanického memorování.“²²

Kreativita paměti v stavu před vynálezem písma byla pravděpodobně i zárukou poutavosti příběhů (mýtů), které byly později zapsány a oslovují svým obsahem čtenáře dodnes. Příběh nudný a nezajímavý by si jen sotva našel své posluchače. „Přežít“ mohla jen taková vyprávění, která si našla (ať již z jakéhokoli důvodu) své publikum, kterému mohl vypravěč „svůj“ příběh předat. Teprve používání písma „*souvisí s hlubokou proměnou kolektivní paměti.*“²³

Rovněž přední odborník na mediální problematiku Marshall McLuhan v souvislosti se vznikem a užíváním písma neváhá hodnotit tuto historickou skutečnost jako zásadní zlom v dějinách celého lidstva, když v dnes již slavné knize „*Jak rozumět médiím*“²⁴ k tomuto uvádí: „*Ze všech velkých hybridních svazků, plodících obrovské uvolnění energie a obrovské změny, mělo největší vliv setkání písemné a orální kultury. To, že fonetická literárnost dala místo ucha oko, je sociálně i politicky pravděpodobně nejradikálnější explozí, jaká může v nějaké sociální struktuře nastat.*“²⁵

Nezanedbatelnou roli sehrál rovněž fakt výběru materiálu, pomocí kterého byl nápis prezentován. Ve starověkém (antickém) světě měl svou důležitou úlohu v předávání paměti kámen. Byl oproti jiným materiálům dostatečnou zárukou viditelnosti a především trvanlivosti pamětihodné události, o které zápis pojednával. „*Kámen, nejčastěji mramor, sloužil jako opora pro nesmírný náklad paměti. Tyto 'kamenné archivy' měly oproti archivům ve vlastním smyslu slova navíc jakýsi naléhavě veřejný ráz, přičemž sázely na okázalost a trvanlivost této kamenné a mramorové paměti.*“²⁶ Ať již však byl či nyní v současnosti je zvolený materiál pro záznam textu jakýkoli, vždy má „*povahu památníku*“, protože „*surová kolektivní paměť neexistuje*“, jak doplňuje Jacques Le Goff.²⁷

Co se týká vynálezu knihtisku,²⁸ tj. dalšího Assmannem zmiňovaného předělu v rozvoji „*umělé paměti*“, ten sice „*způsobí na Západě revoluci paměti, avšak revoluci*

---

²² Tamtéž, s. 73.

²³ Tamtéž, s. 74.

²⁴ Marshall McLUHAN, *Jak rozumět médiím*, Praha 1991.

²⁵ Tamtéž, s. 57.

²⁶ J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*. Praha, s. 75.

²⁷ Tamtéž, s. 75.

²⁸ Marshall McLuhan v dnes již klasické knize „*Jak rozumět médiím*“ charakterizuje význam vynálezu knihtisku hned na několika místech. Všimá si toho, že „*když se objevil knihtisk, ze života a umění bylo vyloučeno mnoho dřívějších forem a mnohé získaly zvláštní novou intenzitu.*“ Roli knihtisku ve vývoji médií a lidské komunikace nespatřuje McLuhan jen jako čistě historickou. Naopak od knihtisku vede přímá cesta k pochopení dalším forem mediálního zprostředkování reality. „*Knihtisk je klíčem ke karikatuře, stejně jako je karikatura klíčem k pochopení televizního obrazu.*“ In: M. McLUHAN, *Jak rozumět médiím*, s. 34, s. 156.

pomalou.“²⁹ Knihtisk se svým důrazem na „opakovatelnost“ knižní produkce však nevnesl podle Marshalla McLuhana do našeho světa jen převratnou novinku na poli kulturního rozvoje, ale vtiskl také „charakteru“ celé civilizace jistý druh „*mechanického principu, který ovládá náš svět.*“³⁰ Důsledky používání a šíření Gutenbergova vynálezu se ukázaly jako celospolečensky dalekosáhlé. „*Prostřednictvím knihtisku byla vytvořena obrovská paměť spisů minulosti, vedle níž se lidská paměť jevila zcela nedostatečnou. (...) Vyučovací i tržní proces byly změněny knihtiskem. Kniha se stala prvním vyučovacím strojem a zároveň prvním masově vyráběným zbožím,*“ dodává Marshall McLuhan.³¹

Možnost většího rozšíření a také zlevnění knižního textu se tedy postupně ukázala pro rozvoj společnosti jako zcela zásadní. Také André Leroi – Gourhan podtrhl význam tohoto vynálezu, když napsal: „*S knihtiskem se čtenář dostává nejen do styku s kolektivní pamětí obrovského rozsahu, jejíž látku už si nedokáže zapamatovat, ale běžně má příležitost využívat i nové texty. Jsme tak svědky postupné exteriorizace individuální paměti.*“³² Na pomyslný vrchol svého významu vystoupal knihtisk postupně, a to až v epoše evropského osvícenství, kdy podle Le Goffa „*pokrok vědy a filozofie promění obsah a mechanismy kolektivní paměti.*“³³

1.1.3. Paměť jako součást sebereflexe současné civilizace

Další Assmannem uváděný důvod nárůstu zájmu o paměť již nepochází z oblasti technologického rozvoje výpočetní techniky (včetně zdokonalování externích úložišť dat), ale pro změnu se jedná spíše o „rozměr hodnotový“, respektive takřka o klasickou otázku z problematiky etiky a filozofie dějin. Dalo by se s trochou zjednodušení konstatovat, že jde o jistý druh naší reflexe vůči minulému (prožitému), že se jedná o vyrovnávání se s dějinným odkazem nám předcházejících společností a kultur.

Jan Assmann tento (v pořadí druhý) faktor charakterizuje následujícími slovy: „...*vůči naší vlastní kulturní tradici se šíří postoj 'post-kultury' (George Steiner), v níž cosi, co*

²⁹ J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*. s. 94.

³⁰ M. McLUHAN, *Jak rozumět médiím*. s. 152.

³¹ Tamtéž, s. 165.

³² Citováno podle: J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*. s. 95.

³³ Tamtéž, s. 95. „*Velká Encyklopedie z roku 1751 je sledem drobných učebnic, začleněných do slovníku. (...) Je rozparcelovanou abecední pamětí, jejíž každé dílčí soukolí obsahuje oživenou část totální paměti.*“ In: Tamtéž, s. 99.

dospělo ke konci – Niklas Luhmann to nazývá 'Staroevropa' -, dále přežívá jako předmět vzpomínky a komentovaného zpracování.“³⁴

Jsme civilizací, která na jedné straně až abnormálním tempem vrší nejrůznější archiválie a připomínky minulého, ale také společností, která paradoxně obrovskou rychlostí ztrácí znalost své vlastní kultury a historie. Vzpomínka může být jednou z možností, jak se s tímto „napětím“ vyrovnat. Je snad i příznačné podle francouzského historika Le Goffa, že právě v uplynulém 20. století se postoj k minulosti objevuje v jakémisi rozporuplném vztahu, kdy „na jedné straně získá lpění na minulosti nejprve vypjatou, reakcionářskou podobu, a potom za druhé se 20. století, vězící mezi atomovým strašákem a euforií z vědeckého a technologického pokroku, obrátí k minulosti s nostalgií a zároveň s obavami či nadějí k budoucnosti.“³⁵

Není tedy také sběr vzpomínek jistým projevem nárůstu idealizujícího poměru k minulosti? Leckomu se může skutečně zdát při „pohledu“ do minulosti, během poslechu vyprávění či při prohlížení rodinného alba onen minulý čas více idylický, méně problémový či více srozumitelný než hektická přítomnost a nejistá budoucnost. Jacques Le Goff se v této souvislosti domnívá, že právě z těchto příčin pramení obliba „hledání kořenů“, které se tak velmi daří v současných médiích, v kultuře či dokonce v obchodních strategiích výrobců a prodejců: „Odtud plyne móda retro, záliba o historii a archeologii, zájem o folklór, módní vlna etnologie, zápal pro fotografii, která utváří paměť a vzpomínky, i prestiž pojmu národního dědictví.“³⁶ Podle Le Goffa se jedná až o paradoxní situaci, kdy se moderní až překvapivě intenzivně spojuje s minulým a vytváří tak jistý druh „nadčasové symbiózy“ uvnitř sociální skutečnosti.

Obdobně v knize „Historici a čas“³⁷ popsal narůstající oblibu fenoménu paměti rovněž francouzský historik Jean Leduc, když o poslední čtvrtině 20. století neváhá hovořit jako o době „závazku paměti.“³⁸ Všimá si především toho, že se zájem o paměť projevuje jako „zvýšená starostlivost zameraná na dědičstvo“,“³⁹ která nachází svůj praktický odraz v módní vlně genealogických výzkumů, v rostoucím počtu vzpomínkových slavností či v rozkvětu rekonstrukcí nejrůznějších historických událostí.⁴⁰ Mnohdy se tak střetáváme až se situacemi, které postrádají „historickou logiku“, kdy je kupříkladu v konkrétním českém městě oslavami

---

³⁴ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 15.

³⁵ J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, s. 35.

³⁶ Tamtéž, s. 35.

³⁷ Jean LEDUC, *Historici a čas*, Bratislava 2005.

³⁸ Tamtéž, s. 89.

³⁹ Tamtéž, s. 89.

⁴⁰ Tamtéž, s. 89.

připomínána doba napoleonských válek, ačkoli konkrétní „pramenné souvislosti“ mezi historickou dobou a místem neexistují. Výjimkou nejsou ani oslavy, které bez bližšího určení připomínají v daném městě husitskou epochu. Ve skutečnosti jsou spíše velkolepým setkáním skupin historického šermu, které rozptylem předváděné výzbroje a výstroje pokryjí století hned několik. Bezesporu se však i v těchto případech jedná o jisté potýkání se s pamětí respektive s historickým povědomím.

Pro „tradiční společnosti“, kde je „starobylost jistou hodnotou“, v kterých „vládnou starci, kteří uchovávají kolektivní paměť a ručí za hodnověrnost a vlastnictví“, není vztah k minulosti a paměti ničím nelogickým. Naopak je vazbou posilující a společensky zásadní.⁴¹

Dvacáté století však pro naprostou většinu populace nebylo epochou, kterou by prožili uprostřed „tradičních společností.“ Vztah k minulosti se však nijak nezjednodušil. V honbě⁴² za stále modernějším způsobem života nebyla vazba na minulost prostě a jednoduše zavržena jako něco z podstaty odlišného. Le Goff popisuje „rozpor“, kdy se „moderní na okraji propasti přítomnosti obrací k minulosti. Odmítá-li staré, snaží se zároveň uchýlit do minulosti. Modernita jde ruku v ruce s módou retro. Toto období, jež se má za zcela nové, je posedlé minulostí, pamětí a historií.“⁴³

Nad vlivem postmoderní situace na proměnu předmětu i metodologie historické vědy se zamýšlí v knize „Ideje, dějiny, společnost: studie k historické sociologii vědění“⁴⁴ rovněž český sociolog a historik Miloš Havelka. Kromě toho, že v prostředí postmoderního uvažování se historiografie začala více věnovat tématům z oblasti mikrohistorie, historické antropologie, či kulturních dějin se také v práci historiků více „projevila pluralizace přístupů, hodnot i výzkumných perspektiv, které nedávno předtím platily ve sféře historického a politologického poznání spíše za nedostatečně transparentní, nebo dokonce za málo validní.“⁴⁵ To mělo mimo jiné za „následek“, že „došlo také ke znovuoživení historického a sociologického zájmu o fenomén kolektivní a individuální paměti jako nejen nejširšího východiska historického poznání (či předmětu historické sociologie vědění), ale také jako jednoho z důvodů plurality interpretačních možností.“⁴⁶

Dvacáté století se svými technickými možnostmi včetně rozvoje médií jistě přispělo k lepšímu zachování a prezentace paměti. Předpokládejme, že by však bylo jen obtížně možné

---

⁴¹ J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, s. 41.

⁴² „Moderní vstupuje do neomezeně se zrychlujícího procesu. Zmítá se v závratném víru modernity přičemž musí být stále modernější.“ In: Tamtéž, s. 67.

⁴³ Tamtéž, s. 67.

⁴⁴ Miloš HAVELKA, *Ideje, dějiny, společnost: studie k historické sociologii vědění*, Brno 2010.

⁴⁵ Tamtéž, s. 139.

⁴⁶ Tamtéž, s. 139.

tento zájem vybudovat doslova z ničeho. Zájem o paměť zde jistě byl i dříve. Spíše je otázkou do jaké míry jsme ho schopni doložit a rekonstruovat. Francouzský historik Marc Bloch v knize „Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo“⁴⁷ k této otázce dokládá: „*Na rozdíl od některých jiných typů kultury naše civilizace totiž vždy velmi spoléhala na svou paměť. Vedlo ji k tomu všechno: dědictví po křesťanství stejně jako dědictví antické. Naši první učitelé, Řekové a Římané, byli národy historiografů. Křesťanství je náboženstvím vyznavačů historie.*“⁴⁸ Povaha evropsko-americké civilizace je ve svých „základech“ podle Marca Blocha vlastně povahou „společnosti paměti.“

1.1.4. Přeživší šoa jako živoucí výzva pro zachování paměti

Třetí a zároveň poslední faktor Jan Assmann vyzdvihl jako nejdůležitější důvod a charakterizoval ho jako „rozhodující motiv.“⁴⁹ Ve své knize „Kultura a paměť“ uvádí, že v „současnosti dospívá k závěru *così, co se nás dotýká mnohem osobněji a bytostněji. Začíná vymírat generace očitých svědků nejtěžších zločinů a katastrof v análech lidských dějin.*“⁵⁰

Nenávratné ubývání přeživších šoa⁵¹ je jedním z ústředních důvodů, proč v naší civilizaci roste zájem o vzpomínku jako takovou. Uvědomujeme si, že se ztrátou konkrétní generace zmizí také „jedinečná“ a ničím nenahraditelná zkušenost. Pokud nechceme o tuto reflexi minulého s definitivní platností přijít, musíme se snažit svědectví pamětníků podchytit dříve, než budou zákonitě překryta dalšími vrstvami generační paměti. Ty z pochopitelného hlediska zachycují již jiný úsek historické skutečnosti.⁵²

Není tak nikterak žádoucí vzpomínku přeživších dále odkládat někam stranou. Neodvratitelně se přibližujeme k situaci, kdy nastane ztráta této živoucí a ničím nezprostředkované generační paměti.⁵³ Většina přeživších si své zážitky nikdy nezapsala, jen

---

⁴⁷ Marc BLOCH, *Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo*, Praha 1967.

⁴⁸ Tamtéž, s. 13.

⁴⁹ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 15.

⁵⁰ Tamtéž, s. 15.

⁵¹ Rádi bychom prakticky při prvním užití pojmu „šoa“ v hlavním textu práce podali vysvětlení k drobnému paradoxu této disertace. Práce je sice nazvána „Didaktické aspekty historické paměti holocaustu“, ale protože se domníváme, že podstatu toho, co se židům během nacisty organizované genocidy stalo, lépe vyjadřuje termín „šoa“, používáme tedy toto hebrejské slovo. Název byl zvolen především s ohledem na čtenáře, kteří zatím stále častěji používají v souvislosti s námi sledovanou problematikou termín „holocaust“. V hlavním textu se pojem „holocaust“ vyskytuje v citacích, v kterých byla pochopitelně respektována podoba používaného textu.

⁵² Marcin Kula v této souvislosti uvádí: „*Odejście pokolenia nieraz uwalnia pamięć od przyjętych konwencji, nakazuje prowadzić poszukiwania źródłowe w miejscy sluchania z natury stronnicych świadków, zmniejsza opory zainteresowanych przed ujawnieniem konkurencyjnych wizji przeszłości.*“ In: Marcin KULA, *Między przeszłością a przyszłością*, Poznań 2004, s. 152-153.

⁵³ K vzniku této paměti historik a didaktik Zdeněk Beneš poznamenává: „*Naše generační paměť je ...dána průnikem historického a historiografického času, kompozitem našich prožitků a jejich reflexí.*“ In: Z. BENEŠ,

menší část z nich poskytla badatelům orální historie nebo médiím nějaký rozhovor. Mají své prožitky v paměti a v současné době je vskutku poslední okamžik, kdy je možné přežít poprosit, aby se podělily o své vzpomínky s ostatními.

Bez nositelů paměti respektive, bez jejich vyprávění,⁵⁴ nezůstane s velkou pravděpodobností zachováno z osobní zkušenosti přeživších téměř nic. „*Paměť žije a uchovává se v komunikaci; pokud se komunikace přerušit, resp. pokud zmizí anebo se změní referenční rámce komunikované skutečnosti, vede to k zapomnění,*“⁵⁵ doplňuje Jan Assmann. Jak také k otázce vyhasínání kolektivní paměti dále poznamenává polský historik Marcin Kula: „*Tradice, která je předávána prostřednictvím skupiny, může přestat existovat s tím, jak ubývá počet členů této skupiny na daném území.*“⁵⁶

Obětí nacistických zločinů ubývá, stárnou, umírají a s nimi může (fyzicky nutně musí) zmizet i jejich osobní historická zkušenost. Celkem jednoduše se dá tento neúprosný proces také časově vyjádřit. „*Čtyřicet let vyznačuje v kolektivních dějinách hranici mezi epochami, kdy živoucí vzpomínku ohrožuje zánik a formy kulturní vzpomínky se problematizují,*“⁵⁷ doplňuje k charakteristice „hlavního motivu“ současné kulturní paměti Jan Assmann. Dále upřesňuje: „*Po čtyřiceti letech opouštějí doboví svědci, kteří jako dospělí zažili určitou významnou událost, profesní život, zaměřený především na budoucnost, a vstupují do stáří, v němž se rozvíjí vzpomínání a spolu s ním touha po fixaci a předání.*“⁵⁸

Jistě také Assmannovo tvrzení o nárůstu paměti šoa „podporuje“ skutečnost, že je stále v současné době vydáváno velké množství memoárových knih s touto tematikou, jsou bohatou měrou natáčeny filmové dokumenty o tomto tématu, objevují se nové varianty uměleckého zpracování autobiografické paměti přeživších, ale také v obecné rovině přibýlo

---

Bod zlomu – léta 1968-70, generační zážitek a historická paměť, in: Z. Beneš (ed.), *Dvojí rok 1968? Zlomové roky 1968 a 1989 v českých a německých učebnicích dějepisu*, Praha 2010, s. 99.

⁵⁴ Smysl předání vzpomínky však není důležitý jen pro „mladší“ generace, ale rovněž pro přeživší samotné. K tomuto psychologička Irene Bloomfieldová uvádí: „*Přinášet svědectví je také dobře známý a ceněný způsob, jak dát nový smysl života přeživším holocaustu, jejichž životy se chýlí ke konci. (...) Tito přeživší si chtějí pojistit, že hrůzné události holocaustu nebudou zapomenuty a nikdo nebude přepisovat historii. Přinášení svědectví obvykle vede ke katarzi a pomáhá lidem získat pocit, že něčím přispěli ke kolektivní paměti světa a že se snažili zajistit, aby se nic podobného holocaustu neopakovalo.*“ In: I. BLOOMFIELD, *Léčba obětí násilí proti skupinám*, in: E. Jírová (ed.), *Jak se vyrovnáváme s holocaustem?* Praha 2006, s. 19.

⁵⁵ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 37.

⁵⁶ Marcin KULA, *Nośniki pamięci historycznej*, Warszawa 2002, s. 93. V originále: „*Tradycja niesiona przez grupę może przestać istnieć wraz z zanikiem czy przemożnym ograniczeniem liczbowym obecności grupy na danym terenie.*“

⁵⁷ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 15.

⁵⁸ Tamtéž, s. 49.

v závěru 20. století odborníků a studentů, kteří se shromažďováním a zpracováváním vzpomínek přeživších zabývali či ještě stále zabývají.⁵⁹

Vedle těchto obvyklých (a v zásadě většinou „pozitivně“ nasměrovaných) způsobů „zachycení“ paměti šoa se můžeme rovněž setkat s tím, že rovněž dochází až k jisté komercializaci prezentování paměti. Také v těchto případech je připomínáno utrpení židů, ale prostředky, pomocí kterých je o minulosti vypovídáno jsou více než diskutabilní.⁶⁰ Jak moc je přípustný průnik komerce v této citlivé historické otázce? Marcin Kula v knize „Nośniki pamięci historycznej“ přichází s konstatováním, že je tento jev pro naši současnost stále běžnější. Místa utrpení a paměti šoa jsou nabízena cestovními kancelářemi jako ověřené a atraktivní turistické cíle. V „extrémních případech“ jsou produkovány počítačové hry s tematikou nacistické genocidy nebo vydávány kuchařské knihy se zaručeně pravými recepty z prostředí šoa.⁶¹

I takovéto zacházení s pamětí svědčí o tom, že zájem o ni jistě existuje. Je však smysluplné si klást otázku po tom, co může být výsledkem takového zacházení s minulostí. Bude naplněna i jiná funkce historie a dějepisu než jen funkce „zábavná“? Nemůže být takovéto pojetí paměti šoa pro oběti a přeživší spíše urážlivé? Neusnadňuje dokonce možnosti zkreslování historické skutečnosti?⁶²

Vraťme se však v krátkosti ještě k „základní“ tezi tohoto oddílu. V případě ubývání generační paměti nemůžeme zkrátka nijak otálet a musíme se pokusit alespoň nějakou formou zachytit její obsah. S apelem na uchování mizející kolektivní paměti vystoupil již francouzský sociolog Maurice Halbwachs, když k problematice napsal: „*Když už se paměť o sledu událostí nemůže opřít o skupinu, která se na nich podílela nebo nesla jejich důsledky, která je zažila či o nich slyšela vyprávět z první ruky, když se rozptýlí mezi několik jednotlivců ztracených v nových společnostech, které už tyto skutečnosti nezajímají, protože jsou pro ně příliš vzdálené, tehdy jedinou možností, jak zachránit vzpomínky, je písemně je zachytit v souvislém líčení.*“⁶³ Potřebu, včas zachytit mizející vzpomínku prostřednictvím umělých

---

⁵⁹ Z knižních projektů, které se věnují v českém prostředí v poslední době soustavněji autobiografické paměti připomeňme alespoň edici „Paměť“ nakladatelství Academia.

⁶⁰ Slovo „žid“ bude v této práci psáno s malým začátečním písmenem. Pouze v citacích bude respektován také tvar s počátečním velkým písmenem.

⁶¹ „*Typowa dla naszych czasów swoista komercjalizacja wspomnień o Holokauście, występująca w Stanach Zjednoczonych, reklamowanie muzeum cierpienia jako atrakcji turystycznej, robienie gier komputerowych na kanwie cierpienia innych, opublikowanie ponoć książki The Holocaust Cookbook budzi obrzydzenie – nawet jeśli dzięki takiej propagandzie muzeum jest może liczniej odwiedzane, wiedza zaś o zjawisku historycznym ewentualnie się zwiększa.*“⁶¹ In: M. KULA, *Nośniki pamięci historycznej*, s. 77.

⁶² K otázce komercializace paměti šoa vhodné ke srovnání rovněž: Ewa DOMAŃSKA, *Historie niekonwencjonalne*, Poznań 2006.

⁶³ M. HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, s. 124.

paměť, zdůrazňuje rovněž Jan Assmann, když v knize „Kultura a paměť“ v souvislosti s generační pamětí přeživších šoa uvádí: „*To, co je dnes ještě živoucí vzpomínkou, se bude zítra šířit pouze prostřednictvím médií.*“⁶⁴

1.1.5. Demokratizace společnosti a nárůst politické participace jako podněty pro nárůst zájmu o paměť

Pokud si všechny tři Assmannem uváděné faktory, kterými německý egyptolog objasňuje nárůst paměti, ještě jednou vcelku připomeneme, pak jasně vidíme, že jsou všechny časově zakotveny ve 20. století. Tedy v epoše, kdy jsme na jedné straně svědky velkého rozvoje komunikační techniky a s tím spjatého nárůstu dostupnosti médií a informovanosti obecně.

Na straně druhé ovšem registrujeme ne nenáhodná (a o to více častá) nutkání k reflexi velmi problematického 20. století, v kterém se mnohokrát velmi brutálním způsobem otevíraly pomyslné nůžky mezi rozvojem morálním a technickým. Pravděpodobně nejkřiklavějším případem tohoto „rozdvojení“ byla podle sociologa Zygmunta Baumana právě nacisty vedená genocida.⁶⁵

Ve 20. století, kdy bylo o poznání snazší prostřednictvím médií zaznamenávat a šířit vlastní názory včetně politických postojů, také v tom samém století, kdy řada lidí nehodlala k problémům eticky mnohdy pokulhávajících civilizací mlčet (nebo zkrátka tito lidé měli pocit, že už by neměli jako zástupci dané society mlčet) a do třetice ve 20. století, kdy lidstvo získalo v nacistických vyhlazovacích táborech zkušenost ze samotného „dna hrůzy“, se narůstající zájem o paměť objevuje také jako důsledek demokratizace, nárůstu politické participace, obecné emancipace a leckdy také jako výraz revoltujícího postoje doposud „mlčících“ vrstev.

Například podle polské historičky Ewy Domańskiej má paměť jedinečnou šanci stát se jakýmsi „prostředkem uzdravení“ v procesu společenské sebereflexe. Může tak radikálně změnit pohled na minulost. Paměť zaujímá podle Domańskiej zcela nezastupitelnou roli v procesu demokratizace, když dává příležitost „vypovídat“ doposud přehlíženým.⁶⁶

---

⁶⁴ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 49.

⁶⁵ Zygmunt BAUMAN, *Modernost' a holokaust*, Bratislava 2002.

⁶⁶ „Podczas gdy historię określano jako instrument nacisku i identyfikowano z modernizmem, państwem, imperializmem, sjentyzmem i antropocentryzmem, pamięć traktowano jako uzdrawiające lekarstwo i narzędzie odkupienia, odnosząc ją do postmodernizmu i 'wyzwolenia' grup, których historia pozbawiła głosu.“ In: Ewa DOMAŃSKA, *Wprowadzenie: Pamięć, etyka i historia*, in: E. Domańska (ed.), *Pamięć, etyka i historia*, Poznań 2006, s. 16.

Možná je to poněkud otřepané klišé, ale není od věci připomenout skutečnost, že cesta ke skutečně demokratické budoucnosti je nemožná bez znalosti vlastní minulosti. Konjunktury paměti ve spojitosti s demokratizací společenského klimatu si všímá ve velmi zajímavém článku s názvem „O dějinách a paměti“⁶⁷ rovněž český historik Dušan Třeštík, když o zvyšujícím se zájmu o paměť píše, že je také vlastně „*vzpourou malých lidí proti velkým dějinám, okrajových skupin proti majoritním dějinám, které je většinou zcela důsledně vytěsňovaly.*“⁶⁸ Rovněž v této souvislosti Dušan Třeštík dokonce neváhá hovořit až o „*svrchované politickém proudu 'paměti', (kterému) nejde o pravdivost v uzoučkém profesionálním smyslu shody s prameny, nýbrž o obecnou autentičnost, tedy o pravdivost v širokém slova smyslu.*“⁶⁹ Dále vynechávat (ač s nejrůznějšími „odůvodněními“) paměť jako další vhodný zdroj lidského poznání by po těchto Třeštíkových slovech bylo v přístupu k minulosti minimálně rozporuplné. Využití paměti pro studium minulosti má své hluboké opodstatnění.

V této souvislosti Ewa Domańska blíže vymezuje možnosti využití studia paměti, když v předmluvě k antologii současné americké historiografie „*Pamięć, etyka i historia*“ si všímá toho, že právě paměť je velmi užitečným nástrojem pro poznání řady jevů, o kterých obvykle užívané prameny informují nedostatečným způsobem, nebo dokonce zcela tyto skutečnosti opomíjejí. Domańska například v této souvislosti zmiňuje problematiku postkoloniálních bádání, genderovou otázku nebo také například traumatické či jinak silně emocionálně nabitě prožitky, které lidé v minulosti prokazatelně zažívali.⁷⁰

Zbavovat se možností, které nám paměť v přístupu k dějinám nabízí, by se častokrát rovnalo velkému zužování či deformování celé sociální skutečnosti. Bohužel k těmto opomenutím z nejrůznějších příčin běžně docházelo a vůbec se tento problém nemusel týkat jen oborové historiografie. „Zbavit se“ v dějinách jednotlivců, skupin či celých vrstev bylo celkem běžnou praxí. Pohledy na vývoj a strukturu společnosti byly často úmyslně zužovány také například ve světě krásné literatury. Následkem takového přístupu bylo to, že v uměleckém zobrazení (právo umělce svobodně volit estetické prostředky, pomocí kterých bude znázorňovat realitu, pochopitelně tímto nikdo nechce zpochybňovat) se dlouhodobě

---

⁶⁷ Dušan TŘEŠTÍK, *O dějinách a paměti*. <http://www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/5HDFtrestik.htm/> (staženo 29. 9. 2011, ověřeno 10.12.2011)

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ „*Pamięć stała się, użytecznym narzędziem analizy odmienności i różnic, zwłaszcza w ramach studiów postkolonialnych oraz badań nad płcią kulturowa (gender studies), zaś prowadzone na szeroką skalę badania jej różnych aspektów zwróciły uwagę na problemy pozostające na marginesach badań historycznych, do których należa: trauma, żałoba i melancholia, literatura świadectwa oraz materializacje pamięci w postaci pomników, cmentarzy czy muzeów.*“⁷⁰ In: E. DOMAŃSKA, *Wprowadzenie: Pamięć, etyka i historia*, in: Tamtéž, s. 16.

nemusely objevovat prvky, které byly součástí dobové společnosti. Jak ostatně dokládá následující příklad, který přináší historik Zdeněk Vašíček. „Z minulosti mohou vymizet i celé vrstvy společnosti. Tak po osm století ve středověku zmizeli ve Francii z literatury venkované. Jak uvedl G. Simeon, před Balzákem nemohla v románu vystupovat žádná osoba vlastní méně než 20 000 liber důchodu.“⁷¹

Jak již upozornila výše citovaná Ewa Domańska, tak si musíme uvědomit, že pro poznání řady oblastí minulosti lidstva, získáme jen těžko jiný druh „pramene“ než právě paměť. Navíc pro řadu témat citlivější a humánnější přístup nakonec stejně nevytvoříme. Jak již bylo také Ewou Domaňskou zmíněno, právě paměť je jedním z nevhodnějších způsobů pro pochopení okolností traumatických zážitků, které v dobách minulých lidé museli nedobrovolně prožít.

Paměť je zároveň skrze sdělované vyprávění i jednou z klíčových možností, jak také obětem traumat pomoci. „Léčba svědectvím,“⁷² kdy „přeživší znovu vyprávějí a prožívají své traumatické zkušenosti a snaží se je uvést do vztahu k traumatům, která utrpěli“⁷³ se pozvolna stává „běžnou“ formou terapie. Výjimkou již nejsou v dnešní době ani postupy, kdy zaznamenané vzpomínky přeživších jsou uloženy do archivu orální historie a následně jsou využívány jako důležitá součást léčby dalších pacientů.⁷⁴ Mlčení zpravidla totiž celou situaci jen zhoršuje a jeho negativní dopady dříve nebo později postihují jednotlivce i společnost samotnou.⁷⁵

---

⁷¹ Zdeněk VAŠÍČEK, *Obrazy (minulosti): o bytí, poznání a podání minulého času*, Praha 1996, s. 43.

⁷² Zmíňme v této souvislosti například český Rafael Institut, který obdržel akreditaci Ministerstva zdravotnictví ČR jako centrum psychoterapie a psychologického výcviku. Jedním z klíčových úkolů, které Rafael Institut naplňuje je odborná pomoc přeživším šoa a jejich rodinám. „Rafael Institut vznikl v roce 2006 z iniciativy pracovní skupiny Rodiny po holocaustu, působící při o.s. Tolerance a občanská společnost. Osobní zkušenost některých z nás - lékařů, psychologů a psychoterapeutů, patřících většinou ke druhé generaci po holocaustu, od roku 1994 zpracovávaná a sdílená v této skupině, jistě byla prvotním impulsem k pozdějšímu založení Institutu. Původně jsme se scházeli jako peer-group a náš skupinový dialog moderovala v letech 1995-2001 britská skupinová psychoanalytička Irene Bloomfield, doprovázená svou britskou kolegyní Gaby Glassman. (Název Rafael Institut jsme zvolili v návaznosti na londýnské psychoterapeutické zařízení Rafael Centre, které založila a provozovala právě Irene Bloomfield.) V roce 1997 jsme otevřeli psychoterapeutickou skupinu pro neprofesionály, jejímž smyslem bylo pomáhat lidem, kteří si přáli se s osobními následky holocaustu lépe vnitřně vyrovnat. Její 'dceřinné' skupiny, které jsou trvale otevřeny dalším zájemcům, úspěšně pokračují dodnes.“ In: <http://www.rafaelinstitut.cz/> (staženo 5. 10. 2011, ověřeno 10. 12. 2012)

⁷³ Daniel L. SCHACTER, *Sedm hříchů paměti*, Praha a Litomyšl 2003, s. 194. Daniel L. Schacter v této souvislosti odkazuje na příklad psychiatra Stevena Weina. Ten spolu se svými spolupracovníky popsal postup (publikovaný v roce 1998 na stránkách American Journal of Psychiatry) na terapii přetrvávajících traumatických vzpomínek lidí, kteří byli v bývalé Jugoslávii (konkrétně v Bosně) během válečných konfliktů v 90. letech 20. století přímo postiženi násilím. „Předběžné výsledky ukazují, že terapie svědectvím míru vtravých vzpomínek u bosenských uprchlíků opravdu snížila,“ doplňuje Daniel L. Schacter. In: Tamtéž, s. 194. K otázce terapie (navození osobního růstu) s využitím traumatického zážitku vhodné také srovnat s: Abraham Harold MASLOW, *Ku psychologii bytí*. Modra 2000.

⁷⁴ D.L. SCHACTER, *Sedm hříchů paměti*, s. 194.

⁷⁵ „Dlouhodobé psychické obtíže mohou být rovněž důsledkem snahy vyhnout se uvažování o traumatizující události v době, která bezprostředně následuje po traumatu.“ In: Tamtéž, s. 192. Na stranu druhou však hrozí

Domníváme se, že tento faktor (zde uváděný jako čtvrtý) by neměl rovněž zůstat stranou. Zájem o paměť v druhé polovině 20. století narůstá spolu se zájmem o jedince, skupiny či celá etnika,⁷⁶ kolem kterých panovalo dlouhé mlčení. Je výrazem celkové demokratizace prostředí. Jacques Le Goff přímo tento zájem o paměť opomíjených spojuje s podstatou badatelské práce, která se tímto fenoménem zabývá. Jedno bez druhého podle francouzského medievisty nemůže smysluplně existovat. K tomuto také výstižně uvádí: „Profesionální badatelé, zabývající se pamětí, (...) by totiž z boje za demokratizaci sociální paměti měli udělat jeden z prvořadých imperativů své vědecké objektivity.“⁷⁷

Po právu se tak šířil během druhé poloviny 20. století pocit, že i tito „obyčejní a dříve pro vědce neviditelní“ lidé mají prostřednictvím vlastní paměti začít „psát“ dějiny, ale také v dějinách jako aktéři konečně i „vystupovat.“ Vždyť slovy historika Dušana Kováča „dotyky človeka s dejinami prebiehajú permanentne a dennodenne.“⁷⁸ Jde „jen“ o to, dát s pomocí metod⁷⁹, které mohou vzpomínky zaznamenat a dále je smysluplně šířit, šanci všem, kteří doposud mlčeli. „Od vnímania dejinnosti je už iba krátky a vlastne úplne samozrejmy krok k reflexii dejinnosti. Pretože ľudia vnímajú historický rozmer vlastnej existencie, núti ich to o dejinách premýšľať,“ konstatuje k jistě smysluplné (ovšem ne vždy zcela jednoduše „probuditelné“) reflexi dějin Dušan Kováč.⁸⁰ Vyrovnání se s minulostí či také jinak řečeno

---

i opačné nebezpečí, kdy lze neustálým přemítáním o proběhlé traumatické události doslova „uvíznout v minulosti.“ K tomuto „pólu“ traumatické vzpomínky Daniel L. Schacter uvádí: „Vyrvalé připomínání může vybavování bolestných podrobností toho, co se stalo, posílit natolik, že neodbytné vzpomínky mohou zbytnět k nesnesitelnosti.“ In: Tamtéž, s. 181.

⁷⁶ „Nielen jednotlivci, ale i národy majú svoje vedomie a jeho historickú kontinuitu.“

In: Juraj ŠPITZER, *Svitá, až keď je celkom tma*, Bratislava 1996, s. 88.

⁷⁷ J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, s. 111-112.

⁷⁸ Dušan KOVÁČ, *O historiografii a spoločnosti*, Bratislava 2010, s. 7. Dějiny jsou podle Dušana Kováča něčím bytostně lidským. Ať již se jedná o rovinu individuálního života nebo kultury dané civilizace. Vždy je jedním z klíčových rozměrů života jedince a společnosti právě „dějinnost.“ „Človek je v doteraz nám znamom vesmíre jediná bytosť, ktorá má historické vedomie, ktorá si uvedomuje plynutie času i konečnosť svojej existencie.“ Někdy se tato „dějinnost“ projevuje v lidském vědomí jako jasně prožívaná a reflektovaná, jindy jsou její projevy pro člověka mnohem méně čitelné a mají podobu až jakýchsi „kulturních kódů“, které sice používáme, ale nemusíme si být plně vědomí jejich původu a významu. „Rozprávky a príbehy, ktoré si ľudia rozprávajú a ktoré sa často začínajú výrazom 'za onoho času', alebo 'kedysi dávno, keď sa voda sypala a piesok sa lial' dokazujú nielen prítomnosť dejinnosti v kultúre, ale sú súčasne aj jedným zo spôsobov jako túto dejinnosť vyjadriť.“ In: Tamtéž, s. 7.

⁷⁹ Otázkou je zda chápeme smysluplné, metodicky vedené a připravené získávání vzpomínek jako metodu historické práce. Nad problémem, zda chápat oral history jako metodu (např. Pilar Dominguezová, David King Dunaway, Alexander von Plato) získávání svěbytného historického pramene nebo jako samostatný vědecký obor (např. Rina Benmayorová, Alexander Freund) se neshodnou stoprocentně ani sami aktéři oral history. Nehledě na fakt, že někteří představitelé oral history vnímají svou činnost jako takřka sociální hnutí (např. Robert Perks, Paul Thomson, Daniela Koleva), které dává možnost promluvit doposud mlčícím či umlčeným. Velmi cenný vhled k problému, jak vůbec definovat samotnou orální historii, si může čtenář udělat při četbě knihy „O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty.“ Autorem textu je významný představitel orální historie v českých zemích Miroslav Vaněk. Více: Miroslav VANĚK, *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*, Praha 2008.

⁸⁰ D. KOVÁČ, *O historiografii a spoločnosti*, s. 7.

žití s dějinami a v dějinách je také podle historika Zdeňka Vašíčka „jednou z forem sebeuvědomování, individuální i skupinové identifikace.“⁸¹

Dějiny se více za přispění paměti (prostřednictvím orální historie) stávají rovněž dějinami těch, kteří doposud zůstávali mimo zájem odborného zájmu historiografie a následkem toho i čtenářského (kulturního) zájmu široké populace.⁸²

Významná představitelka orální historie Pilar Dominguezová v rozhovoru s Miroslavem Vaňkem vyzdvihuje onen „demokratický přelom“, ke kterému v dějepisectví pod vlivem nárůstu zkoumání paměti, a tedy i s rozvojem oral history vlastně došlo. Jak také konstatuje Jan Assmann: „Koncept ‘orální historie’...zrušil sepětí mezi písmem a dějinami. (...) Dějinné vědomí se stalo univerzálním antropologickým rysem.“⁸³ V současnosti je podle španělské historičky Pilar Dominguezové možno „slyšet hlas nás všech, co se podílíme na utváření historie, hlas žen a mužů.“⁸⁴ Dále s jistým optimismem doplňuje: „Věřím, že lidé si již nemyslí, že se dá ještě v dnešních dnech omezit dříve opomíjené skupiny, které paradoxně tvoří většinu společnosti.“⁸⁵ Sama zdůrazňuje, že v aktuální době považuje za klíčové studium paměti těch, „kteří byli na okraji“, dále chce, aby v současnosti nebyla opomenuta ani paměť těch, kteří mají ve své psychice uloženy válečné zážitky. Podle Dominguezové by se pochopitelně nemělo zapomenout ani na „obyčejné“ lidi.⁸⁶

V prakticky totožném duchu jako Pilar Dominguezová hodnotí narůstající zájem o paměť a orální historii rovněž americký historik David King Dunaway. Ten vymezuje nové (autentičtější) „zaměření“ historické vědy jako mnohem humánnější, sociálně obsažnější a v zásadě i tolerantnější badatelskou aktivitu, která je k svébytnosti člověka (jakožto jedinečné osobnosti) mnohem pozornější, než bývalo dějepisectví v dobách předcházejících. Podle Dunawaye je obrovskou předností orální historie, která se získáváním vzpomínek zabývá především, že „umožňuje lidem, kteří nebyli zahrnuti do historických záznamů, kterým tak bylo řečeno, že nejsou důležití, aby řekli svůj vlastní příběh. Tím se historie přeorientovává a zahrnuje do sebe nás všechny, ne pasivním způsobem, ale aktivním, tím, že se my, lidé stáváme součástí historie.“⁸⁷

---

⁸¹ Z. VAŠÍČEK, *Obrazy (minulosti): o bytí, poznání a podání minulého času*, s. 42.

⁸² V úvodu knižního výstupu z oral history projektu „Všechny naše včerejšky“, který byl zaměřen na paměť žen vyzdvihují Jiřina Šiklová a Alena Wagnerová orální historii jako metodu, která je „zvlášť vhodná pro dokumentaci a interpretaci historické zkušenosti znevýhodněných skupin společnosti.“ In: Pavla FRÝDLOVÁ (ed.), *Všechny naše včerejšky II: paměť žen*, Praha 1998, s. 5.

⁸³ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 62.

⁸⁴ Přepis rozhovoru s Pilar Dominguezovou. In: M. VANĚK, *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*, s. 40.

⁸⁵ Přepis rozhovoru s Pilar Dominguezovou, In: Tamtéž, s. 40.

⁸⁶ Tamtéž, s. 41.

⁸⁷ Přepis rozhovoru s Davidem Kingem Dunawayem. In: Tamtéž, s. 45.

Povšimněme si prosím, kterak David King Dunaway klade důraz na to, aby se z lidí nestali pasivní součásti historie, ale naopak sebevědomí (aktivní) činitelé historického procesu. O vyprávění vlastních vzpomínek jako „síle, která dodává lidem sebevědomí a smysl sobě samých,“⁸⁸ se například zmiňuje v rozhovoru také britský historik Paul Thomson. V podobném duchu, ale pro změnu „adresně“ k badatelům a studentům orální historie se přimlouvá Elizabeth Milwoodová, když říká: „Pomáhejte lidem pochopit, že jejich historie je důležitá, že jejich příběhy mají svou závažnost.“⁸⁹ Udržovat a šířit „zájem o paměť“ je bezesporu také úkolem didaktickým. „Nejde jen o to, uvést lidi z menšinových skupin do dějin, ale také je přimět, aby dějiny vytvářeli. Aby věděli, co dějiny vlastně jsou, že neexistuje jen jeden pravdivý příběh minulosti, ale že je to konstrukt přítomnosti, který je velmi politicky zainteresovaný, politicky motivovaný, že je to politický akt,“⁹⁰ uvádí v rozhovoru s Miroslavem Vaňkem historik Alexander Freund.

Takřka v identickém duchu jako významní světoví představitelé orální historie, oceňují význam utváření vztahu k vlastní paměti (vzpomínkám) také české badatelky Jiřina Šiklová a Alena Wagnerová, když k této problematice konstatují: „Vysvětlování dějinných událostí už není výsadou expertů, ale každého z nás. (...) Vyprávěná historie, historie v ústním podání, nebo odborně oral history vrací tak dějiny do úst těm, kteří ve své většině bývají spíš jejími objekty než subjekty.“⁹¹ „V zápětí“ Jiřina Šiklová a Alena Wagnerová dodávají: „Pozornost, kterou orální historie a celá řada spřízněných metod zaměřuje na život jednotlivce, je možné považovat za určitou reakci na společnost moderní doby, v níž jako by se osud jednotlivce ztrácel...“⁹²

Ocitáme se tak znovu na „počátku“ našeho vymezení nárůstu zájmu o paměť jakožto odrazu demokratizace a politické participace. Můžeme se po právu domnívat, že v důsledku společenské emancipace většiny společnosti se také objevila touha nechat zaznít paměť dříve opomíjených sociálních skupin. U konstatování faktu, že „věci“ bylo zdárně dosaženo, že paměť dlouhodobě mlčících již zaznívá či je zaznamenávána, že vše je vlastně v nejlepším pořádku, bychom rozhodně neměli skončit. Pokud nedosáhneme kvality jednání, kdy jedinec a společnost mohou stavět na smysluplných a hlavně pevných základech vlastní kulturní socializace, v které hraje dějepisné (humanitní) vzdělání svou nezastupitelnou roli, pak „právo na místo vlastní paměti v dějinách“ může bohužel zůstat jen prázdnou frází.

---

⁸⁸ Přepis rozhovoru s Paulem Thomsonem. In: Tamtéž, s. 109.

⁸⁹ Přepis rozhovoru s Elizabeth Milwoodovou. In: Tamtéž, s. 45.

⁹⁰ Přepis rozhovoru s Alexandrem Freundem. In: Tamtéž, s. 40.

⁹¹ Z úvodu publikace: P. FRÝDLOVÁ (ed.), *Všechny naše včerejšky II: paměť žen*, s. 5.

⁹² Tamtéž, s. 6.

V současnosti narůstající zájem o paměť ještě žádným způsobem neodvrací možnost (ať už z jakékoli příčiny motivovanou) propadu či úplné ztráty tohoto zájmu. Velmi dobře víme, že také v minulosti autoři dobových „zapisů“ (tj. pozdějších písemných pramenů) většinou neměli důvod do svých materiálů zahrnout některé společenské vrstvy, minority apod. Je pochopitelné, že pokud informace o těchto skupinách či paměť těchto skupin nepronikly do archívů, logicky následně nesloužily potřebám historiků, nemohly se tyto údaje „nakonec“ objevit ani v učebnicích dějepisu.

Demokratické hodnoty sice umožnily nechat slyšet hlasy těch, kteří dlouho slyšet nebyli, ale bohužel nemusí být vždy v silách demokracie, aby tento požadavek zůstal zachován. V zájmu ekonomických priorit, komerčně zajímavějších projektů, politického (i když v demokratickém prostředí probíhajícího) střetávání názorů nebo „jen“ jinak nastaveného konzumního životního stylu můžeme lehce na jednotlivé části naší minulosti opět snadno zapomenout.⁹³

Výše formulované „obavy“ z oslabení či ztráty paměti (tj. skutečně lidského „rozměru“ v dějinách) však nejsou vlastně ničím novým. Možná by bylo v této souvislosti možné „oprášit“ více jak stoletý „požadavek“ Friedricha Nietzscheho, který ve své slavné úvaze „O užitku a škodlivosti historie pro život“⁹⁴ kritizuje (positivistickou) historiografii za to, že se příliš soustředila na hledání pramenné základny v archivech a ignorovala „život“ člověka. Tím se historická věda podle Nietzscheho zbavila onoho „sepětí s člověkem“ a v důsledku přestala „pěstovat historii k účelům života.“⁹⁵ Nebyla náhodou situace v přístupu k využívání paměti v minulosti tak trochu podobná? „*Historii zajisté potřebujeme, ale potřebujeme ji jinak, než ji potřebuje zhyčkaný zahaleč v zahradě vědění... (...) My ji potřebujeme k životu a k činu, ne k pohodlnému odvrácení od života a činu, nebo dokonce k okrášlení sobeckého života a zbabělého špatného činu,*“⁹⁶ doplňuje své názorové vymezení proti dobovému dějepisectví německý filozof Friedrich Nietzsche.

Samozřejmě by bylo možné z dlouhé a bohaté tradice „filozofie vitalismu“ uvést celou řadu dalších inspiračně zajímavých zdrojů. Za všechny další připomeňme v krátkosti alespoň

---

⁹³ Otázce oslabování paměti, ovládnání a ztrátě paměti je věnována zvláštní část této práce.

⁹⁴ Friedrich NIETZSCHE, *O užitku a škodlivosti historie pro život*, in: Nečasové úvahy I, Praha 1992, s. 83-165.

⁹⁵ Tamtéž, s. 83-165. Doplňme alespoň tolik, že Friedrich Nietzsche ve své úvaze nabízí samozřejmě také vymezení vlastního chápání vztahu historie a života. „*Historie patří k životu v trojím ohledu: patří k životu jako k živému a usilujícímu, jako trpícímu a potřebujícímu osvobození. Tomuto trojímu vztahu odpovídá trojí druh historie: lze-li rozlišovat monumentální, antikvární a kritický druh historie.*“ In: Tamtéž, s. 94.

⁹⁶ Tamtéž, s. 94.

dalšího kritika pozitivismu⁹⁷ Wilhelma Diltheje, který podobně jako Friedrich Nietzsche upozorňuje na nutnost spjatosti humanitních věd s opravdovou životní zkušeností. Život se má stát předmětem humanitní vědy, vcítění, znovuprožití a paměť mají být prostředky pomocí kterých lze dějinnou skutečnost lépe poznat. „Život, životná skúsenosť a duchovné vedy sa teda nachádzajú v ustavičnej vnútornej súvislosti a vzájomnom styku,“⁹⁸ charakterizuje toto klíčové sepětí vědy s předmětem jejího zájmu Wilhelm Dilthey.

Vraťme se však ještě naposledy k našemu čtvrtému faktoru, který zapříčinil nárůst zájmu o paměť. Vlastně však následující věty platí i pro předcházející části této práce. Není od věci si totiž připomenout, že s pamětí v jakémsi surovém stavu se nikdy nepotkáváme. Bude nás s ní „spojovat“ ve většině případů akt vyprávění.

Protože jen výjimečně tito „dějinami opomíjení“ lidé, skupiny a etnika disponují vlastními „úložišti dat“ a v psané formě produkují jen naprosté minimum dokumentů (a ty v klasických archivech nebývají navíc schraňovány), zůstává jejich „archivem“ doposud jen vlastní paměť. Jak k tomuto výstižně uvádí slovenský publicista a autor literatury faktu Jozef Leikert: „...najlepšie archívy sú tie, ktoré nosia ľudia v sebe. Stačí nájsť vhodný objekt, získať dôveru, počúvať, klásť fundované otázky a posúvať tok myšlienok. (...) Skutočne som neraz v ľuďoch našiel viac pravdy ako v archívnych dokumentoch, ktoré sa z rôznych príčin často kamuflovali, ničili, prepisovali či ináč prispôbovali.“⁹⁹

S pamětí se tedy otevírá cesta k vyprávěné paměti. „Vyprávění (je) klíčově důležité jak pro totožnost jednotlivce, tak i pro totožnost společenskou“¹⁰⁰, konstatují v knize „Jak říkat pravdu o dějinách?“¹⁰¹ historičky Joyce Applebyová, Lynn Huntová a Margaret

---

⁹⁷ Ke kritice metodologie pozitivismu Wilhelm Dilthey z pozice vlastní rozumějící psychologie mimo jiné uvedl: „Ponorenie do seba samého dosahuje v živote za istých okolností dokonalosť, za ktorou zaostáva aj taký Carlyle, a chápanie iných sa za týchto okolností vyvinie vo virtuozitu, ktoré nedosahuje ani Ranke.“ In: Wilhelm DILTHEY, *Život a dejinné vedomie*, Bratislava 1980, s. 244.

⁹⁸ Tamtéž, s. 244. K vazbě mezi humanitní vědou (duchovědou) a životem německý filozof Wilhelm Dilthey poznamenává: „Nekonečné bohatstvo života sa rozvíja v individuálnej existencii jednotlivých osôb vďaka ich vzťahom k prostrediu, k iným ľuďom a veciam. (...) Jednotlivý človek je svoju existenciou spočívajúcou v sebe samej dejinná bytosť. (...) V duchovných vedách sa zasa zachováva súvislosť medzi životom a vedou, podľa ktorej myšlienková činnosť života ostáva základom vedeckej tvorby. (...) Aj tvorba pojmov v historických a spoločenských vedách je vždy určovaná samým životom. (...) Základnou črtou v štruktúre duchovných vied je teda to, že vychádzajú zo života a s ním trvalo súvisia, keďže sa opierajú o prežívanie, chápanie a životnú skúsenosť.“ In: Tamtéž, s. 242-245. Mimochodem o vztahu zážitku hovoří i v této kapitole často zmiňovaní protagonisté oral history. Například německý historik Alexander von Plato charakterizoval v rozhovoru s Miroslavem Vaňkem orální historii slovy: „...je to historiografie zážitku.“ In: Přepis rozhovoru s Alexandrem von Platem, in: M. Vaněk, *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*, s. 82.

⁹⁹ J. LEIKERT, *Podiel orálnej histórie v súčasnej vedeckovýskumnej činnosti*, in: M. Šustová (ed.), *Historia scholastica I. (Dějiny ve škole a škola v dějinách)*, Praha 2010, s. 190.

¹⁰⁰ Joyce APPLEBYOVÁ – Lynn HUNTOVÁ, Margaret JACOBOVÁ, *Jak říkat pravdu o dějinách*, Brno 2002, s. 192.

¹⁰¹ Tamtéž.

Jacobová a zároveň dodávají, že vyprávění je také „*forma s jejíž pomocí je společenskému životu připisován význam.*“¹⁰²

Vyprávění je přirozeným počátkem, průběhem i završením vzpomínky a bere na sebe nejčastěji podobu autobiografického příběhu. Někdy se sice vypravěč ostýchá, omlouvá a vlastně se i sám sobě diví, že je schopen se svým příběhem nakonec „vystoupit.“ Ne vždy totiž zpočátku chápe to, že jeho příběh je pro někoho „cizího“ zajímavý, že právě jeho pohled na prožitou minulost je součástí dějin. Vždyť řada vypravěčů naposledy slyšela cosi o dějinách během školní docházky.

Vyprávění je možná na první dojem velmi prostou skutečností,¹⁰³ ale vhodnější způsob k předání vlastních vzpomínek většinou prostě nemáme. O potřebnosti a důležitosti vyprávění (předávání vzpomínek) je rovněž přesvědčen i český filozof Břetislav Horyna, když v souvislosti se smysluplností svědectví pamětníků tvrdí, že vyprávění (mýty) nepotřebovala společnost pouze před mnoha staletími, ale příběh je stále aktuální a prospěšný¹⁰⁴ rovněž pro

---

¹⁰² Tamtéž, s. 191.

¹⁰³ Historičky Joyce Applebyová, Lynn Huntová a Margaret Jacobová v knize „Jak říkat pravdu o dějinách“ definují vyprávění jako „*formu poznání lidského života...*“ In: Tamtéž, s. 189.

¹⁰⁴ Otázka prospěšnosti vyprávěného příběhu nemusí být za všech okolností tak jednoznačná, jak se může na první pohled zdát. Slovinský filozof Slavoj Žižek v knize „Jednou jako tragédie, podruhé jako fraška“ upozorňuje na to, že ve většině případů nám sice může naslouchání příběhu druhého člověka přiblížit, můžeme tak lépe pochopit jeho motivaci a jednání, ale v určitých případech, kdy k nám promlouvá například masový zločinec, strůjce společenské katastrofy apod., bychom měli mít na zřeteli to, že zde příběh nemusí plnit onu „pozitivní“ sblížovací funkci, ale může naopak komplikovat porozumění tomu, co onen člověk vlastně spáchal. Příběh zde přestává plnit roli komunikačního kanálu, který směřuje k chápání věci a naopak se stává něčím, co nás od pochopení odvádí. Slavoj Žižek k tomu uvádí: „...měli bychom se vzdát představy, že tím nejefektivnějším způsobem, jak čelit demonizaci Druhého, je subjektivizovat jej, 'naslouchat jeho příběhu', pochopit, jak nahlíží na danou situaci (nebo jak formuloval jeden zastánce blízkovýchodního dialogu: 'Nepřítel je někdo, jehož příběh jste dosud neslyšeli.') Tato logika má totiž své meze: lze si představit, že vyzveme brutálního nacistického zločince, jako je Littelův (spisovatel Jonathan Littel s románem „Laskavá bohyně“ pozn. M.H.) Maximilien Aue, aby nám vyprávěl svůj příběh? A jsme také připraveni připustit, že Hitler byl naším nepřítelem jen proto, že jsme si 'nevyslechli jeho příběh'? 'Ospravedlňuje 'znanost detailů jeho soukromého života hrůzy, které byly důsledkem jeho vlády, činí jej snad 'humánnějším'? Často zmiňuji příklad Reinharda Heydricha, architekta holocaustu, který spolu s přáteli během volných večerů rád hrával Beethovenovy poslední smyčcové kvartety. Naši nejelementárnější zkušeností subjektivity je zkušenost 'plnosti, bohatství mého vnitřního života': tak takový já jsem 've skutečnosti' v protikladu k symbolickým determinacím a rolím, které na sebe беру ve veřejném životě (jako otec, profesor atd.) První poučení z psychoanalýzy zní, že tato 'plnost vnitřního života' je skrz naskrz falešná: je to projekční plátno, falešná distance, jejíž funkcí není nic jiného než mi zachránit tvář, učinit hmatatelnou (přístupnou mému imaginárnímu narcismu) mou skutečnou sociálně-symbolickou identitu. (...) Zkušenost, jakou máme o našich životech zevnitř, příběh, který si vyprávíme o sobě samých, abychom si vyložili, co děláme, je tedy lež – pravda je spíše někde venku, v tom, co děláme. (...) Na nacistických katech není děsivé ani tak to, co dělali, ale to, jak při všem, co dělali, zůstávali 'lidskými, až příliš lidskými'. 'Příběhy, které vyprávíme sami sobě o sobě samých', mají zamaskovat skutečnou etickou dimenzi našich činů.“ In: Slavoj ŽIŽEK, *Jednou jako tragédie, podruhé jako fraška*, Praha 2011. s. 54-56. V souvislosti s problematičností vyprávění nacistických zločinců se nemusí nutně jednat jen o „přímá“ (dokumentární) vyprávění, která byla zaznamenána audiovizuální technikou či vydána tiskem jako memoárová literatura. Ne zcela „bez závad“ může být pochopitelně i hraný film. Stačí v této souvislosti připomenout snímek „Pád Třetí říše“ (režie: Oliver Hirschbiegel, scénář: Bernd Eichinger, 2004), v kterém byla postava Adolfa Hitlera znázorněna takovým způsobem, že více než zvěrstva, za která byl Hitler zodpovědný, se divákovi nabízely spíše pohledy na nemocného a zestárlého muže, který se vlastně „loučí“ se svým životem a „dílem“. Právě z tohoto důvodu se Slavoj Žižek přimlouvá za to, abychom v případě prezentace a hodnocení osobních příběhů byli velmi

člověka dneška.¹⁰⁵ Slovy Georga Didi-Hubermana je to právě paměť (a z ní vycházející vyprávění), která „*preceďuje minulosť od jej presnosti. Je to ona, čo čas humanizuje a konfiguruje...*“¹⁰⁶ Digitálně přesný záznam minulosti by pro člověka byl spíše pastí, v které by se z hlediska smysluplnosti individuálního i kolektivního života neuměl vůbec orientovat. Právě paměť (vyprávění) poskytuje našemu vztahu k minulému onen důvěrně známý rozměr, který činí prožité srozumitelné nám i skupině, s kterou zážitek sdílíme.

1.2. Potlačení a ztráta paměti

*„Odedávna, kam až sahají záznamy lidské inteligence, byla vypěstovaná paměť nejocetňovanějším duševním darem.“
(Mihaly Csikszentmihalyi)*

V předcházející části této práce jsme si kladli otázku, co vede k narůstajícímu zájmu o paměť. Nyní se ocitáme v „situaci“ zcela opačné. Paměti se nemusí nutně vždy dařit na výbornou, může se naopak postupně ztrácet, nezájem může převážit nad jejím poznáváním a paměť se může nakonec vytratit zcela.

---

opatrní až „slepí“. „*Vynášime-li etické soudy, měli bychom být slepí vůči osobním příběhům – proto je rada Elfridy Jelínkové dramatikům nejen správná z estetického hlediska, ale skrývá se za ní také hluboká etická pravda: ‘postavy na jevišti by měly být ploché jako šaty na módní přehlídce: to co vnímáte, by nemělo být nic jiného, než to co vidíte. Psychologický realismus je odporný, protože nám dovoluje utéct od nestravitelné reality únikem do ‘plnokrevnosti’ osobnosti tím, že nám umožňuje ztratit se v hlubinách individuálního charakteru. Spisovatelovým úkolem je tento manévr blokovat, dotlačit nás k tomu, abychom přihlíželi hrůze nevzrušeným pohledem.*“ In: Tamtéž, s. 56.

¹⁰⁵ B. HORYNA, *Memoria jako kategorie záchrany*, in: Sociální studia 1 (Vzpomínání a paměť), 2010, s. 27-42. K důležitosti vyprávění filozof Břetislav Horyna poznamenává: *Mýty nezbytně potřebujeme, bez mýtů se neobejdeme, máme-li přežít: všichni velcí mytologové současnosti se shodují, řečeno slovy Odo Marquarda, že nemůžeme ‘odkládat mýty jako šaty’, protože mýtonudismus ‘je plně kompenzovaný proces: čím více mýtů člověk svlékne, tím více mýtů si na sobě ponechává.’ (...)* Nemůžeme... žít bez zpřítomňování vzpomínek v mýtech, jimiž se bráníme nesnesitelným tlakům jednoho světa paměťovým unikáním do dalších světů. *Svémi výstředními mýty klademe odpor výstřednostem, jež se stávají utlačující neúnosnou normalitou.*“ In: Tamtéž, s. 30-31. Jde tedy o to nezbavit se paměti, která může svou zkušeností pomoci pochopit (leckdy i varovat) ty, kteří jí naslouchají. Absence původního vyprávění může být důsledkem kalkulu, nepozornosti, ale i pouhé lenosti. Následkem není vymizení prostoru mýtu v našem životě, ale nahrazení původních (pro)žitých příběhů umělými konstrukcemi, které zdánlivě zaplňují místo původních mýtů. Ve skutečnosti se však podle Horyny jedná o jakési „pseudomýty“, které od orientace na skutečně podstatné životní hodnoty odvádějí. Člověk má však pocit, že nezůstal „nahý“, že je stále mýty oděný. Pokud však příběhy (mýty) naplňují doopravdy svou funkci, je tímto přesažen paměťový význam vyprávění a příběh může svým sdělením naplnit další funkci, když začíná jako jistý „vzor jednání“ působit na nová pokolení. Příběh je tak doopravdy „živý.“ Břetislav Horyna k tomuto uvádí: „*Využití mytologické struktury pro paměťové zpřítomnění významných bodů nebo dějů minulosti umožňuje, aby události dostaly ještě jiný než jen vzpomínkový smysl. I poměrně komplikované, mnohdy rozporné a neprůhledné vztahy mezi lidmi a jejich činy a mezi lidmi navzájem se myticky obnažují, ukazují svou nesmírnou symbolickou sílu a předávají ji dál, stále novým generacím.*“ In: Tamtéž, s. 31.

¹⁰⁶ Georges DIDI-HUBERMAN, *Před časom*, Bratislava 2006, s. 40.

1.2.1. Individuální paměť a problematika zapomínání

Vzhledem k celkovému zaměření této práce nebude pochopitelně většinová pozornost věnována fungování individuální paměti ani jejím oslabeným či zcela nefunkčním formám. Nezbytně nutné však raději uvedme. Samotná individuální paměť „není oddělitelná od procesu rozpomínání, je vždy nově organizována vnějšími podněty, činnostmi. (...) Je intencionální, emocionální, tvárná, kaleidospická.“¹⁰⁷

Odborná reflexe této tematiky je pochopitelně více otázkou pro psychology, psychiatry či lékaře obecně. Na stranu druhou pro neodmyslitelnou nerozlučnost¹⁰⁸ individuální a kolektivní paměti, považujeme za prospěšné alespoň v krátkosti několik drobností na tomto místě uvést. „Psychologové zabývající se výzkumem paměti jsou do značné míry v situaci člověka, který se pokouší pochopit, jak funguje nějaký stroj, aniž by měl možnost podívat se dovnitř,“¹⁰⁹ konstatuje přední světový odborník na téma paměti Alan Baddeley. Chtít tedy objasňovat dysfunkce naší individuální paměti bývá mnohdy ještě složitější. V principu je paměť schopností psychiky zaznamenávat, uchovávat a vybavovat si informace.¹¹⁰ Ponechme nyní stranou o jaké druhy (obsahy paměti) informací se jedná.

V zásadě panuje v odborné veřejnosti při popisu individuální paměti shoda nad tím, že se tato paměť dělí na tři typy. Jedná se o paměť sensorickou, krátkodobou a dlouhodobou.¹¹¹ Z úhlu pohledu této práce je pro naši potřebu užitečná alespoň základní znalost fungování dlouhodobé paměti.¹¹² Její fungování je běžně vysvětlováno jakýmsi „rozdvojením“ dlouhodobé paměti na dva spolupracující typy. Jedná se o „epizodickou paměť, která zabezpečuje zapamatování konkrétních událostí, například toho, že dotyčný byl před týdnem u zubaře, a sémantickou paměť, která se v podstatě týká vědomostí o světě. Schopnost

---

¹⁰⁷ Zdeněk VAŠÍČEK – Françoise MAYER, *Minulost a současnost, paměť a dějiny*, Brno a Praha 2008, s. 157-158.

¹⁰⁸ V této práci je sice zacházeno s pamětí právě v duchu výše zmiňovaného členění na individuální a kolektivní paměť. Je však možné v literatuře doložit i odmítající názory, které absolutně odmítají s konceptem kolektivní paměti pracovat a v zásadě ho považují za vědecky neobhajitelný. Susan Sontagová v esejistické knize „S bolestí druhých před očima“ ke sledované otázce poznamenává: „Nic takového jako kolektivní paměť však přísně vzato neexistuje a patří do stejného rodu falešných představ jako kolektivní vina. (...) Veškerá paměť je individuální a nereprodukovatelná – umírá společně s každým člověkem. To, čemu se říká kolektivní paměť, není formou vzpomínání, nýbrž stanovením dohody, že právě toto je důležité a takto se to událo – včetně obrazů, jež daný příběh zakotvují v naší mysli.“ In: Susan SONTAGOVÁ, *S bolestí druhých před očima*, Praha a Litomyšl 2011, s. 78.

¹⁰⁹ A. BADDELEY, *Vaše paměť*, s. 16.

¹¹⁰ K principu fungování naší paměti Alan Baddeley uvádí: „... informace z prostředí vstupují několika paralelními krátkodobými sensorickými registry a odtud jdou do společné krátkodobé paměti. O té se předpokládá, že funguje jako pracovní paměť schopná manipulace s informacemi a jejich sdělování dlouhodobé paměti.“ In: Tamtéž, s. 18.

¹¹¹ Tamtéž, s. 18.

¹¹² *Jde o uchování informací po značně dlouhých časových intervalech.*“ In: Tamtéž, s. 23.

zapamatovat si význam slova, chemický vzorec soli nebo hlavní město Francie, to všechno jsou příklady sémantické paměti.“¹¹³

Přejděme však k „situacím“, kdy nás paměť (a to především ta dlouhodobá) zrazuje nebo se zkrátka chová jinak, než bychom od ní očekávali. Prakticky každý z nás se ocitl někdy v situaci, kdy si nemohl na něco vzpomenout, ačkoli to měl „na jazyku.“ Asi jsme si všichni alespoň jednou říkali, že danou událost bychom si chtěli pamatovat „navždy.“ Po čase jsme však zjistili, že nám z „nezapomenutelného“ okamžiku zůstaly dojmy více než prchavé. Jindy nás naopak paměť udivila svou „vtíravostí“, když nám vnucovala konkrétní vzpomínku takřka proti naší vůli. Měli jsme již této vzpomínky „plné zuby“, ale ta přicházela bez hlubší příčiny vždy znovu a znovu. Paměť nás mohla touto „hrou“ zpočátku snad i bavit, při frekvenci delší pravděpodobně byla již celá záležitost značně obtěžující. Možná jsme si i nakonec trochu postesklí a přáli si, kéž by takto přesně naše paměť fungovala i jindy.¹¹⁴

Je velmi vhodné si po těchto výše uvedených příkladech uvědomit, že naše individuální paměť není dokonalým a bezchybným strojem. Obzvláště je pro námi sledované téma velmi důležitá také znalost toho, že k paměti neodmyslitelně patří zkreslování a zapomínání.¹¹⁵ „Všichni jsme schopni zkreslovat svou minulost,“ konstatuje Daniel L. Schacter.¹¹⁶ Právě tento výše citovaný autor v knize „Sedm hříchů paměti“ navrhuje, „aby se funkční poruchy paměti dělily do sedmi fundamentálních kategorií – či 'hříchů'“. ¹¹⁷ Těmito hříchy jsou: „zapomínání, roztržitost, paměťový blok, záměna, sugestibilita, zkreslování a přetrvávání.“¹¹⁸

---

¹¹³ Tamtéž, s. 24.

¹¹⁴ Velmi výstižně způsob (někdy až nevypočitatelného) fungování naší individuální paměti shrnul Douwe Draaisma, když k tomuto uvádí: „Naše paměť má vlastní vůli. (...) ...má své vlastní tajemné zákony.“ In: Douwe DRAAISMA, *Proč život ubíhá rychleji, když stárneme*, Praha 2009, s. 9-10.

¹¹⁵ „Chceme-li pochopit, jak funguje naše paměť, potřebujeme vědět, nejen jak informace získáváme, ale také jak je zapomínáme.“ In: A. BADDELEY, *Vaše paměť*, s. 112.

¹¹⁶ D. L. SCHACTER, *Sedm hříchů paměti*, s. 13. K tomuto dále Schacter uvádí: „...jsou rozličné způsoby, jimiž nás paměť zrazuje. Někdy pro nás minulost upadne v zapomnění, jindy ji zkreslíme. Některé znepokojující vzpomínky nás pronásledují celé roky.“ Jako příklad komplikované situace na pomezí zkreslení a lži zmiňuje Daniel Schacter případ Binjamina Wilkomirského a jeho knihu „Fragments“ (1996). Wilkomirski měl do své vzpomínkové knihy využít dětské zážitky z holocaustu respektive z vlastního pobytu v koncentračním táboře. Švýcarský novinář Daniel Ganzfried koncem roku 1998 však poukázal na to, že Binjimin Wilkomirski se vlastním jménem jmenuje Bruno Dossekker. Navíc Wilkomirski (Dossekker) neměl být nikdy vězněn v koncentračním táboře a válku měl přežít v bezpečí u adoptivních rodičů. Přesto Daniel L. Schacter k tomuto případu dodává, že Wilkomirski nemusí být typickým lhářem a může být jen „obětí“ své zkreslené paměti, které jednoduše a prostě věřil, že šoa doopravdy zažil. In: Tamtéž, s. 11.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 14.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 14. Snad ještě doplníme, že vyjma hříchů paměti, které jsou vlastně důkazem chybující individuální paměti je vhodné zmínit skutečnost, že za velmi extrémních podmínek (ačkoli je člověk při vědomí!) může být naše paměť nefunkční již od samého počátku. Může to být způsobeno řadou fyzických faktorů (podvýživa, extrémní nedostatek některých vitamínů apod.), ale rovněž například silnými pocity zmaru, vleklou otupělostí apod. Více: Tamtéž, s. 132-133. K samotným „hříchům paměti“ Daniel L. Schacter blíže uvádí: „Zapomnětlivost odpovídá slábnutí nebo ztrátě paměti v toku času. (...)...paměťový blok odpovídá zmařenému

Sice se dodnes psychologové, lékaři ani odborníci z kognitivní vědy neshodnou na jediné teorii, která by zapomínání vysvětlila, ale většinou z prací odborníků vyplývá, že zapomínání je za normálních okolností procesem přirozeným, díky kterému je velké množství (v průběhu života) získaných informací (většinou) smysluplně filtrováno. Uvedme ve stručnosti dva nejčastější způsoby objasnění toho, proč zapomínáme. Jako výstižné shrnutí nám poslouží výklad psychologa Alana Baddeleye, který k této problematice uvádí: „*Existují dvě klasické teorie zapomínání. Podle jedné paměťová stopa bledne a rozpadá se, tak jako postupně bledne nápis vystavený slunci a dešti, aby se nakonec stal zcela nečitelným. Druhá teorie předpokládá, že při zapomínání jsou paměťové stopy narušovány či překrývány dalším učením, jinými slovy k zapomínání dochází v důsledku interference.*“¹¹⁹

Lidské psychice také často pomáhá zapomínání tím, že po prožití těch nejtěžších okamžiků, které člověka v životě potkají, se dojmy a pocity z těchto negativní události celkově oslabují.¹²⁰ Více se však otázce traumatické paměti věnuje kapitola, která je věnovaná rozboru audiovizuálních svědectví přeživších.

1.2.2. Kolektivní paměť

Již bylo konstatováno, že paměť je tradičně dělena na individuální a kolektivní. Nyní se, především v souvislosti ovládnutí kolektivní paměti, alespoň v krátkosti zastavme u pojmu kolektivní paměť.

Tento pojem se ve společenském prostředí objevuje v první třetině 20. století a je tradičně spojován s osobností francouzského sociologa Maurice Halbwachse. „*Maurice Halbwachs zavedením pojmu kolektivní paměť v roce 1925 v mnohem předbehlo svoji dobu. V prvom rade zdôrazňoval skutočnosť, že pamäť jednotlivca (individuálna pamäť) sa vytvára i uchováva v silnej závislosti od príslušnosti jednotlivca k skupine (alebo viacerým skupinám),*

---

vyhledávání informace, kterou si třeba zoufale pokoušíme vybavit. (...) ...záměna, sugestibilita, zkreslování a přetrvávání – paměťové hříchy, které plynou ze zkreslování. Nějaká podoba paměti přetrvává, leč je buď nesprávná, nebo nechtěná. (...) Hřích záměny odpovídá tomu, že paměťový obsah přisoudíme nesprávnému prameni, zaměníme fantazii za realitu, případně si nesprávně vzpomeneme... (...) Příbuzný hřích sugestibility odpovídá vzpomínkám vloženým klíčovými otázkami, komentáři nebo sugescemi v průběhu vybavování minulé zkušenosti. (...) Hřích zkreslení odráží mohutný vliv naší současné znalosti a našeho přesvědčení na to, jak si pamatujeme svou minulost. (...) ...perzistence neboli přetrvávání se týká opakovaného vybavování zneklidňujících informací nebo událostí, které bychom nejráději ze svého vědomí zcela vypudili...“ In: Tamtéž, s. 14-16.

¹¹⁹ A. BADDELEY, *Vaše paměť*, s. 122. Dále Alan Baddeley doplňuje i jednu z alternativních teorií zapomínání, která vlastně zapomínání v pravém slova smyslu ani nepřipouští. „*Najdou se dokonce i zastánci názoru, že naše paměť uchovává veškeré informace, se kterými jsme se kdy setkali, a že všechny leží v seřfu naší paměti a čekají na to, až jim ten správný klíč umožní dostat se opět do oběhu.*“ In: Tamtéž, s. 130.

¹²⁰ V tomto duchu vysvětloval zapomínání již psychoanalytik S. Freud, který předpokládal, že na zážitky, které jsou pro nás obzvláště bolestivé, zapomínáme snáze než na události, které nám přinesli potěšení a radost.

teda dal do priameho súvisu koncept pamäti a skupiny (kolektívu), spomínania a identity,“¹²¹ vyzdvihuje význam Halbwachsovy práce slovenská badateľka Gabriela Kiliánová.

Pochopiteľne každý z nás zúštvá po dobu svého života individuálnu osobnosť, ktorá disponuje svou vlastnú pamäťou. Ta se môže v čase zlepšovať, zhoršovať, môže byť posilovaná, tréňovaná, alebo naopak preťažovaná. Je samozrejme, že její kvality jsou podmíňeny aktuálním i dlhodobým zdravotným stavem a svou roli sehrává taktěž genetická výbava, která má podstatný vliv na fungování centrální nervové soustavy a tím pochopitelně i na procesy paměti. Je však vhodné nezapomínat na to, že jsme rovněž bytostmi společenskými. Ostatně již antický filozof Aristoteles spatřoval podstatu lidství v „člověku politickém a společenském.“ Obdobná vymezení podstaty lidského bytí se v dějinách společenskovedního myšlení velmi často opakují.

Lidská paměť (jako důležitá a pro kvalitu života zcela zásadní složka naší psychiky) má stejně jako celá osobnost vedle individuálního rozměru také svůj rozměr kolektivní. „*Pamatujeme si tedy (a zapomínáme) určité události jako jednotlivci i jako členové skupin. Naše vzpomínání (nebo jeho nedostatek) je také ovlivněno různými společensko-politickými kontexty, v nichž je nám dáno žít,*“¹²² konstatuje Alena Heitlingerová. Povšimněme si, že socioložka Heitlingerová v případě kolektivního charakteru naší paměti neopomíjí ani otázku kolektivního zapomínání. Obdobně upozorňují na „sociální rámec“ naší paměti také Zdeněk Vašíček a Françoise Mayer, když kolektivní paměť charakterizující následujícími slovy: „*Paměť nějakého kolektivu je pak to, co je pamětem jeho členů společné – a to je jistě sociálně podmíněno, a má tedy smysl.*“¹²³ Taktěž Csaba Szaló a Eleonóra Hamar ve vztahu ke kolektivním rysům naší paměti uvádějí, že to „*jak danou událost interpretujeme, a to, jak na tuto událost vzpomínáme, není zakotveno čistě v naší individuální zkušenosti. (...) ... na významné historické události si nevzpomeneme a nevzpomínáme jako jednotlivci, ale jako příslušníci určitého společenství.*“¹²⁴

Přejdeme již však k francouzskému sociologovi Halbwachsovi a alespoň v krátkosti se zastavme u jeho „zakladatelského“ způsobu vymezení kolektivní paměti.¹²⁵ Halbwachs

¹²¹ G. KILIÁNOVÁ, *Ponímanie základných konceptov a výzkumné otázky*, s. 26.

¹²² Alena HEITLINGOVÁ, *Ve stínu holocaustu a komunismu*, Praha 2007, s. 16.

¹²³ Zdeněk VAŠÍČEK – Françoise MAYER, *Minulost a současnost, paměť a dějiny*, s. 158.

¹²⁴ Csaba SZALÓ – Eleonóra HAMAR, *Váš Trianon, náš holocaust: Segregace a inkluze kultur vzpomínání*, in: E. Marada (ed.), *Etnická různost a občanská jednota*, Brno 2006, s. 117-142.

¹²⁵ V českém vydání jsou Halbwachsovy texty k dispozici v knize s názvem „Kolektivní paměť.“ Pro čtenáře může být celkem zajímavé až částečně zarážející skutečnost, že „klasik kolektivní paměti“ v poznámkovém aparátu pod textem autorských studií odkazuje jen na minimum společenskovední literatury. Častější jsou však citace z krásné literatury a připomínky vlastních zážitků (velmi často z vědcova dětství). M. HALBWACHS, *Kolektivní paměť*.

spatřuje v naší individuální vzpomínce vždy jakési pojítka, které nás spojuje se skupinou, s kterou onen zážitek z minulosti sdílíme. „*Naše vzpomínky zůstávají za každých okolností kolektivní a jsou nám připomínány ostatními, i když se týkají událostí, na nichž jsme se podíleli sami, nebo věcí, které jsme viděli pouze my.*“¹²⁶ Nemusí se dokonce jednat (a ani se v reálném životě běžně nejedná) o skupinu jedinou, ke které naše vzpomínky odkazují. Je naprosto přirozené, že se během života ocitáme ve vícero sociálních útvarech a to často i naráz. Následkem toho jsou naše kolektivní vzpomínky pamětí hned několika sociálních skupin.¹²⁷ Není ničím nesamozřejmým, že se paměti jednotlivých skupin vzájemně dotýkají, mnohdy se překrývají a ovlivňují.

V životě, který prožíváme nejsme podle Halbwachse ve skutečnosti nikdy doopravdy osamoceni. Francouzský sociolog sice připouští možnost čistě individuálních vzpomínek, ale jsou podle něj oproti kolektivním vzpomínkám celkem vzácné, a především mnohem hůře vybavitelné.¹²⁸ Navíc se individuální paměť ve svém důsledku vždy opírá o prvky, které svou povahou odkazují k existenci kolektivní. K této otázce ve studii „*Kolektivní a historická paměť*“¹²⁹ francouzský sociolog napsal: „*Osobní paměť se navíc neobejde bez nástrojů, jako jsou slova a myšlenky, které nejsou individuálním vynálezem a které si jedinec půjčuje od svého okolí.*“¹³⁰ Individuální život je obklopen životem společenským, a je tak přímo spojen s mechanismy jeho fungování.

Na základě toho Halbwachs definuje individuální paměť jako „*autobiografickou paměť*“, oproti sociální paměti, která je v jeho pojmosloví vlastně „*paměť historickou.*“¹³¹ Obě se navzájem podmiňují a obě se doslova potřebují. Panuje mezi nimi trvalý a pevný vztah. „*Ta první (autobiografická) si vypomáhá druhou (historickou), protože naše životní historie je přece jenom součástí historie obecné. (...) Ta druhá (historická) je přirozeně rozsáhlejší než ta první, ale na druhé straně prezentuje minulost pouze zkratkovitě a schematicky, zatímco osobní paměť představuje mnohem souvislejší a hutnější obraz.*“¹³² Obzvláště pro „rehabilitaci“ paměti ve vztahu k historické vědě jsou tyto výše citované věty dodnes velmi inspirativní.

---

¹²⁶ Tamtéž, s. 51.

¹²⁷ „*Je zřejmé, že obrazy a myšlenky vzešlé z prostředí, jimiž jsme během života prošli, se v individuálním vědomí řadí v neopakovatelném uspořádání a každý z nás má proto v tomto smyslu vlastní historii.*“ In: Tamtéž, s. 79.

¹²⁸ Tamtéž, s. 88-89.

¹²⁹ Tamtéž, s. 93-135.

¹³⁰ Tamtéž, s. 94.

¹³¹ Tamtéž, s. 95.

¹³² Tamtéž, s. 95. K této otázce dále Halbwachs uvádí: „*Naše paměť se neopírá o naučenou historii, ale o historii prožitou.*“ In: Tamtéž, s. 101.

Například přeživší šoa velmi často (i když pochopitelně jinými slovy) v duchu Halbwachsových tvrzení opakují to, že jejich vzpomínky jsou také dějinami a měly by být známé všem. Bývalé oběti nacistických zločinů mají po právu pocit, že se o jejich historické zkušenosti ví poměrně málo, a vnímají tak dějinný obraz doby jako neúplný, či dokonce částečně pokřivený.

Ještě doplníme, že když Halbwachs hovoří o „prezentování minulosti“ prostřednictvím autobiografické či kolektivní paměti má vlastně na mysli vzpomínku. Maurice Halbwachs pochopitelně odlišuje pojmy paměť, vzpomínka a zapomínání. Také v tomto směru jsou jeho studie dodnes podnětné. Je skutečně nezbytně nutné si při jakékoli práci s kolektivní pamětí uvědomit, že nám prostřednictvím pamětníkova vyprávění (asi nejběžnější forma předání kolektivní paměti) není bezprostředně předkládána jeho paměť, ale jsme svědky „jen“ procesu vzpomínání. Během tohoto procesu k nám v přítomném čase přichází verbálně formulované vzpomínky. *„Mysl je při vzpomínání schopna v několika okamžicích projít dlouhé i krátké časové úseky a vracet se proti proudu trvání s různou rychlostí, jež se liší nejen od skupiny ke skupině, ale i u jednotlivců v rámci jediné skupiny nebo v různých okamžicích u jiného člena téže skupiny.“*¹³³

Vzpomínka však není a nemůže být plně ztotožněna s pamětí. *„Vzpomínka je do velké míry rekonstrukcí minulosti, při níž si pomáháme údaji vypůjčenými z přítomnosti a která je předpřipravena jinými rekonstrukcemi z minulých období, z nichž vychází již pozměněný obraz minulosti.“*¹³⁴ Vzpomínka je produktem procesu vzpomínání, v kterém sehraává důležitou roli naše aktuální životní situace, míra historického vědomí a samozřejmě i samotná osobní zkušenost s již uskutečněným vzpomínáním.¹³⁵

Poměrně často je v této souvislosti upozorňováno na některé přeživší šoa. Ti, kteří chodí často vyprávět (například žákům a studentům do škol) o svých zážitcích z období válečných útrap, již prý vlastně nepodávají autentický obraz toho, co prožili. Nezřídka začínají být tito „profesionální svědci“ podezříváni, že si své zážitky vymýšlejí, upravují a doplňují je z různých zdrojů jako je odborná historická literatura, dokumentární film apod. V naprosté většině případů se však jedná (o zde Halbwachsem naznačený) proces, který je ve své podstatě jen přirozenou odpovědí naší paměti na opakovaný akt vzpomínání, na vývoj společenské situace, která pamětníka obklopuje atd.

---

¹³³ Tamtéž, s. 171.

¹³⁴ Tamtéž, s. 113.

¹³⁵ „Minulost je neustále přetvářena a přeformulována na jinou minulost podle hlediska současné přítomnosti.“ In: Jiří ŠUBRT, *Čas a společnost*, Praha 2003, s. 97.

Minulost se stále v našem vzpomínání pozměňuje, neustále nabírá další významy. Lidé své „představy a významy, které spojují s minulostí a budoucností, neustále mění.“¹³⁶ Vzpomínka se tak vždy nově „rodí“ v naší přítomnosti. Jak k této otázce také poznamenává český sociolog Jiří Šubrt: „...lidé jsou omezeni na život v přítomnosti, čímž je determinována jejich zkušenost. Mohou si samozřejmě představovat něco z minulosti nebo budoucnosti, ale toto jejich prožívání založené na vzpomínání nebo představivosti se odehrává v přítomnosti. Realita je vždy realitou přítomnosti. (...) Pravá minulost, stejně jako skutečná budoucnost, jsou pro nás nedosažitelné, ale skrze mysl se nám otevírají v přítomnosti a my jsme takto schopni přítomnost přesáhnout.“¹³⁷ Dalo by se konstatovat, že platnost „hermeneutického kruhu“ se nevyhýbá ani lidskému vzpomínání.¹³⁸ „Vzpomínání je vždy interpretací minulosti – interpretací, která je ale zakotvena v současnosti.“¹³⁹

Maurice Halbwachs v souvislosti se vzpomínáním dokonce poznamenal, že aktuální situace, v které se vzpomínající osoba nachází, může podstatně pozměnit obsah původní paměti. „Naopak, naše prostředí nám může často vnucovat obraz v rozporu s pocitem, který v nás dávná událost nebo člověk mohli zanechat.“¹⁴⁰ Být v minulosti přítomen u nějaké události ještě nedává vzniknout automatickému nároku na to, že se vzpomínka na proběhlou událost bude skutečně nacházet alespoň v řádu pravděpodobnosti. Mohou nakonec nastat i okolnosti, které povedou k tomu, že vzpomínka (i při prokazatelném pobytu dotyčné osoby v daném místě a čase) nemůže být nikdy vytvořena. „Pokud v nás však daná událost nezanechala žádnou stopu a bez pomoci svědků se cítíme naprosto neschopni rekonstruovat jakoukoliv část vzpomínky, znamená to, že nám ji sice svědkové mohou živě vyobrazit, ale nikdy se nestane vzpomínkou,“¹⁴¹ uvádí k otázce absence vzpomínky Maurice Halbwachs.

Protože se tato práce hned v několika podstatných místech nechává inspirovat podnětnými myšlenkami Jana Assmanna (a zároveň pod vlivem sociologa Halbwachse se tento vědec otázkou paměti rovněž intenzivně zabývá), není zcela od věci, abychom si také nyní položili otázku, jakým způsobem pracuje s termínem kolektivní paměti právě on.

Již v části práce s názvem „Nesamozřejmost otázky po vzestupu tématu paměti“ bylo konstatováno, že Jan Assmann místo pojmu kolektivní paměť častěji používá pojem kulturní paměť. V principu však německý egyptolog a archeolog vychází z myšlenkového odkazu

---

¹³⁶ Tamtéž, s. 96.

¹³⁷ Tamtéž, s. 96-97.

¹³⁸ „Mít smysl pro historii znamená výslovně myslet na historický obzor, zahrnující celý život, který žijeme a který jsme žili.“ In: Hans Georg GADAMER, *Problém dějinného vědomí*, Praha 1994, s. 8.

¹³⁹ C. SZALÓ – E. HAMAR, *Váš Trianon, náš holocaust: Segregace a inkluze kultur vzpomínání*, s. 121.

¹⁴⁰ M. HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, s. 53.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 54.

Maurice Halbwachse, když k možnosti poznání fungování kolektivní paměti uvádí: „...stanovit, co tato paměť obsahově zaznamenává, jak svůj obsah uspořádává a jak dlouho jej podržuje, je v naprosto zásadní míře otázkou nikoli vnitřní kapacity a řízení, nýbrž vnějších, tj. společenských a kulturních rámcových podmínek. Jako první na to důrazně poukázal Maurice Halbwachs.“¹⁴² Jak je z výše citované charakteristiky patrné, považuje také Jan Assmann kulturní paměť za kategorii sociálně podmíněnou (podobně jako Halbwachsova paměť kolektivní). „Kulturní paměť tedy nemůže být založena na individuální schopnosti či umění vzpomínání, ani na individuálně praktikované technice vzpomínání a vyprávění. Kulturní paměť může existovat pouze díky intersubjektivně sdíleným institucím,“¹⁴³ doplňují k této otázce Csaba Szaló a Eleonóra Hamar. Kulturní paměť je podle Assmanna jednou ze čtyř „vnějších dimenzí paměti.“¹⁴⁴ Vedle ní rozlišuje ještě „mimetickou paměť,“ „paměť věcí,“ a „komunikativní paměť.“¹⁴⁵

Zdůrazněme raději, že přece jen mezi kategorií Halbwachsovy kolektivní paměti a Assmannovy kulturní paměti panuje určitý rozdíl. Zatímco pro Maurice Halbwachse je kolektivní paměť jakési kolektivní vědomí konkrétní sociální skupiny,¹⁴⁶ pak pro Jana Assmanna není kulturní paměť vzpomínkovým obsahem konkrétního společenského útvaru.

Kulturní paměť je ve formulacích Jana Assmanna „pouze“ doložitelným vlivem, prostřednictvím kterého společnost (s vlastní historickou kulturou) působí na historické vědomí jednotlivce. Jedná se tedy o přenos jakéhosi kulturně-historického „kódu“ mezi společností a jednotlivcem. Tento transfer a zároveň s ním i udržování kulturní paměti jsou ve společnosti možné jen „díky událostem připomínání, (díky) vzpomínkovým oslavám... (...), (které) umožňují zachování a aktualizaci vzpomínkových příběhů.“¹⁴⁷ Kulturní paměť je

---

¹⁴² J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 23.

¹⁴³ C. SZALÓ – E. HAMAR, *Váš Trianon, náš holocaust: Segregace a inkluze kultur vzpomínání*, s. 120.

¹⁴⁴ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 23.

¹⁴⁵ K mimetické paměti Jan Assmann uvádí: „Tato oblast se vztahuje k jednání. Jednání se učíme napodobováním. (...) Dodnes se široké oblasti každodenního jednání, zvyklostí a mravů opírají o mimetické tradice.“ Do určité míry je mimetická paměť podmíněna některými typickými vrozenými mechanismy sociálního učení jako je například učení nápodobou. O paměti věcí mimo jiné Assmann říká: „...člověk (je) odedávna obklopen věcmi, do nichž vkládá své představy o účelnosti, pohodlí a kráse, a v jistém smyslu tedy sebe sama. Věci mu tak jako v zrcadle ukazují určitý obraz jeho samotného, upomínají ho na něj, na jeho minulost, jeho počínání atd. Svět věcí, v němž žije, se vyznačuje určitým časovým indexem, který spolu s přítomností zároveň poukazuje na různé vrstvy minulosti.“ Je skutečností, že hromadění movitých věcí je rovněž motivováno skutečností, že vlastnictví těchto statků slouží jejich majiteli jako určitá forma sebeidentifikace. Podobného jevu si všiml již sociolog G. Simmel. K základní charakteristice komunikativní paměti Jan Assmann napsal: „Komunikativní paměť zahrnuje vzpomínky, které se vztahují k nedávné minulosti. Právě tyto vzpomínky člověk sdílí se svými současníky.“ Komunikativní paměť je výrazem jazykové interakce s druhými a projevuje se dle Assmanna jako tzv. „generační paměť.“ In: Tamtéž, s. 23-24, s. 48.

¹⁴⁶ V duchu tohoto pojetí by bylo možno konstatovat, že vlastně „každý národ má svou historickou zkušenost, svou historickou paměť.“ In: J. Císařovská – V. Prečan (eds.), *Charta 77: Dokumenty 1977 – 1989 [Sv.2] (1984-1989)*, Praha 2007, s. 625.

¹⁴⁷ C. SZALÓ – E. HAMAR, *Váš Trianon, náš holocaust: Segregace a inkluze kultur vzpomínání*, s. 124.

vlastně „výsledkem“ procesu neustálého znovuožívání minulého. Záleží na konání dané sociální skupiny, který jev nenechá upadnout do zapomenutí a který naopak povýší na předmět připomínání v kulturní paměti. Dokud mohou pamětihodnou událost připomínat ještě živí svědci, jedná se o komunikativní paměť, která může (měla by) mít podobu běžné komunikace, obvyklého vyprávění v rodinách apod. „*Komunikativní paměť zahrnuje vzpomínky, které se vztahují k nedávné minulosti. Právě tyto vzpomínky člověk sdílí se svými současníky.*“¹⁴⁸ Když však s horizontem cca 80 let komunikativní paměť (vlastně zážitek jedné konkrétní generace) zmizí z přirozeného prostoru vyprávění, když přestane být živoucí vzpomínkou, pak nastupuje v zájmu uchování připomínky události paměť kulturní.¹⁴⁹

Ta je na rozdíl od paměti komunikativní formálnější, svátečnější, již většinou neprobíhá v přirozeném prostředí rodin apod., ale proniká k lidem prostřednictvím již zmiňovaných „vzpomínkových oslav“ neboli prostřednictvím specializovaných nositelů paměti. Tito „zprostředkovatelé“ kulturní paměti na sebe mohou brát nejrůznější podobu a využívají všech druhů estetického znázornění skutečnosti. Je rovněž samozřejmostí, že vzpomínkové akty podléhají u kulturní paměti určitým formám kontroly. Komunikativní paměť se obešla bez přísnějších pravidel, kulturní paměť však takováto pravidla vyžaduje.¹⁵⁰

1.2.3. Příklad první: Paměť židovská – vzorový vztah k paměti?

Pro celkovou povahu této práce věnujme zvláštní prostor v krátkosti také tomu, co je často označováno jako „paměť židovská.“ Není sice možná příliš šťastné používat takovéto až substanciální (nebo snad i příliš etnický pojaté) vymezení paměti, ale právě proto, že se v literatuře celkem pravidelně tento termín objevuje, tak se můžeme u něj na jistý čas pozastavit. Domníváme se totiž, že celkovému směřování sledovaného tématu takového

¹⁴⁸ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 48.

¹⁴⁹ Polaritu mezi komunikativní a kulturní pamětí Jan Assmann přirovnává „protikladu všedního dne a svátku.“ Dokonce hovoří až o „všední a sváteční paměti.“ In: Tamtéž, s. 50.

¹⁵⁰ „Kulturní paměť má vždy své speciální nositele. Patří k nim šamani, bardové a grioti právě tak jako kněží, učitelé, umělci, spisovatelé, učenci, mandaríni a jak se všichni ti zmocněnci vědění jmenují.“ In: Tamtéž, s. 51. Polský historik Marcin Kula prakticky ve shodné souvislosti používá termínu „nośniki pamięci.“ In: M. KULA, *Nośniki pamięci historycznej*. Nositeli kulturní paměti však nemusí být nutně jen osoby (například učitelé). Úlohu nositelů kulturní paměti na sebe mohou vzít nemovitosti, stromy, názvy či pojmenování (ať již ulic, náměstí, parků apod.), svátky, peníze, celé krajiny apod. Záleží jen na společnosti, zda má k dané věci (skutečně živý) dějinný vztah, který kulturní paměť umožňuje. Pokud tomu tak skutečně je, pak je nabídka možných nositelů kulturní paměti velmi pestrá. Před konkrétními osobami (tj. učitelé, umělci apod.) je především úkol didakticky působit na veřejnost takovým způsobem, aby bylo možno tento živý vztah udržet pro společnost v únosné a hlavně smysl dávající formě. Jde o to v jednoduchosti řečeno o to, aby se z oslavy svátečního dne nestala parodie plná planého vlastenčení a vzývání dnes již dávno společnosti odcizených hodnot.

„pozdržení“ neuškodí a z hlediska pojetí kolektivní paměti je tato podkapitola navíc velmi vhodným i dostatečně přínosným příkladem sledovaného jevu.

Především však je tato (tematicky úzká) část zařazena proto, že intenzivní vztah, který si k vlastní kolektivní paměti židé utvořili, je podle řady autorů popisován jako novátorský až průkopnický.¹⁵¹ Důrazem na žitou paměť (s výrazným náboženským nasměrováním) byla zakotvena etnická identita. „*Tato paměť je v první řadě vděčností vůči Hospodinu a podstatou židovské identity...*“,¹⁵² konstatuje francouzský historik Jacques Le Goff. Rovněž jeho „kolega“ Pierre Nora v totožném smyslu uvádí: „...*být Židem znamená pamatovat si...*“¹⁵³ Jak také k této otázce poznamenává český filozof Jan Sokol: „*Izraelský náhled na svět je v dosud neslýchaném rozsahu náhled dějinný: všechno cenné a důležité není zde a nyní, nýbrž především bude a ovšem také bylo – právě v dějinách.*“¹⁵⁴ Klíčovým vztahem – vazbou vůči prožitému však není historie, ale právě paměť. Jak k této otázce výstižně uvedl vrchní rabín Unie židovských kongregací Commonwealthu Jonathan Sacks: „*Hebrejščina nemá výraz pro historii...Judaismus je uspořádán kolem něčeho jiného, než je historie. Jeho klíčovým slovem je a vždy byla paměť...Historie je to, co se stalo někomu jinému. Paměť je to, co se stalo mně. Paměť je internalizovaná historie, je to minulost zpřítomněná pro ty, kdož ji znovuprožívají.*“¹⁵⁵

Židovský poměr k (vlastní) minulosti bývá často filozofy, sociology, ale také některými historiky popisován jako takřka příkladné lpění na niterně adresném poselství z minulosti, prostřednictvím kterého se mohou „lidé přítomnosti“ obohatit a dále řádně orientovat své směřování. „*Je zřejmé, že z historických důvodů nepociťoval žádný jiný národ tolik jako Židé historii jako osud ani tak silně neprožíval dějiny jako drama kolektivní identity,*“¹⁵⁶ vystihuje toto sepětí židovského etnika s reflektovanou minulostí Jacques Le Goff.

Je to jistý druh dvojstranné smlouvy, protože minulost není v židovském chápání „*jen nějakým víceméně lhostejným záznamem toho, co se přihodilo*“, ale je podle Jana Sokola výrazem skutečných dějin, které jsou „*ve velmi silném smyslu 'naše', osvojené a vlastní.*“¹⁵⁷

---

¹⁵¹ K prvenství vztahu židů k vědomí kolektivní paměti a obecně vztahu k vlastní minulosti Jan Sokol upřesňuje: „*Izraelská kolektivní paměť, už od 6. století př. Kr. soustavně shromažďovaná a velmi pečlivě tradovaná...*“

In: Jan SOKOL, *Čas a rytmus*, Praha 2004, s. 73.

¹⁵² J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, Praha 2007, s. 84.

¹⁵³ P. NORA, *Mezi pamětí a historií: Problematika míst*, in: A. Bensa (ed.), *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti*, Praha 1998, s. 20.

¹⁵⁴ J. SOKOL, *Čas a rytmus*, s. 73.

¹⁵⁵ Citováno podle: G. R. Glassmann, *Trauma a historie. Jak nakládáme s tím, co se stalo?* in: E. Jírová (ed.), *Trauma, historie, svědomí*, Praha 2010, s. 16.

¹⁵⁶ J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, s. 146.

¹⁵⁷ J. SOKOL, *Čas a rytmus*, s. 73.

Vzpomínka je často v židovském prostředí oceňována jako pouto se zásadními hodnotami, kterých se v zájmu bezpečného zachování etnika nelze vzdát. Pamatovat znamená s pamětí skutečně žít, paměť obnovovat a především předávat. „Při čtení knihy Deuteronomium se nám vnucuje dojem, že nic není méně přirozeného a samozřejměho než vzpomínka na historii, a to na historii značně působivou a vykazující všechny znaky nezapomenutelné události...“¹⁵⁸ uvádí nad „biblickým příkladem“ egyptolog Jan Assmann.

Zapomenutí je naopak hrozbou, která může svést do ohrožení jednotlivce, ale také i celou skupinu. Mimochodem i v tomto případě nabízí text Starého zákona celou řadu konkrétních příkladů. K zapomnění z nejrůznějších důvodů prostě docházelo a jedna generace tak byla schopna radikálně popřít zkušenosti společenství z doby předcházející. Již zmiňované Deuteronomium nenabízí jen motivy k zapamatování něčeho zásadního, ale je zároveň dokladem toho, že „není nic přirozenějšího a samozřejmějšího než naprosté zapomnění všech zkušeností nabytých za posledních čtyřicet let.“¹⁵⁹ Nepamatovat si však boží příkazy staví provinilce před tvrdé potrestání. Ostatně Jahve je bohem „žárlivě milujícím.“ V knize Deuteronomium se jasně přikazuje: „Měj se však na pozoru, abys nezapomněl na Hospodina a nepřestal zachovávat jeho přikázání, pravidla a ustanovení, která ti dnes udílím.“¹⁶⁰ Uposlechnout boha a zachovat mu přízeň i v čase těžké životní zkoušky bývá oceňováno jako ideální životní nasměrování (jako řádné plnění smlouvy ze strany člověka). Židovskému národu připisovaná vyvolenost podle Jana Assmanna „neznamená nic jiného než komplex svrchované závazných povinností, které v žádném případě nesmějí upadnout v zapomnění.“¹⁶¹ Jak se také v knize Izaiáš uvádí: „Pamatuj na to, Jákobe, pamatuj, Izraeli, že jsi můj služebník. Já jsem tě vytvořil, jsi můj služebník, nezapomenu, Izraeli, na tebe.“¹⁶²

Poměrně často bývá zdůrazňováno, že právě v židovském prostředí vzniká vztah ke smysluplně orientované budoucnosti, který je ovšem založen na zážitku a paměti minulosti. „S nezbytným zjednodušením můžeme tedy říci, že izraelské vidění světa je bytostně

---

¹⁵⁸ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 190.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 191.

¹⁶⁰ Deuteronomium, kapitola 8., verš 11. Citováno podle: *Bible, Překlad 21. století*, Praha 2009. V páté Mojžíšově knize se nachází hned několik důležitých pasáží, které jsou zaměřeny na upomenutí pamatování. Všechny níže uvedené citace pocházejí ze stejného „Překlada 21. století.“ „Až se najíš do sytosti, až postavíš krásné domy a zabydlíš se v nich, až se tvůj skot a brav rozmnoží, až budeš mít hojnost stříbra a zlata, až se všechen tvůj majetek bude rozrůstat, pak ať se tvé srdce nepozdvihne, takže bys zapomněl na Hospodina, svého Boha.“ (Dt: 8, 12-14); „Pamatuj, co Hospodin, tvůj Bůh, udělal Miriam na vaší cestě z Egypta.“ (Dt:24, 9); „Pamatuj, co ti provedl Amalek na vaší cestě z Egypta: Aniž se bál Boha, přepadl tě na cestě, když jsi byl námahou vyčerpán, a pobil tvůj zadní voj, všechny, kdo pro slabost zůstávali pozadu. Až ti Hospodin, tvůj Bůh, dá odpočinout ode všech okolních nepřátel, až obsadíš zemi, kterou ti dává za dědictví, tehdy musíš vyhladit Amalekovu památku pod nebem. Nezapomeň!“ (Dt: 25, 17-19).

¹⁶¹ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 32.

¹⁶² Izaiáš, kapitola 44., verš 21. Citováno podle: *Bible, Překlad 21. století*, Praha 2009.

dějinné, upřené k budoucím nadějím a opřené o pečlivě udržovanou minulost, která je tomuto budoucímu podřízena,“¹⁶³ shrnuje filozof Jan Sokol.

Spolu s tímto lineárním vnímáním času mohla vlastně vzniknout filozofie dějin, tak jak ji později převzalo v osobě svatého Augustina (a dalších středověkých filozofů) křesťanství. Podstatou této reflexe dějinného vývoje je náhled, který člověku jasně říká o bodu počátku, dává mu prostřednictvím vtahu víry zakusit onu orientaci dějin na boží plán a pochopitelně informuje člověka o stejně smysluplném konci, který běh pozemských dějin završí.

Ať již tato eschatologická pojetí nacházíme u autorů z doby středověku, novověku či současnosti, prakticky vždy je přímo či nepřímo připomenut odkaz na židovský „objev“ dynamiky dějin. Shrňme tedy tolik, že dějiny jsou v židovském vidění vlastně prožívaným vztahem kolektivní identity. Paměť je garantem tohoto pouta s minulostí. Vzpomínka prostředkem, jak tuto spojitost oživovat a předávat.

Pro antickou kulturu byly dějiny více koloběhem věků, Herakleitovským ohněm, z kterého vše vzniká a do kterého se vše navrácí.¹⁶⁴ Dějiny však do sebe „nepojímaly“ onen existenciální vztah, který je pro židovské žití s minulostí tolik příznačný. O „situaci“ vztahu starých Řeků k dějinám Rudolf Bultmann říká: *„Dějinné dění se chápe týmž způsobem jako dění kosmické; je to pohyb, v němž se přes všechny změny odehrává stále totéž v nových konstelacích. V důsledku toho se dějiny nenahlízejí jako zvláštní, od přírody odlišná životní oblast. Řecký historik může přirozeně udělovat rady pro budoucnost, nakolik je možné odvozovat z pozorování dějin a přírody určitá pravidla. Jeho vlastní zájem je však zaměřen na poznávání minulosti. Historik nepřemýšlí o budoucích možnostech ani nechápe přítomnost jako čas rozhodnutí, jímž člověk přejímá odpovědnost za budoucnost.*“¹⁶⁵

Proto je židovské zacházení s dějinami řadou autorů hodnoceno jako výjimečné a vlastně i průkopnické. *„V židovské apokalyptice se kosmologie historizovala tím, že na místo osudu světa vstoupil osud lidstva. Konec starého věku světa se odehrává v soudu, který koná Bůh. S názorem o dvou aeónech nastoupila na místo cyklického novopočátku pravá eschatologie...*“¹⁶⁶ dodává teolog Rudolf Bultmann.

---

¹⁶³ J. SOKOL, *Čas a rytmus*, s. 74.

¹⁶⁴ „Tento svět, týž pro všechny, nestvořil žádný z bohů ani z lidí, ale vždy byl, jest a bude věčně živým ohněm, rozněcujícím se podle míry a hasnoucím podle míry.“ (Hérakleitos, Zl. B 30 z Klémenta a Plutarcha) In: *Zlomky předsokratovských myslitelů*, Praha 1989, s. 30.

¹⁶⁵ Rudolf BULTMANN, *Dějiny a eschatologie*, Praha 1994, s. 19.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 29.

1.2.4. Ztráta paměti – mýtus¹⁶⁷

Přejdeme nyní k otázce ztráty paměti (zapomínání). Zdůrazněme, že nám nejde o mapování negativních změn lidské paměti „v (jejích) přirozených (psychologicky a neurologicky vysvětlitelných) procesech zapomínání“, ale spíše vyjádřeno slovy českého sociologa a historika Miloše Havelky „o účelové (a většinou i manipulovatelné) zapomínání na události, hodnoty a instituce, zejména pak na ty, které jsou nekompatibilní s legitimizačními, sebeidentifikačními a reprezentačními potřebami etnik, politických systémů, sociálních skupin, rodinných tradic atd.“¹⁶⁸ Půjde tedy především o zamyšlení se nad manipulací kolektivní paměti. Ta je slovy historika Le Goffa „nejen výdobytkem, ale i mocenským nástrojem a cílem.“¹⁶⁹ Na několika příkladech se budeme snažit upozornit právě na nebezpečí situace, kdy se z paměti stává (výše Le Goffem zmiňovaný) mocenský nástroj a cíl.

Je celkem možné, že text kapitoly počínaje tímto oddílem může na někoho působit až nepatřičně. Vždyť následuje téměř v zápětí po části, která byla věnována nárůstu zájmu o paměť. Nutno konstatovat, že tyto dvě polohy námi sledovaného tématu se vůbec nevyklučují a v reálném společenském vývoji se mohou poměrně rychle proměňovat. Navíc objasnění „sociální amnézie“ podle britského historika Burkeho může výrazným způsobem napomoci k lepšímu porozumění fungování kolektivní (sociální) paměti.¹⁷⁰

Stejně jako se totiž individuální paměť propojuje se zapomínáním, tak se kolektivní paměť bohužel může stát vlastní parodií, protikladem, tabu nebo absolutním nevědomím.¹⁷¹ Nejdříve se zkrátka o tabu prostě nemluví, aby se posléze vůči němu vytvořilo úplné zapomnění. „O tabu lze mluvit tehdy, jestliže jisté věci vědomě nejsou zmiňovány, nereaguje se na ně. Jsou případy, které nejsou pro nikoho tajemstvím, všichni je znají, ale přesto či právě proto se o nich nemluví,“¹⁷² podotýkají Zdeněk Vašíček a Françoise Mayer.

¹⁶⁷ Slovy historika Petera Burkeho vysvětleme, že pojem „mýtus“ je zde užíván nikoli v jeho pozitivistickém smyslu jako 'nesprávná historie', nýbrž v jeho bohatším, spíše kladném smyslu příběhu se symbolickým významem, který zahrnuje postavy přerůstající lidi ve skutečném životě, ať už to jsou hrdinové či zloduchové. Tyto příběhy obvykle tvoří sled stereotypních událostí, kterým se někdy říká 'témata'. In: Peter BURKE, *Variety kulturních dějin*, Brno 2006, s. 57.

¹⁶⁸ M. HAVELKA, *Ideje, dějiny, společnost: studie k historické sociologii vědění*, s. 140.

¹⁶⁹ J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, s. 111.

¹⁷⁰ „Často se problém osvětlí, přistoupíme-li k němu zezadu, obrátíme-li ho naruby. Abychom porozuměli funkci sociální paměti, může být přínosné prozkoumat sociální organizaci zapomínání, pravidla vylučování, zamlčování či potlačování, a položit si otázku, kdo chce po kom a co a proč, aby zapomněl. Zkrátka věnovat se sociální amnézii. Termín amnézie se vztahuje k 'amnestii', k tomu, co se obvykle nazývá 'aktem zapomnění', k oficiálnímu vymazávání konfliktu v zájmu sociální soudržnosti.“ In: P. BURKE, *Variety kulturních dějin*, s. 63.

¹⁷¹ Marc FERRO, *Tabu dějin*, Červený Kostelec 2010.

¹⁷² Z. VAŠÍČEK – F. MAYER, *Minulost a současnost, paměť a dějiny*, s. 148.

Z tabu se následně stane prázdno. Jistě je možno namítnout, že skutečně mohou zapomínat jen jedinci. Společnost vlastně v pravém slova smyslu nezapomíná, ale spíše „zažívá zlom v přenosu mezi generacemi.“¹⁷³ Podstatné zůstává, že výsledkem absence tohoto generačního přenosu je (stejně jako u prostého zapomínání v případě poruchy individuální paměti) ztráta vztahu k minulosti.

Významná však je ta skutečnost, že snaha o ovládnutí kolektivní paměti je běžnou součástí soupeření o uplatnění politického vlivu nad společností. „Právě“ proběhlé 20. století nás o tomto faktu bohužel víc než dostatečně poučuje. Jacques Le Goff k tomuto uvádí: „*Také kolektivní paměť byla významným faktorem v boji společenských sil o moc. Stát se pánem nad pamětí a zapomněním je jedním z velkých cílů tříd, skupin a jednotlivců, kteří vládli a vládnou dějinným společnostem. To, jak působí tyto mechanismy manipulace kolektivní paměti, odhalují právě ony mezery v dějinách, způsobené zapomínáním či záměrným zamlčováním.*“¹⁷⁴ I česká společnost s „jistým překvapením“ krátce po roce 1989 odhalovala svá „bílá místa“ dějin. Dokonce někteří autoři neváhali oněch „bílých míst“ přímo využít jako poutavých názvů pro své publikace, které měly do zamlčovaných témat vnést opět po desetiletích čiré světlo. Podstatou bylo skutečně to, že se o daných tématech nehovořilo v médiích, nestaly se předmětem školní výuky a pouze zcela výjimečně se objevily v rodinných vyprávěních.

Budeme tedy v této podkapitole celkem intenzivně věnovat pozornost těm, které celkem výstižně označil filozof Břetislav Horyna za „*paměťové vyděrače.*“¹⁷⁵ Jedná se o ty (a vůbec se nemusí jednat jen o jedince, jak jsme mohli poznat z výše citovaných slov Miloše Havelky), kteří nechtěli či nechtějí akceptovat existenci svobodné paměti ani šíření vzpomínek. Vyděrači paměti se brání, ale častěji přecházejí do protiútku a paměť deformují, pozměňují, dělají všechno proto, aby případně nechtěná paměť úplně zanikla. Nutno hned v úvodu upozornit, že těchto vyděračů paměti nebylo, není a pravděpodobně nebude málo.

Prakticky každá civilizace disponuje celkem bohatým množstvím nejrůznějších variant situací, kdy se „muselo na něco či někoho“ v nějakém (převážně politickém) zájmu prostě a jednoduše zapomenout. Jak také dodává Lubomír Doležel v knize „*Fikce a historie v období*

---

¹⁷³ J. DAKHLIA, *Zapomínání města*, in: A. Bensa (ed.), *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti*, Praha 1998, s. 48.

¹⁷⁴ J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, s. 70-71.

¹⁷⁵ B. HORYNA, *Memoria jako kategorie záchrany*, s. 29.

postmoderny¹⁷⁶: „Nejsnazší, a proto nejpopulárnější prostředek přepisu minulosti je vymazat z historického výkladu a reprezentací historické osoby, které upadly v nemilost.“¹⁷⁷

Výrazný příklad takovéto snahy vynutit si nucené zapomnění (zničit paměť) je připomínán již v díle „Agricola“¹⁷⁸ římským historikem Publiem Corneliem Tacitem. Pozoruhodná je šíře, s kterou bylo v této historické události na paměť zaútočeno. Byly k tomuto účelu využity prakticky všechny dostupné prostředky, které měla moc k dispozici. Tlak na politické instituce, ničení mediálních prostředků, kontrola vzdělávání, perzekuce nepohodlných lidí i neustálý dohled nad běžným životem obyvatelstva. Ostatně posuďme sami již prostřednictvím úryvku, jak tento tlak probíhal. O této konkrétní snaze vymýtit paměť Tacitus napsal: „Čítali sme, že keď Arulenus Rusticus zahrnul chválou Paeta Thrasea a Herenicus Senecio zase Prisca Helvidia, znamenalo to pre obidvoch autorov rozsudok smrti. Hnev stíhal aj ich dielo: trojčlenný trestný zbor dal spáliť na komíciu a na fóre knihy týchto nadmieru talentovaných mužov. V skutočnosti mal oheň umlčať hlas rímskeho národa, pošliapať slobodu senátu a svedomie ľudstva. Okrem toho vyhнали učiteľov filozofie a neskôr i tých, čo šířili ušľachtilé vzdelanie, aby ľudia neprišli do styku s ničím, čo by si bolo zaslúžilo ich úctu. Preukázali sme skutočne veľkú trpezlivosť: Tak ako dávne časy zažili, kam až siaha sloboda, tak sme my zakúsili, pokiaľ siaha otroctvo, keď nám sliedenie bránilo i v slobodnom rozhovore. Keby bolo v našej moci vedieť zabúdať, tak ako vedieť mlčať, spolu s hlasom by sme boli stratili pamäť.“¹⁷⁹

Na stranu druhou je připomínána uvnitř společností celá řada událostí či osobností, na které by se pro změnu nemělo zapomenout nikdy. Paradoxně i tyto časté apely na to, aby se na danou věc nezapomnělo, jsou spíše dokladem toho, že takovéto zapomenutí již nastává nebo reálně v „brzké“ době hrozí. „Každý znalec pohádek dobře ví, že důrazné varování, aby hrdina na něco nezapomněl, spolehlivě předznamenává zapomenutí. Podobná napomenutí se s oblibou udělují před překročením určité hranice anebo vstupem do cizího prostoru...“¹⁸⁰ konstatuje k nebezpečí zapomenutí Jan Assmann. Takováto upozornění na udržení (popřípadě ničení) vzpomínky jsou snadno k dohledání nejen v pohádkách, ale rovněž v mýtech či posvátných textech.

Některé příběhy nám dokonce dávají možnost nahlédnout do situací, kdy již ke ztrátě paměti došlo, a ti, kteří paměť ztratili, nyní pociťují dopady tohoto stavu. Jejich životy se

---

¹⁷⁶ Lubomír DOLEŽEL, *Fikce a historie v období postmoderny*, Praha 2008.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 48.

¹⁷⁸ Publius Cornelius TACITUS, *Agricola. Anály. Germánia. Histórie*, Bratislava 1980.

¹⁷⁹ Tamtéž, s. 21.

¹⁸⁰ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 190.

ztrátou paměti k nepoznání změnil, i když paradoxně tito „lidé bez paměti“ nemusí vnímat situaci jako veskrze tragickou (tak jí vnímá spíše okolí, které si uvědomuje, co tragického se přihodilo) a žijí na první pohled životem „normálních“ lidí dále.

Právě takovýto typ „vyprávění“ o ztrátě (ovládnutí) paměti využívá v románu „A věku delší bývá den“¹⁸¹ spisovatel Čingiz Ajtmatov. V knize samotné prostupuje několik časových rovin. Jednou z nich je i popis „dávné minulosti“ Kyrgyzstánu. V časech, kdy tento mýtus vznikl, žilo na sary-ozecké stepi větší množství kočovných kmenů. Ty spolu celkem pravidelně sváděly boje o nadvládu nad pastvinami. Svou pověstnou krutostí mezi tehdejšími kočovníky nechvalně proslul kmen Chuang – chuangů.

Bojovníci tohoto kmene byli obzvláště úspěšní a získávali stále více pastvin i zajatců. Nejhorší, co mohlo zajaté obyvatelstvo potkat, však nebyla poprava. Tato rychlá smrt byla spíše milosrdným vysvobozením a navíc Chuang – chuangům z ekonomického hlediska nic výhodného nepřinášela. Avšak ani prodej zajatců do otroctví nebyl považován za největší tragédii. Naopak prodej do otroctví do sousedních oblastí byl považován za celkově příznivou okolnost, protože dříve nebo později se objevila vhodná šance a dalo se z otroctví uprchnout zpět domů.

Mnohem větší hrozbou bylo zdaleka něco jiného. „*Příšerný osud očekával ty, které si Chuang-chuangové ponechali jako své otroky. Strašným mučením připravili otroka o paměť...*“¹⁸² Je patrné, že ti, kteří příběh o násilí Chuang – chuangů uchovali a zajistili jeho předání dalším generacím, si jasně uvědomili důsledky tohoto strašného mučení, které neohrožovalo jen život mučeného, ale bylo ve svých důsledcích něčím mnohem horším. „...*na hlavu oběti navlékli šátek. Tento osud postihl zpravidla mladé chlapce, zajaté v boji. Nejdříve jim úplně oholili hlavy, pečlivě seškrábali každý vlas až ke kořínku. Když holení hlavy skončilo, Chuang – chuangové – zkušeni řezníci – zabili opodál pořádného velblouda. Stáhli z něho kůži a nejdříve oddělili její nejtěžší, pevnou šijovou část. Když rozřezali šiji na pásy, obtáčeli je kolem oholených hlav zajatců, pásy ihned přilnuly – jako dnešní koupací čepice. Tomu se říkalo navlékání šátku. Ten, kdo tuto proceduru prodělal, buď zemřel, protože mučení nevydržel, nebo na celý život ztratil paměť a změnil se v mankurta – otroka, který nevěděl nic o své minulosti.*“¹⁸³ Ze zajatců se tedy stali mankurti – lidé bez paměti. Člověk bez paměti se stal člověkem bez vlastní životní perspektivy. Taková bytost přežívala ze dne na den a byla pouhou loutkou v rukách těch, kteří ho zbavili paměti.

---

¹⁸¹ Čingiz AJTMATOV, *A věku delší bývá den*, Praha 1983.

¹⁸² Tamtéž, s. 112.

¹⁸³ Tamtéž, s. 113.

Mankurt byl vlastně dokonalým mluvícím nástrojem, který poslušně poslouchal rozkazy, které mu jeho vězňitelé dávali. „A pokud se později rozneslo, že Chuang – chuangové někoho proměnili v mankurta, pak se ho ani nejbližší lidé nesnažili zachránit nebo vykoupit, protože to znamenalo dostat zpátky lidskou trosku místo člověka.“¹⁸⁴ Bohužel neexistovala nejmenší šance, že by svou ztracenou paměť mankurt někdy v budoucnu mohl získat zpět. Byl tak z pohledu svého původního společenství doslova navždy ztracen. I když měl mankurt oproti jiným otrokům velmi vysokou cenu (jako deset běžných otroků), přesto se Chuang – chuangové nemuseli bát ponechat ho při práci bez dozoru. Dobře věděli, že jim neuteče. Ani by ho to totiž nenapadlo. Se ztrátou paměti byla ztracena i svobodná vůle. „Mankurt nevěděl, kdo je, odkud pochází, neznal své jméno, nepamatoval si nic z dětství, otce ani matku – mankurt si prostě neuvědomoval, že je lidský tvor. (...) Byl na úrovni němé tváře, a proto naprosto pokorný a neškodný.“¹⁸⁵

Život mankurta se omezoval na ukojení hladu. Připomínal zvíře, které za kus žrádla ochotně splnilo požadavek svého pána. Obzvláště zákeřné byly důsledky ztráty paměti v tom, že ani neexistovala šance na případnou vzpouru mankurtů (či lépe řečeno jejich využití při takovéto revoltě). Stále se totiž drželi stranou od ostatních lidí, prakticky komunikovali jen s pomocí slov „ano“ a „ne“ a sami sebe „dobrovolně“ zbavovali sociálního kontaktu. V tomto smyslu přestali být společenskými bytostmi. Mučení bylo natolik úspěšné, že „stvořilo“ bytost, která byla vůči svým vězňitelům loajální. Paradoxně největší obavou mankurta již nebyla smrt, těžká práce ani fyzické násilí, ale hrozba ztráty oné velbloudí „pokrývky“ hlavy, která ho kdysi zbavila paměti.

Spisovatel Čingiz Ajtmatov „uzavírá“ příběh o kmeni Chuang – chuangů poukazem na to, že tento mýtus vlastně odhalil skutečnost, že již v tomto dávném případě bylo aplikováno nejkrutější barbarství, kdy se agresor nespokojil jen se zabíráním majetku, znásilňováním či vražděním. Absolutním cílem zde mělo být ovládnutí paměti poražených. Jen tak byla zajištěna úplná kontrola nad poraženými a víc ze strany Chuang - chuangů již ani získat nešlo. „Kočovní Chuang – chuangové tak z temné hloubi svých dějin vynesli nejkrutější barbarství – vztáhli ruku i na tuto nejskrytější podstatu člověka. Našli způsob, jak otroky zbavovat paměti, a dopustili se tak nejhoršího činu proti lidské přirozenosti ze všech myslitelných i nemyslitelných zločinů.“¹⁸⁶

---

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 113.

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 114.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 115.

Nadčasové poselství „příběhu o mankurtech“ pozitivně oceňuje v eseji „Memoria jako kategorie záchrany“¹⁸⁷ rovněž filozof Břetislav Horyna, když uvádí: „*Důležité je však zevšeobecnění, toho, co se stane z člověka, který ztratí paměť, a to ne v důsledku nemoci nebo traumatu, ale cíleným působením jiných lidí, sledujících tím vlastní účely.*“¹⁸⁸ Také Břetislav Horyna poukazuje na to, že na příkladu jednání Chuang – chuangů je patrné, o jak principiálně¹⁸⁹ odlišnou formu agrese se jedná, když je vedena s cílem ovládnout paměť poražených. Důsledky ztráty paměti jsou v celkové bilanci pro vítěze takřka ideální. „*V principu je mankurt ideální občan, protože kvůli němu není zapotřebí ani zpracovat koncept, do kterého by se hodily vzpomínky.*“¹⁹⁰

1.2.5. Ztráta paměti – „jednorozměrný člověk“

Nemůže být člověk bez paměti také problémem (hrozbou) dneška? Je jisté, že člověk nemusí být zbavován paměti za pomoci tak drastického způsobu. Vždyť na jednoho živého mankurta připadalo pět až šest mrtvých zajatců, kteří mučení podlehlí. Nemohly by existovat „humánnější“ způsoby, které by dospěly k obdobnému cíli? Stálo by vůbec dosažení tohoto odpudivého cíle někomu za to?

Břetislav Horyna se domnívá, že od „časů Chuang – chuangů“ se toho bohužel v této otázce toho principiálně tolik nezměnilo. „*Ničení paměti je dodnes nejspolehlivějším prostředkem likvidace individuality, sebevědomí a vědomí vzájemné příslušnosti.*“¹⁹¹ Hrozba ztráty paměti potenciálně existuje i nadále. Zkušenost z dobývání a nadvlády nad poraženými společnostmi nás podle Břetislava Horyny jednoznačně poučuje o tom, že spolehlivé udržení moci „*nevede přes letadlové lodě, bombardéry a tanky, ale přes systematické ovládnutí paměti.*“¹⁹² Bohužel ekonomický pokrok, fungující tržní hospodářství, ba ani politický pluralismus demokratického systému nejsou dohromady zárukou toho, že člověk nemusí o paměť jednou přijít. Nemohou působit výše zmiňované faktory dokonce někdy přesně naopak?

Ani v demokracii není zacházení s minulostí ponecháno ve „sterilním“ prostředí, do kterého by nevstupovala politická moc se svými zájmy. „Uplatnění vlivu“ nad minulostí je do

---

¹⁸⁷ B. HORYNA, *Memoria jako kategorie záchrany*, s. 27-42.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 32.

¹⁸⁹ „... lidem je možné zabrat jejich území, mohou být připraveni o majetek nebo dokonce o život – ale kdo vymyslel, že nejúčinnější je zbavit člověka paměti?“ In: Tamtéž, s. 32.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 33.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 33.

¹⁹² Tamtéž, s. 39.

jisté míry součástí každého režimu. Demokracie v tomto nejsou výjimkou. „*Stát rozhoduje o tom, co tajemstvím je, na jak dlouho, stanoví lhůty zapomenutí,*“¹⁹³ konstatují Zdeněk Vašíček a Françoise Mayer. Jak také výstižně zmiňují americké historičky Joyce Applebyová, Lynn Huntová a Margaret Jacobová: „*Dokonce i v democii v sobě historie nezbytně zahrnuje prvek moci, totiž pravomoc vylučovat, neboť jakékoli dějiny vždy budou něčími dějinami, jež vypráví někdo konkrétní ze svého stanoviska.*“¹⁹⁴ Vlastně už mnohdy tím, že jedna minulá skutečnost je vyzdvihována a připomínána více než ostatní, můžeme působit na postupné zapomínání toho, co není „žité“ takovou měrou. I v democii se minulost stává prostředkem politického boje. „*Aj tu sa bojuje politickými a propagandistickými zbraňami o ´privlastnenie si dejín´, o ich účelové selektovanie,*“¹⁹⁵ upozorňuje slovenský historik Ivan Kamenec. Stále (a tedy i v prostředí democii) si buďme vědomi toho, že „*paměť zahrnuje jak vzpomínání, tak zapomínání a upřednostňování určitých vzpomínek často znamená i zanedbávání nebo aktivní potlačení vzpomínek jiných,*“¹⁹⁶ poznamenává socioložka Alena Heitlingerová.

Nad otázkou problematiky ničení paměti v navenek demokracickém prostředí moderního státu uvažoval poměrně intenzivně filozof Herbert Marcuse v knize „*Jednorozměrný člověk.*“¹⁹⁷ Ačkoliv byl tento text poprvé vydán již v roce 1964, neztratil do dnešních dnů ze své aktuálnosti takřka nic. Spíše se v podmínkách globálního kapitalismu stal ještě inspirativnějším, než byl v době svého vzniku.

Je skutečně k zamyšlení, zda není opravdu největším ohrožením pro udržení paměti v podmínkách demokracického řádu sám „demokracický občan.“ Extrémisticky zaměřených „popíračů“ historie a paměti je povětšinou relativně málo, navíc se na jejich konání dá celkem dobře uplatňovat prevence i represe. Tzvetan Todorov se domnívá, že právě „*nejmohutnější a nejzákladnější odpor (proti paměti pozn. M.H.)...pochází od nás. (...) ...jsme jen obyčejné*¹⁹⁸ *nezúčastněné osoby. Nechce se nám poslouchat vyprávění o těchto mezních zkušenostech, protože nám to není příjemné.*“¹⁹⁹ Důvodem může být obyčejná lenost, ale leckdy také neschopnost koncentrovaně naslouchat respektive umět se ptát.

---

¹⁹³ Z. VAŠÍČEK – F. MAYER, *Minulost a současnost, paměť a dějiny*, s. 146.

¹⁹⁴ J. APPLEBYOVÁ – L. HUNTOVÁ, M. JACOBOVÁ, *Jak říkat pravdu o dějinách*, s. 15.

¹⁹⁵ Ivan KAMENEC, *Spoločnosť, politika, historiografia*, Bratislava 2009, s. 199.

¹⁹⁶ A. HEITLINGEROVÁ, *Ve stínu holocaustu a komunismu*, s. 56.

¹⁹⁷ Herbert MARCUSE, *Jednorozměrný člověk*, Praha 1991.

¹⁹⁸ K „obyčejnému – průměrnému lidství“ Tzvetan Todorov výstižně poznamenává: „...*střed není od mezních poloh striktně oddělen, nýbrž že do nich nepozorovaně přechází.*“ In: Tzvetan TODOROV, *V mezní situaci*.

Praha 2000, s. 260.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 259.

Také v případě myšlenek Herberta Marcuseho se jedná o naléhavé upozornění na možnost ztráty kolektivní paměti u „běžného člověka“ v „současné“ společnosti. Otázku ovládnutí paměti zasadil Marcuse do svého konceptu „jednorozměrného člověka“ respektive „jednorozměrné společnosti“. Kdo je tímto „jednorozměrným člověkem“? Jaké má vlastnosti, v jaké společnosti žije a proč právě jemu hrozí mimo jiné i ztráta paměti? To jsou ty nejzásadnější otázky, které si ve své práci klade.

Jednorozměrný člověk je typickým obyvatelem průmyslové společnosti, v které panuje „*pronikavá racionalita*“.²⁰⁰ Celá společnost je primárně orientována na výkonnost a růst a sama sebe považuje za velmi vyspělou. Obecně v tomto prostředí roste životní standard a s ohledem na principiální orientaci této civilizace na růst se očekává, že tomu tak bude navždy. Je tedy očekávána stále rostoucí míra konzumu, větší dostupnost statků i služeb, kdy takřka s železnou jistotou se na společenský vývoj hledí v duchu „generačního zákona“, který „slibuje“ nadcházejícím generacím vyšší míru spotřeby než generacím předcházejícím. Nikoho by snad ani nenapadlo, že by tomu jednou mohlo být jinak.

Na první pohled člověk této společnosti netrpí ani nedostatkem informovanosti (včetně zpráv o minulosti). Spíše opak bývá pravdou. „*Nepřeberné množství událostí, zážitků a informací z minulosti připomíná podestýlku ve chlévě. Méně vzdělanému konzumentu – a na ty se trh spoléhá – chybí věšák, na který by si mohl informace zavěsit. (...) Vědomí historie je zaneřáděno informačním svinstvem...*“²⁰¹ napsali v souvislosti s povrchním a komerčně využívaným zacházením s minulostí Zdeněk Vašíček a Françoise Mayer více jak čtyřicet let po vydání Marcuseho „Jednorozměrné společnosti.“

V této společnosti se považuje za zcela samozřejmé, že systém funguje, protože tak zkrátka fungovat má. Reflexe stavu, a dokonce snad možnosti případného směřování by nebyly podle Marcuseho vnímány jako podněty k diskusi, ale spíše jako příznak možného ohrožení systému. „*V podmínkách stoupajícího životního standardu se jeví nesouhlas se systémem jako takovým jako společensky nesmyslný, a to tím více, čím více by vedl k citelným hospodářským a politickým újmám a ohrožoval hladké fungování celku.*“²⁰²

Společnost svou fixací na ekonomické parametry růstu a spotřeby se prakticky stává „černobílou“ nebo také slovy Herberta Marcuseho „společností jednorozměrnou.“ Možná si její někteří členové v duchu uvědomují, že vedle ukazatele HDP existují i jiné životní hodnoty, ale zjišťují, že o dlouhotrvajícím „jednorozměrném rozvoji“ je nejen obtížné nahlas

---

²⁰⁰ H. MARCUSE, *Jednorozměrný člověk*, s. 27.

²⁰¹ Z. VAŠÍČEK – F. MAYER, *Minulost a současnost, paměť a dějiny*.

²⁰² H. MARCUSE, *Jednorozměrný člověk*, s. 32.

promluvit, ale především najít posluchače, kteří by byli takto zásadně odlišné řeči schopni porozumět. Ne že by se mluvčí vyjadřovali cizími jazyky, které posluchač neovládá, ale dovednost pozorně naslouchat, kriticky vyhodnocovat a samostatně jednat není v jednorozměrné společnosti příliš žádanou (potřebnou) a pěstovanou hodnotou.

Po jistém čase (aniž by vůbec došlo k radikální politické změně režimu) existence této hospodářsky výkonné společnosti, se dá dokonce konstatovat, že „jednorozměrná společnost“ dosáhla takového stupně vývoje, že může být s klidem podle Herberta Marcuseho označena za společnost totalitní. Možná je to poněkud přísné tvrzení, ale Herbert Marcuse nechápe pojem „totalita“ ve vztahu k státu jen jako synonymum režimu, který je držen otevřeným násilím, represí a neustálým sledováním obyvatelstva. Podle Marcuseho nemusí být totalita striktně spjata s provozováním státního terorismu, ale může celkem obstojně fungovat jako „neteroristická technická organizace, která se uplatňuje manipulováním potřeb prostřednictvím tradičních zájmů.“²⁰³ V této podobě je podle Marcuseho totalitarismus naprosto slučitelný s „pluralismem stran, novin...“²⁰⁴

Přítomnost demokratických prvků (včetně možnosti svobodně volit) na tomto stavu paradoxně vůbec nic nemění. „*O svou základní kritickou funkci ve společnosti jsou oloupeny nezávislost myšlení, autonomie, právo na politickou opozici...(...) Svobodná volba pánů neodstraňuje ani pány ani otroky. Svobodná volba v podmínkách široké rozmanitosti zboží a služeb neznamena žádnou svobodu, jestliže toto zboží a služby udržují sociální kontrolu nad životem námahy a strachu – tj. jestliže udržují odcizení.*“²⁰⁵ Demokratické volby sice mohou proběhnout, ale podle Marcuseho podstata stavu zůstává.

Taktéž nabídka „nezávislých“ médií je podle Marcuseho jen jakýmsi povrchním zdáním, které má spíše člověka ukonejšit než vést ke skutečnému zamyšlení. Informovanost se v pravém smyslu ztrácí, o kritické mediální gramotnosti pak nemůže být ani řeč. Média tak v jednorozměrné společnosti fungují jako jisté ventily, které mají odvádět pozornost od skutečných problémů k pseudoprotblémům typu dalšího pokračování mnohadílného seriálu, v kterém se v „brilantním hereckém podání“ obnažují osudy padouchů, světců i obyčejných lidí z jedné ulice, ordinace či pojišťovny. Náklonnost, soucit, „držení palců“ potřebným tak mnohdy zažívá jednorozměrný člověk častěji ve světě fikce než ve světě reálném.

Téměř by bylo možné parafrázovat Marxe a zvolat, že nikoli náboženství, ale televizní zábava je tím opravdovým opiem lidu. „*Jestliže dělníkovi i jeho šéfovi působí potěšení*

---

²⁰³ Tamtéž, s. 33.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 33.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 32-33.

*sledování stejného televizního programu a vyhledávají tedy stejný druh odpočinku...(...), čtou-li všichni stejné noviny, pak toto připodobnění není symptomem mizení tříd, nýbrž míry, v níž se podrobené obyvatelstvo podílí na uspokojování těch potřeb, které slouží uchování daného stavu.*²⁰⁶

Ostatně i řada odborníků, kteří se věnují problematice partnerských vztahů vnímá televizní přijímač jako náhradu krbu, který drží rodinu či partnerskou dvojici v určitém čase a prostoru pohromadě. Bez magické obrazovky by ve spoustě domácností zavládlo trapné ticho, které by u řady párů paradoxně eskalovalo v nesnesitelný hluk hádky a nepochopení. Bylo by toto tvrdé a bolestné „probuzení“ v důsledku nenadálé absence konzumní zábavy uskutečnitelné pro celé sociální vrstvy? Tuto otázku však Herbert Marcuse nechává bez odpovědi.

Je tak dokonale nastaven „vzor jednorozměrného myšlení a chování.“ Do něj by pochopitelně žádným způsobem nezapadá ani svobodná paměť, protože *„vzpomínka na minulost by mohla vést k nebezpečným názorům a zdá se, že se etablovaná společnost podvrtných obsahů paměti obává. Vzpomínka znamená způsob izolování se od daných skutečností, způsob zprostředkování, který na krátké okamžiky prolamuje všudypřítomnou moc dané skutečnosti.*²⁰⁷ „Jednorozměrnost“ takovéto civilizace podle Marcuseho přímo vede k ovládnutí paměti (potírání vzpomínek).

Stejně jako Chuang – chuangové i vládci jednorozměrné společnosti si uvědomují, že dějiny mohou být pro ovládané posilující silou, která může motivovat, povzbuzovat a příběhy o svobodě, velikosti, hrdinství a odvaze působit jako žádoucí příklad. Vymazat tento časový rozměr z mozků ovládnutých je tou nejlepší pojistkou na nekomplikovaný chod daného společenského modelu.²⁰⁸ Vzpomínky je tedy třeba přísně kontrolovat. Jsou pojátkem s minulostí a obě se slovy filozofa Břetislava Horyny mohou *„postavit proti fakticitě, protože prostřednictvím paměti se učíme svět jinak vidět.*²⁰⁹

Marcuse chápe boj proti dějinám a paměti jako *„součást boje proti dimenzi ducha, v níž by se mohly rozvinout odštědivé vlohy a síly, které by mohly totálnímu začlenění individua ve společnosti zabránit.*²¹⁰ Vždyť kritické myšlení o dějinách, vybavování si minulosti ve vlastních vzpomínkách, hodnocení minulosti a neustále znovu se obnovující

---

²⁰⁶ Tamtéž, s. 36.

²⁰⁷ Tamtéž, s. 92.

²⁰⁸ „Jestliže postupující racionalita rozvinuté industriální společnosti směřuje k tomu, aby likvidovala rušivé prvky času a dějin jako 'iracionální zbytek', pak směřuje také k tomu, aby v tomto iracionálním zbytku likvidovala rušivou racionalitu.“ In: Tamtéž, s. 92.

²⁰⁹ B. HORYNA, *Memoria jako kategorie záchrany*, s. 28.

²¹⁰ H. MARCUSE, *Jednorozměrný člověk*, s. 92.

vztah ke skutečnostem, které společnost prožívala, jsou významným prvkem vytváření postoje proti relativismu, který je již jen velmi blízko od popírání některých historických událostí či přímo jejich zamlčování. Vždyť podle Herberta Marcuseho je náš „svět stále ještě světem plynových komor a koncentračních táborů, Hirošimi a Nagasaki.“²¹¹ Problém však spatřuje Marcuse v tom, že tento svět je rovněž prostorem, kde jsou hrůzy šoa apod. „považovány za samozřejmé, zapomíná se na ně, či jsou vytlačovány nebo jsou neznámé.“²¹²

Důsledky zbavení člověka jeho paměti jsou stejně závažné, jako jsme již měli možnost sledovat v mýtu o mankurtech. Herbert Marcuse konstatuje, že „paměť vyvolává ve vzpomínce minulou hrůzu stejně jako minulou naději.“²¹³ Pokud nemá osobnost v průběhu socializace možnost pozitivního příkladu, ale také naopak i povědomí o dopadech negativních jevů na lidský život, pak se nutně objevují nezacelitelné trhliny. Takový člověk se je schopen obstojně zařadit na trh práce a odvádět požadované výkony. Zároveň je však také bytostí, která nemá svou autentickou identitu, protože bez „historického rozumu“²¹⁴ ji ani plně vytvořit nelze. Vzájemnou provázanost lidské identity a paměti zdůrazňuje rovněž český filozof Břetislav Horyna, když k této otázce uvádí: „Paměť, rozpomínání, vzpomínka a sebevědomí, jemuž se moderním slovem říká identita: souvislosti mezi nimi mohou být pro individuum mnohem nebezpečnější, než bychom usuzovali.“²¹⁵

Podobně varuje před ztrátou paměti a jejími důsledky pro společnost také Theodor W. Adorno. I tento filozof a sociolog si všímá skutečnosti, že ztráta paměti nehrozí v takové míře v nerozvinutých společnostech, ale mnohem náchylnější jsou k ní právě civilizace vyspělé. Zdánlivá racionalita těchto společností se totiž (nejen) ve vztahu k minulému spíše proměňuje v tvrdě dopadající iracionalitu. Ostatně nad iracionalitou jednorozměrné společnosti, (která sama sebe ovšem prezentuje veskrze jako racionální), se zamýšlel právě Herbert Marcuse.²¹⁶ K námi sledované problematice Theodor W. Adorno v roce 1960 uvedl: „Odstrašující obraz lidstva bez vzpomínky...není pouhým produktem úpadku..., nýbrž je nutně spojen s pokrokovostí buržoazního principu. (...) Takoví ekonomové a sociologové jako Werner Sombart a Max Weber spojovali princip tradicionalismu s feudálními společenskými formami a princip racionality s formami buržoazními. Tím se však nevyjadřuje nic než to, že samotná rozvíjející se buržoazní společnost likvidovala vzpomínku, čas, paměť jako určitý

---

²¹¹ Tamtéž, s. 144.

²¹² Tamtéž, s. 144.

²¹³ Tamtéž, s. 92.

²¹⁴ Tamtéž, s. 92.

²¹⁵ B. HORYNA, *Memoria jako kategorie záchrany*, s. 29.

²¹⁶ H. MARCUSE, *Jednorozměrný člověk*, s. 27.

*druh iracionálního zbytku.*²¹⁷ Ona ekonomická úspěšnost může těm, kteří na paměť útočí, dávat pocit falešného vědomí, že v zájmu prosperity likvidují něco nepotřebného, kapitálem nezhodnotitelného či od růstu přímo odvádějícího.

Oba filozofové tak shodně nacházejí v současném světě reálnou, a především vzrůstající tendenci k zapomnění. Podle jejich tvrzení přibývá jedinců bez žitého vztahu k minulosti. Stoupá počet lidí, kteří zbaveni paměti, zbaveni osobní historické kultury jsou náchylní k ovládnutí všeho druhu. Prakticky nebylo zapotřebí žádné velbloudí kůže ani drastického mučení, protože úspěch zaručilo pro moderní společnost něco mnohem přirozenějšího a „lidštějšího“. Tzvetan Todorov taktéž upozorňuje na to, že cesta k zapomnění v prostředí moderních demokracií nemusí být nutně dlážděna násilím a jednoduše citelnou nesvobodou. Naopak zapomnění a základní demokratická práva se bohužel mohou vzájemně celkem dobře snášet. *„Tím, že jsme vháněni do stále rychlejší spotřeby informací, bychom byli odsouzeni k jejich stejně rychlému vyřazování; odříznuti od našich tradic a otupeni nároky společnosti volného času, zbaveni duchovní zvědavosti stejně jako obeznamenosti s velkými díly minulosti, byli bychom odsouzeni k veselému oslavování zapomnění a ke spokojení se s marnými rozkošemi přítomné chvíle. Paměť by zde již neohrožovalo vymazávání informací, ale jejich přebytek. Tímto méně drsným způsobem, jenž je vposled účinnější, protože nebudí náš odpor a činí z nás naopak dobrovolné činitele pochodu směrem k zapomnění...“*²¹⁸

Také podle Břetislava Horyny je toto současné vymazávání paměti mnohem záluďnější právě v tom, že ve společnosti probíhá pomocí celkem příjemných tlaků, které jsou mnohými považovány za něco velmi žádoucího až smysl dávajícího. *„Paměť se nejlépe ovládne postupným vymazáváním, spotřebou a vyřazováním kulturních informací, nutných k vědomí kulturní a osobní identity. (...) Jestliže se takto pracuje s pamětí, zůstane nakonec jednota; zmizí různorodost, pestrost, mnohost a odlišnost vzpomínek, na jejich místo nastoupí Jedno.“*²¹⁹ Ať již budeme používat termín Herberta Marcuseho „jednorozměrná společnost respektive jednorozměrný člověk“ nebo výše citované Horynovo „Jedno“, podstatou zůstává, že bychom na smysl užívání těchto pojmů neměli ve vztahu k paměti zapomínat. Je skutečně otázkou k zamyšlení, zda je demokratické prostředí automatickou zárukou zachování a rozvoje našeho živého vztahu k paměti.

---

²¹⁷ T. W. ADORNO, *Was bedeutet Aufarbeitung der Vergangenheit?* in: Bericht über die Erzieherkonferenz am 6. und 7. November in Wiesbaden, Frankfurt a. M. 1960. Citováno podle: H. MARCUSE, *Jednorozměrný člověk*, s. 92.

²¹⁸ T. TODOROV, *Zneužívání paměti*, in: A. Bensa (ed.), *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti*, Praha 1998, s. 93.

²¹⁹ B. HORYNA, *Memoria jako kategorie záchrany*, s. 40.

1.2.6. Ztráta paměti – prostředí nedemokratické vlády

Obzvláště vypjatý bývá vztah ke vzpomínce u společností s nedemokratickými formami vlády. „Totalitní režimy 20. století odhalily existenci dosud netušeného nebezpečí: nebezpečí vymazání paměti,“²²⁰ výstižně konstatuje Tzvetan Todorov. Ostatně nedemokratické režimy vytvářejí takřka „vzorové“ prostředí, v kterém se bohužel neobyčejně ovládnutí minulosti daří. Jak také konstatuje Lubomír Doležel: „Nejčastějším zdrojem falzifikované historie jsou totalitní režimy. Totalitní moc vynucuje vytváření obrazu minulosti, který ospravedlňuje její současný politický systém...(…) Falzifikovaná totalitní historie je nejkrajnější projekcí zájmů současnosti do minulosti.“²²¹ Není divu že diktátorské vlády jsou tak úspěšné. Mají totiž pro dosažení svých cílů k dispozici pestré množství prostředků, které ji umožňují obraz historie změnit či rovnou zničit.

Čím bývají historické události společností méně zvnitřnělé a skutečně málo dějinně žité, tím více se elity těchto společností snaží prostřednictvím hesel typu „Nikdy nezapomeneme!“ ovládnout minulost. S koncem těchto diktatur se ukazuje, že společnost ve velké míře nebrala nikdy tato hesla skutečně vážně a nevzala si objekty připomínání za vlastní. Prostě si již lidé nepamatují to, co bylo ještě před třemi desetiletími označováno jako „nezapomenutelné.“ Většina obyvatel komunistických společností nevnímala státem organizované „vzpomínkové oslavy“ za součást vlastní identity, ale „pouze“ jako manifestační akty vládnoucího režimu. V této souvislosti polský historik Marcin Kula upozorňuje na to, že až nepřirozeným způsobem opakovaná a zdůrazňovaná hesla typu: „Nezapomeňme!“, „Navždy zůstane v naší paměti“ apod., vlastně mají zakrýt a oddálit to, o čem „všichni“ vědí, že stejně jednou nastane.²²²

Podobně stejně intenzivně, a mnohdy dokonce ještě více (navíc pokud možno nepozorovaně) se nedemokratické režimy snaží, aby se naopak na něco jiného zapomnělo pro změnu velice rychle a pokud možno navždy. „Stopy toho, co existovalo, jsou buď smazané nebo zfalšované a proměněné; lži a výmysly zaujímají místo skutečnosti; je zakázáno hledat pravdu a rozšiřovat ji: k dosažení cíle jsou dobré všechny prostředky,“²²³ konstatuje k praxi ovládnutí paměti ze strany moderních režimů Tzvetan Todorov.

²²⁰ T. TODOROV, *Zneužívání paměti*, s. 91.

²²¹ L. DOLEŽEL, *Fikce a historie v období postmoderny*, s. 48.

²²² „Zdania typu - 'Nie zapomnimy', 'Pozostanie w naszej pamięci' ... deklarują intencję zapamiętania – najczęściej na wyrost, mają pokryć to, o czym wszyscy wiedzą: że przyjdzie moment zapomnienia o zmarłym.“²²² In: M. KULA, *Między przeszłością a przyszłością*, s. 104.

²²³ T. TODOROV, *Zneužívání paměti*, s. 92.

Možná není na škodu ani v tomto případě využít příkladu z krásné literatury. Stejně jako v případě příběhu Chuang – chuangů a jejich zajatců (mankurtů), který se stal součástí románu Čingize Ajtmatova, nám velmi názorný příklad k pochopení ovládnutí a ničení paměti v nedemokratickém prostředí nabízí ve velmi proslaveném textu „1984“²²⁴ spisovatel George Orwell. Možná by ihned v počátku bylo možno namítnout, že se svým charakterem jedná o utopické dílo a případné srovnání s reálným stavem může být jen velmi nepřesné. Možná ano, ale jak uvádí v „československém doslovu“²²⁵ k Orwellově knize Milan Šimečka: „*V dnešní době není téměř nic nemožné. Jak už kdosi podotkl, všechno je jen otázka prostředků. Utopii je možné uskutečnit, věnuje-li se na její realizaci dostatek prostředků. Utopická představa likvidace všeho živého na této planetě není už utopická. V tom smyslu lze jistě očekávat, najde-li se dost prostředků, že také nástroje kontroly myšlení se brzy zdokonalí na orwellovskou úroveň a možná už i dnes jsou ideopolicie, které v některých směrech ideopolicii Oceánie předstihly a jen si to zatím nechávají pro sebe.*“²²⁶

Hlavní hrdina Orwellova románu Winston Smith vystupuje v textu (z hlediska námi sledované problematiky) takřka na vzorovém místě. Pracuje na Ministerstvu pravdy v Oddělení záznamů jako jakýsi vylepšovatel minulosti, falzifikátor paměti, který přizpůsobuje dějiny v duchu hesla vládnoucí strany: „Kdo ovládá minulost, ovládá budoucnost, kdo ovládá přítomnost, ovládá minulost.“ Winston Smith je jedním z mnoha pracovníků, jejichž úkolem je přizpůsobovat historii potřebám totalitní moci. Žádoucím výsledkem takovéto činnosti je, aby „*minulost byla vymazána, vymazání bylo zapomenuto, lež se stala pravdou.*“²²⁷ Nejde tedy jen o přetvoření minulosti jako takové, ale důležité je, aby v paměti nezůstalo nic, co by mohlo vést k tázání se po jiné historické zkušenosti. Žádoucí je pouze ta minulost, kterou nabízí a zároveň po společnosti vyžaduje Strana. „*Bylo docela dobře možné, že každé slovo v učebnicích dějepisu (dokonce i věci, které člověk bez ptaní přijímal), bylo čirý výmysl.*“²²⁸

Winston Smith však nezůstal typickým obyvatelem Oceánie. Nesmířil se zcela s tím, že by měl zkrátka navždy patřit mezi „*neutrální a nepolitickou*“²²⁹ masu, která většinu svého času věnovala tomu, že se jen „*dřela v otravných zaměstnáních, (sváděla každodenní) bitvy o místo v podzemní dráze, (věnovala se) zašívání děravých ponožek, žebrání o tabletku*

---

²²⁴ George ORWELL, 1984, Praha 1991.

²²⁵ M. ŠIMEČKA, *Náš soudruh Winston Smith*, in: G. Orwell, 1984, Praha 1991, s. 206-268.

²²⁶ Tamtéž, s. 243.

²²⁷ G. ORWELL, 1984, s. 53.

²²⁸ Tamtéž, s. 53.

²²⁹ Tamtéž, s. 52.

sacharínu, šetření špačka od cigarety.“²³⁰ Smithovi nezůstal chod společnosti jedno. Začal si psát deník (ani to nebylo povoleno), svobodně se stýkal s dívkou (sexualita byla rovněž přísně dozorována), ale především svobodně přemýšlel o chodu společnosti a její minulosti.

K reflexi sociální skutečnosti mu pomohlo i to, že získal alternativní zdroj informací v podobě knihy „Nepřítele lidu“ Emanuela Goldsteina, který byl prvním a zároveň největším zrádcem Strany. Už samotný pocit ze svobodné četby zakázané Goldsteinovy „Teorie a praxe oligarchického kolektivismu“ byl pro Winstona Smithe něčím opravdu povznášejícím. Mohl si vychutnat „skutečnost, že čte v pohodlí a bezpečí. Byl sám: žádná obrazovka, žádné ucho na klíčové dírce, žádné nervózní nutkání ohlédnout se přes rameno nebo zakrýt stránku rukou.“²³¹ Vnitřní svoboda uprostřed společnosti útlaku. Winston Smith se stal alespoň na okamžik skutečně na Straně nezávislou bytostí. Byl si pro tuto chvíli jist, že jeho myšlení, jeho paměť Velký bratr neovládl. Skutečnost, kdy uprostřed nesvobody se lidé radují z hodnot, které ve svém nitru autenticky žijí, potvrzují na mnoha příkladech věznění katoličtí kněží, židovští věřící v ghettech, aktivní komunisté v koncentračních táborech apod. Všichni byli sice zbaveni svobodného fyzického pohybu, ale zůstala jim jejich víra, kterou paradoxně mohli v mikrosvětě věznění vzájemně posilovat. „Kniha ho fascinovala, anebo přesněji: dodávala mu jistotu. Vlastně mu neříkala nic nového, ale v tom byl právě kus její přitažlivosti. Říkala, co by řekl sám, kdyby dokázal uspořádat své roztroušené myšlenky.“²³²

O problematice vztahu Strany k dějinám a paměti se z Goldsteinovy knihy Winston Smith nedozvídá principiálně nic nového, ale spíše se utvrzuje v tom, co tušil. Jako pracovník Oddělení záznamů byl pouhou částičkou v soukolí stroje zapomnění. Nyní měl celý proces představený v jeho hrůzné celistvosti a mohl tak intenzivněji reflektovat stav věcí. „Nepřítel lidu“ Goldstein napsal a Winston Smith později mimo jiné četl: „Pozměňování minulosti je nutné ze dvou důvodů, z nichž jeden je vedlejší a takříkajíc preventivní. Vedlejším důvodem je, že člen Strany, stejně jako proletář, snáší současné poměry zčásti proto, že nemá žádné měřítko pro srovnání.“²³³ Strana tak může lehce manipulovat s údaji o hospodářské bilanci, životní úrovni atd. Neexistuje možnost srovnání se stavem jiných zemí ani objektivního posouzení skutečného společenského vývoje. „Nejde jen o to, že projevy, statistiky a záznamy všeho druhu se musí neustále uvádět do souladu se skutečností, aby se ukázalo, že předpovědi Strany byly ve všech případech správné. Jde také o to, že se nikdy nemůže připustit, že došlo ke změně v doktríně anebo v politickém zaměření. Změnit své mínění, anebo dokonce konání

---

²³⁰ Tamtéž, s. 52.

²³¹ Tamtéž, s. 123.

²³² Tamtéž, s. 131.

²³³ Tamtéž, s. 139.

*totiž znamená přiznat slabost.*²³⁴ Strana takovéto ryze prakticky zaměřené pozměňování minulosti provádí prakticky stále (každý den). Souběžně s běžným chodem Oceánie běží i paralelní úprava obrazu společenské reality.

Mnohem závažnější je však snaha plně ovládnout lidskou paměť respektive odnaučit jedince svobodně svou paměť používat. V Orwellově utopii je však zvládnutí takového mentálního sebezapření možné. Přenastavením paměti je vlastně změněna celá osobní identita, jak se také v této otázce při četbě knihy poučil i Winston Smith. *„Plasticita minulosti je ústřední otázkou... Dovozuje se, že minulé události nemají objektivní existenci, ale přežívají jen v psaných záznamech a v lidské paměti. Minulost je to, na čem se shodnou záznamy a paměť.*²³⁵ Strana má pochopitelně ve své moci veškeré archivy, a kontroluje tak písemné prameny. Nemůže však podcenit ani další významný zdroj, díky kterému si člověk vytváří žitý vztah k minulému. Strana nesmí zapomenout na manipulaci paměti. *„Strana má vždy absolutní pravdu a je jasné, že co je absolutní, nemohlo být nikdy jiné, než jaké je to teď. Z toho je patrné, že vláda nad minulostí závisí především na trénování paměti.*²³⁶ Aby byl útok na paměť naprosto úspěšný, musí být veden s tím, že již nikdy v budoucnu nebude moci nositel paměti ve své psychice najít jiný obraz minulosti než ten, který mu byl z venkovního prostředí Stranou poskytnut. Je to úkol o poznání složitější než je „pouhé“ zkreslování písemných záznamů. *„Zajistit, aby se všechny psané záznamy shodovaly s tím, co je momentálně pravověrné, je pouze mechanický akt. Je však nutné si také pamatovat, že události se odehrály žádoucím způsobem.*²³⁷ Proto je pro Stranu ještě naléhavější potřebou vytvořit úplnou vládu nad pamětí. Výsledek je pro totalitní moc zcela zásadní a následně již z vnitřního prostředí nemůže totalitu nic ohrozit. Žádoucí je tedy vytvořit jakýsi mentální blok, který cestu k vlastní paměti zablokuje a v samotném nositeli tento fakt nevyvolá sebemenšího znepokojení. *„A je-li nutné změnit vlastní paměť anebo zfalšovat písemné záznamy, pak je třeba zapomenout, že to člověk udělal. Tomu, jak to dokázat, se lze naučit jako každé jiné mentální technice.*²³⁸

---

²³⁴ Tamtéž, s. 139.

²³⁵ Tamtéž, s. 139.

²³⁶ Tamtéž, s. 140.

²³⁷ Tamtéž, s. 140.

²³⁸ Tamtéž, s. 140. K výše zmiňované technice, která umožní blokovat přístup k paměti a vytvářet tak na státní moci nezávislé vzpomínky George Orwell uvádí: *„V oldspeaku se tomu říká ‘ovládání reality’. V newspeaku se tomu říká doublethink...(…) Doublethink znamená schopnost podržet v mysli dvě protikladná přesvědčení a současně obě akceptovat. Stranický intelektuál ví, jakým směrem musí změnit svou paměť; proto také ví, že zachází se skutečností hanebně, ale použití doublethink mu současně poskytne útěchu, že skutečnost byla znásilněna. Musí to být vědomý proces, jinak by nebyl uskutečněn s dostatečnou přesností, ale musí být zároveň nevědomý, neboť jinak by s sebou přinášel pocit nepravosti a tím i pocit viny.*“ In: Tamtéž, s. 140.

Winston Smith neměl k dispozici na přemýšlení podněcované studiem Goldsteinovy knihy dostatek času. Hrdina Orwellova románu byl přepaden „ideopolicií“ a odvečen do vězení. Jak výstižně napsal Milan Šimečka, tak bohužel „*kniha...neřekla Winstonovi to nejdůležitější...(...) Nedošlo k žádné katarzi, nebyl získán pro nějakou novou víru, nestačil učinit vnitřní přísahu, ani se pomodlit ke konečně zjevené pravdě. Přečetl jen chladný popis struktur oceánské společnosti a ideologie angsocu.*“²³⁹ Winston Smith si „pouze“ spojil vlastní postřehy s informacemi, které v zakázaném textu uváděl Emanuel Goldstein. Na víc mu nezbyl čas. Román „1984“ tak končí pro hlavního hrdinu velmi tragicky. „*Dvě slzy, nasáklé ginem, mu stékaly ke kořeni nosu. Ale to bylo v pořádku, všechno bylo v pořádku, boj skončil. Zvítězil sám nad sebou. Miloval Velkého bratra.*“²⁴⁰

Režimy útlaku a nesvobody si jsou vědomé faktu, že vzpomínka může působit mezi utlačovanými lidmi jako jiskra naděje, jako připomínka svobody či jako možná šance nepříznivý stav změnit, jak také dokládá i Jan Assmann: „*V extrémní situaci totalitního útlaku se ukazuje osvobozující síla kulturní paměti, která této schopnosti náleží vždy. Ve světě totalitního 'zglajchšaltování' nabízí vzpomínka možnost prožitku Jiného a odstup od absolutismu současnosti i daného stavu věcí.*“²⁴¹ Proto chtějí nedemokratické vlády vzpomínku zadusit a nedovolit jí, aby byla mezi lidmi jakýmkoli způsobem živá.

Není se ostatně co divit, protože často bývá vzpomínka součástí „zakladatelského mýtu“, který je pro fungování těchto společností takřka nezbytností. Některé vzpomínky jsou pro mýtus žádoucí, jiné naopak zcela nevhodně až ohrožující. U nedemokratických režimů se prakticky vždy jedná o úmyslné zkreslování paměti. Postupně (někdy však poměrně rychle) jsou z veřejného prostoru vypouštěny určité prvky paměti, až je po čase možno konstatovat, že daný segment paměti zmizel úplně. Pokud by takový nedemokratický režim existoval dostatečně dlouhý čas, pak by se skutečně vzpomínka na konkrétní událost již nikdy nemusela znovu objevit.

Rovněž běžné bývaly a stále jsou takovéto útoky proti paměti, například v důsledku změny způsobu dosavadní vlády, respektive důsledku potřeby obhajoby experimentů, které mají existující režim urychleně posunout vpřed, reformovat ho nebo ho prostě jen na oko (po předcházejícím neúspěšném vývoji) představit masám jako principiálně vylepšený.

Takřka nepředstavitelnou výhodu oproti minulosti tyto režimy získaly v moderní době bezesporu tím, že mohly začít zneužívat ke svým cílům moderních komunikačních

---

²³⁹ M. ŠIMEČKA, *Náš soudruh Winston Smith*, s. 238.

²⁴⁰ G. ORWELL, *1984*, s. 194.

²⁴¹ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 78.

technologií, jak také uvádí Tzvetan Todorov: „*Jakmile tyranie 20. století pochopily, že dobývání území a lidských bytostí prochází skrze dobývání informací a komunikace, daly svému ovládnutí paměti systematickou podobu, a chtěly mít v moci i její nejtajnější zákoutí.*“²⁴²

I když otázkou je, zda nakonec není mnohdy účinnějším prostředkem ovládnutí paměti velmi prosté mlčení. Jednoduše se ze strany státní moci o dané věci „jen“ mlčí a důsledně je kontrolováno, aby nikdo a ničím toto mlčení nenarušoval. Marcin Kula v knize „*Między przeszłością a przyszłością*“ uvádí hned několik příkladů, pomocí kterých dokládá, jak často při omezování paměti státní moc nesahala ke složitým konstrukcím, ale rozhodla se historickou pravdu obejít právě za použití důsledného nevyjadřování se.

A tak v komunistickém Polsku, jak dokládá Marcin Kula, se mlčelo o Pilsudském, mlčelo se rovněž o konfliktech se sovětským Ruskem, o pozitivních rysech společnosti v meziválečném období.²⁴³ „Pochopitelně“ se nevzpomínalo, a ani nehovořilo o celé řadě událostí z období 2. světové války, které byly neslučitelné s komunistickou interpretací minulosti. Nehovořilo se o paktu Ribbentrop – Molotov, o změnách hranic po skončení druhé světové války, o polských zajatcích v Sovětském svazu ani o neposkytnutí pomoci Varšavskému povstání v roce 1944.²⁴⁴ Takřka symbolem vynuceného mlčení se na dlouhá léta komunistické vlády stal pro polskou společnost masakr v Katyni.

Marcin Kula dospívá k závěru, že fenomén státní moci vynuceného a kontrolovaného mlčení²⁴⁵ byl bezesporu typický pro všechny komunistické státy. Ovšem v Sovětském svazu byl ve srovnání s Polskem tento tlak mnohem silnější. Intenzivně zde pronikal ze sféry veřejné rovněž do prostředí soukromého (do života a paměti rodin). Běžné tak bylo i to, že se v rodinném prostředí ani nezjišťovalo to, kdy a za jakých okolností předek zemřel a kde se nachází jeho hrob.²⁴⁶

Ticho, které se mělo podle plánů státní moci rozhostit nad pamětí, se samozřejmě nevyhýbalo ani komunistickému Československu. Procesu trvajícím ničení svobodného vztahu k minulosti se intenzivně věnoval text s názvem „Právo na dějiny“, jehož autory jsou

---

²⁴² T. TODOROV, *Zneužívání paměti*, s. 91.

²⁴³ M. KULA, *Między przeszłością a przyszłością*, s. 111.

²⁴⁴ „*Nie mówiono ani o pakcie Ribbentrop – Mołotow, ani o wypowiedzi tego ostatniego o Polsce jako ´pokracznym płodzie traktatu wersalskiego´, ani o zajęciu wschodnich ziem Rzeczypospolitej przez Rosjan. (...) Przez lata całkowicie milczano na temat losu Polaków na terenach zajętych przez ZSSR... (...) Kolejną przemilczaną sprawą z zakresu wojennych stosunków polsko-radzieckich było nieudzielenie pomocy Powstaniu Warszawskiemu (1944) przez Armię Radziecką.*“²⁴⁴ In: Tamtéž, s. 111-113.

²⁴⁵ Kula používá obrat „*skutki konfiskaty pamięci.*“ In: Tamtéž, s. 111.

²⁴⁶ „*Wymazywanie elementów pamięci rozpoczynało się właśnie na poziomie podstawowym: doprowadzeniu na przykład do tego, że w Rosji, w bardzo wielu rodzinach nie tylko lepiej było nie mówić o poprzednich pokoleniach, ale często nie było wiadomo co się z nimi właściwie stało, kiedy i gdzie ci ludzie zakończyli życie oraz gdzie są pochowani.*“²⁴⁶ In: Tamtéž, s. 106.

R. Kučera a J. P. Kučera z okruhu samizdatového časopisu „Střední Evropa“. Historická úvaha „Právo na dějiny“ je vlastně hojně diskutovaným dokumentem (č. 11/1984) Charty 77, s podtitulem „Analýza stavu československého dějepisectví“²⁴⁷. Mimo jiné je však v tomto textu rovněž ponechán podstatný prostor i otázce ovládnutí paměti, když se zde uvádí: „Mnohem hrozivější než všechny deformace je však zřejmá tendence dějiny prostě škrtnout, odsoudit je k mlčení a zapomnění – aby se prázdnému kolotání ‘od výročí k výročí’ dostalo plné satisfakce.“²⁴⁸

Takřka v duchu vyznění Orwellova románu „1984“ R. Kučera a J. P. Kučera k situaci v socialistickém Československu dodávají: „Dnes vidíme, že uzurpace budoucnosti musí nutně vést i k uzurpaci paměti, minulosti. (...) Je zřejmé, že moc chce používat historickou paměť či zkušenost jen jako nástroj svého panství, že ji chce podříditi svým cílům. Chce, aby existovala pouze paměť mocných a vládnoucích, aby paměť ovládaných potvrzovala výlučně nutnost a správnost bezčasové přítomnosti, zaplněné starostí o obživu a přežití za každou cenu.“²⁴⁹ Za pozornost jistě stojí skutečnost, že výše citovaný dokument Charty 77 s názvem „Právo na dějiny“ neobsahuje jen zhodnocení stavu úrovně československého dějepisectví a navíc ne příliš optimistické konstatování možností kolektivní paměti v předlistopadové éře, ale v textu je jasně formulované „upozornění“ (takřka jakýsi morální imperativ) na to, jak paměť před náporům lží, polopравd, dezinterpretací a mlčení bránit. „Nikdo z nás by neměl v sobě, ať již vědomě nebo nevědomě, nechat zaniknout paměť spravedlnosti a nespravedlnosti, pravdy a lži, dobra a zla, paměť skutečnosti vůbec.“²⁵⁰

Ve své obludnosti za zcela „vrcholný“ příklad snahy o ovládnutí paměti, který se kdy v komunistických diktaturách objevil, považuje Marcin Kula snahu mongolských vládnoucích elit zcela zničit vědomí rodinné (tím i sociální) příslušnosti. K tomu mělo sloužit státní mocí vynucené „přejmenování“ obyvatelstva, kdy bylo lidem odňato jejich původní příjmení.

---

²⁴⁷ O charakteru fungování historické vědy v podmínkách komunistického Československa autoři dokumentu uvádějí: „Náš národ je již po desetiletí cílevědomě zbavován své historické zkušenosti jak tím, že státní moc dovoluje zveřejnění pouze takových prací z oblasti historie, které vyhovují aktuální oficiální ideologii, tak aktivní manipulací se základními historickými skutečnostmi a tradicemi. Toto přivlastňování si historie jako celku má za následek tabuizaci, popřípadě falšování klíčových období našich dějin.“ In J. Císařovská – V. Prečan (eds.), *Charta 77: Dokumenty 1977 – 1989 [Sv.2](1984-1989)*, s. 625-626. V textu se dále hovoří o tlaku státní moci na vědecké instituce, o existujícím strachu historiků, kteří tak nemohou svobodně aplikovat své znalosti a odborné dovednosti. Připomínáno je i ignorování děl starších historiků. V závěru úvahy (s. 631) se tak objevuje až tvrzení o „katastrofičnosti“ tehdejší historiografie. Vhodné ke srovnání například: Jan Hanzal, *Cesty české historiografie*, Praha 1999.

²⁴⁸ J. Císařovská – V. Prečan (eds.), *Charta 77: Dokumenty 1977 – 1989 [Sv.2](1984-1989)*, s. 626.

²⁴⁹ Tamtéž, s. 626.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 626.

Cílem tak mělo být zpřetrhání tradičních rodových vazeb a izolování původní sociální identity, která nebyla podle vládnoucích kruhů slučitelná s vizí komunistické společnosti.²⁵¹

Bývá bohužel „běžné“, že také mrtvým je upíráno „právo“ na paměť. Například úmyslně není uvedeno jejich jméno na náhrobním kameni nebo jsou dokonce zbavováni samotné možnosti na důstojný pohřeb. Ostatně toto jednání bylo důležitou součástí (nacisty organizovaného) procesu vyvražďování židů během 2. světové války. Na okolnosti šoa tak neměly odkazovat žádné důkazy a už vůbec ne precizně udržované hřbitovy umučených obětí. Ostatně právě z potřeby vrátit mrtvým jejich jména vznikl i nejnámější a největší památník šoa – izraelský Yad Vashem.

Alespoň v krátkosti v této souvislosti uveďme, že Yad Vashem je celosvětově významným místem, které je věnováno šesti miliónům židovských obětí nacistické genocidy. Nachází se v západním okraji sjednoceného Jeruzaléma na Hoře paměti (Har Hazikaron) v sousedství Herzlovy hory.²⁵²

Myšlenka na založení památníku se poprvé objevila již v roce 1942. Tehdy se do Palestiny dostaly zprávy o masovém vraždění židů v nacisty okupované Evropě. Pojmenovat budoucí památník židovských obětí nacistického násilí jako „Yad Vashem“ (pravděpodobně jako první) navrhl Mordechaj Shenhavi již v době probíhající době 2. světové války. Shenhavi žil v kibucu Mihmar ha-Emek a patřil mezi významné představitele sionismu.

Od května 1945 již existovala nadace, která začala s přípravnými pracemi na založení památníku. Důležitým mezníkem se stalo přijetí „Zákona o Yad Vashem“ izraelským parlamentem (Knesetem) v roce 1953. O čtyři roky později měl již památník k dispozici první budovy (administrativní centrum, archiv a knihovnu) a začal vydávat sborník historických prací „Yad Vashem studies“, který vychází dodnes.

Jméno památníku „Yad Vashem“ v českém překladu znamená „Památník a jméno“ či „Ruka a jméno“. Samotné pojmenování Yad Vashem má pro židovské etnikum a jeho kolektivní paměť skutečně hluboký a symbolický význam. Odkazuje totiž k biblickému textu. Konkrétně k proroku Izajášovi. V 56. kapitole, 5. verši se je možno dočíst následující

---

²⁵¹ „Rekord wśród państw komunistycznych w zakresie 'konfliktowania pamięci' osiągnęła, być może, Mongolia, która w imię odcięcia się od przeszłości pozbawiła Mongołów nazwisk. Celem było przecięcie więzi z poprzednimi pokoleniami i przemieszanie dawnych klas społecznych.“²⁵¹ In: M. KULA, *Między przeszłością a przyszłością*, s. 106. Jak k této otázce ještě Marcin Kula doplňuje: „Ustawę przywracającą nazwiska uchwalono dopiero w 1995 r.“ In: Tamtéž, s. 106.

²⁵² Herzlova hora je dalším významným místem paměti pro moderní Izrael. Nachází se zde hrob Theodora Herzla -zakladatele sionistického hnutí. Součástí hory je hřbitov, na kterém je pohřbena řada významných izraelských politiků. V blízkosti hrobů poslanců Knesetu, premiérů a prezidentů Izraele se nalézá vojenský hřbitov, na kterém jsou pochováni příslušníci a příslušnice izraelské armády, kteří položili svůj život v bojích druhé světové války a v izraelsko-arabských konfliktech.

„klíčová“ slova: „*Dám ve svém domě a na svých hradbách památník s jménem lepším než synů a dcer: Dám jim jméno věčné, jež nebude vymýceno*“.

Není proto náhodou, že jedním z hlavních úkolů, které Yad Vashem dodnes plní, byla a zůstává potřeba „pojmenovat“ oběti šoa. Dát jim jméno, zjistit kdo, kdy a jak žil a také za jakých okolností zahynul. Cílem je shromáždit maximum jmen obětí pomocí „Stránek svědectví“²⁵³ a uložit je v „Sále jmen“²⁵⁴, který je součástí (architektonicky velmi oceňované) nové budovy Historického muzea²⁵⁵. Do dnešních dnů se podařilo shromáždit více než tři miliony „Stránek svědectví“. Nechybí mezi nimi pochopitelně i listy s údaji o části židovského obyvatelstva z území dnešní České republiky.

Doplňme, že současný Yad Vashem je komplexem více než dvaceti jednotlivých památníků (Památník dětských obětí, Údolí společenství a další). Součástí je rovněž mezinárodní škola, knihovna, která disponuje nejbohatším fondem literatury s tematikou šoa na světě, archiv a další četná badatelská pracoviště.

Vraťme se však s konstatováním o připomínce ničení paměti v Mongolsku k tomu, že zde byli lidé vlastní identity zbavováni již „za živa“. Mlčení mělo nastat kolem jedné z nejzásadnějších věcí, kterou si jen člověk do života přináší. Bylo zakázáno komunikovat ve věci toho, jak se kdo „doopravdy“ jmenuje.

Musí skutečně nedemokratické režimy takto neúprosně vystupovat proti paměti? Nemohly by „blahosklonně“ tento jev přehlédnout? Ponechat paměť svobodnou by sice ještě ze strany nedemokratických vlád nutně nemuselo znamenat přivodit si přímo pád vlastního zřízení, ale o jisté oslabení „zaběhlého stavu“ by se pravděpodobně jednalo. Pravděpodobně jsou však naše otázky čistě teoretické, protože stejně jako se s prostředím diktatury nespojuje pluralita politická, tak se s ním neshoduje ani pluralita paměti. Politický zájem v prostředí nesvobody jednoznačně stojí nad pamětí. Jak také k této otázce výstižně uvádí Marek

---

²⁵³ „Stránky svědectví“ je možné prohlížet i v internetové podobě. Více informací na stránkách: <http://www.yadvashem.org/> (ověřeno 10. 12. 2011)

²⁵⁴ Sál jmen v památníku Yad Vashem. V tomto sále pro návštěvníky Historického muzea končí prohlídková trasa. Ocitnou se ve velké místnosti, jejíž strop tvoří osvětlený kužel s 600 fotografiemi a stručnými životopisy vybraných obětí šoa. Sál jmen je také místem, kde jsou ukládány „Stránky svědectví – Pamětní listy“. Od roku 1950 dodnes se podařilo shromáždit více jak 3 miliony svědectví o obětech šoa. Otázkou zůstává zda tento nelehký úkol bude někdy dokončen a více jak 6 miliónů obětí dostane svá jména. Pomoci s identifikací tragicky zahynuvších židů může každý. Svědectví je možné do Yad Vashem také zaslat.

²⁵⁵ Historické muzeum v památníku Yad Vashem prostřednictvím rozsáhlé sbírky dokumentů a audiovizuálních prezentací dokumentuje chronologicky život (evropských) židů od roku 1933 do roku 1945. Část expozice je věnována i terezínskému ghettu. Celé muzeum je prakticky zahloubeno pod zemský povrch. Strop tvoří skleněné plochy, kterými do hlavní chodby muzea proniká denní světlo. Z architektonicky ceněné budovy návštěvníci vycházejí na otevřenou terasu s výhledem na zeleň bohatý Jeruzalém. Symbolicky tak vycházejí z hrůz šoa a dívají se na město, které žije svým současným životem.

Edelmann (přeživší šoa, pozdější lékař a autor memoárové knihy „A byla láska v ghettu“²⁵⁶): „*Otázka paměti je otázkou politiky. Politika profiluje paměť veřejnosti, paměť skupiny a je jedno, zda těch, kteří se tu sešli, nebo profesní skupiny, anebo národní skupiny. To všechno utváří politika. Politika totalitních států formuje paměť mnohem silněji.*“²⁵⁷

1.2.7. Příklad druhý: Potlačení paměti šoa

Věnujme nyní prostor otázce zamlčování či popírání paměti šoa. Tento jev byl v naší zemi výrazným příkladem toho, jak s pamětí zacházela komunistická moc. Pochopitelně se nejednalo jen o specificky československý fenomén, v zásadě ho můžeme dohledat i v ostatních státech bývalého Východního bloku. V rámci „tažení proti politickému sionismu“²⁵⁸ byly velmi často dezinterpretovány a zamlčovány rovněž události, které se týkaly osudu židů z doby 2. světové války. „*Rámce, v nichž byla reprezentována druhá světová válka ve veřejných diskurzích, historických spisech, odborné či krásné literatuře nebo*

---

²⁵⁶ Marek EDELMAN, *A byla láska v ghettu...*, Praha 2010.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 98.

²⁵⁸ Sionismus byl v chápání komunistického režimu běžně definován jako „*anachronistické, reakční hnutí židovských středních vrstev (původem) v Evropě, (které se stalo) v současné době věrným spojencem amerického imperialismu.*“ In: František Jaromír KOLÁR, *Sionismus a antisemitismus*, Praha 1970, s. 31. Například publicisté M. Mádr a M. Jelínek definovali sionismus jako principiálně rasistickou ideologii, která je neslučitelná s podstatou socialismu (komunismu). K této otázce uvedli: „*Obě teorie – sionistická i antisemitská – mají jeden a týž zdroj – rasismus, a jejich cílem je rozštěpit pracující různých národností ve prospěch třídního nepřítel.*“ In: Milan MÁDR - Milan JELÍNEK, *Stopami tragédie (Imperialismus, sionismus a osudy Palestinců)*, Praha 1982, s. 30. Prakticky nikdy se v „protisionistických“ textech, které v Československu v 70. a 80. letech minulého století vyšly, neobjevuje vulgární a prvoplánový rasismus, který by židy a Izrael označoval podobnými termíny, které běžně existovaly v dobách existence Třetí říše. Je však otázkou, jak moc se dají antisionismus a antisemitismus skutečně od sebe oddělovat. Spíše je antisionismus pro dobové autory (Kolár, Mádr, Jelínek, Meščerjakov, Sergejev, Lilienthal aj.) jistým druhem záminky, která jim umožňuje se k antisemitskému diskurzu přiblížit. Ostatně v dnešní době je stále častější, že i extrémní pravice začíná raději volit antisionistická (proti Izraeli zaměřená) hesla, než aby riskovala otevřeně prezentování rasistických výpadů. Stále však ve většině případů podle bývalého ředitele „Wiener Library“ W. Laqueura ve vztahu k prezentování válečné minulosti židů platí, že „*neonacisté popírají holocaust; krajní levice ho nepopírá, ale protestuje proti přehnanému zdůrazňování vraždění Židů za druhé světové války, protože to může sloužit jedině věci sionismu a Izraele. Antisemitismus extrémní pravice je tradiční a rasistický. (...) Antisionismus krajní levice je porasistický, motivovaný hlavně antiamerikanismem a americkou podporou Izraele, a mezi jeho stoupence se počítá nemálo Židů.*“ In: Walter LAQUEUR, *Měníci se tvář antisemitismu*, Praha 2007, s. 23. S příkladem „moderního“ levicového antisionismu se čeští čtenáři mají možnost seznámit například v textech Normana G. Finkelsteina. Tomuto americkému politologovi (židovského původu) zcela zásadně vadí oživený zájem o paměť šoa. Považuje ho za politicko-ekonomický kalkul Izraele a USA a neváhá dokonce hovořit o „*průmyslu holocaustu.*“ „*Holocaust je ideologickým zobrazením nacistického holocaustu. (...)...paměť holocaustu je ideologickým konstruktem skrytých zájmů.*“ In: Norman G. FINKELSTEIN, *Průmysl holocaustu*, Praha 2006, s. 13-14. V leckterých konstrukcích se tak paradoxně levicový liberál Finkelstein přibližuje až k tvrzením ultrapravicového extrémismu. Za všechny Finkelsteinovy doklady uvedme alespoň tento: „*Konečné řešení bylo podle dnešního standardního posuzování vysoce účinným průmyslovým vyvražďováním. Ale jestliže, jak uvádí průmysl holocaustu, statisíce Židů přežilo, nemohlo být konečné řešením zdaleka tak účinné. Muselo se jednat o náhodnou záležitost – přesně tak, jak namítají popírači holocaustu.*“ In: Tamtéž, s. 93.

ve filmech, nepřisuzovaly vyvražděným Židům důležité a někdy ani explicitní místo,²⁵⁹ bilancuje politolog Pavel Barša.

Protože se tato práce zabývá svědectvím těch, kteří šoa přežili a rozhodli se vlastní zkušenost předat druhým, domníváme se, že je velmi vhodné se zamyslet nad tím, v jakém prostředí se ještě před méně jak třiceti lety paměť šoa mnohdy nacházela. Rovněž tento oddíl může být chápán jako jistý konkrétní příklad, který volně rozvíjí předcházející část práce s názvem „Ztráta paměti – prostředí nedemokratické vlády.“

Již bylo uvedeno, že paměť je pod tlakem politiky prakticky v prostředí každého režimu. V nedemokratickém prostředí je tento nápor mnohem silnější. Z hlediska vztahu komunistických režimů k paměti šoa je třeba upozornit na několik faktorů.

Nevěnujme však ihned pozornost tlaku státní moci na paměť šoa a pozastavme se u jevu poněkud odlišného. Přece však jevu souvisejícího. Přirozené historické paměti se může dařit jen v takovém prostředí, kde je tato paměť vůbec chtěna nebo alespoň tolerována. Existují však doklady jednání, které jasně prokazují, že většinová společnost vůbec nechtěla znovu po válce žít v každodenním kontaktu s „židovskou identitou.“ Tím nebylo ani umožněno vzpomínkám přeživších šanci najít své přirozené místo v původním prostředí, z kterého byli jejich nositelé během války nuceně odvečeni. Je tedy zřejmé, že v takovémto prostředí se paměti šoa pochopitelně nemohlo dařit takřka vůbec. O nějaké rodící se formě vzpomínání (vzpomínkových slanstech) k uctění památky židovských obětí nemohla být ani řeč.

Pokud se přeživší do původního prostředí po válce vrátili, pak se často nesetkali s nijak vřelým přivítáním. Bohužel leckde stále existovaly primitivní předsudky. Ve většině případů však hrálo roli špatné svědomí většinové populace, která se v řadě případů obohatila v dobách války židovským majetkem. Nelze se tedy divit, že paměť šoa se často neuchytila v prostředí, z kterého přeživší původně pocházeli. Se změnou pobytu konkrétního přeživšího rovněž „odešla“ z původního regionu sama paměť, a stala se tak ve pro většinu dnešních obyvatel konkrétního místa obtížněji dostupnou a prakticky méně známou skutečností.

Nad problémem velmi komplikovaného návratu do prostředí původního domova, který přeživší židy po válce čekal, se v knize „Złote żniwa“²⁶⁰ zamýšlí také polský historik Jan Tomasz Gross a dochází k tomu, že prakticky v celé dřívě nacisty ovládané Evropě, lze najít příklady konfliktů mezi většinovým obyvatelstvem a židy, kteří se pokoušeli vrátit do

---

²⁵⁹ Pavel Barša, *Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu*, Praha 2011, s. 10.

²⁶⁰ Jan Tomasz GROSS – Irena GRUDZIŃSKA-GROSS, *Złote żniwa*, Kraków 2011.

domácího prostředí, kterého se museli nuceně vzdát. Často tak bohužel zaznívala hesla ne nepodobná goebbelsovské propagandě.²⁶¹

Okolnosti zpětného nepřijetí přeživších židů do „domácího“ prostředí popisuje v knize „Tabu dějin“ také francouzský historik Marc Ferro. V knize odkazuje na výzkum sociologa Freddyho Raphaëla. Tento badatel prováděl v roce 1976 dotazování nejprve v alsaských obcích, kde žili před válkou židé a následně také mezi židovskými obyvateli z těchto obcí. Židé byli již roku 1940 z Alsaska evakuováni do svobodné zóny, a tím byli fakticky zachráněni. Na stranu druhou k návratu do Alsaska židé nenašli již potřebnou „odvahu.“ Raphaël na základě odpovědí respondentů zjistil zajímavou skutečnost, která se dá s trochou zjednodušení shrnout do dvou tvrzení. Obsahem prvního je konstatování většinové populace (alsaských vesničanů), že je velmi dobře, že židé odešli a již se nevrátili zpět. V druhém tvrzení židé odpověděli, že by se vrátili rádi, ale že to vlastně není možné.²⁶² Proč tento návrat nebyl možný? Marc Ferro uvádí, že hlavní překážkou opětovného soužití je vlastně „*tabu paměti*,“²⁶³ které si židé ohledně své paměti a možnosti návratu do Alsaska vytvořili. „*Židé přetvořili minulost, která pro ně musela být těžká, v určitý druh minulosti zázračné... (...) Tito Židé si nechťeli připomínat antisemitismus, jehož byli oběťmi (vulgární nadávky, vypálení synagog apod.) a jehož si v jeho době byli dokonale vědomi. Toto tabu hrálo roli jistého exorcismu: kdyby uznali, že tu byl antisemitismus, mohl by se znovu objevit v Marseille nebo jinde. Popíráním jeho existence v minulosti chtějí vytvořit klima, které jeho návrat znemožní.*“²⁶⁴ Tedy ani v tomto případě nemohla vzpomínka ve svém přirozeném prostředí zakotvit a sehrát roli poučení, varování i smíření.

Z prostředí poválečného Československa nyní zmiňme alespoň příklad slovenských Topolčan,²⁶⁵ v kterých „etnický“ konflikt taktéž znemožnil zakotvení paměti šoa. Zde se odehrály 24. září 1945 děsivé činy, jejichž strůjci jakoby vrátili čas válečné hrůzy o několik let zpět. V Topolčanech se židé před vznikem samostatné Slovenské republiky v březnu 1939 živilí převážně obchodem a provozováním drobného živnostenského podnikání. Po válce však

---

²⁶¹ „*Żydzi wychodzący po wojnie z ukrycia czy wracający z niemieckich obozów do swoich rodzinnych miast – do Salonik, Paryż, Pragi czy do Łodzi – spotykali się z aktywną niechęcią ze strony tych, którzy w międzyczasie przejęli ich warsztaty, działalność gospodarczą, mieszkania i posady. I w tym sensie nie ma się co dziwić, że na przykład w kwietniu 1945 roku setki ludzi demonstrowało na ulicach Paryża, wnosząc okrzyki: ‘Śmierć Żydom!’ i ‘Francja dla Francuzów!’*“²⁶¹ In: Tamtéž, s. 134.

²⁶² M. FERRO, *Tabu dějin*, s. 30-31.

²⁶³ Tamtéž, s. 30.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 31.

²⁶⁵ V roce 1930 žilo na území Slovenska téměř 137 tisíc židů a jejich společenství bylo možno najít takřka v polovině slovenských vesnic a měst. Tradičně nejpočetnějšími židovskými obcemi byly Bratislava, Nitra, Prešov, Michalovce, Žilina, Topolčany a Trnava.

přežila jen necelá čtvrtina z nich, a do města se tak vrátilo jen několik stovek lidí z původní takřka třítisícové komunity.

Jaký to však byl návrat? Zdálo by se, že obrovská radost z konce války, vytoužený příchod do „rodného“ města, setkání se známými tvářemi a nabídka přátelské pomoci budou ty nejpravděpodobnější rysy prvních týdnů míru. Bohužel spíše opak byl pravdou. Na momenty rozčarování a zklamání vzpomíná i o několik desítek let později hned několik přeživších. „*Atmosfera bola veľmi zlá... Moc razy som počul, keď som niečo povedal: Čo ty vyprávaš o koncentráku? Však sa vás vrátilo viacej, než vás odišlo preč!*“²⁶⁶ Jakoby ti, co prošli vězněním v nacistických koncentračních táborech či nelehkým ukrýváním, nebyli v Topolčanech vítáni, jakoby to již nebyl ani jejich domov.

Tím hlavním důvodem, proč nebyli židovští navrátilci přijímáni s otevřenou náručí zpět, byl pochopitelně majetek. „*Bola nálada dosť napätá, lebo ľudia nepočítali s tým, že sa Židia vrátia.*“²⁶⁷ Jen málokomu se chtělo vracet lehce nabyté jmění z časů arizace. Takovéto scény, kdy byl původnímu vlastníku upřen jeho nábytek, cennosti, či dokonce „obyčejný“ zimní kabát, můžeme dohledat prakticky v řadě obcí, do kterých se židé po válce vraceli. Čím se však staly topolčanské události tragicky výjimečnými? Na to se zaměříme již nyní.

Nenávist vůči přeživším se v Topolčanech po válce paradoxně nezmenšovala, ale naopak rostla. Bylo jen otázkou času, kdy napětí, které se ve velmi křehkém slovensko-židovském soužití v této obci usadilo, exploduje. Jakou však bude mít tento „výbuch“ podobu pravděpodobně netušili ani ti, kteří od léta 1945 spřádali plány proti místním židům.

Celá řada bývalých ľudáků, arizátorů či zarytých antisemitů se nehodlala prostě s návratem nenáviděných spoluobčanů smířit. Existují doklady o častých schůzkách těch, kteří promýšleli, jak se zbavit v Topolčanech i těch, kteří dokázali přežít válečné útrapy. Celkové situaci nahrávala navíc to, že se mezi lidmi objevovaly narůstající fámy. Ty po městě kolovaly a označovaly jednou židy za hrozbu pro místní školy, jindy je pro změnu obviňovaly ze sabotáží, korupce a „tradičně“ i z přípravy rituálních vražd křesťanů.²⁶⁸

Napětí v Topolčanech narůstalo až k osudnému 24. září 1945. Počátek dramatické situace popisuje slovenský historik Ivan Kamenec. „*V pondelok 24. septembra už o 8. hodine ráno asi 60 miestnych žien prišlo na topolčiansky okresný národný výbor, kde žiadali, aby rádové sestry neboli odstranené z kláštornej školy, ale aby z nej odišli židovské žiačky.*“²⁶⁹

---

²⁶⁶ Viliam KRATOCHVÍL a kol., *Dokumentárny film jako školský historický obrazový prameň*, Prešov 2008, s. 45.

²⁶⁷ Tamtéž, s. 46.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 46.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 61.

Demonstrující ženy se nejpíše obávaly toho, že jeptišky budou nahrazeny židovskými vyučujícími. Jednalo se však o nepodložený a konec konců naprosto nepravdivý výmysl. Úředníkům ONV se však nepodařilo hlučící dav uklidnit a jeho počet stoupal brzy ke dvěma stovkám rozezlených žen. Situace byla stále dramatičtější. Nadávky začaly směřovat přímo na úředníky, davová psychóza narůstala v duchu absurdních, a především nepravdivých hesel typu: „*Lud'ia pozor! Židia sú už v škole, strhávajú kríže a vyhánajú naše učiteľky.*“²⁷⁰ K tomu Ivan Kamenec doplňuje: „*Ešte nebezpečnejšie zapôsobila absurdná lož: židovský lekár očkuje v kláštornej škole tamojšie kresťanské deti otrávenou látkou.*“²⁷¹

Situace se stávala stále nepřehlednější. Bohužel již nikdo nedokázal zmanipulovanému davu, do kterého přibylo i několik mužů, zabránit, aby nezačal konat své dílo „pomsty“. Rozzuření lidé vtrhli do školy. Ničemu nepomohlo ani jednání ředitelky, která neváhala předložit dokumenty o pravidelném lékařském očkovaní, které právě v těch chvílích probíhalo. Dav však chtěl jen jedno, a to vstoupit do třídy, kde očkovaní probíhalo, domáhal se „spravedlnosti“ a konce „ohrožování“ vlastních dětí. Podle dochovaných výpovědí prý tehdy dokonce zřetelně slyšeli, jak děti pláčou. To byla poslední příčina, která pravděpodobně vedla k rozpoutání nekontrolovaného násilí.²⁷²

První obětí se stal lékař Karol Berger, který očkovaní žáček druhé třídy prováděl. „*Po vulgárnych nadávkach a obvineniach ho vyhnali zo školy von na ulicu. Vzápätí ho dvaja mladí muži začali surovo biť.*“²⁷³ Násilí se šířilo městem a především starší židé se obávali, že transporty z časů Slovenského státu jsou zpět.

Znovu šlo židům o život. Jak uvedla později jedna z postižených osob tehdejšího násilí: „*Musím znovu takéto niečo prežiť? Ja, ktorá som prežila Auschwitz, to peklo strašné? To není možné!*“²⁷⁴ Bohužel místní oddělení Národní bezpečnosti situaci naprosto nezvládlo a lynč probíhal dále. „*Ja som videla, ako jedna žena chytila židovské dievča Hirschhornovú za vlasy a ju ťahala po ulici a bila... Zhora som videla, ľudia ako vykrikujú a bijú Židov.*“ „*Keď sme prišli na námestie, bolo tam moc ľudí a veľký krik. V jednom rohu som videl zbitého a krvavého Žida a iní ľudia utekali za druhým s palicami...*“ „*Ako nás hnali po námestí a po uliciach, tak môjmu otcovi tam prebili hlavu železnou tyčou. A do konca života mal hlbokú jazvu, otvorenú jazvu na hlave – skoro až po mozog...*“²⁷⁵

---

²⁷⁰ Tamtéž, s. 92.

²⁷¹ Tamtéž, s. 62.

²⁷² Tamtéž, s. 62.

²⁷³ Tamtéž, s. 62.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 47.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 48.

Centrem tehdejších surovostí bylo hlavní náměstí a nutno konstatovat, že v prvních okamžicích naprosto selhaly i bezpečnostní složky, které byly k situaci mimořádně přivolány. K násilníkům se totiž přidala i část vojáků místní posádky. Vojáci byli původně v počtu přibližně 20 mužů vysláni k potlačení násilí.²⁷⁶

Jen málokdo se zpočátku napadených odpovídajícím způsobem zastal, jak také dokládají následující věty pamětníka událostí: „*Nebol nikto, kto by nás ochránil. Vojaci boli proti nám, žandári, čo som videl, utekali spolu s ľudmi. Nikto sa nesnažil robiť poriadok, ale všetci naháňali Židov: „Zbiť Židov, zabiť Židov!“ To kričali. Bolu počuť aj veľký nárek, kto dostal bitku, kričal...*“²⁷⁷ V podobnom duchu vyznávajú také slova ďalšieho svedka událostí: „*My sme mali takých dobrých susedov, kresťanov, že sa postavili pred náš dom...Ked' prišli tí, čo chceli biť alebo zabiť Židov, naši susedia povedali: „Tuná nie! Toto sú naši ľudia! Len cez naše mŕtvolky!“ Takže rodičom sa nič nestalo.*“²⁷⁸

Situace ve městě se uklidnila teprve kolem 13. hodiny, kdy skončil v pořadí již druhý zásah vojenské jednotky pod velením tentokrát kapitána Jána Malára. Ten nechal zatknout devět hlavních „organizátorů“ pogromu a neprodleně je dal eskortovat do věznice v Ilavě. Rovněž bylo zjištěno 47 zraněných, z toho 15 těžce. To však již také do Topolčan směřoval pohotovostní oddíl Národní bezpečnosti z Bratislavy v síle 29 mužů, který do města dorazil kolem 18. hodiny. Jak z vyšetřovací zprávy vyplývá, pogromu se v Topolčanech účastnilo téměř 5 000 osob! Židé nebyli jen fyzicky napadáni, ale byla jim rovněž záměrně demolována obydlí a také byli v četných případech okradeni.²⁷⁹

„*Na druhý deň mesto vyzeralo, ako keby sa nič nebolo stalo. Ticho, život išiel ďalej. Nič nebolo badať. Pozdravili sme sa s kresťanskými spoluobčanmi. Opýtali sa: ‘Ako sa máte...?’ Bolo celkom ticho,*“²⁸⁰ vzpomíná po letech na události jeden ze svědků.

Topolčanské události nemohly pochopitelně svým významem zůstat čistě lokální záležitostí, na kterou se brzy zapomene jako na nepříjemnou malichernost. Problémem se brzy začaly zabývat slovenské vládní orgány, politické strany a záležitost se dostala taktéž na jednání vlády v Praze. Ještě v prosinci 1945 se okolnostem vzniku násilí věnoval v článku „Musíme vykoreniť pozostatky rasovej nenávisti“ denník Čas.²⁸¹

Samotné výsledky vyšetřování byly však víc než neuspokojivé. Bylo sice podáno takřka 40 trestních oznámení na účastníky pogromu, ale v archivech není k dispozici byť jen

---

²⁷⁶ Tamtéž, s. 63.

²⁷⁷ Tamtéž, s. 49.

²⁷⁸ Tamtéž, s. 49.

²⁷⁹ Tamtéž, s. 93-94.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 49.

²⁸¹ Tamtéž, s. 95.

jediná zmínka o tom, že by nějaké trestní oznámení vyústilo v řádný soudní proces.²⁸² Celá záležitost se před blížícími volbami (1946) politizovala a „židovská karta“ se stávala jen pouhou záminkou k očerňování stranických protivníků.

Nad celou událostí výstižně přemítá historik Ivan Kamenec: „*Topolčiansky protižidovský pogrom z 24. septembra 1945 bol sice „len“ tragickou epizódou, ktorá však obnažovala mnohé citlivé problémy slovenskej spoločnosti krátko po druhej svetovej vojne a nesporne aj predznamenávala hromadný exodus slovenských Židov. V súčasnosti v Topolčanoch nežije ani jeden obyvateľ židovského pôvodu. Je tragickým paradoxom, že jedna zo xenofóbných požiadaviek topolčianskych pogromistov sa dokonale naplnila.*“²⁸³

Reakce většinové populace krátce po skončení války tak vůbec neumožnila, aby se vzpomínka přeživších stala součástí historické kultury daného místa. Tyto situace, kdy bylo opět přítomno hrubé fyzické násilí, bychom mohli považovat mezi řadou útoků na paměť šoa za doklad spíše primitivního jednání, u kterého by bylo možno konkrétní pachatele obžalovat a odsoudit i na základě zcela „běžné“ kategorizace trestných činů. Státní moc (mnohdy po válce ještě formálně demokraticky fungující) prakticky neselhávala jako podněcující síla, která by k takovýmto atakům nabádala nebo je dokonce organizovala, ale spíše jako autorita, která nedokázala násilí dostatečně zabránit popřípadě neuměla zajistit řádné potrestání viníků těchto činů.

Je ostatně dodnes patrné díky dokumentárnímu filmu „Miluj bližného svojho“²⁸⁴, který režisér Dušan Hudec o topolčanském násilí v roce 2005 natočil, že některé celkem nepochopitelné postoje mezi obyvatelstvem přetrvaly až do „dnešních“ dnů. Snad ještě doplníme stručnou poznámku o tom, že topolčanské (případně i bratislavské) násilí směřované proti židovským přeživším svou brutalitou markantně předčily pogromy, které se „krátce“ po skončení války odehrály v sousedním Polsku. Tím nejznámějším a zároveň nejhrůznějším byl masakr židovského obyvatelstva ve městě Kielce, ke kterému došlo 4. července 1946.²⁸⁵

Přejdeme však k důsledkům potlačování paměti šoa, v nichž se přímo angažovala státní moc. Ta využívala především působení mediálních prostředků ke zkreslování či zamlčování údajů. Je samozřejmé, že k identickým cílům bylo stejně intenzivně zneužíváno i prostředí školní výuky s dějepisem jako předmětem včele. Existovaly samozřejmě i další

---

²⁸² Tamtéž, s. 65.

²⁸³ Tamtéž, s. 67.

²⁸⁴ Tento dokumentární (televizní) film vznikl v koprodukcí Slovenské televize a Transfax Film Production Tel-Aviv.

²⁸⁵ Jan Tomasz GROSS, *Strach*, Brno 2008.

postupy, kterými bylo možné paměť šoa důsledně oslabovat. Dva výše zmiňované však patřily k nejběžnějším a zároveň k nejúčinnějším.

Především se budeme během pozastavení u této tematiky zmiňovat o některých příkladech, které byly typické pro komunistickou moc. Ta se ve vztahu k paměti šoa chovala převážně negativním způsobem, a jak také výstižně konstatuje Marcin Kula, byla tato moc ve vztahu k minulosti židů často takřka až „schizofrenní.“²⁸⁶ Připomínat 2. světovou válku s ohledem na velké vítězství SSSR bylo pochopitelnou nutností, připomínat oběti nacismu především z řad antifašistů bylo velmi žádoucí, ale zmiňovat se o snaze Třetí říše vyhladit jeden celý národ, který navíc v Evropě po staletí žil v sousedství většinových etnik, již únosné nebylo. „*Válečné události byly vnímány z hlediska třídního boje mezi proletariátem a buržoazií, a šoa tak pochopitelně ztratilo svoji singularitu,*“²⁸⁷ konstatuje literární historik Jiří Holý. Bylo prostě nezbytné pod diktátem ideologické potřeby rozdělit oběti nacismu na ty, o kterých se hovořit bude, a na ty, nad kterými zavládne mlčení (respektive se o nich bude psát pouze tehdy a navíc takovým způsobem, aby to bylo pro vládnoucí režim výhodné).²⁸⁸ Po skončení druhé světové války se mezinárodní vztahy navíc silně polarizovaly a napětí mezi velmocemi rostlo. Pochopitelně ani v této atmosféře nebylo v komunistickém bloku pro paměť šoa vhodné místo. „*Opomíjení a marginalizace nacistické genocidy Židů byly stvrzovány potřebami studené války,*“²⁸⁹ konstatuje Pavel Barša.

---

²⁸⁶ M. KULA, *Między przeszłością a przyszłością*, s. 118.

²⁸⁷ J. HOLÝ, *Židé a šoa v české a slovenské literatuře po druhé světové válce*, in: J. Holý – P. Málek – M. Špirit – F. Tomáš, *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*, Praha 2011, s. 18-19.

²⁸⁸ Příklad toho, kdy se o židovských obětech nacismu hovořilo a psalo oním (dle Marcina Kuly) „schizofrenním“ způsobem je například bilancování obětí nacismu v jednotlivých státech. Běžně se tak mezi oběti hitlerovského režimu v Československu objevili v celkovém součtu nejrůznějších tabulek i zavraždění židé. Prakticky nikdy (ani v poznámce) nebylo uvedeno o jaké oběti se jedná. Na jedné straně se tedy moci hodilo, když umučené židy započítala do bilance padlých. Na straně druhé se mlčelo o tom, o jaké oběti se ve skutečnosti jednalo. Této situace si například rovněž všímá dokument Charta 77 s označením „Dokument č. 28/89 (D541/1989), v kterém se uvádí: „*Skutečnost, že počet obětí z řad československých občanů, kteří byli v letech 1939-1945 zavražděni, popraveni nebo padli či zahynuli během válečných operací, se odhaduje na 360 000 osob, je všeobecně známá. Tento údaj najdeme v oficiálních statistikách, v učebnicích dějepisu i v nejrůznějších projevech, statích a článcích, které se obdobím druhé světové války a osudem československých občanů během ní zabývají. Jen zřídka – a prakticky nikdy tam, kde je příslušný text určen širší veřejnosti – se však setkáme s informací, že v případě 240 000-255 000 osob z celkového počtu těchto obětí se jedná o osoby židovského původu, o velkou většinu Židů, kteří v předválečné republice žili.*“ In: J. Císařovská – V. Prečan (eds.), *Charta 77: Dokumenty 1977 – 1989 [Sv.2](1984-1989)*, s. 1103. Jako naprosto konkrétní (dobový) příklad, kdy byl počet mrtvých židů započítán do celkové bilance padlých, ale nebylo nijak uvedeno o jaké oběti se jedná, uveďme text s názvem „Malá pevnost Terezín“ (z edice „Dokumenty“ s podtitulem „Památná místa boje českých zemí proti fašismu“, kterou v nakladatelství Mír vydal Svaz protifašistických bojovníků). In: Táňa KULIŠOVÁ, *Malá pevnost Terezín*, Praha 1953.

²⁸⁹ P. BARŠA, *Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu*, s. 10.

Běžně tedy komunistický režim nehovořil o místech, kde byli židé vězněni a zabíjeni.²⁹⁰ Tuto skutečnost připomíná i historik Marcin Kula, když o úmyslném mlčení nad místem tragédie konstatuje: „*O historii vypovídáme i prostřednictvím mlčení. (...) V případě Babího Jaru u Kyjeva mělo mlčení postoupit tak daleko, že Chruščov plánoval na místě masového hrobu sportovní a relaxační komplex. Naštěstí se nepodařilo sehnat potřebné množství finančních prostředků.*“²⁹¹ I nekomunikování o minulosti je vlastně vztahem k historii. Sice poněkud paradoxním, ale o jistý postoj se přece jen jedná. Právě v Sovětském svazu bylo dlouho mlčení o paměti šoa tím nejtypičtějším postojem, který k této otázce režim zastával.²⁹² Mělo se především zapomenout na místa, kde byli židé vražděni. Paměť pochopitelně potřebuje být provázána s konkrétním prostorem. Jeho zničení, přetvoření či dlouhodobé nezmiňování výrazně zvýší pravděpodobnost, že na událost bude zapomenuto.

Často byl ve vztahu k paměti šoa vyzdvihován jeden význam (znak) na úkor druhých, tak, aby připomínka židovského utrpení byla opomenuta nebo minimalizována. Souběžně s tímto zkrácením se měl posílit určitý prvek minulosti, který byl žádoucí pro vládnoucí moc. Jistě se v Polsku²⁹³ našla celá řada lidí, která židům pomohla,²⁹⁴ a zachránila jim tak za války život.²⁹⁵ Ostatně konkrétní počty tabulek se jmény v „Aleji spravedlivých mezi národy“²⁹⁶ v jeruzalémském památníku Yad Vashem to jasně potvrzují.

---

²⁹⁰ Feliks Tych například v souvislosti s koncentračním táborem v Osvětimi hovoří o tom, že toto místo plnilo za komunistického režimu v zásadě jen funkci „symbolu polského utrpení“ („symbol martyrologii polskiej.“) In: F. TYCH, *Znaczenie edukacji o Auschwitz i Holokauście w XXI wieku*, in: P. Trojański (ed.), *Auschwitz i Holokaust: dylematy i wyzwania polskiej edukacji*, Oświęcim 2008, s. 13-19.

²⁹¹ Marcin KULA, *Krótki raport o użytkowaniu historii*, Warszawa 2004, s. 16. V originále: „*Wypowiadamy się o historii poprzez milczenie. (...) W Babim Jarze pod Kijowem milczenie miało być posunięte tak daleko, że Chruszczow chciał nawet zbudować na masowym grobie kompleks sportowy i wypoczynkowy. Na szczęście zabrakło na to pieniędzy.*“ Dále také v knize „*Między przeszłością a przyszłością*“ Marcin Kula o mlčení nad pamětí šoa v SSSR zmiňuje: „*W ZSRR nie wspomniano mordy Żydów rosyjskich czy Żydów z republik związkowych nawet na pomnikach. Z relacji o Ponarach, Babim Jarze i innych miejscach zagłady usuwano fragmenty zaświadczejace o żydowskości ofiar; zamordowani mieli się wtopić w masę zbrodniczo zabitych ludzi z danego terenu.*“ In: M. KULA, *Między przeszłością a przyszłością*, s. 120.

²⁹² Svou roli v takto striktním postoji sehrál pravděpodobně i přetrvávající antisemitismus mezi některými vrcholnými představiteli SSSR. Bezpochyby lze za antisemitu označit J.V. Stalina a s velkou pravděpodobností i N.S. Chruščova.

²⁹³ Velmi komplikovaný a svým způsobem mnohovrstevnatý vztah Poláků k židům, který v současnosti existuje, výstižně popsala ve své přednášce pro „Výbor pro Prix Irene“ a „Rafael Institut“ také Gaby R. Glassmanová. K této otázce konstatovala: „*Poláci přirozeně raději zdůrazňují, kolik jejich spoluobčanů se zúčastnilo odboje a ukryvalo židovské spoluobčany, než aby se zaměřili na svou spoluúčast na nacistické genocidě. (...) V Polsku se také v poslední době zvedla vlna zájmu o židovskou kulturu a zvláště v Krakově se jí věnuje stále více Poláků, kteří nejsou židovského původu. Na polských univerzitách vznikla řada center židovských studií, kde se vzdělávají nežidovští studenti. Na polské hudební scéně je populární klezmer a velký zájem je také o jazyk jidiš.*“ In: G. R. GLASSMANN, *Trauma a historie. Jak nakládáme s tím, co se stalo?*, s. 20.

²⁹⁴ Zmiňme například pomoc, kterou Rudolfo Vrbovi a Alfredu Wetzlerovi, poskytl polští vesničané při jejich útěku z Osvětimi v dubnu 1944. Rudolf VRBA, *Utekl jsem z Osvětimi*, Praha 2007, s. 301-333.

²⁹⁵ Otázka vyrovnávání se s minulostí polsko – židovského sousedství je stále aktuální pro polskou veřejnost i historiografii. Jako doklad poměrně ostré polemiky s knihou „*Złote żniwa*“ autorů J. T. Grosse a I. Grudziński – Grosseové uveďme knihu (sborník autorských textů) „*Złote serca czy złote żniwa?*“ Tento text se na rozdíl od Grosseovy knihy snaží více poukázat na spolupráci, pomoc, empatii či prostě jen „běžnou“ (pokud je možno

Na stranu druhou bylo (je) zcela oprávněné hovořit o polském antisemitismu, o mučení a zabíjení židů jejich polskými sousedy, o udávání židovských skrýší Němcům, o krádežích a loupežích, které Poláci na židech spáchali během války i krátce po jejím skončení, či o „nájezdech“ Poláků na místa, kde byli židé masově likvidováni Němci a na kterých po válce Poláci hledali ukryté cennosti, peníze apod. Samozřejmě v obecné až základní rovině bylo (je) žádoucí zamyšlení se nad tím, jak tragické dopady měla šoa na území Polska pro početnou židovskou komunitu a celé polsko-židovské sousedství.²⁹⁷ Komunistická moc si však vybírala z paměti šoa jen to, co bylo pro ni výhodné. Právě k situaci Polska Marcin Kula dodává: „*V politické propagandě i školních plánech zaujímala hodně prostoru skutky pomoci, kterou židům poskytnula polská společnost. Události holocaustu tak začaly být posuzovány v kontextu této pomoci.*“²⁹⁸

Velmi intenzivně si procesem zkreslování významů válečné minulosti prošla významná místa paměti šoa. „*V mnoha poválečných památnících, včetně toho osvětimského a terezínského, probíhalo skrytí obětí rasové genocidy prostřednictvím vynechání židovského původu v připomínaných počtech internovaných či zavražděných z jednotlivých státních*

---

vůbec tento výraz pro dobu války použit) každodennost, která mezi Poláky a židy v početných případech existovala. Především se autoři knihy vymezují na jedné straně proti diskursu „*czarne legendy*“, pod jejímž úhlem jsou polsko – židovské vztahy (dle M. J. Chodakiewiczze) v Grossově knize „*Złote żniwa*“ velmi „negativně“ interpretovány. Na straně druhé se programově autoři sborníku „*Złoté srdce nebo zlaté žně?*“ chtějí vyhnout i heroizaci polského hrdinství, které by za války jen a jen bránilo pronásledované židy. Oba extrémy by v případě jednostranného zdůrazňování, vedly v přístupu k dějinám šoa na území Polska k značně zkresleným závěrům. Nutno však zmínit, že za sympaticky nastíněným záměrem, kdy si autoři kladou za cíl podat „realistický“ a vyvážený obraz života židů ve válečném Polsku, se mnohem častěji skrývají více či méně skrývané ataky proti Grossově práci. Grossův text je v zásadě hodnocen jako metodologicky pochybený, zdůrazňující jen okrajová fakta apod. Závažnější než tyto celkem běžné „spory“ o výklad minulosti jsou však paušalizovaná označení Grosse jako reprezentanta liberální a tedy neostaliniistické! historiografie, která relativizuje hodnoty, ohrožuje polské tradice (včetně dobrého katolicismu) a chce na polský národ uvrhnout stín zločinů, které nespáchal. Marek Jan CHODAKIEWICZ – Wojciech MUSZYŃSKI (ed.), *Złote serca czy złote żniwa?*, Warszawa 2011.

²⁹⁶ Alej spravedlivých mezi národy“ v památníku Yad Vashem. Stromy a pamětní desky, nesoucí 16 000 jmen jinověrců, připomínají zachránce židů. Alej spravedlivých začala vznikat v roce 1962. Vcelku zajímavá jsou kritéria podle kterých jsou lidé na toto čestné místo vybíráni: osoba nesmí být žid, záchraný čin tato osoba neučinila z důvodu nějakého vlastního finančního (hmotného aj.) obohacení, osoba během pomoci riskovala vlastní život, o záchraně židů existuje prokazatelné svědectví.

²⁹⁷ Více například zde: J. T. GROSS - I. GRUDZIŃSKA-GROSS, *Złote żniwa*, Kraków 2011. Problematiku dramatického polsko – židovského sousedství rovněž poutavě představuje v knize „*My z Jedwabneho*“ polská novinářka Anna Bikont. Ta se ve svém popularizujícím textu zaměřila na „rekonstrukci“ událostí, ke kterým v roce 1941 v Jedwabněm došlo. S bohatým využitím vzpomínek pamětníků dokládá to, jakým způsobem probíhal Poláky vedený pogrom na místní židovskou komunitu. Je sice pravdou, že Němci dali Polákům jistý podnět k celé akci. Ovšem její praktická realizace nebyla záležitostí gestapáků, ale jen a jen polských starousedlíků, kteří vlastně vraždili své „známé“ spoluobčany. Anna BIKONT, *My z Jedwabneho*, Jinočany 2008.

²⁹⁸ M. KULA, *Między przeszłością a przyszłością*, s. 119. V originále: „*W propagandzie i programach szkolnych wiele miejsca zajęta pomoc okazywana Żydom przez polskie społeczeństwo, wręcz holokaust zaczął być z czasem omawiany w kontekście okazywanej pomocy.*“

národů,²⁹⁹ uvádí v knize „Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu“ k této otázce Pavel Barša.

Právě v Státním polském muzeu v Osvětimi nebyla dlouhodobě paměť šoa připomínána plně postačujícími (odpovídajícími) způsoby. Jak také v této situaci připomíná Marcin Kula, bylo ostudné že po židovském pavilonu, který byl v roce 1947 pod vedením malíře Henryka Hechtkopfa realizován, již na počátku padesátých let nezbyla viditelná památka. V atmosféře studené války bylo žádoucí připomínat hrdinství a útrapy protifašistických bojovníků, nikoli však „sionismus posilující“ zmínky o židovských obětech.³⁰⁰

Obdobná situace jako v Osvětimi existovala také v Buchenwaldu. Zde východoněmecký (komunistický) režim sice v památníku (v bývalém koncentračním táboře) nechal postavit sochy, které symbolizovaly jednotlivé národy, které zde byly v dobách nacistického Německa vězněny, ale plastika, která by připomínala židovské etnikum prostě instalována nebyla.

Vraťme se však ještě k příkladu potlačení paměti šoa v osvětimském památníku. Za připomenutí v souvislosti s osvětimským muzeem stojí samozřejmě i to, že polská veřejnost zásadně o nacistickém táboře (a poválečném muzeu) začala mluvit a psát jako o „Auschwitz“. To ostatně přetrvává dodnes. Pochopitelně také postojem k označení tohoto místa byl pohled na paměť šoa silně formován a na nemalou část polské společnosti německý termín „Auschwitz“ působil pravděpodobně jako označení něčeho s čím vlastně Poláci nemusí mít ve vztahu k minulosti vůbec nic společného. Hovořit o židovských obětech v Osvětimi nebo přímo nechat zaznít vyprávění přeživších, by pro řadu Poláků mohlo znamenat rozpomenout se také na neuzavřené problémy polsko – židovského soužití.³⁰¹

Samotné prohlídky muzea v Osvětimi byly v dobách komunistické vlády organizovány tak, aby běžný návštěvník nemohl plně nahlédnout na celkový obraz táborů.

---

²⁹⁹ P. BARŠA, *Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu*, s. 10.

³⁰⁰ „Na początku lat pięćdziesiątych po pawilonie żydowski zaprojektowanym w Oświęcimiu w 1947 r. przez malarza Henryka Hechtkopfa nie pozostało śladu. Muzeum stawiało ogólnie antyfaszystów, istniały bloki różnych narodów, ale nie żydowski, gdyż uznanie Żydów za naród kojarzyłoby się ze zwalczanym wówczas syjonizmem, a tym samym także poparciem Izraela.“ In: M. KULA, *Krótki raport o użytkowaniu historii*, s. 85. Také následující stručná charakteristika dobového fungování památníku názorně dokládá, jak bylo v Osvětimi k uctění židovských obětí v minulosti přístupováno. „Od 1950 r. ograniczono wątki żydowskie, poruszane w kontekście Oświęcimia. Pawilon żydowski otwarto – jedynie dla wycieczek zagranicznych w 1968 r., ale zamknięto go już w 1970 r.“ In: M. KULA, *Między przeszłością a przyszłością*, s. 119. Zásadní obrat k lepšímu v přístupu k paměti šoa nastal v Státním muzeu v Osvětimi až s pádem komunistického režimu.

³⁰¹ „Okoliczność, że Auschwitz stał się gigantycznym grobem żydowskim przez wiele lat komunizmu – pro prostu przemilczano.“ In: Tamtéž, s. 16. K tomuto rovněž Marcin Kula uvádí: „O Oświęcimiu długo mówiono jako o cmentarzu wszelkich możliwych narodowości, ale najmniej Żydów.“ In: M. KULA, *Między przeszłością a przyszłością*, s. 119.

Běžné byly exkurze do Osvětimi I., ale velmi obtížné bylo navštívit Osvětim – Březinku. Návštěvník tak odjížděl z prohlídky s velmi pokřivenými znalostmi místa, které (bez ne zcela jednoduchého dostudování si celé problematiky) mohly jen obtížně vést dotyčného k odpovídajícím závěrům. „*Prostor koncentračního tábora (jako muzea a památníku) v Osvětimi byl po dlouhou dobu zorganizovaný takovým způsobem, aby vůbec nedokládal, jakou úlohu sehrál při vyhlazování židů. Nelze se tedy divit tomu, že celé generace Poláků byly překvapené z toho, když židé připomněli, jakým obrovským dílem je Osvětim rovněž židovským hřbitovem (a místem paměti).*“³⁰² Je bohužel pochopitelné, že také „vzpomínkové akty“, které byly s tímto místem utrpění svázány, „logicky“ nabíraly zcela neodpovídajících významů.

Pochopitelně Polsko nebylo zdaleka jedinou „komunistickou“ zemí, v které byla paměť šoa opomíjena a vytěšňována. Obdobnou situaci lze konstatovat také v případě dobového Československa. „*V oficiální komunistické historii pro holocaust záměrně nezbylo místo,*“³⁰³ uvádí ve studii „*Postkomunismus a paměť holocaustu: kontinuita nebo změna?*“³⁰⁴ Tomáš Sniegoň.

Připomeňme ještě jednou moment, kdy zde byl zmiňován příklad prakticky nefunkčního židovského (izraelského) památníku v Osvětimi. V této souvislosti je vhodné zmínit také to, že rovněž v expozici, kterou mělo v Státním polském muzeu v Osvětimi k dispozici právě Československo, nebylo vše „zcela“ v pořádku. Na konci 80. let 20. století se nad touto skutečností pozastavila v jednom ze svých dokumentů také Charta 77, když se státní moci „tázala“: „*Proč byla v roce 1970 provedena ´reinstalace´ tzv. stálé československé expozice Státního polského muzea v Osvětimi? Při této ´reinstalaci´, v pochybné a urážlivé snaze zakrýt skutečnost, že zde byli vězňeni a vražděni především (čeští a slovenští) občané židovského původu, došli její autoři tak daleko, že z expozice dokonce vyloučili jedinečnou a hrůzně tragickou historii tzv. Tereziňského rodinného tábora v Osvětimi-Birkenau.*“³⁰⁵

Není v této části práce bohužel tolik prostoru, abychom mohli plně rekapitulovat většinu z podstatnějších zásahů komunistické moci proti připomínání válečné minulosti (českých a slovenských) židů, ale přece jen alespoň něco uvedme. Celkem výstižně

---

³⁰² M. KULA, *Nośniki pamięci historycznej*, s. 150. V originále: „*Teren obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu przez długi czas był tak zorganizowany, by nie potwierdzał, jaką rolę ten obóz odegrał w zagładzie Żydów. Nie dziwi, że całe pokolenie Polaków było potem po prostu zdziwione, gdy Żydzi przypomnieli, w jak wielkim stopniu jest to cmentarz żydowski.*“

³⁰³ T. SNIĘGOŃ, *Postkomunismus a paměť holocaustu: kontinuita nebo změna?*, in: *Acta Judaica Slovaca* 14, Bratislava 2008, s. 122.

³⁰⁴ Tamtéž, s. 117-130.

³⁰⁵ J. Císařovská – V. Prečan (eds.), *Charta 77: Dokumenty 1977 – 1989 [Sv.2](1984-1989)*, s. 1106.

problematiku „shrnuje“ totiž jeden z dokumentů Charty 77,³⁰⁶ který byl již v předcházejícím odstavci zmiňován.

Jedná se vlastně o dopis, který představitelé Charty 77 adresovali vládě ČSSR, Sekretariátu pro věci církevní v předsednictvu vlády ČSSR, Ministerstvu kultury ČSR, Radě židovských náboženských obcí, Židovské náboženské obci v Praze a ještě několika vybraným institucím. V textu je věnován nemalý prostor kritickému zhodnocení přístupu k péči o židovské památky.³⁰⁷

Z námi sledovaného úhlu pohledu je však velmi podstatné, že se v dopise hned na několika místech jeho autoři věnují paměti šoa respektive (originálními slovy z hlavičky dokumentu) „zamlčování osudu židovského obyvatelstva v době holocaustu.“³⁰⁸ Vhodné je také uvést, že Charta 77 dlouhodobě chápala péči o kulturní odkaz židovské civilizace v našich zemích jako „téma“, které má nezpochybnitelnou souvislost s ochranou paměti obětí šoa. To dokládají i následující slova: „*Neměli bychom dopustit, aby nám židovské památky chátraly a mizely před očima už proto, že nacisté se snažili zahladit každou stopu po židovském obyvatelstvu našich zemí.*“³⁰⁹

Dokument (dopis z 5. dubna 1989) však nebyl v Československém prostředí jediným významným pokusem o upozornění na to, že paměti šoa není přiznáváno tolik prostoru, kolik by si svým významem po právu zasloužila. „*Problematika holokaustu bola dlhé desaťročia na Slovensku tabu. Absentovala vo verejnom diskurze rovnako ako aj v privátnych, rodinných či skupinových reflexiách udalostí, ktoré sa udiali...*“³¹⁰ Proto byl na podzim 1987 na Slovensku sepsán kritický text s názvem „*Vyhlasenie k deportáciám židov zo Slovenska.*“³¹¹ Jeho autory byli význačné osobnosti z oblasti kultury, umění i veřejného života. Celkem se pod prohlášením objevily podpisy čtyřadvaceti signatářů,³¹² kteří se nehodlali spokojit se

---

³⁰⁶ Dokument č. 28/89 (D541, 1989) in: Tamtéž, s. 1103-1106.

³⁰⁷ Problematice ochrany židovských památek se Charta 77 věnovala již v Dokumentu č. 12/88 (D452/1988) z 19. března 1988. Text je nadepsán jako „Stanovisko k přijatému zákonu o státní památkové péči a k aktuálnímu stavu kulturních památek v zemi. K problematice památkové péče.“ Mimo jiné se v něm o židovských památkách uvádí: „*Z hlediska údržby a ochrany jsou u nás popelkou. (...) Jen nepatrný počet židovských nemovitých památek byl u nás zahrnut do státních seznamů památek a jejich údržba bývá různá. (...) Většina synagogálních budov však slouží jako různá skladiště.*“ In: Tamtéž, s. 987-988. V citovaném textu je taktéž připomínán neutěšený stav, v kterém se nacházely židovské hřbitova a není opomenuto ani postupující bourání celých městských částí (bývalých ghatt), které v minulosti poskytovaly židovským obyvatelům domov.

³⁰⁸ Tamtéž, s. 1103.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 988.

³¹⁰ M. VRZGULOVÁ, *Židovsko-nežidovské vzťahy v životných príbehoch spojených s holokaustom*, in: M. Vrzgulová – P. Salner (eds.), *Reflexie holokaustu*, Bratislava 2010, s. 113.

³¹¹ K prostudování například zde: J. ŠPITZER, *Svitá, až keď je celkom tma.*

³¹² Signatáři „*Vyhlasenie k deportáciám židov zo Slovenska*“ z října 1987 byli: spisovatel Dominik Tatarka, historik Jozef Jablonický, matematik František Mikloško, právník Jozef Čarnogurský, malíř Vincent Hložník, spisovatel Milan Rúfus, biskup J. Ch. Korec, hudební skladatel Eugen Suchoň, spisovatel Martin M. Šimečka, výzkumný pracovník Jozef Langoš, spisovatelka Hana Ponická, architekt Jozef Hlinický, malířka Eva

stavem, který kolem interpretace (válečné a poválečné) minulosti židů v Slovenské socialistické republice panoval. Nešlo však jen o interpretaci historické skutečnosti, ale také o to, aby se židovská komunita, která po staletí spoluvytvářela kulturu země nestala pro většinu lidí něčím naprosto neznámým. Významnou podmínkou vzniku slovenského dokumentu z podzimu 1987, byla podle historika Ivana Kamence zcela prostá a základní skutečnost, že „motiv šoa“ byl všem signatářům „přístupným“ jevem, který umožnil formulovat jasné protirežimní stanovisko. Ivan Kamenec k tomu napsal: *„Signatármi vyhlásenia bolo 24 osôb slovenského verejného života. Boli rozdielnej politickej a náboženskej orientácie, rôznej sociálnej a profesnej príslušnosti. Viac ako sám problém holocaustu autorov dokumentu spájala snaha vyjadriť odpor voči praktikám existujúceho komunistického režimu.“*³¹³

Ačkoli byla generace signatářů „Vyhlásenia k deportáciám židov zo Slovenska“ v časech rasového násilí na Slovensku v dětském či obecně nedospělém věku, přesto (či právě proto) považovali „zástupci“ této generace za nutné se svými názory veřejně vystoupit. Mlčení v této zatajované otázce již bylo příliš dlouhé a svými dopady pro společnost velmi ohrožující. *„Zdalo sa, že väčšina populácie, ktorá dlhodobo spoluvytvárela dejiny a kultúru Slovenska, sa stratí bez stopy. K tejto tendencii prispievalo, že holokaust sa stal témou, o ktorej sa ´nepatrilo´ nahlas hovoriť,“*³¹⁴ bilancoval o přibližně dvacet let později nad procesem oslabování paměti šoa v dobách komunistického režimu Peter Salner. Starší generace nehovořila, mladší snad ani netušila co se stalo. Minulost však se svou naléhavostí „oslovovala“ alespoň někoho, a byla tak právem připomenuta.

Podobně jako je v individuálním rozměru života důležitá omluva, odpuštění a navázání upřímné komunikace, stejně tak je vhodné tyto sociální (vyšší) potřeby nechat působit i v životě společenském. *„Nielen jednotlivci, ale i národy majú svoje vedomie a jeho historickú kontinuitu. (...) A majú i svedomie, ktoré dobré činy schvaľuje a pre zlé im robí výčitky,“*³¹⁵ uvádí se v prohlášení. Vyrovnaní se s národní minulostí, přiznání role slovenské společnosti v otázce perzekuce židů, ale také obecně lidská potřeba reflexe vlastního svědomí přiměly význačné osobnosti k tomu, aby zveřejnili tento ve své době výjimečný text. *„Udalosti, o ktorých hovoríme, napriek tomu prežívame ako ľarchu a neľudskosť, ktoré nielen odsudzujeme, ale nad ktorými chceme odprosiť všetkých živých príbuzných týchto obetí*

Trizuljaková, hudební skladatel Roman Berger, kardiolog Vladimír Haviar, dělník Alojz Gabaj, matematik Vladimír Jukl, úřednice Helena Gondová, malíř Daniel Fischer, sochař Marek Huba, malíř Ladislav Čarný, malíř Milan Bočkay, hudební skladatel Miro Bázlik a spisovatelka Katarína Lazarová.

³¹³ I. KAMENEC, *Spoločnosť, politika, historiografia*, s. 65.

³¹⁴ Peter SALNER, *Cesty k identite*, Bratislava 2005, s. 57.

³¹⁵ „Vyhlásenie k deportáciám židov zo Slovenska“ In: J. ŠPITZER, s. 88.

neľudskosti i všetkých príslušníkov ich národa, keďže doteraz to neurobil z rozličných príčin nikto zodpovedný z nášho stredú.“³¹⁶

Dokument rovněž stručně připomíná vývoj událostí (ve vztahu k židovské menšině) na Slovensku od vzniku „samostatného“ státu až po jeho konec na jaře 1945. Především je však toto prohlášení textem veskrze „současným.“ Cílem zveřejnění „výzvy“ bylo upozornění na nutnost zachování a předávání památky židovských obětí. *„K tomuto vyhláseniu nás pohýňa tiež skutočnosť, že na Slovensku niet dôstojného pamätníka, ktorý by pripomínal túto najväčšiu kolektívnu tragédiu v našich dejinách.*“³¹⁷ Smrt desetitisíců slovenských židů³¹⁸ neměla zůstat zapomenuta, měla se naopak stát součástí historické paměti celé společnosti.

Jak jsme si již na příkladu komunistického Polska mohli všimnout, nedemokratický režim zkresloval, respektive velmi nerad přiznával počty židovských obětí šoa, a navíc se intenzivně bránil tomu, aby památka zavražděných židů byla viditelněji připomínána. Leckdy sice na čas svolil k tomu, že památník (muzeum) s tematikou šoa byly teoreticky společnosti k dispozici, ale následně častokrátě fungování takovýchto míst paměti různými nařízeními omezoval či úplně znemožnil. Výsledek mnohdy zůstal stejný, jako by ani tato místa nikdy nevznikla.

V již zmiňovaném dokumentu Charty 77 „č. 28/89“ je také v souvislosti s pamětí šoa připomínán osud Pinkasovy synagogy v Praze. Ta byla v první polovině 50. let 20. století důkladně opravena a do roku 1959 byl její interiér upraven podle návrhů Jiřího Johna a Václava Boštíka jako památník obětí nacistického násilí proti židovskému obyvatelstvu českých zemích. Nedílnou součástí instalace v Pinkasově synagoze byly rovněž nápisy se jmény 77 297 (českých a moravských) židů, kteří se stali obětmi nacistické okupace. Již za necelé desetiletí byl však tento pietní prostor uzavřen,³¹⁹ a přístup k památce obětí šoa se tím ze strany státu radikálně změnil. Na stranu druhou je „pozoruhodné“, že vůbec takovéto místo paměti v roce 1959 vůbec vzniklo!

---

³¹⁶ Tamtéž, s. 88.

³¹⁷ Tamtéž, s. 89.

³¹⁸ „Prvá vlna deportácií židov zo slovenského územia do koncentračných táborov na území okupovaného Poľska sa uskutočňovala od marca do októbra 1942. V tom čase, s vedomím a súhlasom najmä profašisticky orientovanej časti slovenskej vlády, bolo do Poľska deportovaných 57 752 občanov židovského vyznania. (...)“ Dodejme, že v druhé vlně transportů, která ze Slovenska následovala na podzim 1944 bylo z území státu nedobrovolně odvezeno (převážně do Osvětimi) dalších 12 306 osob. In: K. HRADSKÁ, *Vplyv Nemecka na riešenie židovskej otázky na Slovensku*, in: M. Pojar (ed.), *Stín šoa nad Evropou*, Praha 2001, s. 73-75.

³¹⁹ Dokument Charty 77 „č.28/1989“ si všimá pochopitelně toho, jak byly postupně uzavírány pro veřejnost i další objekty Státního židovského muzea v Praze. Konkrétně dopis zmiňuje Španělskou synagogu a Maiselovu synagogu. Více in: J. Císařovská – V. Prečan (eds.), *Charta 77: Dokumenty 1977 – 1989 [Sv.2](1984-1989)*, s. 1104.

V dokumentu Charty 77 se k tomu uvádí: „V roce 1968 je Pinkasova synagoga – Památník obětí nacistické perzekuce – uzavřena. Důvodem bylo ohrožení zdiva spodní vodou. Od té doby, tedy již plných dvacet let, je budova veřejnosti nepřístupná. Probíhají v ní nekonečné restaurátorské práce a stavební úpravy. Ani některé nové skutečnosti, jako je objevení staré rituální lázně (mikve) v objektu synagogy (...) nemohou ospravedlnit neuvěřitelnou liknavost, s jakou obnova objektu postupuje.“³²⁰ V dopisu Charty 77 se především jeho autoři pozastavují nad tím, jak nepřírozeně dlouho již celá „oprava“ trvá.

Část veřejnosti (včetně žáků a studentů tehdejších škol) tak neměla vůbec šanci si touto působivou (a zároveň na našem místě jedinečnou) formou památky obětí šoa vůbec připomenout. Je samozřejmé, že návštěva místa paměti vždy vyvolává celou řadu otázek a podnětů k zamyšlení. S vhodným didaktickým vedením se takovýto zážitek může stát významným motivačním faktorem k dalšímu poznání, ale rovněž jedinečným příspěvkem k obecnému rozvoji osobnosti člověka. O toto „nasměrování“ však nedemokratická moc pochopitelně z dlouhodobého hlediska nestála. V textu je k situaci tehdy dlouhodobě nepřístupné Pinkasovy synagogy uvedeno: „Během doby, ve které dosáhla dospělosti celá jedna generace, se nepodařilo opravit a zpřístupnit Památník...(…) Památník, který by této generaci ...prostřednictvím silného osobního zážitku ukázal, jaké jsou důsledky radikálního totalitarismu, absolutně negujícího lidská i občanská práva včetně samotného elementárního práva na život ideologicky démonizovaného nepřítele (Židů) a všech aktivních nepřátel režimu vůbec. Toto poučení z novopohanské vzpoury proti evropské židovsko-křesťanské tradici bylo v období normalizace u nás lidem odepřeno, mimo jiné i pro zjevně antisemitské prvky v propagandě a politice režimu.“³²¹

Pinkasova synagoga však nebyla jediným místem, které je v souvislosti s nedostatečným uctěním památky obětí šoa v dopise připomínáno. Taktéž se autoři psaní pozastavují nad skutečností, že ačkoli byla národním umělcem Břetislavem Bendou v roce 1970 vytvořena pamětní deska, která měla připomínat místo,³²² odkud z Prahy odcházel židovské transporty, dosud nebyla sochařská práce v původní podobě a na odpovídajícím místě instalována. Deska prostě nevyhovovala potřebám příslušných orgánů státu, města a KSČ a opakovaně nebylo její umístění v Praze povoleno. „Vhodné místo se v Praze hledalo tak dlouho, až se našlo v Terezíně. Deska, přesněji řečeno její střední a pravá část, byly narychlo osazeny na cihlové zdi terezínského opevnění u komunikace, která vede ke

---

³²⁰ Tamtéž, s. 1104.

³²¹ Tamtéž, s. 1104.

³²² Jednalo se v čase transportů o prostory budov vzorkových veletrhů v Praze 7. V čase vzniku dopisu - dokumentu (č. 28/89) Charty 77 k této otázce se zde nacházel Parkhotel.

krematoriu a hřbitovu židovských obětí. Levá část s textem poukazujícím na původní účel tohoto díla pochopitelně osazena nebyla,³²³ je konstatováno v již několikrát citovaném dokumentu Charty 77.

K „rozpolcenosti doby“ v přístupu k paměti šoa doplňme ještě malý příklad pro srovnání. V roce 1970, kdy nemohla být v Praze umístěna deska, která by připomínala místo transportů židů, byla připravována a v roce 1971 Československou poštou skutečně také vydána poštovní známka, která vzpomínala 30. výročí založení terezínského ghetta. A to vše v době, kdy „kurátoři v Památníku Terezín připravovali expozici, jež se o nacistickém ghettu nezmiňovala.“³²⁴ Mlčení o osudech (a kolem osudů) židů nebylo sice absolutní, ale rozhodně bylo velmi intenzivní.

Jak jsme již měli možnost alespoň nepatrně zaznamenat, tak ani výše zmíněný Terezín³²⁵ jako významné místo paměti, do kterého byli židé (převážně z českých zemí, Německa a Rakouska) od roku 1941 deportováni, nezůstalo pochopitelně stranou zájmu komunistické moci. Bývalé místo nacistické represe nebylo (podobně jako Osvětim) představováno návštěvníkům ve své historické úplnosti. Především byla před veřejností zdůrazňována role terezínské Malé pevnosti jako významného nacistického žaláře, kde byli zavřeni a popraveni především političtí vězni. O tom, že s nedalekou Malou pevností sousedí bývalé terezínské ghetto, kde se v nelidských podmínkách nacházely desítky tisíc židovských vězňů, se prakticky mlčelo respektive množství i způsob předkládaných informací plně neodpovídaly významu tohoto místa.³²⁶

„Jednoduše“ se sice zájemce o válečnou historii Terezína mohl například od počátku sedmdesátých let dvacátého století poučit z jednašedesáti stránek „Průvodce terezínským Památníkem.“³²⁷ Problém byl však v tom, že „celá“ historie ghetta byla vměstnána do

---

³²³ J. Císařovská – V. Prečan (eds.), *Charta 77: Dokumenty 1977 – 1989 [Sv.2](1984-1989)*, s. 1104.

³²⁴ A. HEITLINGEROVÁ, *Ve stínu holocaustu a komunismu*, s. 69.

³²⁵ Tomáš Pěkný k otázce připomínky paměti šoa v Terezíně poznamenává: „Komunistický režim měl vždy potíže s problematikou židovského ghetta, která se mu nevešla do ideologických schémat. Od počátku 50. let bylo pro něj nežádoucí připomínat židovské utrpení v době šoa ... a teprve v průběhu 60. let, kdy došlo k jistému uvolnění, začal být Památník řízen jako instituce muzejního typu. Představy o nových způsobech práce byly pohřbeny po sovětské okupaci země, kdy byla veškerá činnost znovu podřízena ideologickým schématům a režim nezastíral svůj antisemitismus. Pracovníci Památníku však sbírali dokumentární materiál, prováděli historické výzkumy, spolupracovali s umělci nepohodlnými režimu atd. a na jejich práci bylo možno okamžitě po roce 1989 navázat. I tehdy bylo ale kupodivu dost obtížné politicky prosadit myšlenku zřízení Muzea ghetta a také se těžko sháněly finance. Na tom, že se nakonec přece jen podařilo v říjnu 1991 Muzeum ghetta otevřít, mají velkou zásluhu bývalí vězňové nacistických táborů a jejich sdružení nazvané Terezínská iniciativa.“ In: Tomáš PĚKNÝ, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha 2001, s. 604.

³²⁶ Jako typický příklad „potlačování“ památek židovských obětí v ghettu Terezín můžeme uvést „bilanční“ text Maxmiliána Perglera, který byl pod názvem „Péče státu o Památník Terezín“ publikován v „Terezínských listech“. M. PERGLER, *Péče státu o Památník Terezín*, in: Terezínské listy 4, 1974, s. 1–3.

³²⁷ Libuše KRYLOVÁ – Marie TRHLINOVÁ – Miroslav KRYL, *Terezín: průvodce terezínským Památníkem*, Praha 1972.

pouhých čtyř stran. Většinu publikace zaujímal celkem podrobný popis fungování Malé pevnosti. Rovněž v obrazové publikaci Václava Nováka, která byla ve vícejazyčné formě (čeština, ruština, francouzština, angličtina a němčina) pod názvem „Terezín“³²⁸ vydána v roce 1975 je prostor, věnovaný problematice ghetta výrazně upozaděn.

Běžně tak centrem Terezína projížděly po důležité silniční komunikaci z Prahy do Litoměřic tisíce dopravních prostředků denně, ale jen málokterý cestující si vůbec uvědomil, že se alespoň na chvíli ocitl v prostoru bývalého ghetta. Veřejně se nehovořilo ani o funkcích Terezína, které mělo toto město za války, převážně se mlčelo i o každodenním životě vězněných židů v něm.

Badatelé³²⁹ a zájemci z řad odborné veřejnosti sice k potřebným informacím nakonec přístup získali a celkem pravidelně mohli své práce v osmdesátých letech 20. století publikovat (například v Terezínských listech), ale širší prezentace problematiky byla v médiích a školách prakticky vyloučena. Je tedy pochopitelné, že ani tato závažná skutečnost nemohla zůstat Chartou 77 opomenuta a autoři dopisu jí věnovali v dokumentu „č. 28/89“ podstatný prostor, když k této otázce uvedli: „*V expozicích i činnosti Památníku Terezín je významné a specifické problematice terezínského ghetta věnována jen okrajová pozornost, která zdaleka neodpovídá počtu židovských obětí i zájmu převážné většiny návštěvníků. V rozsáhlé expozici Malé pevnosti je vystaveno pouze několik prací terezínských umělců v jedné kóji a problematice ghetta je věnována zcela neodpovídající malá výstavka v krematoriu. Přitom už v šedesátých letech se vážně uvažovalo o zřízení Muzea terezínského ghetta ... v bývalé terezínské škole a chlapeckém domově L 417 z doby okupace. Počátkem osmdesátých let však byla tato budova se značnými náklady přeměněna na muzeum SNB, nepřilíš navštěvované, které je patrně lepším výchovným příkladem pro mládež v našem státě než objektivní informace o tragickém osudu Židů internovaných v ghettu a jejich rezistenci proti nacismu.*“³³⁰

Závěr dopisu „o zamlčování paměti šoa“, který Charta 77 adresovala vládě ČSSR a mnoha dalším institucím, je pozornost věnována dvěma tématům. V případě prvního z těchto témat se jedná o otázku vztahu školního prostředí a připomínání památky obětí šoa. V zásadě je „logicky“ opět konstatován nedostatečný zájem, který je problematice válečné

³²⁸ Václav NOVÁK, *Terezín*, Praha 1975.

³²⁹ K otázce dostupnosti pramenů ke studiu dějin šoa na území Československa se v dokumentu Charty č. 28/89 mimo jiné uvádí: „*Historicky významný archiv pražské Židovské náboženské obce není dosud vůbec zpracován ani opatřen rejstříky a je tak nepřístupný nejen pro řadové členy obce, ale i pro badatele z jiných vědeckých institucí. Rovněž některé fondy vztahující se přímo k holocaustu, k nimž měli všichni badatelé ještě do konce šedesátých let přístup, jsou nyní dostupné jen zvláště vybraným jedincům.*“ In: J. Císařovská – V. Prečan (eds.), *Charta 77: Dokumenty 1977 – 1989 [Sv.2](1984-1989)*, s. 1105.

³³⁰ Tamtéž, s. 1105.

minulosti židů ve výuce zpravidla věnován. Přesněji řečeno v řadě případů je tento pohled na dějiny nacistického pronásledování židů ze zásady zkreslován tak, aby nemohl poskytnout příjemcům historické informace realistický obraz o tom, co se ve skutečnosti odehrálo.

Především si autoři dokumentu všímají nedostatečné „výbavy“ učebnice dějepisu pro základní školy. V té se sice několik zmínek o osudu židů nachází, ale tyto „poznámky“ jsou zařazeny v textu pomůcky takovým způsobem, že o dané problematice nepřinášejí údaje v souvislostech, jsou psány nepřesně, a především zcela nedostatečným způsobem. Žák si nemůže na základě studia takovéto učebnice utvořit smysluplný (a hlavně pravdivý) názor na konkrétní dějinné události. *„V učebnici dějepisu pro osmé třídy, kde se během školní docházky poprvé (a pro mnohé i naposled) podrobněji probírá období okupace a druhé světové války, najdeme na téma perzekuce Židů tyto dvě hrubě nepřesné a matoucí zmínky: ‘Součástí plánů na zajištění německé světovlády byla postupná likvidace Židů, Slovanů a dalších tzv. rasově méněcenných národů’... ‘Fašismus vraždil cílevědomě židovské obyvatelstvo a příslušníky slovanských národů v koncentračních táborech.’ K tomu jedna fotografie, zachycující transport Židů do koncentračního tábora. Tak se vypořádali autoři učebnice dějepisu s historií, na jejímž konci je 6 milionů zavražděných Židů, kteří ještě nedávno tvořili neodmyslitelnou součást obyvatel Evropy.“³³¹*

Druhým (ze závěrečných témat zde hojně citovaného listu) je problematika mediálního prostředí. V čase, kdy dopis Charty 77 vznikal, byl „nově“ do distribuce kin a televizních stanic uváděn filmový „dokument“ Clauda Lanzmanna s názvem „Šoa“.³³² Není se tedy co

---

³³¹ Tamtéž, s. 1105.

³³² Scénárista a zároveň režisér snímku „Šoa“ (Shoah) Claude Lanzmann film natočil v roce 1985. *„Shoah představuje nestandardní dokumentární dílo zabývající se holocaustem. Více jak devítihodinový snímek je výsledkem pětadvacetileté práce autorů a neobsahuje žádné dobové záběry z války nebo období těsně po konci války. Skládá se výhradně z výpovědí očitých svědků. Přeživší účastníci tehdejšího dění dostávají šanci zprostředkovat ve filmu svoje rozmanité zkušenosti a zachovat je tak pro další generace. Jejich vzpomínky často ožívají při návštěvě místa činu (např. tábor Treblinka), často to však není vůbec třeba. Zachycení výpovědi této odcházející generace je hlavním úkolem filmu, čemuž také Lanzmann mnohé podřídil. Vzniklo tak svou délkou i charakterem unikátní dílo, které v mnoha směrech překračuje hranice "pouhého" dokumentu.“*

In: <http://www.csfd.cz/film/221148-soa/> (staženo 10. 10. 2011, ověřeno 10. 12. 2011) Zajímavé hodnocení Lanzmannova filmu šoa předkládá v knize „V mezní situaci“ filozof Tzvetan Todorov. Ten zásadně hovoří o Lanzmannově počínu jako „uměleckém díle“. Prostě se podle Todorova nejedná o „dokument“, protože režisérovi nešlo pouze o „zpřesnění popisu minulosti, nýbrž o její zpřítomnění.“ K tomuto účelu si Lanzmann náležitě vybíral vystupující přeživší i situace, v kterých budou vyprávět. Todorov k tomu doplňuje: *„Takový cíl předpokládá také volbu příslušných prostředků. Lanzmann si především vybere mezi svědky ty, kteří se nespokojí s pouhým převyprávěním faktů, ale prožijí je znovu před našima očima. Aby toho dosáhl, dopraví je přímo na místo zločinu ..., a tam se snaží zachytit jejich reakci. Když je třeba, sáhne k rekonstrukci prostředí: najme lokomotivu a posadí do ní bývalého strojvůdce Gawkowského; nebo holičství, aby navodil bývalému holiči Abrahamu Bombovi tehdejší situaci. Jindy pokládá provokativní nebo záłudné otázky, aby u svých partnerů ohalil netušené stránky. Vytváří tedy film, v němž postavy z minulosti znovuprožívají před kamerou se vší intenzitou své někdejší zážitky. (...) Říkáme-li však, že Lanzmann vytváří umělecké dílo a nikoliv dokument, neupřeli jsme tím filmu Šoa schopnost vypovědět pravdu o určité době a událostech, které se v ní odehrávají. V první řadě proto, že jde o fakta historická, ne vymyšlená; pak také proto, že i rozhovory jsou skutečné, ne*

divit, že v textu dopisu se jeho autoři zmiňují právě o tomto filmu. Jeho absence byla pro českého a slovenského diváka o to závažnější, že režisér Lanzmann oslovil pro natáčení svého snímku také přeživší, kteří pocházeli právě z Československa. V řadě pasáží tak pamětníci připomínali svými vyprávěními i osudy židovských obyvatel naší země. Bohužel však tento zdařilý filmový počin, který v sobě kombinuje prvky klasického dokumentu a hraného filmu, slovy chartistického dopisu „*nestál československým médií ani za zmínku, natož aby se uvažovalo o jeho zařazení do vysílacího programu.*“³³³

Obecně se v mediálním prostředí Československa (v době vzniku a v prvních letech Charty 77) v 70. a v 80. let 20. století tematika dějin šoa objevovala velmi málo. Onen Marcinem Kulou zmiňovaný „schizofrenní“ přístup státní moci se právě v prostředí sdělovacích prostředků a kultury projevoval skutečně silně. I v tomto případě byl ze strany komunistické moci pochopitelný zájem na tom, aby umělecká tvorba a média připomínaly dějiny druhé světové války. Ovšem „židovská tematika“ mezi žádoucí historické skutečnosti, které mají být mediálními prostředky představovány, rozhodně nepatřila.

S trochou zjednodušení se dá hovořit v případě Československa až o jistých vlnách, kdy krátce po válce začala přirozeně vycházet memoárová literatura šoa, aby byla obratem během první poloviny 50. let tato tematika naopak silně upozaděna. Oživení přinesla opět druhá polovina 50. let a především pak léta šedesátá. Dodejme, že velmi podobnými „střídajícími se vlnami zájmu a nuceného mlčení“ si vedle literární reflexe prošla také filmová tvorba³³⁴.

Krátce po srpnu 1968 vystřídal relativně svobodnou mediální a uměleckou reflexi šoa spíše „anti-sionistické ataky“ režimu oddaných publicistů. Jako příklad uveďme hned několik pasáží z publikace Františka J. Kolára „Sionismus a antisemitismus“,³³⁵ která patří mezi typické mediální produkty tohoto druhu.

Obdobně zaměřených textů (jako byla zde již zmiňovaná Kolárova publikace) v Československu vyšlo poměrně velké množství. Nejběžnějšími antisionistickými pamflety byly sovětské překlady.³³⁶ František J. Kolár však předložil knihu poměrně „originální“,

---

fiktivní; konečně (a především) proto, že zobrazující umění si rovněž činí nárok na to, aby nám odhalovalo pravdu světa.“ In: T. TODOROV, *V mezní situaci*, s. 276-277.

³³³ J. Císařovská – V. Prečan (eds.), *Charta 77: Dokumenty 1977 – 1989 [Sv.2](1984-1989)*, s. 1105.

³³⁴ T. SNIAGOŇ, *Postkomunismus a paměť holocaustu: kontinuita nebo změna?*, s. 117-130.

³³⁵ F. J. KOLÁR, *Sionismus a antisemitismus*.

³³⁶ Jako příklad uveďme text Jurije Ivanova s názvem „Sionismus“. Kniha vyšla v Moskvě v roce 1969 a o rok později již existoval její český překlad. V zásadě se v „historických pasážích“ publikace Ivanov několikrát snaží dokázat, že sionismus spolupracoval s nacismem (fašismem). Vyhazování židů je v logice knihy prezentováno jako „logický důsledek“ politiky sionistů! Bylo vlastně v zájmu sionistů využívat antisemitismu a obětovat příslušníky vlastního národa! Z tohoto důvodu je podle Ivanova prezentování minulosti židů v době druhé světové války zcela zmanipulované. „...antisemitismus byl pro sionisty vždy žádoucím jevem. Ostatně do něho

a především konkrétně reagující na „československé poměry.“ Nutno říci, že vystavěl své pojednání na celkem čtivé kombinaci „dopisů čtenářů“ a vlastních reakcí na tyto listy. V těchto autorských „zamyšleních“ (ze své ideologicky vyhraněné pozice) hned na několika místech své knihy Kolár kriticky reaguje na prezentování paměti židovských obětí a přeživších. Minulost židů nebyla podle Kolárových představ prezentována pravdivě a její podání účelově sloužilo politické propagandě Izraele³³⁷. Stát Izrael je obvykle v antisionistických textech označován (a to i v současné době) za „organizátora staronové genocidy,“³³⁸ kterou sám provádí na palestinských Arabech. To, co sami židé zakoušeli za druhé světové války od nacistů, „nyní“ mají podle četných antisionistických publikací těžce pociťovat jejich sousedé.

Kolár neváhá na stránkách své knihy narůstající zájem o (válečnou) minulost židů označit za „epidemii židovské literatury s tematikou koncentračních táborů.“³³⁹ Důsledkem takto zaměřené literární reflexe je podle Kolára to, že byl „zapomenut hrdina – židovský intelektuál, revolucionář, komunista (typu bratří Synků, Kurta Konrada a dalších statečných lidí)“ a místo něj se objevila „éra židovských trpitelů, utiskovaných a uhnětených, bezbranných lidí (typu Franze Kafky, Jiřího Weisse aj.)“³⁴⁰

Podle Kolára zcela uměle vystavěný pohled na minulost byl vlastně jen „známým židovským přeháněním a bolestícností.“³⁴¹ Za symbol (hlavního „mluvčího“) tohoto pro Kolára zcela nevyhovujícího postoje je v knize označen Eduard Goldstücker.³⁴² „Začaly

---

vkládali své naděje na úspěch. Proto není nic nepřirozeného v tom, že mezi sionismem a fašismem existovala tajná spolupráce. (...) Politika sionistických předáků se zakládala na mlčenlivé podpoře fašistů (na základě úmluvy sionistických emisarů s Eichmannem). Spočívala rovněž ve vytváření podmínek, jež napomáhaly k tomu, aby pronásledování Židů zašlo tak daleko, jak jen to bylo možné.“ Jurij IVANOV, *Sionismus*, Praha 1970, s. 85-86.

³³⁷ Ještě v roce 1982 (stejně jako v Kolárově textu z přelomu 60. a 70. let) publicisté M. Mádr a M. Jelínek využívají základní „argumentační vzorec“, který má ukázat, že zájem o židovské oběti šoa je účelovým kalkulem, který má ospravedlnit („agresivní“) politiku Izraele. „Tato propaganda obratně, ale nemorálně a nečestně zneužívala strašlivé utrpení židovské tragédie za druhé světové války. Byla velkým podvodem na těch lidech, kteří ji v dobré víře přijali, ať už v Izraeli nebo jinde ve světě. S historickou pravdou však nemá nic společného...“ In: M. MÁDR – M. JELÍNEK, *Stopami tragédie (Imperialismus, sionismus a osudy Palestinců)*.

³³⁸ F. J. Kolár k tomuto uvádí: „Izrael, malá země, která se stala útočištěm pronásledovaných, zejména před druhou světovou válkou, kdy hitlerovský rasismus zahubil šest miliónů židů v plynu v Osvětimi a Majdanku, se nyní sám změnil v agresora, okupanta a nelidského žaláři. Lidé, kteří se tak často odvolávají na humanismus a rovnost ras a národů, se nyní spojují s bývalými nacisty, s katy a vrahy svých příbuzných a předků.“

In: F. J. KOLÁR, *Sionismus a antisemitismus*, s. 10.

³³⁹ Tamtéž, s. 16.

³⁴⁰ Tamtéž, s. 16.

³⁴¹ Tamtéž, s. 16.

³⁴² Osobnost Eduarda Goldstückera neunikla pozornosti ani sovětských autorů, kteří měli potřebu zúčtovat s nebezpečím sionismu a chybnou interpretací židovské minulosti. Jevgenij Jevsejev podává v doslovu ke knize „Sionismus“ od Jurije Ivanova celkem obsáhlou „analýzu“ událostí v Československu v roce 1968. Právě „židovské intelektuály“ s Goldstückerem včele považuje Jevsejev za hlavní „rozvraceče“ socialismu. V zásadě reformní proces, který v Československu nastal a byl následně zadušen srpnovou okupací, interpretuje Jevsejev v duchu „osvědčeného“ židovského (sionistického) spiknutí. Více v: J. IVANOV, *Sionismus*.

*pravé orgie 'kafkismu', které u nás propagoval prof. dr. Eduard Goldstücker a který je ve skutečnosti ideologií slabosti, odcizení, nestatečnosti. (...) Tzv. 'židovskou otázku' vyhrabali ze smetiště dějin, uměle ji nafoukli a udělali z ní politikum. (...) Tak se pokusil Goldstücker a další židovští intelektuálové získat nedotknutelnost.*³⁴³

V sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století se v Československu projevil tlak na paměť šoa mnohdy stejně jako během období politických procesů v letech padesátých. „*Antisemitismus se opět stal nedílnou součástí komunistické agendy a stejně jako v 50. letech byla rasistická politika opět skryta pod maskou a politickými hesly...*“,³⁴⁴ konstatuje socioložka Alena Heitlingerová. Zároveň však Heitlingerová dodává, že nelze jednoduše antisemitismem vysvětlovat každý útok na paměť šoa ze strany komunistického režimu. Jednalo by se o chybné zjednodušení, které možná platí v případě jednotlivců, ale neobstojí v hodnocení konání celého systému. Klíčovým motivačním prvkem, který komunistická moc sledovala při omezování „*paměti židovské komunity*“³⁴⁵ nebylo silové hlásání vulgárního antisemitismu. Kolektivní paměť (včetně paměti šoa) měla být spíše pohlcena, nemělo na ni zbýt žádné významnější místo ve vzpomínkových aktech. Komunistická moc „*vycházela ze silné oficiální víry v asimilaci, z naděje, že zapomnění ztíží židovské menšině zachovat si v budoucnu kolektivní identitu.*“³⁴⁶ Cílem komunistického režimu bylo nepřiznat židovské identitě onu suverenitu svébytné existence respektive obecně vystupovat proti jinakosti, která se principiálně nesnášela s oficiálním ideálem socialistické společnosti. Velmi výstižně snahu režimu o potlačení kolektivní paměti židů shrnul, ale také zároveň patřičně ideologicky podbarvil František J. Kolár, když k tomuto uvedl: „*Dubnové plénum z roku 1969 a nové vedení KSČ udělalo tečku i za touto smutnou kapitolou našich novodobých dějin, kdy nevelká, avšak schopná a dobře připravená skupina intelektuálů se pokusila vedle jiných zaprášených, muzeálních relikvií naší minulosti, vyhrabat i tzv. 'židovskou otázku'. Taková 'otázka' u nás prostě není, jako neexistuje ani v Sovětském svazu, ani v jiné socialistické zemi. A nedovolíme sionistům ani imperialistické propagandě, aby takovou otázku v našich zemích křísili.*“³⁴⁷

---

³⁴³ F. J. KOLÁR, *Sionismus a antisemitismus*, s. 17-19.

³⁴⁴ A. Heitlingerová, *Ve stínu holocaustu a komunismu*, s. 47. Jako příklad tlaku komunistické moci vůči „židovské identitě“ Alena Heitlingerová například uvádí: „...znamením obnoveného státem podporovaného antisemitismu bylo v červenci 1972 zahájení tajného programu Ministerstva vnitra zvaného Pavouk. Byl zřízen jako program sledování československých židů a jeho údajným cílem bylo vytvořit kartotéku všech židů v Československu. Oficiálním důvodem pro tento program byla nutnost bdělosti komunistické strany vůči 'zlu sionismu...“ In: Tamtéž, s. 47.

³⁴⁵ Tamtéž, s. 60.

³⁴⁶ Tamtéž, s. 60.

³⁴⁷ F. J. KOLÁR, *Sionismus a antisemitismus*, s. 19.

V lecčem tedy byla situace za časů normalizace a reálného socialismu ještě horší než v letech padesátých. Narozdíl od „Gottwaldovy éry“ tato etapa trvala déle a tlak na paměť šoa mohl být tedy veden v obsáhlejší časovém horizontu. Navíc svou roli sehrál fakt, že ve společnosti se již nacházelo větší procento populace, které nemohlo čerpat historické informace z přímo prožité doby, a bylo tak odkázáno pouze na tehdejší dějepisnou výuku a média. V rodinném prostředí se o osudu židů převážně mlčelo, a tak se paměť šoa ocitala na okraji zájmu.

1.3. Vzájemný vztah dějin a paměti

*„Paměť je lidskou schopností podržet některé prvky minulosti;
základem vztahu k minulosti je proto paměť.“*
(Tzvetan Todorov)

Po předcházejícím vymezení a objasnění faktorů, které jsou v této práci uváděny jako klíčové pro nárůst zájmu o paměť a také po mapování příčin a projevů „mizení“ paměti, si položíme otázku, zda se pod vlivem paměti proměňuje humanitní věda (a historie především). Budeme tak vlastně sledovat vzájemný vztah dějin a paměti. Jsou k sobě tyto dva pohledy na minulé přátelské? Mají spolupracovat nebo se vzájemně střežit?

1.3.1. Minulost v dějinách, minulost v paměti

Právě Jan Assmann, na kterého jsme často odkazovali v předcházejících částech práce, přichází s tezí jejímž jádrem je tvrzení o tom, že „současný“ bouřlivý zájem o paměť vede rovněž ke změně humanitní vědy jako takové. K této otázce uvádí: *„...kolem pojmu vzpomínky (se) buduje nové paradigma věd o kultuře, které umožní pohlédnout na rozmanité kulturní fenomény a oblasti – umění a literaturu, politiku a společnost, náboženství a právo – v nových souvislostech.“*³⁴⁸

V duchu výše citovaného Assmannova vymezení, tedy nemá smysl proti sobě ostře stavět „pravdu historické vědy“ a „pravdu subjektivně laděné reflexe autobiografického vyprávění“,³⁴⁹ prostřednictvím kterého je vždy vzpomínka realizována. Naopak by tato

³⁴⁸ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 15.

³⁴⁹ K otázce pojmu „autobiografické vyprávění“ možno doplnit alespoň krátkou charakteristiku, kterou uvádí Douwe Draaisma. „*Již asi tak dvacet let nazývá psychologie část naší paměti, v níž jsou uloženy naše osobní*

spjatost historie a paměti měla být obzvláště pro historii něčím samozřejmým, cenným a obohacujícím. Možná je to v duchu slov Geoga Didi-Hubermana pro historika celkem zásadní rozhodnutí, vzít na vědomí, že paměť je smysluplným východiskem našeho „žitého vztahu k dějinám“³⁵⁰ a k soustavnému poznávání minulosti. Je také podle Didi-Hubermana důležitou skutečností, že paměť je zakotvena v přítomnosti vzpomínajícího. Ovšem ani dějiny nereflktujeme (neinterpretujeme) z jiného časového rozměru, než je právě naše současnost. Oba přístupy se tak v zásadě prostupují. Jsou si blízké. *„Je to pamäť, ktorej sa historik dovoľáva a skúma ju, nie presne ´minulosť´. Nejestvuje iná história ako memoratívna a mnemotechnická: povedať to je sice samozrejmosť, znamená to však nechať preniknúť vlka do košiara vedeckosti. Pamäť je totiž psychická vo svojom fungovaní a anachronická vo svojich účinkoch montáže, rekonštrukcie alebo ´precedencia´ času. Nemôžeme akceptovať memoratívny rozmer histórie, aby sme zároveň neakceptovali jej zakotvenie v nevedomí a jej anachronický rozmer,“*³⁵¹ konstatuje Georges Didi-Huberman. Je pravděpodobné, že ve výše uvedené charakteristice Didi-Huberman jasně pojmenoval obtíže, pro které řada historiků může mít „obtíže“ paměť jako vztah k minulému vůbec přijmout.

Paměť by tak neměla být obcházena laiky ani odborníky. *„Poznání minulosti bez ohledu na to, jak malé může být, vždy začíná pamětí,“*³⁵² upozorňují historičky Joyce Applebyová, Lynn Huntová a Margaret Jacobová. Historie se podle výše uvedených autorek knihy *„Jak říkat pravdu o dějinách“*³⁵³ vlastně nikdy od paměti (a vyprávění) nikdy úplně nevzdálila. Jde spíše o uvědomění si prvků, které mají společné. Jako konkrétní příklady těchto spojitostí historičky uvádějí: *„Tak jako sama paměť má také každé historické dílo strukturu děje zahrnující počátek, střední část a konec...(…) Navzdory ústupu velikých vyprávění si historie nadále uchovává silně vyprávěcí podobu, a to dokonce i v těch nejspecializovanějších monografiích ze sociální a kulturní historie.“*³⁵⁴

Domníváme se tedy, že v případě paměti a historie by mělo více jít o vzájemné „smíření“ a spolupráci těchto dvou pohledů. Například Françoise Mayer celkem často v knize

---

osudy, ´autobiografickou pamětí´. Je to kronika našeho života, dlouhý rejstřík, v němž hledáme, když se nás někdo zeptá na naši první vzpomínku nebo jak vypadal dům, kde jsme bydleli jako děti...“

In: D. DRAAISMA, *Proč život ubíhá rychleji, když stárneme*, s. 9.

³⁵⁰ Paměť jako „přítomnou minulost“ či jako „existenciální vazbu k naší dějinnosti“ charakterizuje rovněž francouzský historik Henry Rousso, když k této otázce uvádí: *„Pamäť je mentálnym zobrazením minulosti, ktorá sa k nej viaže len čiastočne. Možno ju definovať jako prítomnú existenciu alebo prítomnosť minulosti, rekonštruovanú či znovu vytvorenú prítomnosť, ktorá sa v psychike jednotlivcov organizuje okolo zložitej spleti obrazov, slov, pocitov a ktorá spája spomienky, zabudnutia, popretia, potlačenia, a teda ich možný návrat.“*

Citován podle: J. LEDUC, *Historici a čas*, s. 92.

³⁵¹ G. DIDY-HUBERMAN, *Před časom*, s. 41.

³⁵² J. APPLEBYOVÁ – L. HUNTOVÁ – M. JACBOVÁ, *Jak říkat pravdu o dějinách*, 210.

³⁵³ Tamtéž.

³⁵⁴ Tamtéž, s. 189.

„Češi a jejich komunismus“³⁵⁵ ani nepoužívá striktního odlišení mezi pojmy dějin a paměti a raději volí „souborné“ označení „*vztah k minulosti*.“³⁵⁶ Jedná se podle francouzské historičky o „*vztah, který skupiny i jedinci udržují s tím, co bylo dříve, o němž si společně vytvářejí představu*.“³⁵⁷ Nebylo by pochopitelně nijak správné (ani principiálně demokratické) podřítit paměť historii, pohlít ji a tvrdit, že teprve pod „dozorem historie“³⁵⁸ se paměť stává alespoň částečně použitelnou alternativou našeho pohledu na minulost. Jak také trefně ke vztahu dějin a paměti napsal filozof Tzvetan Todorov: „...*i ze samotného hlediska hledání pravdy není paměť prostě historií se slevou, hrubým materiálem, který je nepoužitelný dokud není vytříděn historickým sítem*.“³⁵⁹

Pochopitelně bychom Todorovovu výroku mohli ihned oponovat. Nabízí se například úvaha francouzského historika J. Le Goffa, který naopak tvrdí, že paměť je vlastně jen „*surovinou historie*“, kterou vědec pečlivou prací dokáže vytřídit, analyzovat a celkově použít. „*Příliš upřednostňovat paměť znamená ponořit se do nezvladatelného proudu času*.“ „*Historie musí paměť objasňovat a pomáhat jí opravit její omyly*“, dodává Jacques Le Goff.³⁶⁰

Stejně (jako historik Le Goff) striktně odděluje paměť od historie³⁶¹ rovněž i český politolog Pavel Barša, když upozorňuje především na to, že paměť je v „*daleko větší míře odrazem praktických požadavků přítomnosti než teoretických kritérií pravdy o minulosti*.“³⁶² Oněmi současnými motivy, které živí paměť a vedou ji k veřejnému vystupování, míní Pavel Barša především „politické zájmy“ konkrétních skupin, které s využitím paměti chtějí posílit své postavení, upevnit sociálně potřebné „vědomí my“, uspokojit své kulturní potřeby nebo získat ekonomický profit. Jedná se podle Barši o přivlastňování si interpretace minulosti,

---

³⁵⁵ Françoise MAYER, *Češi a jejich komunismus*, Praha 2009.

³⁵⁶ Tamtéž, s. 30.

³⁵⁷ Tamtéž, s. 30. Pokud však má přece jen F. Mayer upřesňovat mezi pamětí a historií, pak historii úzce definuje jako „*intelektuální operaci, snažící se zjistit minulé fakta*...“ Paměť je vnímána autorkou naopak v širším rozumění (jako by v sobě historii obsahovala). Klíčovým znakem paměti je však charakteristický rys vztahu k minulosti, který se „*dotýká spíše identity větších či menších společenských celků*.“ In: Tamtéž, s. 31-32.

³⁵⁸ Co když se však naopak za posledních dvacet až třicet let dostáváme do stavu, kdy jsou stále častěji naše zkušenosti o minulosti místo pojmu „dějiny“ označovány slovem „paměť“? K tomuto tvrzení dospěl ve své úvaze „O dějinách a paměti“ například český historik Dušan Třeštík, když nad příkladem školního didaktického materiálu uvedl: „*Představujeme si, že to, co je napsáno v učebnicích jako výsledek mlčenlivé dohody historiků, je tak či onak minulostí samotnou. (...) Potíž je v tom, že nic z těchto samozřejmostí již nejméně dvě desetiletí neplatí. (...) ...vědecky garantované dějiny ustupují na celé čáře tomu, čemu se po francouzském vzoru říká paměť*.“ In: D. TŘEŠTÍK, *O dějinách a paměti*.

³⁵⁹ T. TODOROV, *Paměť před historií*, in: A. Bensa (ed.), *Antologie francouzských společenských věd: Politika paměti*, Praha 1998, s. 44.

³⁶⁰ J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, s. 9-10, 122.

³⁶¹ „*Historie se neřídí hledáním smyslu, ale pravdy*.“ In: P. BARŠA, *Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu*, s. 32.

³⁶² Tamtéž, s. 19.

kteřá je pro danou kolektivní paměť žádoucí a tedy politicky výhodná. Navíc s odkazem na „průkopnickou práci“ Maurice Halbwachse³⁶³ upozorňuje Pavel Barša na to, že historie může být jediná (univerzální). V případě paměti však tuto charakteristickou vlastnost prakticky nalézt nemůžeme. Paměť je ze své podstaty pluralitní. Pavel Barša k tomuto uvádí: „...existuje tolik pamětí, kolik existuje lidských skupin.“³⁶⁴

Spíše je však z námi zastávané pozice k problematice kolektivní paměti více inspirativní, aby si vzájemně „pohledy“ historie a paměti vypomáhaly, a především se respektovaly. Historie může právem tvrdit, že na rozdíl od paměti disponuje vědecky objektivnějšími metodami práce, používá pojmosloví, které je možná přesnější, a především mnohdy starší apod. „Obháječi paměti“ (a to velmi často při poznání problematiky šoa), jako například Frank Ankersmith tvrdí, že ona větší „rozvolněnost“ komunikace nemusí být v případě paměti automaticky nevýhodou, která nám brání v hodnotné výpovědi o minulém.³⁶⁵ Právě u citlivého tématu židovské minulosti z časů druhé světové války se opětovaně objevuje názor, že prožitek obětí a přeživších nelze rekonstruovat z dochovaných písemných pramenů, a je nutně zapotřebí vyjít z paměti deníků, memoárů či vyprávění. Je

---

³⁶³ Maurice Halbwachs v zásadě zdůrazňoval dva hlavní rysy, které principiálně odlišují kolektivní paměť od historie. V prvním bodu si francouzský sociolog na paměti všímá aktuálně „prožívaného“ vztahu k minulosti, na rozdíl od historie, která již „jen“ rekapituluje proběhlé události, které přehledně rozčlení, analyzuje a interpretuje to co se v dějinách odehrálo. Paměť takováto přesná pravidla na zacházení s minulostí vlastně nemá, minulost je pro ni důvěrně známou součástí vlastní existence. K prvnímú bodu o paměti Halbwachs napsal: „*Je to souvislý proud myšlení, v jehož nepřetržitosti není nic umělého, protože z minulosti uchovává pouze to, co je z ní dosud živé nebo schopné žít ve vědomí skupiny, která ji udržuje. (...) V nepřetržitém vývoji kolektivní paměti nejsou ve skutečnosti jasné dělící čáry, jako je tomu v historii, ale pouze nepravdělné a neurčité hranice.*“ Oproti tomu v případě historie Halbwachs uvádí: „*Historie... člení běh staletí na období, podobně jako dramatik látku tragédie na dějství. (...) Historie, která se vidí jako nezávislá, mimo skupiny a nad nimi, neváhá na proud faktů uplatňovat jednoznačnā a jednou provždy danā dělčíka.*“ Pro druhý charakteristický bod, který podle Halbwachse odlišuje paměť od historie je typické, že kolektivní paměť se vyskytuje v množství, které v zásadě odpovídá počtu skupin, které touto pamětí disponují. Pro oblast historického poznání je naopak vlastní jakýsi universalismus dějin. K druhému bodu Maurice Halbwachs konstatoval: „*Ve skutečnosti existuje více kolektivních pamětí.*“ Kolektivní paměti jsou tak na rozdíl od „světa historie“ mnohočetné. O dějinách totiž podle Halbwachse platí, že „*historie je jednotnā a můžeme říci, že jenom jedna. (...) Historický svět je jako oceán, do kterého se vlévají všechny dílečky historie.*“ In: M. HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, s. 125-131.

Jako reakci na první bod, kterým Halbwachs odděluje dějiny od paměti uvedme ještě část zajímavého a podnětného zamyšlení slovenského historika Ľubomíra Liptáka. Ve své úvaze totiž navrhuje, aby se do členění dějin vedle klasického dělení na časová období typu staletí, doby vlád jednotlivých panovníků apod., rovněž dostala časová jednotka „lidského života“. Ačkoli to Lipták nijak nezdůrazňuje předkládá tímto vlastně ideální možnosti přirozeného a hlavně (také didakticky) smysluplného průniku dějina paměti. K této otázce konkrétně uvádí: „*Dejiny robia, a čo je horšie, aj prežívajú živí ľudia. Ako sa vyrovnávajú so svojim údelom, ako reagujú na udalosti, čo očakávajú od života a dejín, to v mnohom záleží od ich skúseností. Teda aj od toho, do akej doby sa narodili a čo prežili. Nieкто meria dejiny epochami, iný dynastiami, ďalší stáročiami. Mali by sa však merať aj takou špecifickou časovou jednotkou, akou je ľudský život.*“ K tomuto měření navrhuje slovenský historik Ľubomír Lipták používat celkem jednoduchou pomůcku tzv. „*generáciomer.*“ In: Ľubomír LIPTÁK, *Nepre(tr)žitē dejiny*, Bratislava 2008, s. 42-45.

³⁶⁴ P. BARŠA, *Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu*, s. 34.

³⁶⁵ „...*pamięć jest wolna od elementu przywłaszczania i intelektualnego zawłaszczania, który charakteryzuje metaforyczny i ograniczony język historyka.*“ In: F. ANKERSMITH, *Pamiętając Holocaust: żaloba i melancholia*, in: E. Domańska (ed.), *Pamięć, etyka i historia*, Poznań 2006, s. 165.

pochopitelné, že argumentační síla tohoto názoru je mnohdy posilována ze strany samotných přeživších. Mají totiž ve velké části pocit, že jejich zkušenost je běžnou prací historiků nezachytitelná. Mnohdy sami přeživší studují historiografii šoa, sledují dokumentární filmy, ale přesto mají dále přetrvávající pocit, že vše podstatné rozhodně nezaznělo a vlastně ani zazní nemohlo.

Nejsme ani jednoznačně přesvědčení, že by paměť byla ve srovnání s historií mnohem více náchylnější se stávat obětí manipulace, jejímž cílem je hrubě zkreslit náš pohled na minulost. Toto nebezpečí hrozí historii bohužel rovněž. Naopak domníváme se, že historie a paměť mají i přes pochopitelné vzájemné odlišnosti hodně společného. Tzvetan Todorov ke shodným rysům historie a paměti dodává: „Zobrazení světa, ať už je provádí paměť nebo historie, je však vždy výsledkem analýzy a selekce³⁶⁶; rozdíl obou spočívá pak spíše ve způsobu analýzy než v její přítomnosti nebo nepřítomnosti.“³⁶⁷ Navíc „pravda historie“ není svou povahou vždy a za všech okolností pravdou vědeckou tedy „důvěryhodnější“. Ať již máme na mysli například přírodní zákony, definice práva či poučky z oblasti heraldiky, které čas od času historik při své práci využije, historické usuzování se stejně vždy neopírá o pravdu přesně měřitelného světa. Jeho zdrojem naopak velmi často bývá podle historika Paula Veyna „běžný žitý život“, v kterém se dějiny historiografie nacházejí spolu s pamětí. Tato skutečnost činí kategorie historie a paměti velmi blízkými.³⁶⁸

Bohužel však v minulosti často docházelo k tomu, že vzájemná vazba mezi historií a pamětí byla narušena. „Toto vytržení paměti dobytčím a vykořeňujícím tlakem historie jako by způsobovalo zjevení: rozlomení velmi starého pouta totožnosti, konec toho, co prožíváme jako samozřejmé: shody historie a paměti,“³⁶⁹ konstatuje nad mnohdy ne příliš fungující kooperací historie a paměti Pierre Nora.

Obdobně upozorňuje na rizika účelové záměny vzpomínky za dějiny rovněž filozof Břetislav Horyna. Ke zmiňovanému problému uvádí: „Pokud ale vzpomínku nahradíme její vědeckou preparací, tzn. postavíme na její místo 'dějiny jako vědu', vyvstane před námi známý obraz dějin psaných vítězi. Jím znázorňujeme, že jsme uzpůsobili svou anamnetickou

---

³⁶⁶ K výběrovosti (selektivitě) historie a paměti podává celkem výstižnou charakteristiku filozof Břetislav Horyna, když uvádí: „...anamnetický rozum je zásadně selektivní rozum, a to znamená, že paměťově zprostředkovaný vztah mezi rozumem a dějinami není nikdy vyčerpávající, ale je vždycky selektivní, výběrový. (...) Memoria působí, řečeno s jistou dávkou nadsázky, jakoby měla svůj vlastní vkus, který ji vede k tomu, aby něco z minulosti uložila a podle potřeby opět zpřítomnila, a něco jiného zase nechala ve sféře toho, co pominulo a je pro nás mrtvé, neexistující, bez významu.“ In: B. HORYNA, *Memoria jako kategorie záchrany*, s. 35-36.

³⁶⁷ T. TODOROV, *Paměť před historií*, s. 42.

³⁶⁸ Paul VEYNE, *Jak se píšou dějiny*, Červený Kostelec 2010. Paul Veyne v souvislosti s vzájemnou spjatostí historie a paměti o práci dějepisce uvádí: „Především však používá pravdy, jejichž znalost je součástí našeho každodenního života...“ In: Tamtéž, s. 127.

³⁶⁹ P. NORA, *Mezi pamětí a historií: Problematika míst*, s. 8.

kulturu účelové selekci a nyní uchováváme v paměti jen něco, zatímco mnoho jiného vydáváme v zapomnění.“³⁷⁰ Paměť je vlastně v situaci nechtěné síly, která může „vítězům“ narušovat monopol moci. Je proto vhodnější ji ovládnout, respektive ji neposkytnout potřebný prostor k existenci.

O dopadech nepřirozené dominance dějin nad pamětí se zmiňuje v knize „Čas a vyprávění“ rovněž francouzský filozof Paul Ricoeur. Na rozdíl od Břetislava Horyny však důsledek takového stavu hodnotí především z pohledu historie jako vědy. Jaké by bylo dějepisectví bez „kontaktu“ s pamětí, táže se Paul Ricoeur. „*Historiografie totiž může být i bez paměti, pokud ji pohání pouhá zvědavost. Pak směřuje k exotismu...*“³⁷¹

Vždyť právě na základě vyprávění svědků událostí vznikala první historická díla, která se v evropské tradici vůbec objevila.³⁷² Paměť a dějiny v „počátcích“ celkem přirozeně spolupracovaly, konstatuje v předmluvě knihy „Paměť a dějiny“³⁷³ francouzský historik Jacques Le Goff. „*Historie tedy byla nejprve vyprávěním, líčením toho, kdo mohl tvrdit: 'viděl jsem, zaslechl jsem to a to.'*“³⁷⁴ Tato kooperace se však celkem rychle vytratila. Teprve ve dvacátém století se zájem o paměť objevuje ve větší míře a historická (humanitní) věda začíná promýšlet svůj vztah ke kategorii paměti.

Historie tak může nabídnout svůj úhel poznání a částečně odlišným viděním historické zkušenosti pak obohatí naši znalost minulosti pro změnu zase paměť. „*Historie, alespoň ve svých kanonických podobách se upírá ke hmotnému a pokud možno kvantifikovatelnému světu. Naopak paměť uchovává především stopu, kterou vnější události zanechávají v duchu*

---

³⁷⁰ B. HORYNA, *Memoria jako kategorie záchrany*, s. 37.

³⁷¹ Paul RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, Praha 2007, s. 270-271.

³⁷² Filozof Jan Sokol ke spojitosti vyprávění a historie uvádí: „*Od příběhu se vlastní časovost během života rozvíjí dál směrem k dějinnosti, čili neustálým rozšiřováním vlastního příběhu, sledováním a držením jeho vnitřních souvislostí a souvislostí s příběhy jiných.*“ Z vyprávění však nezískává svůj „původ“ pouze dějinnost, ale může z něj vycházet pochopitelně i literární zobrazení lidského života. „*Jako bytostně mezilidská a intersubjektivní je tedy moje dějinnost vždy už také 'veřejná' a právě v podobě zvlášť vedených a krásných vyprávění se může od svých autorů oddělovat a žít dál vlastním životem jako 'orální tradice' a literatura.*“

In: J. SOKOL, *Čas a rytmus*, s. 290-291.

³⁷³ J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*.

³⁷⁴ Tamtéž, s. 14. Jacques Le Goff však také zároveň dodává, že historická věda již ve starověku překonala onen časový rámec cca 80 let, který bylo možno pojmout přenosem svědectví. Dějepisectví systematicky začalo shromažďovat (a následně se při rekonstrukci minulosti také opírat o) písemné dokumenty. Ve vztahu k „vzájemné vazbě“ dějin a paměti není Jacques Le Goff nijak nadšen z toho, že „prožívaná minulost“ v paměti by měla konkurovat tradičním postupům historiografie. V zásadě upozorňuje na metodologickou nezakotvenost práce s pamětí a také se ohrazuje proti označování paměti za něco v zásadě korektnějšího než je „politicky manipulovatelná“ historická věda. K tomu uvádí: „*Dnešní naivní přístupy jako by téměř ztotožňovaly první pojem s druhým, a dokonce jako by svým způsobem kladly paměť na první místo jako autentičtější, 'pravdivější' než historie, která je údajně umělá a spočívá především v manipulaci paměti.*“ In: Tamtéž, s. 9-10. Otázkou však zůstává, zda právě postupy, kdy historie v zásadě rozhoduje co z paměti přijmout, co využít a co naopak odmítnout nemizí z paměti její autentičnost, která je možná plná chyb, ale také postřehů, které jsou pro ni samotnou vlastní a ničím jiným nepřenositelné.

jednotlivců, dává tedy přednost nehmotnému světu duševních zážitků,³⁷⁵ uvádí k rozdílům mezi dějinami a pamětí Tzvetan Todorov. Dále k odlišnostem historie a paměti Tzvetan Todorov připojuje poznámku k jazykovému charakteru historického pojmenování na straně jedné a popisu vyprávění, které z paměti vychází na straně druhé. „*Historie...dává přednost subjektu: je celá blázen do vlastních jmen..., dat a míst, která umožňují přesně lokalizovat, do čísel. (...) Paměť není naopak vůbec důvěryhodná, pokud jde o subjekty: svědkové zapomínají jména osob a míst, pletou si dny, nevědí nic o počtech, protože mají k dispozici jen svou konkrétní zkušenost. Lze říci, že veškerá jejich pozornost se soustřeďuje na predikát: kvalifikují událost a reprodukují stopu, kterou v nich zanechala.*“³⁷⁶

Ani odlišnost „*jazykového odkazování*“³⁷⁷ která panuje mezi historií a pamětí, by tedy neměla být argumentem, pomocí kterého bychom měli paměť izolovat od poznání minulosti. Vyprávění pamětníka dané události nám sice nenabídne totožný obraz minulosti jako například konkrétní písemný pramen, který je uložen v archivu, ale pro změnu nám slovy Tzvetana Todorova „*umožní prožít znovu onu akci a znovu pocítit to, oč v ní šlo, lépe než to umožňují data, jména a čísla.*“³⁷⁸ Paměť tak může být v duchu charakteristiky Dušana Třeštíka vnímána nejen jako jisté „*alternativní dějiny*“, ale především je dokladem našeho „*autentického vztahu k minulosti.*“³⁷⁹ Žijeme (také) s minulostí, časový rozměr naší existence je plný a tím vlastně i smysluplný.

Je samozřejmé, že lidský život je plný „*duševních zkušeností*“, zážitků a prožitků, které pro běžnou reflexi historiografie jsou jen velmi obtížně přístupné. Byla by však obrovská škoda chtít tyto jevy z lidské minulosti vytěsnit. Jak k této otázce výstižně poznamenává jeden z mediálně nejznámějších českých přeživších spisovatel Arnošt Lustig: „*I osobní historie je historie. Jako je jízva důkazem rány. Prošlý kalendář svědectvím o době. Vyschlá studna připomínkou vody.*“³⁸⁰ Není zde podstatné, že Lustig používá pro paměť pojem „*osobní historie*“. Zásadní je spisovatelův apel na to, aby tento „*typ dějinné zkušenosti*“ nezůstal opomenut, protože slovy Tzvetana Todorova „*tyto zážitky neexistují o nic méně než hmotná fakta.*“³⁸¹ Pro historii, která se pečlivě stará o ověření svých důkazů a tvrzení, je mnohdy snazší takovéto fenomény ignorovat, než se je snažit uchopit. „*Paměť se*

³⁷⁵ T. TODOROV, *Paměť před historií*, s. 35.

³⁷⁶ Tamtéž, s. 36.

³⁷⁷ Tamtéž, s. 36.

³⁷⁸ Tamtéž, s. 37.

³⁷⁹ Třeštík, D.: *O dějinách a paměti*.

³⁸⁰ A. LUSTIG, *Paměť*, in: Eseje: vybrané texty [1965-2008], Praha 2009, s. 58.

³⁸¹ T. TODOROV, *Paměť před historií*, s. 35.

(však) nestará o ověření, a proto nemá takové zábrany; nebývalým způsobem nám tedy osvětluje podstatné stránky zkušenosti.“³⁸²

Nejenom mezi přeživšími šoa, ale také v historické obci má (spolu s Janem Assmannem), stále více odborníků pocit, že by stoupající zájem o paměť mělo dějepisceví brát vážně. Jistě nejde jen o častější využívání nových (respektive alternativních) metod poznání. Takto může být chápána například aplikace orálně historického výzkumu v badatelské práci, kdy nám právě oral history umožňuje obsahy paměti vůbec poznat³⁸³). Důležitou problematikou, ke které paměť historii přivádí, je však rovněž promyšlení role dějepisceví, kterou zastává v historické kultuře dané společnosti. Z této otázky pochopitelně (pod vlivem vyrovnávání se s pamětí) rovněž vyplývá také otázka po vztahu historiografie k didaktice dějepisu. „Žádná jiná věda totiž není tolik odkázána na laiky (a na formy udržování paměti a její konfrontování s věděním) jako dějepisceví; je však na laiky zároveň vázána i v tom, že právě laici pro pozdější bádání generují o své době prameny (...), a konec konců je na ně vázána i v tom, že laici jsou nakonec důležitými konzumenty výsledků,“³⁸⁴ upozorňuje sociolog a historik Miloš Havelka.

Jen málokdo již snad pochybuje o tom, že se spolu s pamětí objevují v poznání minulosti skutečně „nové souvislosti“, které mají podstatný vliv na formování historického vědomí široké veřejnosti. Odborné prostředí by tedy nemělo rozhodně zůstat stranou těchto vlivů. Pokud má historická věda ambice být důležitým pilířem (centrálním místem) neustále se vyvíjející historické kultury³⁸⁵ a nechce se uzavřít v postavení „kolektivní paměti historiků – profesionálů“³⁸⁶, pak by měl být „dialog“ s pamětí (a ostatními faktory, které nám pomáhají

---

³⁸² Tamtéž, s. 35-36.

³⁸³ Jako další metody se vedle orální historie nabízí například práce s „literaturou svědectví – memoárovou literaturou“, v úvahu přichází i větší využití (historicky starších, ale stále mnohdy opomíjených přístupů) vciťující se historie nebo se také nabízejí pohledy alternativní historie, která si leckdy až pohrává s možnostmi dějinného vývoje modelováním „možného“ (i když v minulosti neuskutečněného) scénáře historického vývoje. Skutečnost, že se tímto historiografií mnohem více dotkne pohledů ostatních společenských věd či psychologie je více než jasná. Podrobněji k tomuto například: Ewa DOMAŃSKA, *Historie niekonwencjonalne*, Poznań 2006, s. 78.

³⁸⁴ M. HAVELKA, *Ideje, dějiny, společnost: studie k historické sociologii vědění*, s. 139.

³⁸⁵ Historickou kulturu zde chápeme jako součást kultury obecné. V zásadě se jedná o celek historického myšlení (historického poznání, historického vědomí a historického povědomí) v jehož centrálním místě se nachází historická věda. Tou však pochopitelně historická kultura „nekončí“, protože prostor historické kultury dále „vyplňují“ média, školní vzdělávání, literatura, žurnalistika, politika, paměť atd. Dlouhodobě se této otázce v českém prostředí věnuje historik Zdeněk Beneš. V knize „Historický text a historická kultura“ uvádí k vysvětlení struktury historické kultury na straně 157 názorný graf. Více: Zdeněk BENEŠ, *Historický text a historická kultura*, Praha 1995. Z novějších textů k této otázce připomeňme například: Z. BENEŠ, *Mezi dějinami, dějepiscevím a pamětí*, in: J. Šubr (ed.), *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*, Kolín 2010, s. 11-20.

³⁸⁶ Zdeněk Vašíček a Françoise Mayer předkládají čtenáři v knize „Minulost a současnost, paměť a dějiny“ k dispozici možná až lehce provokativní názor, o kterém jistě však stojí popřemýšlet. Po té co „klasicky“ dělí

porozumět minulosti³⁸⁷) pro historiky stále běžnější skutečností. V souvislosti s úvahou nad úlohou svědectví přeživších šoa a také ve snaze usvědčit popírače nacistických zločinů ze lži, která má zbavit pamětníky genocidy jejich pravdy prožitého, filozof Jean François Lyotard k potřebě dalších (a nejen čistě kognitivních) rovin v historickém myšlení uvedl: „*Přísluší tedy historikovi, aby bral v počet nejenom škodu nýbrž i křivdu? Nikoli realitu, nýbrž onu meta-realitu, jíž je zničení reality? Nikoli svědectví, ale to, co zbývá ze svědectví, když je zničeno (dilematem), totiž pocit? Pak je ale třeba, aby historik skoncoval s monopolem příznávaným kognitivnímu režimu vět týkajících se historie a aby se odvážil propůjčit sluch tomu, co není prezentované v pravidlech poznávání.*“³⁸⁸ O související skutečnosti, že by se měla paměť rovněž stát také nedílnou součástí didaktických materiálů a vzdělávání obecně, bude pojednáno ještě později.

1.3.2. Paměť jako nástroj i předmět nekonvenčního dějepisectví

Prakticky totožnou otázku po proměně způsobu fungování historické vědy jako si položil Jann Assmann či Tzvetan Todorov, si klade rovněž polská historička Ewa Domańska. Věnujme alespoň krátký úsek této práce právě jejímu pojetí vztahu historie a paměti. Také Ewa Domańska se v souvislosti s nárůstem zájmu o paměť táže, jak by měla historiografie pod vlivem paměti (a nejen jí) pracovat. Dospívá prakticky k principiálnímu odlišení konvenční neboli akademické historiografie („*historia konwencjonalna*“) od historie nekonvenční („*historia niekonwencjonalna*“).³⁸⁹

---

paměť na individuální a kolektivní, upozorňují, že vlastně „*dějiny jsou jakousi kolektivní pamětí historiků.*“
In: Z. VAŠÍČEK – F. MAYER, *Minulost a současnost, paměť a dějiny*, s. 162.

³⁸⁷ Vedle paměti respektive spolu s ní jsou takovými to interdisciplinárními fenomény například také emoce, empatie, estetické hodnoty, etické hodnoty apod. Podrobněji k tomuto například: E. DOMAŇSKA, *Historie niekonwencjonalne*, s. 78.

³⁸⁸ Jean François LYOTARD, *Rozepře*. Praha 1998, s. 108.

³⁸⁹ E. DOMAŇSKA, *Historie niekonwencjonalne*. Jak také k této otázce například upozorňuje v úvaze „*Dějiny běží o život*“ Milan Kreuzzieger, když charakterizuje vývoj dějepisectví v posledních desetiletích jako jisté rozdělení historiografie na „starou“ a „novou“. Milan Kreuzzieger k tomu doplňuje: „*Tradiční historiografie je založena na postulátu dvojité transparence: 1. Historický text je považován za transparentní vzhledem k historické realitě, s níž je spojen a jež text 'zjevuje', objevuje poprvé. Skrze text můžeme jakoby nahlédnout do minulosti. 2. Historický text je transparentní vzhledem k historikově soudu o určitém úseku minulosti. Jinak řečeno, vzhledem k historiografické intenci, s níž píše text. (...) Pro novou historiografii je text centrální, ale není již 'kukátkem' do minulosti či výsledkem autorské intence. Protože už není transparentní, vyvolává konflikty, váhání, dvojnárodnosti, ambivalence – ukazuje svou problematičnost, nejasnost. Jako v psychoanalýze odmítáme přijmout primární vysvětlení a hledáme, co je za ním skryto, nevysloveno.*“ In: M. KREUZZIEGER, *Dějiny běží o život*, in: K. Bláhová – O. Sládek (ed.), *O psaní dějin*, Praha 2007, s. 127, 129. Ačkoli si Milan Kreuzzieger (s poukazem na odkaz členění historiografie u Franka Ankersmithe) všimá především role textu, kterou při zobrazení historické reality sehrává. I z této pasáže je patrné, že „stará“ historiografie spojuje konstrukci svého vyprávění s přesvědčením o objektivitě pramenů, na základě kterých bude možné vypovědět „jak to doopravdy bylo“. Oproti tomu „nová“ historiografie zachází s textem jako autorským konstruktem, který pochopitelně musí

Z příčiny dlouhodobého opomíjení některých (zdánlivě nepodstatných, okrajových, či jen „těžko“ badatelsky uchopitelných) témat konvenční historiografií zůstal k dispozici prostor, který je podle Domaňské „nejednou“ nekonvenční historiografií bohatou měrou k dispozici.³⁹⁰ Ukazuje se však, že prostor, který má nekonvenční historiografii a její bádání k dispozici, není nijak nepodstatný. Nelze ho dále obcházet a ani nelze z mnoha důvodů zavírat oči před skutečností, že sledovaná témata vůbec existují. Klíčovou kategorií v celé nově vymezené humanitní vědě (včetně nekonvenční historiografie) je podle Domaňské pojem autentičnost („szczerość“). Ta je chápána jako hodnota (kategorie) či dokonce postoj, který respektuje a bere za „normální“ při poznávání minulého například subjektivitu, vcítění, emoce, formulovanou životní zkušenost i paměť.³⁹¹

Zatímco konvenční (akademickém) dějepisectví tradičně formuluje své vědecké závěry na základě „objektivních“ písemných pramenů a ve své prezentované formě se snaží působit maximálně realisticky, je naproti tomu nekonvenční historiografie výrazně subjektivní.³⁹² Otázkou však rovněž je, zda ony „objektivní“ písemné prameny skutečně vždy vypovídají o historické realitě samotné, nebo ve skutečnosti předkládají jen model této reality. Na to ostatně upozorňuje již Michel Foucault, když v knize „Archeologie vědění“ uvádí: „...*historie ve své tradiční formě 'memorovala' monumenty minulosti, transformovala je v dokumenty a nechávala promluvit stopy, které samy o sobě jsou často neverbální či říkají mlčky něco jiného, než o čem mluví...*“³⁹³ Když už jsou na tomto místě využívána stanoviska postmoderní filozofie, je vhodné nevynechat snad ještě základnější tezi, která vyjadřuje pochybnost o tom, zda je vůbec v možnostech historie jako vědy dosáhnout nějaké objektivity. „*Posvátnou krávou historie byl postulát 'objektivity'. Postmoderní mluvčí ho ostře kritizovali. Jestliže chápeme historické světy jako možné rekonstrukce minulosti, pak se*

---

respektovat pravidla historické práce, ale na straně druhé je jistým druhem literárního výtvaru, který je různě interpretovatelný, vyvolává odlišné otázky a samozřejmě si v sobě přináší nezanedbatelnou „dávku subjektivitu.“³⁹⁰ „...*można więc powiedzieć, że historia niekonwencjonalna przechowuje to, co z historii akademickiej zostało wyparte, bo uznane zostało za nienaukowe i nieodpowiadające uznawanym w akademii standardom uprawiania i prezentowania wyników badań.*“³⁹⁰ In: E. DOMAŃSKA, *Historie niekonwencjonalne*, s. 60.

³⁹¹ „*W nowej humanistyce, w tonie której powstaje wiele prac nurtu historii niekonwencjonalnej, szczerość pojmowana jako wartość, kategoria filozoficzna czy zasada z odrodzeniem zainteresowania uczuciami i emocjami, empatią, subiektywnością, doświadczeniem i pamięcią.*“³⁹¹ In: Tamtéž, s. 64.

³⁹² Konkrétně Ewa Domaňská k „odlišení“ epistemologie nekonvenční historiografie dodává: „*Emocje, empatia i szczerość stają się ważnymi kategoriami analizy oraz zasadniczymi elementami nowej epistemologii, której inne składniki stanowią: interdyscyplinarność, badania prowadzone w kategoriach 'rasy, klasy, płci kulturowej', wprowadzanie nowych kategorii badawczych, takich jak: diaspora, hybrydyczność, pogranicze, mimikra; strategiczny esencjalizm, duża rola historii oralnej oraz historii kultury popularnej, szukanie alternatywnych sposobów przedstawiania efektów badań (odejście od odpersonalizowanej, obiektywnej narracji oraz stylu charakterystycznego dla XIX-wiecznej powieści realistycznej); wskazanie na zasadniczą rolę podmiotu-autora, stającego się głosem wypowiadających się w imieniu społeczności, której jest członkiem; pisanie o przeszłości, którego celem jest jej odnalezienie i przywrócenie.*“ In: Tamtéž, 76-77.

³⁹³ Michel FOUCAULT, *Archeologie vědění*, Praha 2002, s. 15.

otázka objektivit jeví v jiném světle. Každý historický svět je subjektivní konstrukt, protože jeho autor je osoba s individuálním přesvědčením, s určitým rozsahem znalostí, s určitou ideologickou pozicí a myslící v určitém teoretickém rámci a v určité dějinné situaci,³⁹⁴ konstatuje Lubomír Doležel. Pochopitelně jistá kontrola těchto „subjektivních konstruktů“ (historických světů) existuje a není rozhodně věcí libovůle.³⁹⁵ Podstatné však podle Doležela zůstává, že nelze jednostranně historii označovat jako objektivní. Například oproti „subjektivní“ paměti.

Uvedme také, že se nekonvenční dějepisectví navenek prezentuje značně rozvolněnými způsoby narace, nebojí se experimentovat s vyprávěcími styly, nezdráhá se opouštět klasické formy historického výkladu a používat metaforická vyjádření, ale také se oproti konvenčnímu přístupu opírá o jiné zdroje než jsou jen psané texty. Stranou zájmu tak nezůstávají komiksy, fotografie, filmy, pomníky, památníky, webové stránky a samozřejmě také již mnohokrát zmiňovaná ústní vyprávění. Zkrátka se otevírá obrovský prostor pro uplatnění paměti (vzpomínky).

Možná se sice nekonvenční historiografii nedaří vždy plně uspokojit touhu po (tradičně pojatém) vědeckém poznání pravdy, na stranu druhou se díky jejímu zaměření objevují v popisu minulosti navíc kategorie ontologické, estetické či etické.³⁹⁶ Podobně jako tyto kategorie běžně užíváme v našem každodenním životě, chce stejně tak nekonvenční dějepisectví, aby zaznívaly v zobrazení minulosti. Historický pramen (dokument) v nekonvenčním dějepisectví vede k etickým, estetickým či ontologickým soudům. Pozornost je tak v nekonvenční historiografii přenesena od tradičního popisu více k hodnocení. Nebo také slovy filozofa Michela Foucaulta tím, že se změnil postoj k dokumentu (pramenu), již není „primárním cílem dokument interpretovat, určit, zda říká pravdu a jaká je jeho vlastní vyjadřovací hodnota, nýbrž pracovat na něm zevnitř a rozvíjet jej... (...) Dokument již tedy pro historii není netečným materiálem...“³⁹⁷

Nebrat tyto výše zmíněné faktory na zřetel, by se mnohdy rovnalo lhostejnému vyhazování „informací“ do prostoru zapomnění. Hlavní problém spočívá v tom, že nemáme kvůli povaze pramene žádnou jistotu, zda ho ještě podruhé budeme moci ještě použít. Taková

---

³⁹⁴ L. DOLEŽEL, *Fikce a historie v období postmoderny*, s. 41.

³⁹⁵ Ke kontrole historických konstruktů Lubomír Doležel dále doplňuje: „Ocenění jejich adekvátnosti není záležitostí subjektivního mínění nebo parochiálního předsudku; je to výsledek supraindividuální poznávací činnosti.“ Historik se tedy nemůže zpronevěřit (profesionálně zvládnuté) metodické práci s prameny.

In: Tamtéž, s. 42.

³⁹⁶ „Epistemologiczny imperializm dyskursu naukowego blokował i ‘chronił’ rozumienie źródła przed możliwymi ontologicznymi, estetycznymi i etycznymi rozważaniami.“³⁹⁶ In: E. DOMAŃSKA, *Historie niekonwencjonalne*, s. 170.

³⁹⁷ M. FOUCAULT, *Archeologie vědění*, s. 14-15.

šance se obzvláště v případě paměti opakovat nemusí. Výstižně tuto otázkou vyjádřil již v této podkapitole citovaný spisovatel Arnošt Lustig, když napsal: „*Historie se opírá buď o pravdu, o nic jiného než pravdu, nebo to není historie. Čas je matkou pravdy, ale chvílemi i matkou lži. Pravda je unavena. Časem se začne podobat staré ženě. Mám strach, že i pravda může umřít.*“³⁹⁸

Již bylo v této práci v souvislosti s nárůstem zájmu o paměť zdůrazňováno, že paměť prostřednictvím orální historie nechává do dějin aktivně „vstoupit“ i dlouho opomíjené či přímo umlčované skupiny společnosti. Nemusíme asi příliš zdůrazňovat, že tento moment je pochopitelně důležitým pilířem (možná vůbec hlavním) celé nekonvenční historiografie, která může být z tohoto důvodu po právu vnímána téměř jako revoltující a silně sociálně zaměřený postoj. Je to tak i celkem pochopitelné.

Studovat a psát o skupinách, kterým byla (leckdy stále jsou) upírána jejich práva, je pro mnohé smysluplné jen tehdy, pokud u konstatování žalostného stavu celá věc nekončí. Ideálem je věci napravit. Šíření informací o daném problému se v současném světě vyspělých komunikačních technologií stává jednou z významných možností, jak také přispět k nápravě nepříznivého stavu.

Možná ani nutně nemusíme striktně používat „odlišující“ kategorii nekonvenční historiografie, proto abychom paměť začali využívat jako cenný zdroj informací o minulosti. Podstatné však je, aby se živý a přirozený vztah k dějinám stal běžnou a využívanou součástí naší historické kultury.

---

³⁹⁸ A. LUSTIG, *Paměť*, s. 81.

2. KAPITOLA: K charakteru vzpomínek přeživších v memoárové literatuře šoa

*„Dějepisectví vidí pokaždé jen
jednotlivé aspekty, vidí samé
stromy, nikoliv les...“
(Jean Améry)*

2.1. Nárůst zájmu o paměť přeživších mezi širokou veřejností

Jak již bylo konstatováno v úvodu práce, je zde představovaný úhel pohledu primárně zaměřen na postižení způsobu vzniku, uchování a předávání kolektivní paměti přeživších šoa. Je celkem pochopitelné, že po politických změnách, ke kterým došlo v naší zemi v listopadu 1989,³⁹⁹ se pozornost odborné i široké veřejnosti obrátila k zamlčovaným či tabuizovaným historickým tématům, mezi které rovněž tato otázka dlouhou dobu patřila.

Obnova demokracie po roce 1989 byla v Československu rovněž vhodnou podmínkou pro rozvoj svobodného a systematického studia paměti přeživších. A to nejen pro samotnou historiografii, která se otázkou dějin šoa zabývá primárně, ale například také pro literární vědu, sociologii, psychologii, etnologii či religionistiku. Stranou zájmu o téma šoa nezůstalo prostředí masmédií, a samozřejmě také ani prostředí výchovně-vzdělávací.⁴⁰⁰

Do určité míry se dá hovořit až o jisté „módní vlně šoa.“ Ta zasáhla současné sdělovací prostředky a na knižním trhu narostl zájem o židovskou tragédii až do pozoruhodných rozměrů.⁴⁰¹ V USA a v západní Evropě si touto „konjunkturou historického zájmu“ o paměť šoa začaly procházet od 60.let minulého století. Do této doby podle Pavla Barši *„neměla genocida Židů v evropském a západním vzpomínání na druhou světovou válku*

³⁹⁹ K souvislostem politických změn a vlastního autorského textu v „úvodu“ knihy *„Treblinka, slovo jak z dětské říkanky“* Richard Glazar uvádí: *„A myslím i na ty mladé a na všechny, kteří na přelomu roku 1989-1990 provedli v Československu onu sametovou revoluci. Bez ní by asi můj rukopis zůstal nadále ležet v zásuvce a pak skončil v nějakém archivu.“* In: Richard GLAZAR, *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*, Praha 2007, s. 6.

⁴⁰⁰ V ČSFR, později na území České republiky a Slovenské republiky se dá hovořit o jisté „vlně“ zájmu o paměť přeživších až po listopadu 1989. Literární historik prof. Jiří Holý v knize *„Šoa v české literatuře a v kulturní paměti“* připomíná některé z významnějších projektů, které se na sběr, zpracování a publikování (zpřístupnění odborné i široké veřejnosti) vzpomínek přeživších zaměřily. In: J. HOLÝ, *Židé a šoa v české a slovenské literatuře po druhé světové válce*, in: J. Holý – P. Málek – M. Špirit – F. Tomáš, *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*, Praha 2011, s. 45-46.

⁴⁰¹ Je však otázkou, zda tento masivní komerční zájem o holocaust, který si mnohdy úmyslně vybírá z celé události jen „dobře prodejná“ témata není někdy spíše celé věci na škodu. Německý spisovatel Martin Walser v známém (a rovněž polemiku budícím) projevu ve frankfurtské Paulskirche v říjnu 1998 upozornil na to, že v důsledku jisté *„rétorické rutiny“* dochází k tomu, že se šoa se stává *„instrumentem politických zájmů a denunciací.“* In: Tamtéž, s. 44-45.

samostatné místo. Byla podřazena pod obecnou kategorii nacistických zločinů...⁴⁰² Židé, kteří prošli hrůzami genocidy (kterou naprostá většina z nich nepřežila), tak ještě téměř 20 let po válce byli v lepším případě vnímáni jako součást obětí nacismu. Jednalo se zkrátka o „jeden z mnoha nacistických zločinů.“⁴⁰³ V případě horším se na jejich smrt a útrapy zapomínalo takřka úplně. „V poválečné Evropě, Severní Americe i Izraeli byli uctívání především vojáci či hrdinové odboje.“⁴⁰⁴ Mezi významné příčiny, které vedly k nárůstu pozornosti těmto historickým událostem, tak bezesporu patřilo konání řady procesů s nacistickými zločinci, zejména jeruzalémský proces s Adolfem Eichmannem.⁴⁰⁵

Pro širokou veřejnost se tak tematika nacistického pronásledování židů začala pozvolna proměňovat v „obecně známý symbol zla a lidského utrpení.“⁴⁰⁶ Literární historik Jiří Holý v knize „Šoa v české literatuře a v kulturní paměti“ uvádí jako příklad průniku historické paměti šoa do prostředí masové komunikace a zábavy obrovský úspěch seriálu „Holocaust.“ Ten výraznou měrou skutečně pomohl zpopularizovat historickou událost.

Seriál byl do televizního vysílání na americké stanici NBC uveden v roce 1978. První díl vidělo při jeho premiérovém uvedení přes 120 milionů diváků. Režisér Marvin J. Chomsky seriál natočil podle stejnojmenné románové předlohy Geralda Greena. Ve čtyřdílné minisérii

---

⁴⁰² P. BARŠA, *Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu*, s. 9.

⁴⁰³ Tamtéž, s. 9.

⁴⁰⁴ Tamtéž, s. 9. Problematika uctívání obětí šoa s sebou přinášela řadu diskusí dokonce i v jeruzalémském památníku Yad Vashem. V prostoru jednoho z venkovních památníků, který nese název „Náměstí Varšavského ghetta“ byla instalována sochařská výzdoba, která měla důstojně uctít oběti šoa v tomto ghettu. Prakticky ihned se rozhořela diskuse nad vhodností umístěných plastik. Celkem neexistovaly spory o to, že jedna z instalovaných „desek“ zobrazuje bojovníky, kteří v ghettu hrdinně povstali a odvážně bojovali proti nenáviděným tyranům. Problém však nastal s plastikou druhou, na které byli znázorněny postavy shrbených starců a stařen, malých dětí a celkově zbědovaných lidských bytostí. Celý tento „průvod“ dává tušit, že směřuje na svou poslední cestu, z které není návratu. Ona „poslušnost“ respektive bezmocnost, s kterou lidé kráčeli na smrt tak mnohé „pobouřila“ a vedla k přesvědčení, že tímto ponižujícím způsobem by osud židů připomínán být neměl. Je však správné, že plastiky zůstaly v prostoru památníku ve své úplnosti. Stejně jako je žádoucí připomínat odvahu, nemůže být zamlčován fakt smutku, ztráty sil a bezmoci, které šoa provázely.

⁴⁰⁵ Hannah ARENDTOVÁ, *Eichmann v Jeruzalémě*, Praha 1995. Hannah Arendtová nabízí (dnes již velmi známé) zhodnocení celého procesu s Eichmannem. Zmiňme z hlediska povahy této práce pasáž, v které hovoří o přeživších šoa a o vztahu izraelské společnosti (na počátku 60. let 20. století) k paměti hrůz 2. světové války. Z úryvku je patrné, že podle Arendtové jistá očekávání proces vůbec nesplnil. „Jestliže při procesu měla být obecněsvětová veřejnost a měla zhlédnout panoramatické drama o židovském utrpení, pak očekávání a účel procesu splněny nebyly. Žurnalisté nevydrželi déle než dva týdny a pak se publikum značně proměnilo. Předpokládalo se, že v něm budou mladí lidé, kteří se na události při procesu rekonstruované nemohli pamatovat, a také Židé z Orientu, kteří nikdy pořádně neslyšeli o tom, co se v Evropě stalo během 2. světové války. (...) V publiku ovšem takřka žádní mladí lidé nesešli. Nebyli tam vlastně ani rodilí Izraelci. Soudní síň zaplnili Židé, kteří přežili, tj. lidé od středního věku výše a zejména přistěhovalci z Evropy... (...), kteří znali nazpaměť vše, co se měli dozvědět, kteří na Eichmannův proces rozhodně nepřišli proto, aby se zde o něčem poučili nebo aby korigovali své dosavadní závěry. Jak přicházel svědek za svědkem a hrůzná líčení se vršila jedno za druhým, seděli tam a poslouchali na veřejnosti příběhy, které by v soukromí velmi těžko snášeli, kdyby museli sedět vypravěči tvář v tvář.“ In: Tamtéž, s. 16.

„Pamięć o holokaucie oczywiście istniała od zającia tego nieszczęścia, ale w związku z procesem Eichmanna w 1961 r. nastąpiło jej ożywienie,“ uvádí v knize „Między przeszłością a przyszłością“ ke způsobu aktivizace paměti šoa polský historik Marcin Kula. In: M. KULA, *Między przeszłością a przyszłością*, s. 132.

⁴⁰⁶ J. HOLÝ, *Židé a šoa v české a slovenské literatuře po druhé světové válce*, s. 44.

se režisérovi podařilo celkem úspěšně „podat“ dramatický příběh pojednávající o osudech židovské rodiny Weissů. „Filmové vyprávění“ začíná v Berlíně v období těsně před Křišťálovou nocí. Postupně nechává seriál diváka „nahlížet“ do filmového obrazu Varšavského ghetta, do válkou poničené východní Evropy, do koncentračního tábora v Buchenwaldu, do terezínského ghetta a „pochopitelně“ také do vyhlazovacího tábora v Osvětimi-Březince.⁴⁰⁷

Situaci, kdy se hromadné sdělovací prostředky i veřejnost začaly o události šoa zajímat, popsal v úvodní části knihy „Utekl jsem z Osvětimi“ rovněž přeživší Rudolf Vrba: „V roce 1960 jsem byl pozván do Anglie, abych se podílel na výzkumu Britské lékařské vědecké rady. (...) V té době byl dopaden Adolf Eichmann. A najednou, ze dne na den, se téměř ve všech nedělních novinách začalo diskutovat o holocaustu. Často se zmiňovala i Osvětim, to slovo téměř zdomácnělo. Jeden z mých nových přátel Alan Perry, novinář z BBC, mě přiměl k tomu, abych se pokusil nabídnout své vzpomínky tehdy významnému deníku Daily Herald, který ještě neměl žádný větší článek na téma Eichmann. (...) Později jsem se doslechl, že během toho březnového týdne roku 1961, kdy vycházelo na pokračování mých pět článků, stoupl náklad Daily Heraldu o čtyřicet procent.“⁴⁰⁸

Doplňme, že po sérii článků, které Rudolfu Vrbovi v Anglii vyšly, byl jejich autor často zván do britské televize a rozhlasu k nejrůznějším besedám. Již v roce 1963 (ve spolupráci s irským novinářem Alanem Besticem) vydal ve Spojeném království svou vzpomínkovou knihu, o které s odstupem čtyřiatřiceti let mimo jiné napsal: „Byla to pravděpodobně první publikace na toto téma v Anglii, která nebyla určena jen odborníkům, Psal jsem ji i pro mého mlékaře. Chtěl jsem mu vzkázat, že nepřišel o nohu nadarmo. Chtěl jsem také poděkovat všem, kteří přispěli ke konci nacismu. A doufal jsem, že by moje kniha mohla pomoci zabránit tomu, aby se ta zlovolná a bestiální síla mohla vrátit.“⁴⁰⁹

Onen „mlékař“, kterého Rudolf Vrba zmiňuje byl totiž zároveň také jedním z čtenářů původních Vrbových článků z deníku Daily Herald. Mlékař (válečný veterán) však po přečtení článků v denním tisku nemohl uvěřit tomu, co přeživší Rudolf Vrba napsal. Dokonce Rudolfa Vrba obvinil z pomlouvačného štvání proti Němcům. Bylo již téměř dvacet let po válce a západní Evropa posilovala svou mírovou spolupráci. Mlékař tedy vůbec nechápal, že někdo může být tak zlomyslný a rozeštvávat „národy“ nepravdami o německých zločinech. Prý nakonec na Rudolfa Vrba i křičel: „A vy mi teď chcete říct, že všichni ti chytrí Židi z celé

---

⁴⁰⁷ Tamtéž, s. 44.

⁴⁰⁸ R. VRBA, *Utekl jsem z Osvětimi*, s. 13-14.

⁴⁰⁹ Tamtéž, s. 17.

*Evropy vzali své děti za ruce a odvedli je náckům do těch hnusných plynových komor, stovky mil daleko? Tomu přece nemůžu věřit!*⁴¹⁰

I proto si Rudolf Vrba „řekl“, že napíše své vzpomínky znovu, a jinak. Nespatřoval problém v tom „co sděloval“, ale nebyl spokojen s tím, že se mu nepodařilo objasnit „*jak se to mohlo stát.*“⁴¹¹

Není tedy jistě náhodou, že konání soudních přelíčení s nacistickými zločinci se stalo jistým impulsem nejen pro širokou veřejnost, ale mnohdy také pro samotné židovské přeživší. Ti se tak mnohdy rozhodli ke svým vzpomínkám vrátit, sepsat je a popřípadě také zveřejnit. Dalším příkladem je rovněž Richard Glazar. Ten se (v souvislosti s přípravou procesu s bývalými dozorci SS z Treblinky v roce 1960) ve své knize zmiňuje o tom, že měl poprvé po šestnácti letech důvod „sáhnout“ po vlastních poznámkách, které si krátce po válce zapsal. Tak si mohl oživit vzpomínky na věznění a útěk z vyhlazovacího tábora. „*Šestnáct let jsem měl své zápisky uloženy v zásuvce. Poprvé jsem je zase otevřel, když se v roce 1960 začal připravovat proces s první skupinou bývalých příslušníků SS-sonderkomanda Treblinka. Od té doby je mám do dneška stále po ruce,*“ napsal v roce 1990 Richard Glazar.⁴¹²

Richard Glazar vystupoval jako jeden ze svědků v düsseldorfském procesu proti svým bývalým věznilům. Ještě před svou emigrací do Švýcarska v roce 1968, připravil pro Československý rozhlas v letech 1964/1965 „dvě vyprávění o Treblince“ a v roce 1967 publikoval část svých vzpomínek v časopise Mezinárodní politika.⁴¹³ Kniha Richarda Glazara „Treblinka, slovo jak z dětské říkanky“ nejprve vyšla v německém jazyce v roce 1992. České vydání následovalo o dva roky později.

2.2. Kolektivní paměť šoa a memoárová literatura

Většina z vydávaných memoárových publikací (či vznikajících filmových zpracování) nám logicky přináší velké množství cenných „obsahů“ kolektivní paměti přeživších šoa. „*V tomto kontextu je vcelku nedůležité, zda memoáry vznikly na základě deníkových záznamů či jiných typů pramenného materiálu, či zda byly psány opravdu 'z paměti'.*“⁴¹⁴ Možná již bereme za úplně samozřejmé, že tyto „informační zdroje“ přinášejí zajímavá „fakta“, ale jen málokdy si s pomocí těchto zdrojů můžeme odpovědět na otázky, která by nám mohly

---

⁴¹⁰ Tamtéž, s. 15.

⁴¹¹ Tamtéž, s. 15.

⁴¹² R. GLAZAR, *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*, s. 374.

⁴¹³ Tamtéž, s. 374.

⁴¹⁴ H. NOVOTNÁ, *Konstrukce individuální a kolektivní paměti na příkladu židovské menšiny v českých zemích po druhé světové válce*, in: M. Vrzgulová – P. Salner (eds.), *Reflexie holokaustu*, Bratislava 2010, s. 69.

poodhalit způsob, jakým svědectví přeživších vznikala. Velká část z předkládaných svědectvích totiž na tento typ dotazu nijak neodpovídá, i když je jasné, že před započítím jakéhokoli vzpomínání je vztah k vlastní paměti vždy nějakým způsobem řešen.

Nemuseli se svědci (zároveň možní budoucí autoři vzpomínkového textu) před vlastním psaním vyrovnávat s problémem zapomínání,⁴¹⁵ motivací⁴¹⁶ či ochotou promluvit? Nesehrál svou roli také fyzický i duševní stav svědků, který často nedovoloval s přípravou textu vůbec začít? Nepřipouštěli si před psaním či během psaní textu možnost zásahu autocenzury? Neměl nějaký vliv také fakt, že autoři mohli být nebo také skutečně v minulosti byli konfrontováni s neochotou podobný druh literatury vůbec vydat?⁴¹⁷ Nemohli se do jisté míry přeživší obávat konfrontace s „přesnými“ údaji historiků? Na řadu výše uvedených otázek nám memoáry (autobiografie) již nikdy odpověď nedají. Neznamená to však, že tyto skutečnosti neexistovaly. Jen nebylo obvyklé je do knih uvádět. Pro poznání paměti přeživších jsou však uvedené otázky více než inspirativní.

Oběti nacistických zločinů volili způsob, kterým se rozhodli prožitek předat, mnohdy přemýšleli nad rolí vlastní subjektivity v předkládaném textu a ptali se sami sebe, zda jsou vůbec „povolání“ k takovému svědectví. Rozhodli se text sepsat, a tím de facto souhlasili s šířením svých vzpomínek během života i po něm.

Nebo na straně druhé přeživší nikdy s vyprávěním, s konstrukcí zapsaného příběhu nezačali a jejich paměť zůstala navždy společnosti skryta. Logicky pak zmizela v čase spolu s nimi. Jak také k otázce „trvanlivosti“ generační paměti poznamenává egyptolog Jan Assmann: „*Tato paměť se historicky rozvíjí u určité skupiny, vzniká v čase a s časem taky zaniká, anebo přesněji zaniká se svými nositeli. (...) Zdá se, že kritický práh tu tvoří polovina mezní hodnoty osmdesáti let, tj. 40 roků.*“⁴¹⁸

---

⁴¹⁵ K otázce zapomínání prožitého či naopak uchování minulého se vyjadřuje například Ráchel Bernheimová – Friedmannová: „...na některé události z Osvětími si vzpomínám, jako by se staly včera, zatímco jiné mi úplně vypadly z hlavy, což mi připadá zvláštní.“ In: Ráchel BERNHEIMOVÁ-FRIEDMANNOVÁ, *Jak jsem přežila*. Praha 2002, s. 81.

⁴¹⁶ Motivaci mohli paradoxně brát některým přeživším i druzí přeživší. Ne vždy byli bráni „ukrývající se“ židé jako „skutečné“ oběti šoa. Dnes již o jejich utrpení, stresu ani zážitcích takřka nikdo nepochybuje, ale ne vždy tomu bylo tak: „Ti, kteří poznali utrpení z první ruky a přežili, podceňovali prožitky nás ukrývajících se a mimoděk nám záviděli, že jsme se vyhnuli bídným a zvířecím koncentrákům.“ In: Bedřich RÓNA, *Osudy z temných časů*, Praha 2003, s. 121.

⁴¹⁷ Jako příklad této otázky uvádím knihu Kateřiny Pošové, jejíž kniha „Jsem, protože musím...“ byla vydána v roce 2003 a vznikala jako „kombinace“ vyprávění respektive přepisu audionahrávky, který pořizovala novinářka Pavla Frýdová a původního deníku, který si autorka vedla jako dospívající děvče v táboře Glöwen od prosince 1944 do osvobození v květnu 1945. Deník byl původně psán v maďarštině a do českého jazyka byl přeložen již v roce 1960, kdy „putoval“ do literární soutěže k 15. výročí osvobození Československa. Deník nebyl Svazem protifašistických bojovníků jakožto vyhlašovatelem soutěže nijak přijat respektive ze strany Svazu protifašistických bojovníků nepřišla vůbec žádná reakce. Více o vzniku knihy: Kateřina POŠOVÁ, *Jsem, protože musím...*, Praha 2003.

⁴¹⁸ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 48-49.

V této části doktorské práce se tedy zejména jedná o snahu popsat a interpretovat taková „místa“ vzpomínkových textů, která napomáhají čtenářům pochopit kolektivní i individuální rysy autobiografického vyprávění, struktury vzpomínání i procesu zapomínání. Tematické vymezení kapitoly rovněž nechce opomenout tázání po ochotě i motivaci přeživších své svědectví poskytnout. Přesněji řečeno text sepsat. Podstatné se také ukazují být (pro námi sledované hledisko) „paměťové stopy“, které ulpěly ve vzpomínkách jako dominantní a určovaly charakter celého svědectví. Těm se především věnuje část práce, která je zaměřena na analýzu audiovizuálního svědectví.

Neméně důležité je rovněž poznání skutečností, jež umožnily přeživším se s obsahy své paměti postupně vyrovnávat, a také seznámení se s významy, které svým vzpomínkám pamětníci přikládali a přikládají. S tím pochopitelně souvisí i zajímavá skutečnost, do jaké míry se paměť přeživších stala pamětí rodinnou či celospolečenskou. Tedy nejen co nám kolektivní paměť přeživších sděluje, ale také jak a proč nám to sděluje.

Nejprve budou sledovány výše popsané rysy ve vybrané memoárové (autobiografické) literatuře, v dalších částech práce následně i u audiovizuálních svědectví, která se rozhodli přeživší poskytnout (pro USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education) a které jsou od počátku roku 2010 odborné i široké veřejnosti v naší zemi k „dispozici“ v Centru vizuální historie Malach v Praze.

Již bylo konstatováno, že v běžně přístupné vzpomínkové literatuře jsou části textů, v kterých samotní autoři reflektují vznik vlastních memoárů (autobiografií), zastoupeny jen velmi nepatrně. Většinou své čtenáře autoři (svědci událostí) nenechají příliš nahlédnout do „zákulisí“ své práce. Nebývá příliš časté, aby poodhalili něco z příprav textu, ze samotného vzpomínání nebo ze vztahu ke své paměti či k dějinám. Je však patrné, že u tohoto druhu literatury je postava autora neodmyslitelně vnímána a hodnocena vždy v souvislosti s jeho literární výpovědí.⁴¹⁹ Pro čtenáře jsou tedy tyto roviny textu nesmírně cenné. V případě „vzpomínkových textů“ přeživších se nejedná o čistou fikci, ale o literárně zpracované vyrovnání se s „individuální historií“, v kterém mají rysy autorovy paměti své důležité místo.⁴²⁰

Přesto lze v některých knižně publikovaných vzpomínkách tyto momenty odhalit. Někdy tvoří jen nepatrné „vsuvky“ v textu, které mnohý čtenář může vnímat jako nepatřičné

---

⁴¹⁹ Ke „vztahu autor – dílo – čtenář“ literární teoretik a kritik Antoine Compagnon z „obecného“ hlediska poznamenává: „*Aj tí nejzarytejší odporcovia autora teda v každom literárnom texte pripúšťajú určitý predpoklad intencionality (minimálne ako koherenci diela či len textu), čo znamená, že ho nevnímajú tak, akoby vznikol náhodou...*“ In: Antoine COMPAGNON, *Démon teórie*, Bratislava 2006, s. 84.

⁴²⁰ Více k této otázce například: Jiří HOLÝ – Petr MÁLEK - Michael ŠPIRIT – Filip TOMÁŠ, *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*, Praha 2011.

„odbočení“ od jinak napínavého příběhu, jindy se nacházejí v předmluvách či doslovecích, aby snad „nerušili“ v hlavním textu nebo podtrhli svým etickým apelem to, co by rád svědek čtenáři ještě jednou a vlastně tak trochu jinak zdůraznil.

Jen zcela výjimečně se reflexe individuální a kolektivní paměti, zamyšlení nad procesem vlastního vzpomínání, tázání se po motivaci vydat svědectví, podhalení výběru formy vznikajícího popisu prožitku apod. objevují ve zvýšené koncentraci. Když už však jsou tyto „pasáže“ v textu přítomné, jedná se téměř vždy o „cenná svědectví o vzniku svědectví.“

S nimi naše znalost problému přestává být neúplná, a máme tak možnost si z autobiografie „odnést“ další z jejích kvalit. Můžeme se tím více přiblížit k tomu, aby autobiografie jako druh literárního žánru byla slovy Gabriely Ricciardi skutečně „ideálním prostředkem k vyjádření sociální změny.“⁴²¹

„Běžné“ čtení či školní výukou zprostředkované studium vzpomínkové literatury však čtenáře či studenty neseznamuje toliko se zajímavým druhem textu, který může zásadním způsobem přispět k formování historického vědomí. Rovněž (aniž bychom si to leckdy uvědomovali) se v podobě existující knihy můžeme setkat s konkrétním „místem paměti.“ Slovy francouzského historika Pierra Nory „*tím, co konstituuje místa paměti, je hra paměti a historie, interakce dvou faktorů, která ústí v jejich vzájemné nadměrné podmiňování. Na začátku zde musí být vůle k paměti.*“⁴²² Za určitých okolností tedy i kniha může být „místem paměti.“ Automatický nárok to však není! Knihy nejsou „místem paměti“ pro svůj rozsah, počet stran nebo a priori nárok, který by vyplýval ze společenského postavení autora textu, „ale proto, že prostou hru paměti komplikují hrou zkoumání paměti samotné.“⁴²³ Knihy paměť udržují, stávají se jejím „nosníkem“⁴²⁴ tehdy, když autor svým příspěvkem paměť živí, neničí ji, úmyslně nepotlačuje, ale naopak s pamětí takřka „didakticky“ pracuje. Paměť by neměla zůstat v knize jen jako obtisknutá stopa v sádrovém odlitku, ale pokud chce zůstat skutečně „živým místem paměti“, pak musí kniha oslovovat svým poukazem na minulost, ale také nadčasovými „vazbami“ na myšlení a cítění současné společnosti. Řada „nosníků

---

⁴²¹ G. RICCIARDI, *Psaní autobiografie a sociální změna*, in: Z. Konopásek (ed.), *Otevřená minulost: autobiografická sociologie státního socialismu*, Praha 1999, s.107. Autorka v textu uvádí (na straně 107) tři důležité teze, které mohou být chápány jako základní principy smysluplné autobiografie. Vyjádřeno v bodech se jedná o následující „zásady“: 1) osobní zkušenost je důležitá, 2) existuje totožnost mezi mluveným a psaným Já, 3) skutečně se vytváří upřímný vztah ke čtenáři.

⁴²² P. NORA, *Mezi pamětí a historií: Problematika míst*, s. 24.

⁴²³ Tamtéž, s. 27.

⁴²⁴ K problematice „nosníků paměti“, jejich vzniku, proměny, zániku apod. In: M. KULA, *Nošníci paměti historyczej*.

paměti“ po čase tuto schopnost ztrácí a jednoduše mizí.⁴²⁵ Jiné však podle Marcina Kuly přetrvávají a svou úlohu „místa paměti“ naplňují dále.⁴²⁶

2.2.1. Intelektuál a paměť šoa

První otázku, kterou v této části položíme, bude dotaz po tom, co mohl intelektuál, který se stal pro svůj židovský původ nacistickým vězněm, přinést v případném vzpomínkovém textu „odlišného.“ Pro námi tematizovaný vztah „dějin a paměti“ se nejedná o nijak marginální otázku. Vždyť právě intelektuál byl pravděpodobně navyklý hlouběji a častěji o kategoriích paměti, dějin či duševního života přemýšlet. Díky svým mentálním dispozicím se také intelektuál mohl stát přirozeněji autorem budoucího textu, v kterém by se vyrovnával se zážitky šoa.

Měl nějakou výhodu při pozorování zločinů šoa? Staly se skutečně jeho vzdělání, rozhled a případné zkušenosti s tvorbou autorských textů nějakou hmatatelnou výhodou během následné rekonstrukce vzpomínek na období pronásledování? Zásadní pozornost je tedy věnována „rovinám“ vzpomínkových textů, v kterých se intelektuálové (očítí svědci událostí) rozhodli svým čtenářům tyto ne zcela snadno postižitelné jevy sami objasnit.

Co se může jevit jako výhodou po skončení války, nemuselo být a většinou také nebylo pražádnou „přidanou hodnotou“ v době války. Prakticky vždy bylo právě postavení intelektuála v případě věznění v nacistických represivních zařízeních pro danou osobu velmi nevýhodné, až přímo život ohrožující. Zhoršovalo totiž automaticky šanci vězněného na takové pracovní uplatnění, které by dávalo větší šanci na přežití. Z pohledu nacistů bylo intelektuální vybavení vězně většinou něčím pro chod tábora nepraktickým, ba dokonce ohrožujícím.⁴²⁷

Samotný vězeň nebyl většinou zvyklý a dostatečně připravený na namáhavou manuální práci, která v táborech převažovala: „*Do ruky mi strčili lopatu a okamžitě nastala katastrofa (...) Vypadá to snadně, ale snadné to není...*“⁴²⁸ „*Byla to nedobrá pozice a nejdramatičtější se projevovala v otázce pracovního umístění, které rozhodovalo o životě*

---

⁴²⁵ „*Niekedy potencjalny nošnik pamieci nie zaczyna funkcjonować jako taki, a niekiedy jego aktywna rola wygasa.*“ In: Tamtéž, s. 90.

⁴²⁶ „*Tylko częściej potencjalnych nośników pamięci, jakie pojawiały i pojawiają się w historii, staje się nośnikami aktywnymi.*“ In: Tamtéž, s. 45.

⁴²⁷ Wolfgang SOFSKY, *Řád teroru: koncentrační tábor*, Praha 2006.

⁴²⁸ Primo LEVI, *Potopení a zachránění*, Praha 1993, s. 136.

a smrti,⁴²⁹ napsal o své situaci v knize „Bez viny a bez trestu“ filozof a spisovatel Jean Améry.

Rovněž snaha reflektovat zvěrstva, která byla na lidech páchána, nijak nepovzbudila, a spíše působila ubíjejícím dojmem. Zpravidla nebyval intelektuál dostatečně fyzicky zdatný a také obvykle hůře přivykal disciplíně, která mu v místě věznění byla vnucena. „*Nejen práce, ale i život v baráku přinášel vzdělanému člověku víc útrap. Byl to život hobbesiánský, neustálá válka všech proti všem.*“⁴³⁰ Prostředí, v kterém se tyto zločiny odehrávaly, nebylo ze své podstaty nijak dobrou „pozorovatelnou.“⁴³¹ Větší šanci na přežití měl spíše ten, kdo se rozhlížet nesnažil a choval se pokud možno nenápadně.

„*V Osvětlení... byl člověk ducha izolován*“⁴³², napsal Jean Améry. Duchovní život byl mnohdy „*nedovolený luxus*“⁴³³ a paradoxně „*zásadní duchovní tolerance a metodická skepse intelektuála se staly faktory sebedestrukce.*“⁴³⁴ Vzpřímená postava, pátrající pohled a vůle, si co nejvíce ze zažité reality vrýt do vlastní paměti se neslučovaly se situací nesvobodné a kdykoli na životě ohrožené lidské bytosti a pochopitelný je v konečném důsledku ostatně i fakt, že „*otázku po působení ducha nemůžeme už klást tam, kde je subjekt, ocitající se bezprostředně před smrtí hladem a vyčerpáním, nejen zbaven všeho duchovního, ale v nejvlastnějším slova smyslu všeho lidského.*“⁴³⁵

Jean Améry i Primo Levi zmiňují ve svých knihách i další „obtíž“ s kterou se intelektuál jen obtížně vyrovnával a která rovněž souvisela s úpadkem „duchovního života“ v nacistických vězeních. Jednalo se o úpadek jazyka, o úpadek komunikace, která trpěla spolu s jejími nositeli.⁴³⁶

Z přeživších se otázkou charakteru svědectví intelektuála zabývali především Jean Améry a Primo Levi, a dokonce spolu o této problematice vedli vzájemnou korespondenci.⁴³⁷

---

⁴²⁹ Jean AMÉRY, *Bez viny a bez trestu*, Praha 1999, s. 19.

⁴³⁰ P. LEVI, *Potopení a záchránění*, s. 137.

⁴³¹ K otázce nacistického tábora jako prostředí, v kterém se jen velmi obtížně „dařilo“ pozorovat a tím si i zapamatovat se vyjadřuje v knize „Proč život ubíhá rychleji, když stárneme“ její autor (psycholog a odborník na problematiku autobiografické paměti) Douwe Draaisma: „*V táboře neexistovala žádná možnost zaznamenávat si nebo uchovávat poznámky. Proto bylo potřeba si všechno zapamatovat. (...) Ale podmínky tábora měly na paměť zjevně nepříznivý vliv: to, co šlo předtím automaticky a přirozeně, vyžadovalo nyní vědomé úsilí. Problém byl vlastně ještě hlubší: i vnímat – pozorovat a pozorně se rozhlížet kolem sebe – nebylo za těchto podmínek tak samozřejmé. První podmínkou přežití v táboře bylo: nebýt nápadný. (...) Z tohoto příkazu nebýt za žádnou cenu zpozorován vyplýval druhý příkaz: nedívat se.*“ In: D. DRAAISMA, *Proč život ubíhá rychleji, když stárneme*, s. 132-133.

⁴³² J. AMÉRY, *Bez viny a bez trestu*, s. 23.

⁴³³ Tamtéž, s. 23.

⁴³⁴ Tamtéž, s. 28.

⁴³⁵ Tamtéž, s. 25.

⁴³⁶ K úpadku jazyka a komunikace: Tamtéž, s. 74. Dále také: P. LEVI, *Potopení a záchránění*, s. 93-94.

⁴³⁷ Ke vzájemné korespondenci s J. Amérem P. Levi poznamenává: „*I když jsme se nikdy neviděli, vyměnili jsme si po osvobození několik dopisů poté, co jsme se znovu shledali, nebo lépe řečeno poznali prostřednictvím svých*

Oba spisovatelé patřili mezi asimilované (ateisticky orientované) židy. Oba se sice s projevy antisemitismu setkali již před vypuknutím 2. světové války, ale teprve nacistické věznění jim dalo zakusit pocit příslušníků etnika, které se stalo určené k úplnému vyhubení.

Filozof a spisovatel Jean Améry vymezuje pozici intelektuála ve své knize „Bez viny a bez trestu“⁴³⁸ těmito slovy: „*Prostor jeho asociací je v podstatě humanistický nebo duchovnědný. Má kultivované estetické vědomí. Sklony i schopnosti ho vedou k abstraktním myšlenkovým pochodům.*“⁴³⁹

V žádném případě nelze Améryho definici intelektuála chápat jako vlastní povyšování se nad „zbytek“ společnosti. Naopak se v jeho případě jedná o vymezení, které vede „člověka ducha“ k všelidsky nasměrované „službě“, k naplnění morální povinnosti nemlčet a také k povinnosti využít dlouhodobě zušlechťovanou schopnost reflektovat vlastní prožitky: „*Chtěl jsem si jen vyjasnit zvláštní problém – situaci intelektuála v koncentračním táboře.*“⁴⁴⁰

Jakým způsobem se s otázkou vymezení role intelektuála ve společnosti vypořádal spisovatel Primo Levi? Shoduje se s Amérem na všem podstatném nebo k problematice přistupuje odlišně?

Odpověď na výše položené otázky nabízí Primo Levi ve své knize „Potopení a záchránění“⁴⁴¹ a částečně také v dalším vzpomínkovém (a ve srovnání s předcházejícím také více beletristicky pojatém) textu s názvem „Je-li toto člověk“.⁴⁴² Můžeme klidně konstatovat, že se v případě přístupu obou mužů ke genezi a postavení „intelektuála“ jedná o jistý druh polemiky. Levi se úplně neztotožňuje s vymezením intelektuála, jak jej provedl Jean Améry, a zdá se mu jeho vymezení příliš zbytečně „úzce“ pojaté, když k této problematice poznamenává: „*Navrhuji rozšířit definici na člověka vzdělanějšího, než předpokládá jeho každodenní povolání, jehož kultura je živá (...), který nepocituje lhostejnost nebo nudu před jakýmkoli oborem vědění, i když je, přirozeně, nemůže obsáhnout všechny.*“⁴⁴³

---

knih. *Naše vzpomínky se vcelku shodují.*“ In: Tamtéž, s.133. K otázce zda se oba spisovatelé v Osvětími skutečně potkali se staví různě. S trochou zjednodušení se dá říci, že Primo Levi (na rozdíl od Jeana Améryho) možnost vědomého setkání a komunikace v čase věznění v Osvětími popírá respektive si ničeho takového není vědom.

⁴³⁸ J. AMÉRY, *Bez viny a bez trestu*.

⁴³⁹ Tamtéž, s. 18.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 7.

⁴⁴¹ P. Levi, *Potopení a záchránění*.

⁴⁴² TÝŽ, *Je-li toto člověk*, Praha 1995.

⁴⁴³ P. LEVI, *Potopení a záchránění*, s. 135.

Oba se však shodují na tom, že vzdělaný člověk⁴⁴⁴ na tom byl v případě pobytu v koncentračním táboře mnohonásobně hůře. Byl mnohem více ničen namáhavou fyzickou prací, trápil ho intenzivněji také pocit ponížení a ztráty lidské důstojnosti. Není se co divit, že často se intelektuál ke svému povolání a hodnotám přestával hlásit a vědomě předstíral jiné společenské a pracovní zařazení. „Stát se prostým vězněm“⁴⁴⁵ a uchovat si naději na přežití a tím i na návrat k hodnotám ducha, které za situace věznění častěji jeho nositele ohrožovaly, než by mu pomáhaly, to byl mnohdy hlavní úkol, kterého se ovšem ne každému podařilo dosáhnout.

Primo Levi s Jeanem Amérymu měli dostatek štěstí a útrapy věznění přežili. Navíc oba své svědectví „předali.“ Primo Levi sepsal svou knihu „Je-li toto člověk“ prakticky ihned po té, co se vrátil zpět do Itálie. Potřeba „vyprávět“ prožité byla u něj velmi značná. Jak také sám autor přiznal v rozhovoru s Ferdinandem Camonem: „*Měl jsem dojem, že psaní je pro mě totéž jako natáhnout se na Freudovu pohovku.*“⁴⁴⁶

Oproti tomu Jean Améry nechal své zážitky v sobě dočasně „usnout“, aby teprve pod vlivem frankfurtského procesu s nacistickými zločinci v roce 1964, zaznamenal své vzpomínky a nechal tak vzniknout knize „Bez viny a bez trestu.“ Text se díky časovému odstupu a možnosti delšího promyšlení nevyznačuje takovou mírou naléhavosti, ale vlastně „*představuje jeden z mála pokusů o konfrontaci a integraci historie a paměti a o jejich vzájemné obohacování.*“⁴⁴⁷

Odlišnost „intelektuálně zakotveného“ vzpomínání u Prima Leviho a Jeana Améryho se stala také předmětem zájmu francouzského historika Enza Traversa. Ten ve své knize „Trhlina v dějinách“ napsal, že jejich „společné“ literární svědectví se „*neomezuje na popis toho, co zažili, nýbrž je nerozlučně spjato s reflexí lidského údělu v Osvětimi. V tomto smyslu*

---

⁴⁴⁴ Zároveň však většina z přeživších, kteří si otázku „po tom co jim umožnilo přežít“ kladli, uznávají, že naopak opravdová a hluboko zakořeněná zbožnost nebo také velmi pevné politické přesvědčení (především sionistického a komunistického typu) situaci během věznění pomáhalo snášet lépe. Více k této otázce v kapitole „Vzpomínky pamětníka“.

⁴⁴⁵ Podle Primo Leviho měl v absolutní většině případů výhodu přizpůsobení se životu v zajetí „člověk prostý“. Levi podává k této otázce následující charakteristiku: „...zvyklý neklást si otázky, nebyl vystaven zbytečným mukám věčného 'proč'. Kromě toho často ovládal řemeslo nebo měl manuální schopnosti, které usnadňovaly jeho zařazení do táborového života.“ In: P. LEVI, *Potopení a záchránění*, s. 147. V podobném duchu se k otázce jisté „výhody“ u „obyčejného člověka vyjadřuje i Jean Améry: „*Duchovně necvičený táborový vězeň vzal tyto poměry většinou s jistou vyrovnaností na vědomí.*“ In: J. AMÉRY, *Bez viny a bez trestu*, s. 27.

⁴⁴⁶ Interpretace rozhovoru Ferdinanda Mamona s Primo Levim citována z: Enzo TRAVERSO, *Trhlina v dějinách*, Praha 2006, s.162. Samotný rozhovor prostudován v polském překladu: In: Ferdinand CAMON, *Rozmowa z Primo Levim*, Oświęcim 1997.

⁴⁴⁷ E. TRAVERSO, *Trhlina v dějinách*, s. 163.

patří do zvláštní kategorie literatury o genocidě, již Annette Wieviorka ...nazvala 'ontologickou'.⁴⁴⁸

2.2.2. Kategorie reflektované subjektivity

Jakým způsobem se Jean Améry, Primo Levi a další přeživší, kteří své vzpomínky vložili do formy memoárové literatury, přiblížili k popisu charakteru kolektivní paměti přeživších? V čem je jejich zkušenost užitečná a je nějakou formou obecně platná? V řadě prací se nachází celá řada zajímavých podnětů, které stojí v sledovaném ohledu za naší pozornost.

Jedním z klíčových rysů vzpomínkové literatury šoa je opakovaně zdůrazňovaný subjektivní ráz předkládaných prací. Jedná se o otázku, která je často kriticky uváděna i v souvislosti se získáváním vzpomínek prostřednictvím metody oral history. (Této metodě však bude věnována pozornost v dalších kapitolách doktorské práce.)

K této otázce Jean Améry poznamenává: „*Kde by mělo být zcela vymýceno 'já', tam se ukázalo jako jediné použitelné východisko*“.⁴⁴⁹ Je tedy subjektivita svědka-pamětníka překážkou k možnosti přispět k poznání konkrétní historické skutečnosti? Ani Jean Améry a ani další přeživší, kteří si tuto otázku kladli, v subjektivitě vzpomínání nespatořovali problémovou situaci, která by měla roli formulovaného svědectví snižovat na nějakou horší či druhořadou úroveň⁴⁵⁰ oproti líčením událostí v odborné historické vědě. Při tvorbě vzpomínkového textu z doby šoa nelze zůstat nestranným pozorovatelem. Nad prakticky velmi blízkým problémem se rovněž zamýšlel i francouzský filozof Paul Ricoeur. „*Jedná-li se však o události, jež jsou nám mnohem blíže, jako je například Osvětim, potom se zdá, že onen druh etické neutralizace, který patrně přispívá k pokroku při zkoumání dějin minulosti, k nimž je třeba zaujmout odstup, tak abychom jim mohli lépe porozumět a lépe je vysvětlit, není ani možný, ani žádoucí*“.⁴⁵¹

Více než o principiální nemožnost prožitou situaci subjektivně reflektovat, šlo podle Jeana Améryho o „potíže“ spjaté s nalezením pomyslné „cesty“ k uloženým vzpomínkám: „*Byl to pomalý, namáhavý a tápavý postup uvnitř témat známých až k nevolnosti*“.⁴⁵²

---

⁴⁴⁸ Tamtéž, s. 162.

⁴⁴⁹ J. AMÉRY, *Bez viny a bez trestu*, s.7.

⁴⁵⁰ „*Teprve během psaní jsem odhalil, co jsem dříve nejasně zahlédl v polovědomém myšlenkovém blouznění na hranici jazykového výrazu*.“ In: Tamtéž, s.7.

⁴⁵¹ P. RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, s. 268.

⁴⁵² J. AMÉRY, *Bez viny a bez trestu*, s. 8.

Ostatně problematice subjektivity vzpomínky a jejímu vztahu k dějinám věnoval hned několik pozoruhodných míst ve svém díle rovněž jeden z českých mediálně nejznámějších přeživších spisovatel Arnošt Lustig. Na „obranu“ využívání autobiografické paměti napsal: „*Jistě mne lze obvinít z toho, že moje pravda je subjektivní. Co není objektivní a dokazatelné, co není ověřitelná evidence, není materiálem pro historii.*“⁴⁵³ Vzápětí dodává: „*I osobní historie je historie. Jako je jizva důkazem rány. Prošlý kalendář svědectvím o době. Vyschlá studna připomínkou doby.*“⁴⁵⁴ V tomto kontextu nečiní Arnošt Lustig zásadního rozdílu mezi pamětí a historií.⁴⁵⁵ Jako přeživší a svědek byl přítomen u „dané události“, navíc si je velmi dobře vědom limitů, které měla historická věda při získávání některých pramenů z doby masového vyvražďování, a nechce, aby „informace“, které může podat pamětník zůstaly navždy skryté.⁴⁵⁶

Rovněž zajímavé zamyšlení o vztahu vzpomínky a historie po sobě zanechal spisovatel, novinář a scénárista Juraj Špitzer,⁴⁵⁷ když otázku vlastní subjektivity reflektoval těmito slovy: „*Svedecká výpoveď nebýva spoľahlivá. Aj proti vôli svedka sa stane, že obraňuje alebo obviňuje, že niektoré fakty považuje za dôležité, iné zanedbá – podľa miery zaujatosti. Hoci sa usiluje o pravdivú výpoveď, o čom autori pamäti takmer vždy ubezpečujú potomkov, obraz sveta je jeho obrazom, ako on ho videl. Iný svedok tých istých udalostí môže vidieť veci inak, pravdaže zase pravdivo, z hľadiska pravdy – svojej.*“⁴⁵⁸

Odlíšné úhly pohledy při „setkání“ dvou svědků u „téže“ události nejsou pro Juraje Špitzera důvodem ke zpochybnění nároku být svědkem. Jistou hranicí únosnosti svědectví by pochopitelně bylo záměrné popírání skutečnosti, které by se otevřeně stavělo proti prožitému. Paradoxně i takovýto postoj však může být z jistého důvodu cenný a stojí za otázku, proč autor vlastně lhal nebo událost ve svém vyprávění jednoduše „překrucoval.“

Hodnota subjektivity je u Juraje Špitzera do jisté míry i jakousi „známkou originality“ autorského svědectví, ale také označením místa, z kterého mohl svědek – přeživší – události pozorovat. Již bylo na jiném místě textu konstatováno, že se pro židovské oběti nejednalo za

---

⁴⁵³ A. LUSTIG, *Paměť*, s. 58.

⁴⁵⁴ Tamtéž, s. 58.

⁴⁵⁵ Prakticky v identickém duchu jako Arnošt Lustig myšlenku o „vlastní historii každého člověka“ (již o několik desetiletí dříve) vyslovil francouzský sociolog a průkopník teorie kolektivní paměti Maurice Halbwachs, když k této otázce napsal: „*Je zřejmé, že obrazy a myšlenky vzešlé z prostředí, jimiž jsme během života prošli, se v individuálním vědomí řadí v neopakovatelném uspořádání a každý z nás má proto v tomto smyslu vlastní historii.*“ In: M. HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, s. 79.

⁴⁵⁶ K otázce nedostupnosti některých pramenů z dějin šoa se například vyjadřuje izraelský historik Yehuda Bauer. Jehuda BAUER, *Úvahy o holocaustu*, Praha 2009.

⁴⁵⁷ Jedná se v případě Juraje Špitzera a dvě knihy: Juraj ŠPITZER, *Nechcel som byť žid*, Bratislava 1994. TÝŽ, *Svitá, až keď je celkom tma*.

⁴⁵⁸ TÝŽ, *Nechcel som byť žid*, s. 9.

času šoa o nijak vhodný „prostor“ k pozorování a zapamatování. Komplikovanou „pozici“ svědka rasových zločinů vyjádřil v knize „Nechcel som byť žid“ také Juraj Špitzer: „...náš život sa odohrával dolu, vari až na dne historických udalostí, nesúmeriteľný s nimi, neviditeľný, neznámy.“⁴⁵⁹

Vzpomínat a zapsat rozpomenuté je „odvahou“, rozhodnutím vkročit se svým vlastním pohledem na věc do diskuse o historické události: „*Historická metóda môže akiste presnejšie osvetliť význam udalostí a ich rozmery, ale neutrálna vedecká metóda môže zakrývať aj nemohúcnosť a nedostatok odvahy, inak by sa učebnice histórie nemuseli tak často prepisovať...*“⁴⁶⁰ Autor si je vědom, že se vlastním svěděním nutně „dotýká“ historie a klade si otázku, zda „neutralita“ historiografie je za všech okolností výhodou proti subjektivně zaměřenému svědectví.

S touto otázkou souvisí i snaha Juraje Špitzera položit si otázku po vlivu memoárového textu na naše historické vědomí. Spisovatel se přiklání k názoru, že nezanedbatelná část slovenské (české) společnosti se v hodinách školního dějepisu s podobnými konkrétními příběhy tragédie i přežití nikdy nesetkala. Ostatně v didaktických materiálech skutečně také svědectví přeživších z mnoha nejrůznějších důvodů přítomna nebývala. Spoléhat se ze strany veřejnosti na systematické studium odborné historické literatury (či pramenů) se ukazuje rovněž jako poněkud neodpovídající realitě. Vlastní prezentace příběhů - vyprávění (ne fakta popírající fikce!) – je možností a zároveň nadějí na předání historické informace. Je celkem podle autora lhostejné, zda čtenář bude vnímat text jako literaturu faktu, popularizovanou historii, beletrizované svědectví, historický román či slovy spisovatele jako „hybrid“,⁴⁶¹ který „*používa vymoženosti a prostriedky beletrie, histórie, filozofie, psychológie apod.*“ Podstatné je, dodává Juraj Špitzer, že „*usiluje sa o autentičnosť ako reportáž, alebo román á clef.*“⁴⁶² Jak bude vypadat výsledný text? Jaký dopad bude mít zvolený postupu na jeho přijetí čtenáři? Autor si je vědom, že to závisí na

---

⁴⁵⁹ Tamtéž, s. 284.

⁴⁶⁰ Tamtéž, s. 9.

⁴⁶¹ K pojmu „hybrid“ spisovatel Juraj Špitzer ve vztahu k charakteristice svého textu „Nechcel som byť žid“ dodává: „*Je tu obava, či nejde o hybrid. Poznamenal som, že hybridné vína nemusia byť horšie ako nehybridné a že psy bastardíky môžu byť vnímavejšie ako čistá rasa, čo vydavateľa upokojilo.*“ In: Tamtéž, s. 10.

Nevšednost a žánrový přesah knihy „Nechcel som byť žid“ oceňuje například literární historik prof. Jiří Holý, když Špitzerův text hodnotí slovy: „*Kniha..není beletristická, ...nejde jen o memoáry reflektující autorovo mládí a perzekuci v době Slovenské republiky...(...) Je to i pozoruhodná reflexe mnoha otázek spojených s šoa.*“ In: J. HOLÝ, *Židé a šoa v české a slovenské literatuře po druhé světové válce*, s. 52.

⁴⁶² J. ŠPITZER, *Nechcel som byť žid*, s. 10.

řadě faktorů a do jisté míry i na náhodě,⁴⁶³ zda konkrétní „verze“ příběhu osloví, či ne. Historik si tuto otázku zdánlivě klást nemusí, i když je zřejmé, že i v jeho práci volba způsobu narace určuje pozdější charakter i „uplatnění“ (jakousi životnost) samotné práce.⁴⁶⁴

V podobném duchu se proti námitkám o subjektivitě vzpomínky jakožto překážce popisu historické skutečnosti postavil v knize memoárů také lékař a psycholog Tomáš Radil. Svou knihu nazval „Ve čtrnácti sám v Osvětimi“⁴⁶⁵ a podrobně v ní vylíčil osudy své rodiny před, během i po období šoa. Skutečnost, že kniha vznikala po více jak šedesáti letech od prožitých událostí, vedla autora k tomu, aby se nad problematikou subjektivity vlastní vzpomínky rovněž zamyslel: „*Domnívám se však, že to není na závadu, neboť pro pochopení dějin jsou vedle nesporně důležitých abstrakcí, předkládaných historickou vědou, neméně užitečná individuální, subjektivní svědectví, představující jakési mikrohistorické zlomky.*“⁴⁶⁶

Nelze tedy podceňovat svědectví žádného člověka, který má k události co povědět.⁴⁶⁷ Hlasité zdůrazňování apriorní nespolehlivosti svědectví, okamžité „inzerování“ nutnosti posouzení slova pamětníka odborníkem, „oceňování“ autobiografického sdělení jakýmsi „měřitelným“ poměrem ke zmapovaným historickým faktům by mnohdy spíše možné svědky od vyprávění či sepsání vzpomínek odradilo.⁴⁶⁸

Přeživší vnímají význam „vlastního“ pohledu na minulé události jako zcela nenahraditelnou hodnotu, o které Primo Levi již krátce po skončení druhé světové války napsal: „*Jsmo totiž přesvědčeni, že každá lidská zkušenost má nějaký smysl a je hodna analýzy, a že dokonce i z tohoto zvláštního světa, o kterém zde vyprávíme, lze vyvodit základní platnost, i když ne pozitivní.*“⁴⁶⁹

S tím, že vlastní vzpomínka je nutně subjektivní, se přeživší, kteří se odhodlali vstoupit do prostoru memoárové literatury, celkem jednoznačně vyrovnali nebo necítili potřebu se k věci vůbec vyjadřovat. Poměrně často se však ve vztahu ke vzniku paměti

⁴⁶³ K tomuto Juraj Špitzer poznamenává: „*Často iba náhoda určí, či sa postava uplatní v dobrom alebo zlom na námestí histórie, v bočnej alebo slepej ulici. Postavy, ktorých mená sa v žiadnej učebnici neobjevia, môžu mať väčšie ľudské rozmery ako osvetlený výber, ktorý zaľudňuje kroniky.*“ In: Tamtéž, s. 10.

⁴⁶⁴ K této otázce například: Hayden WHITE, *Tropika diskurzu*, Praha 2010.

⁴⁶⁵ Tomáš RADIL, *Ve čtrnácti sám v Osvětimi*, Praha 2009.

⁴⁶⁶ Tamtéž, s. 12.

⁴⁶⁷ K otázce vztahu subjektivní vzpomínky a dějin je vhodné zmínit knihu amerického psychologa M. Csikszentmihalyho „O štěstí a smyslu života“, který v kapitole nazvané velmi symbolicky „Jak se spřátelit s Clio“ uvádí: „*V jistém smyslu je každý jedinec historikem své osobní existence.*“ In: Mihaly CSIKSZENTMIHALYI, *O štěstí a smyslu života*, Praha 1996, s. 197.

⁴⁶⁸ Neopomenutelnou rovinou svědectví pamětníka je vůbec zcela základní fakt, že se odhodlal svou vzpomínku zformulovat a dále ji předat. Občas se na tuto skutečnost bohužel zapomíná. Svědek se vlastně odhodlává k zásadnímu vyprávění svého života. K otázce rozumějící mezilidské komunikace poznamenává Milan Machovec: „*Prvním předpokladem dialogu je sama odvaha 'rozevřít se', dát do hry nejen své vědomosti, své rozumové schopnosti, ale celé své nitro, zejména jeho složky citové a mravní.*“ In: Milan MACHOVEC, *Smysl lidské existence*, Praha 2006, s. 89.

⁴⁶⁹ P. LEVI, *Je-li toto člověk*, s. 92.

objevuje od autorů knih jiná pochybnost, která by mohla být s trochou zjednodušení formulována otázkou: „Měl jsem zrovna já právo o události napsat?“

2.2.3. Autor se ptá sám sebe, zda má „právo“ vypovídat

Nejednou se tedy objevuje potřeba zapochybovat o vlastním „povolání k autorství,“ snad se i omluvit za nedostatečnou znalost, kterou by jistě měli ti „druzí“. Občas tak mohou některé texty působit dojmem „nejistoty“ autorů se k věcem vyjádřit. Na stranu druhou tím, že texty spatřily světlo světa a čtenář je dostává k dispozici, si přeživší přes všechny vnitřně prožívané pochybnosti v sobě ujasnili skutečnost, že je bezpochyby smysluplné, aby jejich „hlas zazněl“ a zůstal zachován. Podle historika Jana Tomasze Grosse není nikterak jednoduché odpovědět na otázku, kdo je tím nejpovolanějším vypravěčem o skutečnosti šoa.⁴⁷⁰

Každopádně je nutné vůbec s nějakou výpovědí začít. Z řad přeživších se například spisovatel Primo Levi v knize „Potopení a záchránění“ rázně ohradil proti „módní“ teorii nekomunikovatelnosti, podle které „*rozhovor je smyšlenka, pouhý zvuk ..., zakrývající existenciální myšlení.*“⁴⁷¹ Primo Levi hájí postoj naprosto protikladný, když v knize „Potopení a záchránění“ oponuje následujícími slovy: „*Je lež tvrdit, že nelze komunikovat: komunikovat je možné vždycky. Odmítnout komunikovat je provinění.*“⁴⁷²

Komunikace je prostředkem umožňujícím dobrat se vysvětlení. Nejednou se však v souvislosti se zločiny šoa objevuje názor o nemožnosti vysvětlení tohoto jevu běžnými prostředky lidského vyjadřování. Jako by byl „*holocaust něčím za hranicemi lidských dějin a vysvětlovat jej lze toliko vstupem sil vzpírajících se lidskému chápání, a tudíž působících vně lidské zkušenosti.*“⁴⁷³ Pokud by však tento postoj k minulosti šoa dlouhodobě převážil, vedl by v konečném důsledku k rezignaci na možnosti historické poznání, ale také k popření významu svědectví-paměti přeživších. Genocida byla připravena a realizována lidmi. Jako taková je tedy lidským konáním a zanechala po sobě (i přes snahy nacistů) v dějinách „stopy,“ mezi které patří rovněž paměť přeživších. „...*potřebujeme svědectví. Bez svědectví historie*

---

⁴⁷⁰ „*Słowa te jednak trudno znaleźć. Ci, co zginęli, pozbawieni są głosu, a ci, którzy przeżyli, przez swe doświadczenie zepchnięci zostali w milczenie.*“ In: J. T. GROSS – I. GRUDZIŃSKA-GROSS, *Złote żniwa*, s. 23.

⁴⁷¹ P. LEVI, *Potopení a záchránění*, s. 90.

⁴⁷² Tamtéž, s.90.

⁴⁷³ J. BAUER, *Úvahy o holokaustu*, s.32.

holocaustu neexistuje,⁴⁷⁴ konstatoval ve svých „Úvahách o holocaustu“ historik Jehuda Bauer.

Tyto „stopy“ nám pomáhají události vysvětlit a naší povinností je se o vysvětlení znovu a znovu pokoušet. Rezignace na historické poznání šoa by pochopitelně vedla také k rezignaci na vzdělávání o tomto jevu. Odmítnutí paměti svědků s poukazem na „nevysvětlitelnost“ minulosti by nás však neochudilo jen po stránce faktografické znalosti, ale rovněž v otázce vytváření vztahu člověka k hodnotám. Jak také francouzský historik Enzo Traverso v případě hodnocení významu vzpomínek přeživších napsal: „*Svědčit neznamená, jen splnit nezbytnou pedagogickou úlohu vůči generacím narozeným po druhé světové válce, ale obecněji vykonávat práci užitečnou pro ´moralizaci dějin´, neboť památka utrpené újmy je nezbytnou podmínkou k tomu, aby mohla být zjednána spravedlnost.*“⁴⁷⁵

Nemůžeme otázku po vysvětlení šoa odbýt tím, že zaujmeme skeptický postoj, který chce o „nepochopitelném a neuchopitelném“ zlu raději mlčet. Jistěže řada okolností z dějin šoa zůstane historikům i pamětníkům obtížně přístupná, ale událost jako taková je součástí našich dějin a v „*principu vysvětlitelná*“⁴⁷⁶ je.

Faktem však zůstává, že přeživší a zároveň „budoucí možný autor“ vzpomínkového textu měl často problémy s nalezením vhodných jazykových (literárních) prostředků, které by umožnili uspokojivě popsat prožité události. Mnozí tento „problém“ podle spisovatele Viktora Fischla nikdy nepřekonal: „*Pro ty, kdo prošli peklem a přežili, se úsilí vydat svědectví o vší té hrůze ve formě literární ukázalo být úkolem takřka neproveditelným. Většinou – a pokusili se o to mnozí – ztroskotali, především proto, že nenašli potřebný odstup mezi krutým prožitkem a jeho literárním ztvárněním.*“⁴⁷⁷

Obtíže s nalezením vhodné literární formy k vyjádření prožité (osvětimské) hrůzy připustili například i Ota Kraus a Erich Kulka: „*Sotva se najde spisovatel nebo básník, který by plně vyjádřil myšlenky a pocity vězňů, kteří věděli, že musí v Birkenau zemřít, v onom Birkenau, v němž celý život byl ve znamení komínů.*“⁴⁷⁸ Oba bývalí vězňové vnímali svědectví přeživších jako nezastupitelné. Sami podali osobní svědectví a zároveň shromáždili svědectví dalších spoluvězňů v knize „Továrna na smrt.“

Počátek autorského psaní postavil přeživší rovněž před nelehkou „povinností“, kdy museli začít prožitou skutečnost „převádět“ do (literárního) tvaru, prostřednictvím kterého se

---

⁴⁷⁴ Tamtéž, s. 39.

⁴⁷⁵ E. TRAVERSO, *Trhlina v dějinách*, s. 169.

⁴⁷⁶ J. BAUER, *Úvahy o holocaustu*, s. 38.

⁴⁷⁷ Předmluva Viktora Fischla ke knize Oty B. Krause „Země bez boha“. In: Ota B. KRAUS, *Země bez boha*, Praha 1992, s. 7.

⁴⁷⁸ Ota KRAUS - Erich KULKA, *Továrna na smrt*, Praha 1964, s. 263.

osmělili čtenáře oslovit. S jistým napětím se odhodlávali ke svému sdělení, o kterém tušili, že půjde o jisté zjednodušení popisované skutečnosti. Svě „pochybnosti“ o formě předání zážitku šoa vložil do knihy „Potopení a záchránění“ i Primo Levi, když se sám sebe tázal: „*Byli jsme, my navrátilci, s to pochopit a vysvětlit svou zkušenost?*“⁴⁷⁹ V zápětí svůj postoj člověka, který se rozhodl napsat o prožitém, upřesnil a dodal: „*To, co obvykle pokládáme za 'pochopení', se ve skutečnosti rovná 'zjednodušení'...(...) Jsme zkrátka a dobře nuceni omezovat poznatelné na schéma. K tomuto cíli směřují podivuhodné nástroje, které jsme si vytvořili v průběhu vývoje a jež jsou lidskému druhu vlastní: jazyk a koncepční myšlení.*“⁴⁸⁰

Svědci – autoři hledali a nalézali únosnou míru zjednodušení, bez které se není možné obejít. Toto zjednodušení však v žádném případě nesmí minulost deformovat do „nepřijatelné“ podoby, která by podle Leviho mohla vést k vytváření příliš jednostranného výkladu minulosti. Nelze kupříkladu redukovat paměť šoa v duchu mýtického pojetí protikladu dobra a zla na typickou úlohu pronásledovatelů a neméně „jasnou“ roli jejich obětí. Primo Levi si je vědom toho, že tlak na takovéto zobrazení a chápání minulosti existuje a bude ve veřejnosti spíše narůstat. „*Zvláště mladí lidé žádají, aby všechno bylo jasné, čistý řez.*“⁴⁸¹

Do určité míry se jedná o pochopitelnou skutečnost, kdy „*tato touha po zjednodušení je ospravedlnitelná, ale ne vždycky zjednodušení samo. Je to pracovní hypotéza, užitečná, pokud ji bereme jako takovou a nezaměňujeme ji za skutečnost.*“⁴⁸² Nepodáváme prostřednictvím oral history, memoárů, autobiografií či díky dějepiscectví minulost jako takovou, ale předkládáme „jen“ její model. „*Máme tendenci zjednodušovat i dějiny,*“⁴⁸³ doplňuje svou úvahu Primo Levi.

Věnujme dále pozornost některým konkrétním vyjádřením přeživších, v kterých dávají svým čtenářům nahlédnout do vlastních „úvah“ o podobě vznikající, respektive již existujícího autorského textu.

V předmluvě knihy „Potopení a záchránění“ Primo Levi odkazuje na příběh, který si vypůjčil z knihy „Vrahové jsou mezi námi“ od Simona Wisenthala. V něm jsou „převyprávěny“ vyhrůžky příslušníků jednotek SS ke zbědovaným vězňům, v kterých zazněla mimo jiné i tato pasáž: „*Ať už tahle válka skončí jakkoli, válku proti vám jsme vyhráli my.*“

---

⁴⁷⁹ P. LEVI, *Potopení a záchránění*, s. 33.

⁴⁸⁰ Tamtéž, s. 33.

⁴⁸¹ Tamtéž, s. 34.

⁴⁸² Tamtéž, s. 34.

⁴⁸³ Tamtéž, s. 33.

*Z vás nezůstane nikdo, aby podal svědectví, a i kdyby odtud někdo vyvázl se zdravou kůží, svět mu neuvěří.*⁴⁸⁴

Jakoby se do jisté míry tato slova naplňovala. Ne však v absolutním smyslu vyřčeného, ale jako existence problému, který řadě přeživších ztěžoval situaci vzpomínání – vyprávění. Mnohdy se „komplikace“, která nespočívala v ničem jiném než ve skutečnosti, že oni měli to štěstí a přežili, projevovала tím, že se za své výpovědi ještě cítili potřebu omlouvat! Jakoby bylo těžkým proviněním svědků to, že vedle obětí se právě oni zachránili a přežili. Po válce se často přeživší nestali nositeli paměti, ale spíše vystupovali jako „nositelé tajemství“.⁴⁸⁵

Z „nositelů tajemství“ se však v jednotlivých případech stali i první „historici šoa“, jak také konstatuje Primo Levi: *„S odstupem let lze dnes směle tvrdit, že dějiny koncentračních táborů napsali skoro výlučně ti, kdo je, jako já sám, nepoznali až po samé dno. Kdo klesl až tam, nevrátil se, nebo byla jeho pozorovací schopnost ochromena utrpením a nechápáním.*“⁴⁸⁶

Autoři memoárů měli často pocit, že nebyl nikdo jiný, kdo by mohl začít takové dějiny psát, jak také dokládá následujícími slovy spisovatel Arnošt Lustig: *„To nejlepší, to nejhorší, to nejdůležitější, co jsem za války viděl, jsem si přál napsat. Ne proto, že jsem se k tomu cítil povoláný. Byli nadanější a povolanější, jenže zemřeli. Byli schopnější a chytřejší. A také zemřeli...“*⁴⁸⁷ Ti, co poznali vše, již nebyli mezi živými. Jak konstatoval psychiatr a přeživší V. E. Frankl: *„...ti nejlepší se nevrátili.*“⁴⁸⁸

Byli by „lepší“, vhodnější svědci a autoři, ale nebylo je možné přivést zpět. Bylo se nutné s touto skutečností vyrovnat, i když to pro přeživší nebylo vůbec jednoduché, jak také dokládají následující věty, jejichž autorem je Primo Levi: *„Opakuji, že my, kteří jsme přežili, nejsme ti praví svědci. (...) My, kteří jsme přežili, tvoříme výjimečnou, a navíc nepatrnou menšinu. Díky mnohému, čemu jsme nedostáli, či díky obratnosti nebo štěstí jsme se nedotkli dna. Kdo se ho dotkl, kdo spatřil Gorgonu, nevrátil se, aby vyprávěl, nebo se vrátil němý. Ale*

⁴⁸⁴ Tamtéž, s. 7. Ony „výhružky“ SS pokračují vůči vězňům dále slovy: *„Určitě vznikne podezření, dohady, historikové budou bádát, ale nebudou mít v ruce nic jistého, protože všechny důkazy zničíme spolu s vámi. A i když třeba nějaký důkaz zůstane a některý z vás přežije, lidé řeknou, že to, co vyprávíte, je příliš obłudné, aby vám uvěřili. Řeknou, že je to přehnaná spojenecká propaganda, věřit budou nám, kteří všechno popřeme, ne vám. Dějiny koncentračních táborů budeme diktovat my.“* Prakticky ve stejném duchu píše o obavách z toho, že historie nebude mít k dispozici v budoucnu prameny, že již nebudou k dispozici ani svědectví přeživších, i Arnošt Lustig v eseji s názvem „Paměť?“ Mimo jiné uvádí: *„Historie se opírá buď o pravdu, o nic jiného než pravdu, nebo to není historie. Čas je matkou pravdy, ale chvílemi i matkou lži. Pravda je unavena. Časem se začne podobat staré ženě. Mám strach, že i pravda může umřít.“* In: A. LUSTIG, s. 81.

⁴⁸⁵ P. LEVI, *Potopení a zachránění*, s. 10.

⁴⁸⁶ Tamtéž, s. 14.

⁴⁸⁷ A. LUSTIG, *Pro koho píšu*, in: Eseje: vybrané texty [1965-2008], Praha 2009, s. 139.

⁴⁸⁸ Viktor Emanuel FRANKL, *A přesto říci životu ano*, Kostelní Vydří 1996, s. 8.

právě oni, 'musulmani', chcípáci, ti potopení, jsou korunními svědky, jejichž výpověď by měla všeobecný význam. Oni jsou pravidlo, my jsme výjimka.“⁴⁸⁹

Dalším problémem spjatým s historií šoa, je fakt že některé prameny, které by mohly dnes badatelům významně pomoci, nikdy neexistovaly a ostatně ani existovat nemohly. Uvedme k této problematice takřka vzorový příklad. Jedná se o některé detaily z fungování koncentračních, a především vyhlazovacích táborů. Z pochopitelných důvodů neměli vězňové zájem na přesném zaznamenávání událostí, ke kterým ve skutečnosti docházelo.

Primo Levi poukazyval na to, že bez svědectví vězňových k uspokojivému osvětlení tohoto jevu nedojde: „...nejpodstatnějším materiálem pro rekonstrukci pravdy o koncentračních táborech tvoří vzpomínky těch, kteří přežili.“⁴⁹⁰ I když nebyly podmínky pro zapamatování událostí nijak příznivé, či lépe řečeno byly krajně nepříznivé,⁴⁹¹ přesto řada přeživších dokázala s větší či menší časovou prodlevou zpětnou cestu ke svým vzpomínkám opět najít.

Pokud prameny zbyly, pak většinou neobsahovaly skutečnosti, které by co nejpřesněji vypovídaly o životě vězňových, prchajících či ukrývaných. Navíc část z dochovaných pramenů byla značně zkreslená a již se záměrem situaci „patříčným způsobem“ podat vznikala, jak také uvádí hned na několika příkladech v knize „Úvahy o holocaustu“ izraelský historik Jehuda Bauer: „Když si vezmeme dobové psané dokumenty, jde především o materiály německé. (...) Dokumenty pachatelů měly velmi často úkol spíše mást než informovat, spíše zakrývat než odhalovat. Zcela zjevným příkladem je protokol z porady nacistických úředníků ve Wannsee 20. ledna 1942. (...) Otevřená diskuse o programu vyvražďování je převedena do zastřené řeči protokolu. Nebo si vezměme zprávu Jürgena Stroopa o povstání ve varšavském ghettu: shledáme, že je to neskrývaný pokus vlichotit se do Himmlerovy přízně

---

⁴⁸⁹ P. LEVI, *Potopení a zachránění*, s. 84.

⁴⁹⁰ Tamtéž, s. 13.

⁴⁹¹ Na limity vzniku svědectví vězňového uvnitř koncentračního tábora upozorňuje Primo Levi na stránkách knihy „Potopení a zachránění“ hned několikrát: „Pro poznání koncentračních táborů nebyly často tábory samy dobrou pozorovatelnou. V nelidských podmínkách, jimž byli vystaveni, si vězni mohli jen vzácně udělat globální představu o svém vesmíru. (...) Vězeň, obklopený smrtí často nebyl s to odhadnout rozměry masakru, který se odehrával před jeho očima. (...) Cítil se zkrátka a dobře ovládan obrovskou stavbou násilí a hrozeb, ale nemohl si o ní udělat představu, protože měl oči přišpendlené k zemi, aby zmáhal každodenní útrapy. (...) Právě tyto útrapy ovlivňovaly ústní či písemná svědectví 'normálních', neprivilegovaných vězňů, kteří tvořili jádro tábora a unikli smrti jenom shodou nepravděpodobných okolností. Tvořili v táborech většinu, ale nepatrnou menšinu mezi přeživšími. (...) Nejlepší historikové koncentračních táborů tudíž vzešli z hrstky vězňů, kteří byli tak obratní a měli to štěstí, že se dostali na privilegovanou pozorovatelnou, aniž si museli křivit páteř kompromisi, a měli schopnost vyprávět, co viděli, vytrpěli a dělali, s pokorou dobrého kronikáře, totiž s vědomím složitosti samého jevu koncentračních táborů a různosti lidských údelů, které se v nich odehrávaly.“ In: Tamtéž, s. 13-14.

přiklašováním.“⁴⁹² Paměť přeživších se tak pro mnohé historiky stala dalším z možných „pramenů“, který nahrazoval „mlčení“, jež okolo některých událostí panovalo.

Přeživší však většinou nečekali na zájem historiků o obsahy jejich historické paměti. Z psychického hlediska je to celkem pochopitelná skutečnost. Cítili, že „podobné“ texty za ně nikdo druhý ani napsat nemůže. Nejednou však přeživší měli nadále obavu, že by nakonec ani jejich svědectví nemuselo stačit, že historie si stejně vše přebere svým pomyslným „sítím“, z kterého vypadnou prožitky, bolest, naděje i smysl pro dobro a zlo. Dříve či později se objevil u přeživších pocit, že bude snadnější učit děti ve školách o počtu koncentračních táborů, o druzích vyhlazování, o statistikách padlých a umučených, o zániku táborů či ghatt, protože tato fakta se dají dobře zformulovat, vložit do mapek, grafů, nebo dokonce do podoby nakreslených doutnajících komínů, které svou odlišnou velikostí názorně ukazují počty spálených lidských těl.

Skepsi z toho, že pohled obětí, ale také zároveň dostatečně konkrétní pohled na oběti z dějin zmizí, vyjádřil Jean Améry: „*Hitlerova říše bude nejprve považována jen za nehodu v historickém provozu. Nakonec se ale stane prostě historií, ne lepší a ne horší, jak už tak dramatické epochy bývají, třebaš pokrytou krví, avšak i říší, která měla podobu rodinné každodennosti. Obrázek pradědečka v uniformě SS bude viset v parádním pokoji a děti se ve škole dovědí méně o selekčních rampách a více o udivujícím triumfu nad všeobecnou nezaměstnaností.*“⁴⁹³ Jean Améry spáchal sebevraždu v roce 1978, ale s takřka s „věšteckou“ schopností se mu ještě před vlastní smrtí podařilo „předpovědět“, jakým směrem se bude na počátku jednadvacátého století vyvíjet historické vědomí německé společnosti i rodinná paměť o zločinech nacismu.

Doplňme, že otázkou historického vědomí ve vztahu k nacistické minulosti se zabývá například kniha „*Můj děda nebyl nácek: nacismus a holocaust v rodinné paměti.*“⁴⁹⁴ Ta se opírá o výzkum rodinné paměti realizovaný (v současném Německu) prostřednictvím metody oral history. Výzkum svými závěry „souzní“ s některými z výše citovaných slov Jeana Améryho. V poslední (osmé) kapitole, jež nese nadpis „Vzpomínat a předávat“, autoři knihy „*Můj děda nebyl nácek: nacismus a holocaust v rodinné paměti*“ bilancují výsledky

---

⁴⁹² J. BAUER, *Úvahy o holokaustu*, s. 39-40.

⁴⁹³ J. AMÉRY, *Bez viny a bez trestu*, s.104-105. Dále k této obavě z relativizace zločinů nacismu Jean Améry poznamenal: „*Všechno se rozpustí v celku ´století´ barbarství.*“ In: Tamtéž, s. 105.

⁴⁹⁴ Harald WELZER – Sabine MOLLEROVÁ – Karoline TSCHUGGNALLOVÁ, „*Můj děda nebyl nácek: nacismus a holocaust v rodinné paměti*“, Praha 2010.

vlastního kvalitativního výzkumu⁴⁹⁵ a mimo jiné uvádějí: „...*holocaust nemá systematické místo v německé rodinné paměti, která podle naší teze, je primárním zdrojem historického vědomí. (...) ...minulost vyhlazených židovských Němců se v nežidovských německých rodinách vyskytuje pouze jako historie jejich zmizení, nikdy však jako historie mrtvých, natož pak jako živá minulost.*“⁴⁹⁶

Paradoxně sami přeživší se obávají, že se mohou stát těmi, kteří budou rušit svým vyprávěním „nekomplikovaný“ výklad dějin. Těmi kteří svou paměť budou nutit společnost k otázkám, jež se však mohou zdát leckomu jako příliš složité, nadbytečné, či dokonce nezodpověditelné. Například Jean Améry měl podle historika Enza Traversa obavu z tohoto, „aby z Osvětlemi nezůstala jen událost bez zvláštní povahy, aby se Osvětim nestala prostě jen jednou stránkou v dějinách, a tím nezevšedněla, aby ji nepohltil homogenní a prázdný čas pozitivistických dějin.“⁴⁹⁷ Proto je podle Traversa žádoucí, aby se ze svědectví přeživších stala živoucí místa paměti: „Oproti zapomnění, které pohlcuje minulost bez kladení otázek a smiřuje se tak s nespravedlností, má paměť vykupitelskou funkci. Zkušenost těch, kdo přežili tábory smrti, musí být předána dál, aby lidstvo nebylo zmrzačené...“⁴⁹⁸

Již bylo konstatováno, že není příliš častou skutečností, aby se autoři memoárů ve svých knihách vyjadřovali k příčinám, jež je přivedly k tomu, že se rozhodli vstoupit se svými vzpomínkami do prostoru historického popisu události. Nedožíváme se téměř nic o důvodech, které je přiměly k tomu, aby se stali třeba jen na krátký čas „amatérskými historiky“ šoa. Sice se literárním vyprávěním „dotýkají“ historie téměř všichni, ale jen málokterý z autorů věnoval ve své knize této „aktivitě“ rozměry významnější, a navíc jasně „pojmenované“ místo. O to cennější tato autorská „představení“ procesu memoárové tvorby jsou. A to nejen pro samotnou čtenářskou obec, ale i pro odbornou veřejnost.

Bylo již konstatováno, že čas a prostor nesvobody nemohl logicky vytvářet dobré podmínky pro pozorování páchaných zločinů. Žádný pachatel by ostatně o nic takového nestál a nestrpěl by rýsující se možnost, že bude později svou obětí usvědčen. Přeživší velmi často

---

⁴⁹⁵ „Poznatky knihy *‘Můj děda nebyl nácek: nacismus a holocaust v rodinné paměti’*, jsou postaveny na kvalitativní výzkumné metodě, u které výhoda možnosti analýzy procesu vytváření minulosti musí být vykoupěna cenou relativně malého počtu případů.“ In: Tamtéž, s. 195.

Doplňme, že se jednalo o vzorek 142 respondentů (75 žen a 67 mužů). Respondenti vlastně reprezentovali tři generační skupiny: generaci pamětníků (31 žen a 17 mužů z ročníků 1906 až 1933), generace dětí (25 žen a 25 mužů z ročníků 1933 až 1964) a generace vnoučat (19 žen a 25 mužů z ročníků 1954 až 1986). Pro doplnění pohledu na proměny historické vědomí a myšlení v německé společnosti je vhodné srovnat obsahy rodinné paměti s vývojem zpracování problematiky šoa v německé historiografii. K tomu například: Chris Lorenz, *Przekraczanie granic*, Poznań 2009, s. 299-344.

⁴⁹⁶ H. WELZER - H. MOLLEROVÁ - S. TSCHUGGNALLOVÁ, „*Můj děda nebyl nácek*“: *nacismus a holocaust v rodinné paměti*, s. 165-166.

⁴⁹⁷ E. TRAVERSO, *Trhlina v dějinách*, s. 169.

⁴⁹⁸ Tamtéž, s. 169-170.

neznali detaily situací, které jim zůstaly skryté, nevěděli o událostech, které byli příčinou změn, jež byli nuceni během času věznění prožívat. Ve velké většině si ani na řadu otázek prostě přeživší nedokázali odpovědět.

Na straně druhé obětem nacistického pronásledování zbylo to nejpodstatnější a jediné, vlastní život a vůle překonat mlčení. Bylo stále lepší se pokusit formulovat prožité, i když s vědomím, že ne vše zapsané bude přesné, bezchybné a pod zorným úhlem historického poznání zcela nezpochybnitelné.

Do popředí motivace psát (vyprávět) se pro svědky událostí dostávaly vedle opisu faktů také jimi reflektované a oceňované kategorie etické a emocionální. Psát, zanechat po sobě vzpomínku neznamenal jen objasnit historickou událost, ale také upozornit na rozměr a význam prožitku, který zůstal v osobě přeživšího zachován: „*Paměť je mozkiem duše. Paměť je duchovní páteř, bez které se naše tělo pokříví. Zapomnění je Atlantida, která už neodvolatelně zmizela pod vlnami oceánu.*“⁴⁹⁹

Nezapomenout znamená v tomto případě neztratit integritu vlastní osobnosti. Paměť respektive vyprávěná či zapsaná vzpomínka je nadějí na udržení lidského charakteru v důstojném „držení těla.“ Proto je paměť páteří nebo slovy Primo Leviho jistým druhem povinnosti, kterou Primo Levi charakterizoval následujícími slovy: „*Pamatovat si (ricordare) je povinnost: oni (ti kdo přežili) nechtějí zapomenout, a především nechtějí, aby zapomněl svět, protože pochopili, že jejich zkušenost má smysl...*“⁵⁰⁰

2.2.4. Emoce a autorský text

Jen zcela čistě teoreticky si lze představit lidský život bez emocí.⁵⁰¹ V případě vědy však otázka emocí již přestává být tak jednoznačnou. Do jaké míry mohou být součástí předmětu historikova poznání? Nebo naopak do jaké míry mohou vstupovat jako výchozí limit historikovy práce?⁵⁰²

Přeživší většinou nebyl zároveň také profesionálním historikem, aby si takto přesně otázky kladl, ale byl člověkem, který mnohdy musel reagovat na pocity ponížení, úzkosti, strachu, beznaděje, touhy po pomstě, nenávisti apod. Jen málokdy se přeživší odhodlal do

---

⁴⁹⁹ A. LUSTIG, *Pár slov úvodem*, in: R. Seemann (ed.), *Ghetto Litzmannstadt 1941-1944*, Praha 2000, s. 7.

⁵⁰⁰ E. TRAVERSO, *Trhlina v dějinách*, s. 170.

⁵⁰¹ Jiří ŠIMEK, *Lidské pudy a emoce*, Praha 1995.

⁵⁰² W. DILTHEY, *Život a dejinné vedomie*.

svých memoárů zařadit zvláštní „kapitoly“, které by pootevřely pohled na vyrovnávání se s emocemi před či v průběhu vzniku literárně podaných vzpomínek.⁵⁰³

Pro Jeana Améryho je „práce s city“ neméně důležitou stránkou postupu při rekonstrukci vzpomínek respektive formulování prožitého. Dokonce se Améry pokouší o jisté celistvé představení vlastní metodologie vzniku memoárů ve „*službách osvícení*“,⁵⁰⁴ když proces vyprávění vzpomínky, tj. onu „službu osvícení“ vysvětluje s poukazem na poměrně pestrá noetická východiska: „*Přitom ovšem nesmí být tento pojem metodologicky pojímán příliš zúženě, neboť jak ho chápu, zahrnuje více než jen logickou dedukci a empirickou verifikaci, nad rámec těchto postupů obsahuje ještě i vůli k fenomenologické spekulaci, schopnost empatie a přibližování se k hranicím rozumu.*“⁵⁰⁵

Vedle smyslové zkušenosti, racionální deduktivní operace, fenomenologické snahy poznat „věci samé“ nechybí ani schopnost vcítění se. Emoce jsou důležitou složkou, která vznik memoárů dle Jeana Améryho provází: „*Kde je psáno, že osvětlování se má dít bez emocí? Pravý opak se mi zdá být pravdou. Osvětlování může být právo své úloze jen tehdy, když se dává do díla s vášní.*“ Výše citovaná slova přeživšího filozofa potvrzuje rovněž současný psycholog Daniel L. Schacter, když v knize „*Sedm hříchů paměti*“⁵⁰⁶ k této otázce uvádí: „*Přetrvávání vzpomínek je mohutně spjato s naším citovým životem.*“⁵⁰⁷

Hlavním záměrem ani jakýmsi vedlejší „efektem“ memoárů nemůže být dle Améryho ztráta emocí, jež vzpomínání provázejí. Jakási „katarze“ po sepsání textu u autora nenastala a ani nastal nemohla, protože „*...osvětlení není současně očištění.*“⁵⁰⁸ Po dokončení knihy „*Bez viny a bez trestu*“ Jean Améry radikálně odmítá to, že by u něj došlo k nějakému vymizení či neutralizace emocí. Po zformulování vzpomínky do podoby memoárového textu několikrát důrazně opakuje: „*Necítil jsem se očištěn, když jsem tuto knížku sepsal, necítím se tak ani nyní a doufám, že k tomu nikdy nedojde. Vždyť očištění by také znamenalo vyřízení této věci, odstranění fakt, která je možné odložit k historickým aktům.*“⁵⁰⁹ Améry odmítá nejen vytváření „tlustých čar“ za minulostí samotnou, ale také za prožitkem této minulosti. Nelze se emocí zbavit. Tím by nikdy pro Améryho nemohl být naplněn smysl jeho práce, smysl textu,

---

⁵⁰³ Otázkou pochopitelně je z jakého důvodu se tyto reflexivní prvky nad vlastním duševním stavem v memoárech téměř neobjevují. Ne každý z autorů měl k psychologickým úvahám blízko. Memoárová literatura potřebuje pro nakladatele i čtenáře silný příběh, který by naopak mohl být těmito úvahami zdržován či „zbytečně“ přerušován.

⁵⁰⁴ J. AMÉRY, *Bez viny a bez trestu*, s. 14.

⁵⁰⁵ Tamtéž, s. 14.

⁵⁰⁶ D. L. SCHACTER, *Sedm hříchů paměti*.

⁵⁰⁷ Tamtéž, s. 179.

⁵⁰⁸ J. AMÉRY, *Bez viny a bez trestu*, s. 14.

⁵⁰⁹ Tamtéž, s. 14.

který se rozhodl vytvořit: „*Co chci, je popsat subjektivní stav oběti. Čím mohu přispět, je analýza resentmentů získaná introspekci. Mou úlohou je ospravedlnění jistého duševního stavu...*“⁵¹⁰ Dodejme, že v Améryho chápání jsou „resentimenty“ jakési „*emocionální prameny každé opravdové morálky.*“⁵¹¹

Ve velmi podobném duchu, tedy v jistém odklonu od historického popisu událostí, představuje smysl svého memoárového textu⁵¹² také přeživší Viktor E. Frankl. V řadě otázek by se sice psychiatr V. E. Frankl s filozofem Jeanem Amérym neshodli,⁵¹³ ale ani Franklovi nejde jen o předání faktografie z prostředí nacistického koncentračního tábora, když charakterizuje záměr své knihy „*A přesto říci životu ano*“ těmito slovy: „*Faktografií o koncentračních táborech vyšlo už dostatečně. Zde však mají být prezentována fakta, jen pokud jsou prožitkem jistého muže, nakolik jde o zážitek skutečného dění. (...) Půjde tedy o to, zpřístupnit i nevězni zážitky druhých, aby porozuměl způsobu vězňových prožitků.*“⁵¹⁴

Lze „jen“ s city a o citech „mluvit“, nebo naopak k událostem doby minulé mlčet. Jak však zkušenosti přeživších ukazují, tak ani ono „programové“ mlčení (jakýsi ontologický opak memoárů) nás emocí plně nezabavuje, a především v čase spánku,⁵¹⁵ kdy není psychika pod kontrolou logiky a racionality, se dostává prožitek i se svým emocionálním „jádnem“ k pomyslnému slovu. „*Jsou to ty noci, které probouzejí paměť ze spánku, noci, v nichž se ukrývá naše duše a v kterých se rodí úzkost. Hodiny před rozedněním, kdy se svět rozpadá jako písečné kopce ve větrné bouři. Ta drtící síla, o níž mluvil básník. Matka smutku.*“⁵¹⁶

---

⁵¹⁰ Tamtéž, s. 87.

⁵¹¹ Tamtéž, s. 106. K analýze sledovaných „resentimentů“ dále Jean Améry dodává: „*Resentimenty jako existenciální dominanta lidí mého druhu jsou výsledkem dlouhého osobního a historického vývoje. V žádném případě se neprojevíly toho dne, kdy jsem se vrátil ze svého posledního koncentračního tábora Bergen – Belsenu do Bruselu, kde jsem však neměl domov.*“ In: Tamtéž, s. 87. Resentiment neustále člověka vrací do prožitku minulosti a zároveň znesnadňuje postup do budoucnosti.

⁵¹² V českém překladu text V. E. Frankla „*Zkušenost z koncentračního tábora*“ se nachází hned ve dvou knihách. Jedná se o: a) V. E. FRANKL, *A přesto říci životu ano.*, b) TÝŽ, *Člověk hledá smysl (Úvod do logoterapie)*, Praha 1994.

⁵¹³ Za všechna témata, která porovnáváním textu V. E. Frankla a J. Améryho lze označit jako „pasáže odlišnosti“, zmiňme alespoň otázku „odpuštění.“ Více In: J. AMÉRY, *Bez viny a bez trestu*, s. 92.

V. E. FRANKL, *Člověk hledá smysl (Úvod do logoterapie)*, s. 65.

⁵¹⁴ TÝŽ, *A přesto říci životu ano*, s. 9. V českém poválečném prostředí se snažil „psychologickou rovinu“ prožitku věznění popsat v knize „*Psychologie života v terezínském koncentračním táboře*“ přeživší Emil Utitz. Zaměření textu vymezil takto: „*Nemám v úmyslu ani líčiti osobnosti, ani podávat historický přehled. Úloha je zejména psychologická.*“ In: Emil UTITZ, *Psychologie života v terezínském koncentračním táboře*, Praha 1947, s. 7.

⁵¹⁵ Jako příklad k této otázce lze uvést situaci přeživší Evy Rodenové, spoluautorky memoárové knihy „*Životy ve vypůjčeném čase*“: „*Po mnoho let jsem sama sobě zkoušela předstírat, že to, co se mi stalo, mě ve skutečnosti až tak moc nezasáhlo, že to nemá žádný skutečný dopad na moje ostatní životy... (...) A snad by se mi to bývalo i podařilo, nebýt oněch nocí, přerванých mučivými, nekonečnými, opakujícími se sny.*“ In: Eva RODENOVÁ – Rudolf RODEN, *Životy ve vypůjčeném čase*, Praha 2007, s. 9-10.

⁵¹⁶ A. LUSTIG, *Paměť*, s. 47.

Tuto zvláštní skutečnost, kdy k přeživšímu přicházejí vzpomínky takřka „proti jeho vůli“, kdy se v noci probouzí, aby se ujistil, zda je „zde“ či „zpátky v době nesvobody“ opisuje Juraj Špitzer jako „*druhá pamäť, ktorá nezabúda*“.⁵¹⁷ Tato „druhá“ paměť dává znovu zakoušet pocity, které by mnozí již nikdy ve své psychice nalézat nechtěli. „*Po tak dlouhé době se vzpomínky zatlačované do podvědomí podobají rozbitému zrcadlu, jehož střepy se jen obtížně skládají. Návrat do minulosti je provázen smutkem a těžkými sny...*“, napsala v úvodu vzpomínkového textu „Na cizí planetě – tábor B II b“ přeživší Margit Herrmannová.⁵¹⁸

Ve dne je paměť přeživšího pod přísnou kontrolou rozumu a přeživší se snaží žít „běžným“ životem. „*Ve dne žiji jako jiní,*“⁵¹⁹ napsal v poslední kapitole knihy „Mrtvý se vrátil“ Richard Blank,⁵²⁰ aby se „vzápětí“ ve snech vracel do míst svého věznění. Nelze se jen tak jednoduše zbavit obsahů vlastní paměti. „*Bojím se však noci,*“⁵²¹ přiznává Richard Blank. Nelze vytěsnit negativní pocity, které člověk do sebe vstřebal: „*Vrátil jsem se, ale ve snách zůstávám stále v Polsku a v Německu. Nejvíce mě pronásleduje Osvětim. (...) Jak usnu, propadám se do pekla. Probouzím se s výkřiky. Je mi líto všech, kteří mě poslouchají a které ve spánku děším. Ptají se mne na podrobnosti. Domnívají se, že mi takto ulehčí. (...) Posílají mě k lékaři. Není chirurga, který by mohl vyříznout z mého nitra nestvůrný nádor krvavých zážitků.*“⁵²²

Příčina, která „spustí“ nekontrolovatelnou vzpomínku nemusí být na první pohled ničím výjimečná. I „maličkost“ někdy postačuje k takovému „probuzení“ paměti: „*Miesto, v ktorom ľudia prežili pohnuté udalosti, vracia sa k človeku v snoch, osvetlené svetlom, ktoré nevrhá tieň, ktorí umožňuje nanovo prežívať prežitú. (...) Stačí nepatrný podnet aj v bdelom stave a intenzita zážitku sa sprítomní, zvuk, pohyb alebo vôňa, niekedy nič, alebo nevieme čo, hoci napríklad výraz na tvári človeka, s ktorým hovoríme o niečom celkom vzdialenom, ozvena v hlase alebo prudké gesto.*“⁵²³

Ukazuje se, že programově se na určité prožitky prostě zapomenout dá jen velmi obtížně. Chtít se zbavit špatných prožitků je jen obtížně možné. Postřehy přeživších potvrzují i psychologové. Mezi nimi také Daniel L. Schacter, který se otázkou zapamatování, zkreslování vzpomínek, zapomínání i záměrného potlačování vzpomínek zabýval v knize

⁵¹⁷ J. ŠPITZER, *Nechcel som byť žid*, s. 198.

⁵¹⁸ Margit HERRMANNOVÁ - Helena SCHÜTZOVÁ, *Kdo chce budoucím něco říci, má promluvit*, Praha 1994, s. 11.

⁵¹⁹ Richard BLANK, *Mrtvý se vrátil*, Praha 1948, s. 153.

⁵²⁰ Knihu „Mrtvý se vrátil“ pod pseudonymem Richard Blank napsal Vladimír Hanák (1904-1984).

⁵²¹ R. BLANK, *Mrtvý se vrátil*, s. 153.

⁵²² Tamtéž, s. 153.

⁵²³ J. ŠPITZER, *Nechcel som byť žid*, s. 198.

„Sedm hříchů paměti.“⁵²⁴ Úmyslná snaha popřít v individuální paměti traumatický zážitek vede spíše k prohloubení těchto negativních emocí: „*Byť možnosť, že lze po zklamání nebo traumatu zapomenout, vypadá lákavě, pokusy o zapomnění se nevyplácejí.*“⁵²⁵

V podobném duchu se „touhou“ a zároveň „obtížností“ zapomenout na silně citově nabitě zážitky zabýval také psycholog Douwe Draaisma – jeden z významných odborníků věnující se problematice autobiografické paměti. V knize „Proč život ubíhá rychleji, když stárneme“ uvádí: „*Paměť si nic nedělá ani z příkazu, že si nemáme zapamatovat nic: kéž bych to nikdy nespatriil, nezažil, neslyšel, kéž bych na to byl zapomněl – není to nic platné, v paměti to zůstává uchováno a vrací se nám to v noci, když se probudíme, zcela spontánně a nezvaně.*“⁵²⁶ Arnoštem Lustigem reflektovaný „čas noci“ jako nekontrolovaného probouzení paměti zde vyvstává v jinak formulované, ale přece jen velmi významově blízké „podobě“.

2.2.5. Motivace k literárnímu zpracování vlastních vzpomínek

Co vedlo některé z přeživších, aby napsali memoárový (autobiografický) text? Cítili autoři potřebu do své knihy vložit vysvětlení, proč kniha vznikla, jaký převažující motiv či soubor motivů byl pro ně samotné podstatný? Jakou formu tato vysvětlení mají, jaký význam jim autoři přikládají?

Literární historička Dana Kršáková k motivaci přeživších vytvořit vzpomínkový text poznamenává: „*Spomienkové prózy – ako malé dejiny malých ľudí, tragicky zasiahnutých veľkými dejinami, ktoré som si pre svoj príspevok vybrala, vyrastali v prvom rade z potreby vydať svedectvo, podať správu, vyrovnat' sa s vlastnou traumatickou skúsenosťou*

---

⁵²⁴ Daniel L. Schacter k otázce záměrné snahy na negativní zážitky (až traumatické zážitky) úmyslně zapomenout poznamenává: „*Ničivá bolesť traumatizujúcej zkušnosti a neodbytné myšlenky s ní spojené prirodzene vedou postihované k tomu, aby se vyhýbali všemu, co jim takovou zkušnosť pripomína. Snaží se pokud možno potlačiť vzpomínky a úvahy, ktoré majú k poranění vztah. (...)...pokusy vyhnout se stresujícím vzpomínkám v průběhu doby přemítání a stres pouze zesílily. (...) Pokusy vyhnout se myšlenkám na traumatické zkušnosti jsou u lidí přeživších trauma běžné – pozdější obtíž se s přetrvávajícími vzpomínkami spíše prohlubují, než by se zmírnily.*“ In: D. L. SCHACTER, *Sedm hříchů paměti*, s. 192.

⁵²⁵ Tamtéž, s. 193.

⁵²⁶ D. DRAAISMA, *Proč život ubíhá rychleji, když stárneme*, s. 9. S trochou zjednodušení je možné konstatovat, že čím horší událost jsme prožili, tím je pravděpodobnější její „pevný“ záznam v autobiografické paměti: „*Ponížení a urážky se zapisují nevymazatelným inkoustem. (...) Když lidé vyprávějí o urážkách, je to, jako by byla událost uložena v paměti v reálném čase. (...) Ponížení má někdy účinek, který takřkajíc zaručuje jeho uložení do paměti.*“ In: Tamtéž, s. 57-59. Doplňme k citované knize ještě tolik, že psycholog D. Draaisma věnoval 11. kapitole s názvem „Trauma a vzpomínka: Případ Dëmjaňuk“ (s.120-143) právě svědectví přeživších šoa. V kapitole jsou citovány vzpomínky pamětníků, kteří se snažili v roce 1987 během soudního procesu s Johnem Dëmjaňukem („Ivanem Hrozným“), usvědčit tohoto obávaného ukrajinského dozorce z vyhlazovacího tábora Treblinka. Draaisma zde uvádí: „*Sami svědkové hovořili o nevyhleditelných vzpomínkách.*“ In: Tamtéž, s. 122.

a sprostredkovať jej poznanie ďalším generáciám.“⁵²⁷ Adresáty svědectví mohou být „anonymní“ čtenáři, ale stejně tak v řadě případů i členové vlastní rodiny,⁵²⁸ kteří se teprve s odstupem času dozvídají úplnou a podrobnou „pravdu“ o životě svých předků. Přeživší ji mnohdy desítky let nesdělovali či nezapisovali také proto, aby své nejbližší ochránili před negativními obsahy paměti šoa. Obava, že by „hrůza“ prožitého mohla mít vliv na rodinné příslušníky, byla ale zároveň pro mnohé velmi silným motivem mlčet.

Nezanedbatelnou překážkou stojící proti motivaci k sepsání textu byly také vyhlídky na možnost případného uplatnění knihy ve společnosti, ale i prostá skutečnost, že se lidé přeživšího na nic neptali, jak uvedl v knize „Utekl jsem z Osvětimi“ Rudolf Vrba: „*Hned po válce jsem začal žít v Praze. (...) Mnoho lidí v mém okolí tehdy vědělo, že jsem byl v Osvětimi, ale přesto si nevzpomínám, že by se mě někdo za celou tu dobu zeptal, co se tam vlastně dělo. Nevím, jestli to bylo pro nedostatek zájmu, nebo pro to, že téma bylo tabu. Přitom se v Osvětimi mnohé vztahovalo přímo k dějinám Čech a Slovenska...*“⁵²⁹

S Rudolfem Vrbou uprchl 7. dubna 1944 z osvětimského tábora také Alfred Wetzler. Ihned v dubnu 1944 sepsali oba bývalí vězňové zprávu o fungování tábora a vyhlazovacím procesu, ke kterému v něm dochází. I Alfred Wetzler po sobě zanechal „vzpomínkově laděný“ text. Nejedná se sice o typické memoáry. Jde spíše o autobiografický román, který pod názvem „Čo Dante nevidel,“ autor publikoval (pod pseudonymem Jozef Lánik) poprvé v roce 1964.

Také do této knihy vložil Vrbův spoluvězeň jisté pochybnosti z možnosti sdělit „prožitou skutečnost“ druhým. Budou mít vlastně komu vyprávět, „ptá se“ se v „obavách“ autor románu v samotném závěru knihy. Bude někoho „minulost“ zajímat? Neztratí se ze světa paměť přeživších spolu s nimi? Má vůbec právo vyprávět a rušit tím „bezstarostnost“ druhých? Nezapomene se na zločiny, a nebude tak moci hrozit jejich opakování? Jakoby jistý druh skepse „promlouval“ z posledních odstavců Wetzlerova románu „Čo Dante nevidel“: „*Jozef pozrie na fosforeskujúce hodinky, potom sa obzrie ešte raz vľavo. Podíde niekoľko krokov k vatre. Náhle zastane. Nie, tam nemôže ísť. Je ešte stále čísлом, nemôže sa (a možno už ani nevie) bezstarostne smiať a zabávať. A o čom by sa s nimi rozprával? Možno by začal hovoriť. A neuverili by. Prečo by práve oni? Veď sú mladí, bezstarostní, neskúsení. Ako by mohli pochopiť práve oni? Vracia sa smutne späť a pomaly kráča hore čistinkou. Obráti sa*

⁵²⁷ D. KRŠÁKOVÁ, *Memoárová literatúra s témou holokaustu*, in: J. Holý a kol., *Holokaust v české, slovenské a polské literatuře*, Praha 2007, s. 122.

⁵²⁸ Motivaci psát především pro poučení vlastních potomků a rodiny zmiňuje například Anna Votická v knize „Zachráněna v šanghajském ghettu.“ Anna VOTICKÁ, *Zachráněna v šanghajském ghettu*, Praha 2010.

⁵²⁹ R. VRBA, *Utekl jsem z Osvětimi*, s. 12.

*smerom k mestu, zahľadí sa ta, kde tuší Horňáčkovu chalupu. Neuverili! Ani teraz! Kto tomu uverí potom...(...) Kdo podá dôkazy, keď všetkých očíslovaných vyničia?*⁵³⁰ Podobně vyjádřil v rozhovoru s Ferdinandem Camonem⁵³¹ svou obavu nad možnostmi úspěšné komunikace o šoa s těmi, kteří nic takového neprožili také Primo Levi.

Přeživším život v nedemokratickém prostředí dlouho nedával naději na pravdivé zobrazení svých zážitků. Je samozřejmé, že v této situaci sehrála klíčovou roli politická situace Československa mezi léty 1948 až 1989. Dokonce se mnozí přeživší setkali i s novými projevy antisemitismu,⁵³² jak ve svém vzpomínkovém textu například uvádí Rudolf Vrba: *„Je pravdou, že tehdy Svaz protifašistických bojovníků pořádal v Praze každoročně vzpomínkový večer na osvětimské oběti. (...) Mluvílo se tam především o hrdinství českých komunistů. Nic proti tomu, desítky z nich, podobně jako stovky dalších českých občanů, zemřely, protože se nacistům vědomě postavily na odpor. (...) Během večera se však nikdo nezmínil o tisících českých (myšleno židovských) dětí, které byly v Osvětimi chladnokrevně zavražděny... (...) Během celého večera nikdo nevyřkl slovo Žid nebo židovský. Vlastně jeden člověk ano: slušně vypadající muž, který ke mně přistoupil a zeptal se, jestli jsem si všiml, že je to 'na pódiu samej Žid'. Neodpověděl jsem, bylo to v době kolem Slánského procesu a nechtěl jsem provokovat osud.*⁵³³

Krátké politické uvolnění v šedesátých letech minulého století stejně neumožnilo všem svobodně publikovat. A tak se v českém a slovenském prostředí setkáváme s řadou memoárů, které knižně vycházejí až v posledních dvaceti letech. Se vznikem textu mnozí přeživší raději posečkali. Dobře totiž věděli, že by kniha nemohla v jimi zamýšlené podobě vyjít. Výše citovaný Rudolf Vrba svou knihu začal připravovat „až“ počátkem 60. let minulého století. To však již žil několik let v emigraci.

Nutno konstatovat, že ani v případě námi sledované motivace, která vedla ke vzniku vzpomínkové literatury, se nejedná o „rovinu“ textu, která by byla běžnou součástí práce. A to i přesto že nejde o nijak zanedbatelnou záležitost. Nejen v aktivitách běžného života, ale pochopitelně i v tvůrčí práci je motivace zcela nepostradatelnou silou, která aktivizuje fyzické i psychické síly. Bez motivace by chod lidského života byl pouhým vegetativním přežíváním,

---

⁵³⁰ Alfred WETZLER, *Čo Dante nevidel*, Dunajská Lužná 2009, s. 254.

⁵³¹ Symbolicky vyjádřil Primo Levi svou obavu v popisu snu, který se mu často v době nacistického věznění zdával. V rozhovoru uvedl: *„W oboze miałem często taki sen: oto wracam do domu, do mojej rodziny, opowiadam, ale nikt mnie nie sucha. Ktoś, kto jest przede mną, odwraca się i odchodzi. Opowiedziałem o tym unie swoim kolegom w oboze, a oni na to: 'Nam też się przytrafia'. Czytałem potem o nim – to był dokładnie taki sam se – we wspomnieniach obozowych wielu indych. Było to zatem zjawisko rachej typowe.*“ In: F. CAMON, *Rozmowa z Primo Levim*, s. 41-42.

⁵³² A. HEITLINGEROVÁ, *Ve stínu holocaustu a komunismu*.

⁵³³ R. VRBA, *Utekl jsem z Osvětimi*, s. 12-13.

životem v otupělosti, nevšímavosti a lhostejnosti.⁵³⁴ Jestliže přežití bylo z velké míry „věcí náhody či štěstí“,⁵³⁵ pak vytvoření „literárního záznamu“ o tomto přežití bylo otázkou vědomého rozhodnutí. Co k tomuto rozhodnutí vedlo?

Spisovatel a novinář Juraj Špitzer ve své knize „Nechcel som byť žid“ charakterizoval vzpomínku jako „*prirodzený výraz túžby po uznaní, že sme (jako svědkové šoa) nežili nadarmo.*“⁵³⁶ Ve své „charakteristice“ procesu vzpomínání si rovněž všímá zásadní vlastnosti, která platí o vzpomínkách vždy a nezávisle na tématu, které je „vyprávěno.“

Vzpomínka nemůže být v žádném případě „uzavřenou minulostí v čisté podobě“, kterou získáváme někdy snadno (takřkajíc samostatně), a jindy naopak s nápomocí druhých, kteří se například pamětníka smysluplně ptají. Nedostáváme věrnou „zprávu“ o tom, co bylo, ale spíše aktuální, současné vyrovnávání se s tím, co bylo. I když si třeba i pamětník sám nepřipouští vnášení přítomného do minulosti a domnívá se, že popisuje jen skutečně prožitou událost, vždy se do popisu věcí dostává subjektivní hodnocení.

To pramení z nepřehledného množství faktorů, které stačil ve svém životě až do „momentu vyprávění či zápisu zážitků“ svědek události zažít, jak také tuto skutečnost doložil i Juraj Špitzer, když napsal, že vzpomínka „*nemusí byť zveličením konajúcich postáv, s ktorými sa spomínajúci stotožňuje, a znehodnotením tých, ktoré zavrhuje. Aj keď nechce byť dodatočným vnášaním poznania do súvislostí, ktoré v čase udalostí neboli známe, je vždy*

---

⁵³⁴ K problematice motivace, vyrovnávání se s bolestí, překonávání tragédie a hledání nových motivů, které „vedou“ člověka k „růstu“ vhodné například: A. H. MASLOW, *Ku psychologii bytia*.

⁵³⁵ „*Někteří z nás měli štěstí. Přežili apokalypsu, jaká do té doby neměla v dějinách lidstva obdoby*“, konstatoval Bedřich Róna. Tato slova se dokonce dostala na obálku jeho knihy vzpomínek. In: B. RÓNA, *Osudy z temných časů*. Jinak a přece v něčem podobně odpovídá na otázku „Proč přežila?“ Kateřina Pošová: „*Wie alt bist du?*“, *řekla jsem bez rozmyšlení 'achtzehn'. Kdybych řekla 'vierzehn', tak bych šla rovnou do plynu. (...) Takže to moje 'achtzehn' byla jedna z těch šťastných náhod, jaké rozhodovaly o našem bytí a nebytí...*“ In: K. POŠOVÁ, *Jsem, protože musím...*, s. 56. O „pouhém štěstí“ píše rovněž Eva Rodenová ve autobiografické knize, kterou společně napsala se svým manželem Rudolfem Rodenem: „*Přála nám prostě paní Štěstěna, trefili jsme číslo v loterii – nic jiného v tom nebylo, nebo jsem tomu alespoň pevně věřila a v jistém smyslu věřím dodnes.*“ In: E. RODENOVÁ – R. RODEN, *Životy ve vypůjčeném čase*, s. 10. Pan Rudolf Roden svou ženu „doplňuje“ těmito slovy: „*Vždycky jsem věděl, že k přežití je potřeba něco zvláštního: vůle, obrovské štěstí (a možná dobrá kostelace hvězd), důvtip a příležitostně předěly černého humoru.*“ In: Tamtéž, s. 99. O vlivu náhody, štěstí, ale i o přesvědčení o vlastní schopnosti intuitivního vhledu do charakteru druhých zanechala vzpomínku Gerta Vrbová: „*Určitě jsem měla štěstí, jak už to v takových případech bývá. Ale náhoda hraje jen malou roli. Mnohem důležitější je rozpoznat, komu se dá věřit a koho je třeba oklamat.*“ In: Gerta VRBOVÁ, *Komu věřit, koho oklamat*, Praha 2008. Stává se pochopitelné i to, že autor nechce používat pro skutečnost, že přežil vysvětlení s poukazem na roli náhody, štěstí apod. Sice téma přežití zmiňuje, ale nechává celou záležitost bez vysvětlení jako je tomu v případě Juraja Špitze: „*Neviem si prijateľnou úvahou vysvetliť našu záchranu. Rodiny, ženy a starší zostali na druhom objekte pracovného tábora. Nás asi dvadsať slobodných mladých ľudí, ani jeden nad tridsať poslali na opustený tretí objekt.*“ Juraj Špitzer se tak nedostal v táboře v slovenských Novákach mezi skupinu, která byla odtransportována do Osvětimi. In: J. ŠPITZER, *Nechcel som byť žid*, s. 130. Mohl tak později patřit mezi ty, kteří se rozhodli po sobě zanechat literárně předanou paměť šoa. Tím zásadním byla ne zcela jednoduše vysvětlitelná skutečnost přežití: „*Aby sa spomienky na obdobie smutného osudu židov na Slovensku mohli vysloviť, bolo treba prejsť územím, na ktorom vládla smrť, bolo treba ostať nažive.*“ In: Tamtéž, s. 256.

⁵³⁶ Tamtéž, s. 255.

výrazom neskoršej skúsenosti, oddelujúcej udalosť od zápisu. Aj vtedy, ak si nárokuje na vedeckú objektivitu, hoci sa skromne nazýva iba svedectvom.“⁵³⁷

Dodejme v krátkosti alespoň tolik, že především u formy ústně předávaného svědectví, kterému je věnována samostatná kapitola této práce, jsou ona hodnocení a především proměny těchto hodnocení mnohdy ještě výraznější. Pokud má svědek možnost (či tuto možnost pravidelně využívá kupříkladu formou besed s žáky základních a středních škol) opakovaně „vzpomínat“ na prožité události, pak je zcela běžné, že se výpověď proměňuje, aktualizuje. Svědectví je také vždy svědectvím i době, v které vzniká.

Vedle citovaného Juraje Špitzera lze zajímavá autorská „doznání“ o motivaci zapsat prožité nalézt také v díle spisovatele Leviho. Ten se v knize „Potopení a záchránění“ přiklání k jinak poměrně často opakovanému, ale zároveň také hojně diskutovanému motivu „jedinečnosti“⁵³⁸ šoa. Z důrazu na „jedinečnost“, nesrovnatelnost této události s ostatními „podobnými“ tragédiemi dějin, pramení podle Leviho „povinnost“ zaznamenat minulé. „Teprve několik let si uvědomujeme, že nacistické krveprolití bylo úděsně exemplární, a že, pokud se nepříhoda v příštích letech nic horšího, zůstane v paměti jako ústřední událost, jako skvrna tohoto století.“⁵³⁹

Levi se stal (stejně jako miliony dalších) proti své vůli očitým svědkem „klíčové“ události dějin, která doposud nesnese srovnání. „Navždy pak šoa zůstane do nebe volajícím zločinem...“ konstatoval ve stejném duchu jako spisovatel Primo Levi na stránkách knihy „Ve čtrnácti sám v Osvětím“ lékař a psycholog Tomáš Radil.⁵⁴⁰

Nevypovědět o vlastní zkušenosti by znamenalo nepřispět k poznání něčeho, co nemělo a nemá v dějinách podle Leviho obdoby: „...do chvíle, kdy píše tyto řádky, zůstává systém nacistických koncentračních táborů (...) unikátní jak rozsahem, tak významem. V žádném jiném místě a čase nebyli lidé svědky tak nepředvídaného a tak složitého jevu. Nikdy nebylo tolik lidských životů zmařeno v tak krátkém čase a za pomoci tak vědomého

---

⁵³⁷ Tamtéž, s. 256.

⁵³⁸ K otázce „srovnání“ šoa s jinými genocidami lidských dějin izraelský historik Yehuda Bauer poznamenává: „Věcný rozdíl mezi holokaustem a jinými formami genocidy tedy spočívá v tom, že hlavní roli při všech ostatních genocidách hrály praktické ohledy, kdežto abstraktní ideologické zdůvodnění daleko méně. (...) Dosud žádná genocida se takto úplně nezakládala na mýtech, přeludech, na abstraktní, nepragmatické ideologii – a pak byla uskutečňována velmi racionálními, pragmatickými prostředky. (...) Druhý důvod, proč je holokaust bezprecedentní událost, je jeho celosvětový, vpravdě univerzální charakter. Ostatní genocidy měly geografické omezení. (...) Holokaust vyděluje z ostatních genocid i třetí prvek: jeho plánovaná absolutnost. Nacisté hledali Židy, všechny Židy. Podle politiky nacistů byly veškeré osoby, které měly tři nebo čtyři židovské prarodiče, odsouzeny k smrti za zločin, že se narodily. Podobný postup historie lidstva dosud nezažila.“ In: J. BAUER, Úvahy o holokaustu, s. 60-62.

⁵³⁹ P. LEVI, Potopení a záchránění, s. 16.

⁵⁴⁰ T. RADIL, Ve čtrnácti sám v Osvětím, s. 9.

spojení technologické vynalézavosti⁵⁴¹, fanatismu a krutosti.“⁵⁴² Tak přeživší dle Leviho vyprávějí a píší protože, „vědí, že byli svědky událostí světového významu.“⁵⁴³ Prakticky ve stejném duchu vyznívají „úvodní věty“ svědecké výpovědi přeživších Oty Krause a Ericha Kulky v knize „Továrna na smrt“: „Stali jsme se svědky zločinu, který nemá obdoby v dějinách...(…) Přežili jsme Birkenau, a proto svět musí zvědět, co se tam dělo.“⁵⁴⁴

Volba o prožité události nemlčet,⁵⁴⁵ ono odhodlání o věci promluvit nebo věc zapsat, vede v konečném důsledku k tomu, že se z přeživších stali právě díky výpovědím skuteční svědci událostí. „Nemohu mlčet, třebaže není radostné o tom mluvit. Je to neviditelná štafeta, v které mrtví předávají slovo těm ještě živým,“ konstatoval o nutnosti prolomit mlčení a vyprávět, respektive psát, Arnošt Lustig.⁵⁴⁶ Možná se chápající rozhovor či psaní autobiografie mohou zdát jako nepostačující způsoby boje proti zapomnění, ale žádné jiné možnosti k dispozici přeživší podle spisovatele Arnošta Lustiga nemají: „Je to snad jenom chabá zbraň proti zapomenutí, ale je jediná. Nic autentického by se nemělo zapomenout ani pominout.“⁵⁴⁷

Primo Levi označuje ony pohnutky přispívající k zachování paměti šoa za „silné a trvalé,“⁵⁴⁸ zřetelně podle autora přeživší spatřují ve svém „věznění“ „střed svého života, událost, která je v dobrém i zlém poznamenala.“⁵⁴⁹ Mluvit a psát se ukázalo být pro Leviho stejně důležitou potřebou, jako pro zachování lidského života je stejně bezpodmínečně nutné dýchat či přijímat živiny: „Potřebu vyprávět 'těm druhým,' přimět ty druhé 'k účasti' jsme v době před osvobozením a po něm pocítili stejně v době před osvobozením jako ostatní základní potřeby.“⁵⁵⁰

Ne všichni autoři memoárů, v kterých je reflektována otázka šoa, však cítili potřebu zapsat nebo vyprávět svou vzpomínku bezprostředně brzy po skončení války. Nemuseli disponovat dostatkem vhodné příležitosti, nedovedli se obrátit vyjádřit, neměli na rozdávání „běžného“ lidského času či scházela vůle „vrátit se“ do minulosti. Někteří tak sepsali své

---

⁵⁴¹ K otázce vzájemného vztahu šoa, moderní průmyslové společnosti a tím i aplikace technologických dovedností do procesu masového vraždění více pro srovnání v dnes již „klasickém“ sociologickém textu Zygmunta Baumana. Z. BAUMAN, *Modernost' a holokaust*.

⁵⁴² P. LEVI, *Potopení a záchránění*, s. 18.

⁵⁴³ Tamtéž, s. 154.

⁵⁴⁴ O. KRAUS – E. KULKA, *Továrna na smrt*, s. 11.

⁵⁴⁵ Mlčení a zapomnění není řešením, jak také dokládá přeživší Tomáš Radil ve své autobiografické knize: „K řešení problémů, vyplývajících z tak otřesného historického zločinu, však rozhodně nevede cesta jejich zamlčování, zapírání, falzifikace nebo zapomnění.“ In: T. RADIL, *Ve čtrnácti sám v Osvětimi*, s. 9.

⁵⁴⁶ A. LUSTIG, *Paměť*, s. 60.

⁵⁴⁷ TÝŽ, *Pro koho píšu*, s. 139.

⁵⁴⁸ P. LEVI, *Potopení a záchránění*, s. 85.

⁵⁴⁹ Tamtéž, s. 154.

⁵⁵⁰ Tamtéž, s. 8.

svědectví až s odstupem řady let. Existuje pochopitelně také skupina přeživších, kteří se z jakéhokoli důvodu rozhodli svou vzpomínku nepředávat. Vysvětlení o rozhodnutí části bývalých obětí holocaustu nevypovídat, nepsat, zkrátka se nedělit o svou bolestnou vzpomínku nabízí čtenářům i Primo Levi v kapitole „Paměť trýzně“, která je součástí knihy „Potopení a zachránění.“ Na tomto místě uvádí: „...vzpomínka na utržené či způsobené trauma bývá často sama o sobě traumatická, protože její vyvolání bývá bolestné nebo alespoň nepříjemné. Kdo utrpěl ránu, snaží se vzpomínku na ni zasunout, aby se bolest neobnovila.“⁵⁵¹ V této souvislosti Primo Levi konstatoval, či lépe řečeno doplnil, že ti, co prošli vězněním, se „dnes“ dělí jen na dvě skupiny: „na ty, kdo mlčí, a na ty, kteří vyprávějí.“⁵⁵²

Je proto pochopitelné, že vedle zdůvodnění motivace psát, pokud je však tato rovina autorského sdělení v textu vůbec přítomna, se souběžně s ní objevují i vyjádření o důvodech, které byly příčinou toho, že vzpomínání přichází po tak dlouhé době. Uvedme příklad memoárů Gerty Vrbové (celkem výstižně) nazvaných „Komu věřit, koho oklamat.“⁵⁵³

Na prvních stránkách knihy autorka skutečně nejprve „pocit’uje potřebu“ čtenáři sdělit, proč se rozhodla „promluvit“ po tak dlouhé době: „Možná bych měla vysvětlit, proč potřebuji ze své paměti vytahovat lidi, místa a události, které tam byly půl století pohřbeny.“⁵⁵⁴ Dlouhotrvající „mlčení“ o vlastních zážitcích šoa autorka přirovnává k jakémusi stavu „umrtvení.“ Vypovídat nemohla, aby bylo možné se zapojit do běhu života. Jednalo se pro ni samotnou o příliš hluboký „návrat“ do minulosti. O prospěšnosti takového vzpomínání nebyla Gerta Vrbová dlouho nijak přesvědčena: „Musela jsem na ně ‘zapomenout’, abych mohla vést normální život, vykonávat své vědecké povolání a vychovat děti.“⁵⁵⁵ Zapomenutí však nebylo a nemohlo být úplné, jak autorka přiznává. Spíše se jednalo o odložení paměti „někam stranou.“ Obsah paměti přebýval v nezapsané formě jen „jako“ jistá výzva, která byla vyslyšena teprve s odstupem času. „Přesto na mě stále doléhají vzpomínky na mou rodinu, která zahynula v plynových komorách nacistického Německa, a vrací se mi příběh o tom, jak jsem přežila,“⁵⁵⁶ napsala Gerta Vrbová.

Paměť však mnohdy bývá velmi křehké úložiště prožitého. Může zeslábnout a spolu s oslabením organismu, se může dokonce definitivně ztratit. Pokud není vzpomínka vyprávěna nebo není zaznamenána či uchovávána, hrozí její zánik. Tuto hrozbu, jež bez

---

⁵⁵¹ Tamtéž, s. 20.

⁵⁵² Tamtéž, s. 154.

⁵⁵³ G. VRBOVÁ, *Komu věřit, koho oklamat*.

⁵⁵⁴ Tamtéž, s. 7.

⁵⁵⁵ Tamtéž, s. 7.

⁵⁵⁶ Tamtéž, s. 7.

rozdílu působí na paměť každého člověka, si uvědomila rovněž Gerta Vrbová: „Vzpomínky mě nutí, abych je zapsala, protože jinak by nenávratně zmizely. Dlužím to lidem, kteří holocaust nepřežili⁵⁵⁷, ale i těm, kteří z mých zážitků mohou čerpat poučení.“⁵⁵⁸

Zachování památky obětí šoa i předání zkušenosti z „přežití v nepříznivých podmínkách“⁵⁵⁹ těm, kteří nic podobného neprožili, to jsou hlavní důvody, které Gerta Vrbová opakovaně zdůrazňuje jako ústřední motivy pro vznik vlastního textu. Pocit jistého dluhu přiměl k napsání vzpomínkového textu rovněž Margit Herrmannovou: „Vede mne k tomu tíživý pocit, že žiji s nevyrovnaným dluhem vůči zemřelým, a vědomí, že 'co není v knihách, není na světě'.“⁵⁶⁰ Vzpomínkový text vznikl, aby hlas přeživších jednou provždy nezanikl v čase spolu s nimi samotnými.

Zdá se, jak uvádí Jan Assmann v knize „Kultura a paměť“, že „dospívá v současnosti k závěru *cosi, co se nás dotýká mnohem osobněji a bytostněji. Začíná vymírat generace očitých svědků nejtěžších zločinů a katastrof v análech lidských dějin.*“⁵⁶¹ Reflexi židovské minulosti ve vzpomínce přeživších a zároveň s ní i neodvratitelné ubývání těchto svědků považuje Jan Assmann za vůbec nejdůležitější motivaci, z které zájem o paměť šoa vychází. Právě memoárové (autobiografické) texty mají v této paměti své nezastupitelné místo. Možná, že máme skutečně v dnešní době jakousi „nezaslouženou výhodu“, kdy na vlně konjunktury paměti se nese i zájem o paměť přeživších. Jak také upozorňuje Hedvika Novotná: „*Poptávka po individuální zkušenosti (ať už prostřednictvím žádostí o rozhovor, publikaci vzpomínek, či – z druhé strany – reakce na vzpomínky již publikované) a zároveň konjunktura témat, vztahujících se k židovské minulosti i přítomnosti, vytvořila prostředí, které téměř neumožňuje pamětníkům se k tématu nevyjádřit. Navíc do hry vstupuje rovina psychologická – vyrovnání se s traumatickými zážitky. Vzpomínání se jeví jako povinnost svědků, kteří přežili...*“⁵⁶² Nezapomeňme však, že s velkou pravděpodobností je toto prostředí, které je jinak v současnosti tak intenzivně nakloněno židovské kolektivní paměti, jen dočasným stavem,

---

⁵⁵⁷ Kniha jako pomník obětem šoa nebo také jako nositel paměti. Již v roce 1947 v knize „Židovská tragédie“ rabín Richard Feder přímo v textu uvádí jako hlavní záměr vzniku publikace potřebu paměti na tuto tragédii. Kniha sice není typickou memoárovou literaturou, spíše příspěvkem k dějinám židovského utrpení v českých zemích v letech 1939 – 1945. Nezanedbatelný prostor Richard Feder věnoval svým kolínským spoluobčanům. V textu je o motivaci psát o událostech pojednáno těmito slovy: „Z lásky a úcty a z vděčnosti vybudoval jsem vám v této knize pomník. Jest to sice jen skromný papírový pomník, ale doufám, že jest výmluvnější nežli jsou pomníky z kamene, a trvanlivější, nežli jsou pomníky z kovu.“ In: Richard FEDER, *Židovská tragédie*, Kolín 1947, (nečíslovaná strana knihy).

⁵⁵⁸ G. VRBOVÁ, *Komu věřit, koho oklamat*, s. 7.

⁵⁵⁹ Tamtéž, s. 8.

⁵⁶⁰ M. HERRMANNOVÁ - H. SCHÜTZOVÁ, *Kdo chce budoucím něco říci, má promluvit*, s.11.

⁵⁶¹ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 15.

⁵⁶² H. NOVOTNÁ, *Konstrukce individuální a kolektivní paměti na příkladu židovské menšiny v českých zemích po druhé světové válce*, s. 69.

který se v této podobě již nebude opakovat. Včasnou a didakticky zvládnutou „péčí“ o paměť (a to samozřejmě nejen paměť šoa) můžeme zajistit nejen to, aby životní zkušenosti generace přeživších zůstali součástí naší historické kultury, ale také to, že se obecně vztah k paměti stane oním žitým poutem s minulostí, kterým můžeme každodenně disponovat.

3. KAPITOLA: Místo paměti šoa – Centrum vizuální historie Malach

„Teprve několik let si uvědomujeme, že nacistické krveprolití bylo úděsně exemplární, a že, pokud se nepříhoda v příštích letech nic horšího, zůstane v paměti jako ústřední událost, jako skvrna tohoto století.“
(Primo Levi)

3. 1. Místo paměti – archiv

Může být archiv místem paměti?⁵⁶³ Co vůbec místa paměti jsou, jak vznikají a proč jsou společností přijímána nebo naopak odmítána? Jaká mají splňovat kritéria, aby byla společností vnímána jako důstojná připomínka vztahu k minulosti? To jsou některé z otázek, na které se pokusíme najít odpovědi.

3.1.1. Vznik a fungování míst paměti

Minulost bývá připomínána a tím i uctívána ve společnosti různými způsoby. Již klasik teorie kolektivní paměti francouzský sociolog Maurice Halbwachs upozorňoval na skutečnost, že také „*vzhled míst*“⁵⁶⁴ může vystupovat jako důležitý činitel připomínání významu minulosti pro aktuálně vzpomínající jedince (skupiny). Rovněž polský historik Marcin Kula předkládá před čtenáře ve své knize „*Nošníci paměti historycznej*“⁵⁶⁵ takřka nepřeborné množství „*nosníků paměti*“, které nás každodenně obklopují a jsou vlastně naším výrazem vztahu k minulosti respektive mnohdy také toho, jak je tento vztah záměrně posilován nejrůznějšími institucemi včetně státu samotného. Pod pojmem „*nošník paměti*“ se dá v myšlení Marcina Kuly najít skutečně velmi pestrá škála jevů, které odkazují na náš vztah k minulému. Domníváme se, že je prakticky možné tento pojem ztotožnit s pojmem „*místa paměti*“, tak jak ho například chápe francouzský historik Pierre Nora. Podle něj „*základní důvod existence míst paměti spočívá v zastavení času, v pozdržení nástupu zapomnění, ve fixaci určitého stavu věcí...*“⁵⁶⁶

---

⁵⁶³ Například: J. LE GOFF, s. 89. Dále: M. KULA, *Nošníci paměti historycznej*, s. 9.

⁵⁶⁴ M. HALBWACHS, *Kolektivní paměť*, s. 109-110.

⁵⁶⁵ M. KULA, *Nošníci paměti historycznej*.

⁵⁶⁶ P. NORA, *Mezi pamětí a historií*, s. 24.

Ačkoli si většinou pod označením místa představíme konkrétní prostor, který svou „existencí“ odkazuje na historickou osobnost, událost či děj, nemusí se vždy v případě míst paměti nutně jednat o lokalitu či budovu (například památník) na ní stojící. Variabilita míst paměti je skutečně velká. „*Mohou to být historické památky typu pomníků, budov a míst spojených s významnými událostmi nebo se životem významných osob, ale třeba i písně, prapory a jiné lidské i přírodní výtvoř, které spojením s určitým příběhem nabývají symbolického významu a samotnou paměť tak upevňují, stabilizují a zajišťují její kontinuitu,*“⁵⁶⁷ popisuje bohatství míst paměti český historik Eduard Maur.

Pierre Nora v případě míst paměti hovoří o trojím smyslu těchto připomínek minulosti. Konkrétně zmiňuje materiální smysl, symbolický smysl a funkční smysl.⁵⁶⁸ Tyto tři faktory se vzájemně prolínají a podmiňují. Je to totiž nezbytně nutné. Místa paměti by prakticky nemohla fungovat, kdyby se opírala výhradně jen o jeden z výše uvedených činitelů. Ostatně na následujícím příkladu můžeme tuto otázku stručně nastínit.

Můžeme mít například materiální smysl existence archivu se vzpomínkami přeživších šoa jako fungování konkrétní stavby, která umožňuje uložení nahraných a přepsaných vyprávění. Jistě s tímto materiálním smyslem souvisí smysl symbolický, jehož podstatou je v tomto případě bohužel skutečnost, že vůbec tato vyprávění pro další generace existují, ale i to, že někdo pamětníkům naslouchal a projevil o jejich životní zkušenost vůbec zájem. Nakonec funkčním smyslem archivu vzpomínek přeživších je konkrétní didaktický výstup, který může mít podobu využití archivu při tvorbě pomůcek, exkurzního vyučování, které může být v archivu realizováno, nebo vzdělávacího semináře pro vyučující, kteří se přímo v archivu seznámí s problematikou paměti šoa, oral history apod. Pokud bychom začali a zároveň skončili s „projektem shromažďování vzpomínek přeživších“ u materiálního smyslu místa paměti (tj. pouhého zbudování archivu), pak by se z uložených dat stal spíše pomník, který by možná mohl být z povzdálí formálně uctíván, ale samotné společnosti by jeho existence prospěla jen zcela nepatrně či poněkud prvoplánově. Obdobně bychom těžko mohli hovořit o naplnění smysluplnosti místa paměti i v dalších variantách našeho příkladu.⁵⁶⁹

---

⁵⁶⁷ Eduard MAUR, *Paměť hor*, Praha 2006, s. 18.

⁵⁶⁸ P. NORA, *Mezi pamětí a historií: Problematika míst*, s. 23. Obdobně členění (s odkazem na práci Pierra Nory nabízí také Jacques Le Goff, když hovoří o místech paměti jako: a) topografických místech (např. archiv), b) symbolických místech (např. oslava, památná událost, pouť), c) funkční místa (např. učebnice, autobiografická literatura). In: J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, s. 108.

⁵⁶⁹ Jak k propojení materiálního, symbolického a funkčního smyslu v případě míst paměti poznamenává na konkrétních příkladech Pierre Nora: „*Dokonce i místo zdánlivě čistě materiální, jakým je skladiště archivu, je místem paměti pouze tehdy, když mu obraznost propůjčí určitou symbolickou auru. Dokonce i místo čistě*

Místo paměti může být svou povahou také takřka imaginární (až lehce fiktivní), může být více symbolické než reálné, může se hlavně opírat o význam, který „předává“ než o hmotné připodobnění minulé skutečnosti. Podstatné však je to, aby byl prezentován vztah k minulému. Tak aby byl tento vztah srozumitelně předáván, vnímajícími osobami „pravdivě“ interpretován, a především, aby byla tato vazba k minulosti výrazem skutečně žité osobní a společenské historické kultury. Důležitou podmínkou existence míst paměti je podle Pierra Nory to, že „*místa paměti žijí jedině díky své schopnosti proměny, v neustálém ožívování svých významů a nepředvídatelném bujení svých odnoží.*“⁵⁷⁰ Místa paměti nemohou spočinout v nehybném klidu bez kontaktu s žijící společností.⁵⁷¹ Pokud se tak stane, pak se v nejlepším případě stanou místy historie.

Jako příklad čistě virtuálního „místa paměti“, které je zatím ve fázi promýšlení a teoretických příprav, zmiňme alespoň ve stručnosti projekt oživení celé části (čtvrti) města. Konkrétně se jedná o bratislavské Podhradie. Miloš Žiak v publikaci „Stratené mesto“⁵⁷² vlastně předkládá projekt „*revitalizácie historickej pamäti.*“⁵⁷³ Jakým způsobem chce tento ambiciózní cíl naplnit? Je skutečně jen obtížně představitelné, že by bylo realizovatelné vystavět znovu část Bratislavy. Navíc již bylo konstatováno, že by mělo jít o virtuální místo paměti. S tímto neobvyklým problémem by se bylo možné podle Miloše Žiaka vyrovnat následujícím způsobem. Lokalitou bývalé židovské čtvrti Podhradia by projížděla speciálně didakticky uzpůsobená „*električka historickej pamäti.*“⁵⁷⁴ Tato tramvaj by byla upravená tak, aby po dobu jízdy nebylo vidět z oken to, co se při běžném pohledu obyvatelům či návštěvníkům Bratislavy nabízí. Jakoby současný život hlavního města zmizel. „Cestujícím“ v „tramvaji historické paměti“ by na vnitřní stranu oken vozidla byly promítány dobové záběry a fotografie z doby, kdy ještě Podhradie žilo svým každodenním životem. Návštěvníci („cestující“) by se tak měli možnost seznámit s minulostí této dnes již neexistující lokality. To však není jediný záměr projektu revitalizace paměti. „*Ide...súčasne aj o pripomenutie dôležitých historických udalostí, ktoré v konečnom dôsledku prispeli k rozhodnutiu zbúrať obrovskú časť historicky cenného centra.*“⁵⁷⁵ Minulost bratislavského Podhradia by se tak prolínala s minulostí města respektive celého státu. Cestujícím „tramvaje historické paměti“

---

funkční, jakým je školní učebnice, závěť, sdružení bývalých spolubojovníků, vstupuje do této kategorie pouze tehdy, je-li předmětem rituálu.“ In: P. NORA, *Mezi pamětí a historií: Problematika míst*, s. 23.

⁵⁷⁰ Tamtéž, s. 24.

⁵⁷¹ „*Jakmile se ztratí toto zaměření na paměť, místa paměti se stávají místy historie.*“ In: Nora, P.: *Mezi pamětí a historií: Problematika míst*. In: Tamtéž, s. 24.

⁵⁷² Miloš ŽIAK, *Stratené mesto*, Bratislava 2010.

⁵⁷³ Jedná se přímo o podtitul knihy Miloše Žiaka. Tamtéž.

⁵⁷⁴ Tamtéž, s. 18.

⁵⁷⁵ Tamtéž, s. 13.

by alespoň na krátký čas prohlídky bylo umožněno nahlédnout do života židovské čtvrti a zároveň vnímat, jaké dopady měly významné události na podobu této lokality. Miloš Žiak nijak nezastírá, že hlavními příjemci takto zprostředkovaných historických informací by měli být mladí lidé. Ti, kteří již možná o multikulturní Bratislavě ani neslyšeli. „*Cielom projektu je vyvolať vo vedomí mladších generácií, žijúcich dnes na území mesta, virtuálny zážitok...*“⁵⁷⁶ Projížďkou (prohlídkou) tramvají by ovšem historická exkurze do zmizelé části města ještě nutně končit nemusela. Jak upozorňuje Miloš Žiak: „*Po vystúpení z ´električky historickej pamäti´ si môžu ísť cestujúci porovnať tentokrát pešo obraz, ktorý videli počas jazdy premietaný na plochy okien električky – so skutočnosťou.*“⁵⁷⁷

Vraťme se však od méně obvyklého projektu virtuálního místa paměti k již existujícím formám připomínání minulosti. Konkrétně zůstaňme u poměrně četných komplikací, které existenci míst paměti mohou provázet. Pokud je totiž místo paměti spíše výrazem potlačení jiné paměti, zkreslení minulosti, či přímo manipulace, pak se součástí všeobecně přijímaného a prožívaného vztahu k minulému trvale nestává. Tím nechceme pochopitelně říci, že všichni musí mít k místu paměti naprosto shodný vztah ani to, že není do určité míry přirozené, že některá místa paměti po čase zanikají. Samozřejmostí je podle Marcina Kuly i to, že pro dva různé jedince (skupiny) může jedno místo paměti být zdrojem dvou odlišných významů minulosti.⁵⁷⁸

Je někdy až paradoxní, že některá místa paměti doplácují na dobu svého „vzniku“. S odstupem času jsou těmto „památníkům“ připsány jiné významy, které jsou paušálně prisouzeny všem místům paměti „minulého režimu“, který je označen (jistě po právu) za nedemokratický či zločinný. Jindy však onen přesun významu u míst paměti prakticky ničemu a nikomu nevádí. Tato místa paměti sice již neodkazují ke skutečným událostem (faktům), ale mnohem více jsou podle Marcina Kuly dokladem našeho vyvíjejícího se vztahu k těmto faktům. Často v těchto případech ani nevádí, že místo paměti bylo (je) chybně lokalizováno. Při vztahu k minulému totiž nemusí být „historická přesnost“ tou nejzásadnější kategorií.⁵⁷⁹

---

⁵⁷⁶ Tamtéž, s. 13.

⁵⁷⁷ Tamtéž, s. 18.

⁵⁷⁸ „*Te same nošniki potrafiły dla różnych ludzi, grup lub czasów znaczyć co innego. Jak nie ma dwóch identycznych ludzi oraz dwóch identycznych pamięci, tak nie ma dwóch identycznych spojrzeń.*“ In: M. KULA, *Nošniki pamięci historycznej*, s. 275.

⁵⁷⁹ „*Nošniki pamięci nie muszą być tym, za co uchodzą i nie muszą wiernie poświadczać historii. Czasem tworzymy bądź akceptujemy coś jako nošnik pamięci o wydarzeniach, co do których wcale nie jest pewne, czy w ogóle miały miejsce.*“ In: Tamtéž, s. 142. Jako příklady míst paměti, ke kterým sice existuje živý vztah, ačkoli historicky přesným dokladem o jejich „umístění“ nedisponujeme, uvádí Marcin Kula fenomén křížové cesty v Jeruzalémě, ale například také řadu míst, která jsou tradičně připomínána jako rodiště významných osobností. V českém případě se nabízejí například příklady „rodných“ obcí Jana Husa či Jana Ámose Komenského. Svým

Ne všichni však s konkrétním „odsouzením“, přemístěním či odstraněním místa paměti souhlasí. Někdy vyvolá rozmrštku i to, kde vůbec se má místo paměti nacházet. Konflikty o vztah ke konkrétní paměti podle Marcina Kuly nezřídka ústí (a zároveň z nich i pramení) do politických střetů.⁵⁸⁰ Jsou tak bořeny sochy, přejmenovávány ulice, přemalovávány tanky na podstavcích, aniž by bylo jasné, čím bude smysluplně potřeba paměti nahrazena. I na negativní věci je záhodno nezapomenout. Jsou součástí naší paměti. Lhostejné věci totiž většinou neboříme, nepřemalováváme ani se o ně nepřeme. Pro hodnocení „záporných“ epoch většinou neplatí zjednodušené (černobílé) hodnocení.

Nepřibývá v současné době obrovským tempem míst paměti? Není jich v naší přítomnosti více než u předcházejících generací? Některá z těchto míst vznikají přirozeně, jiná jsou formálně „zakládána“ a „předávána“ do užívání společnosti. Další vznikají v souvislosti s mohutným rozvojem externích pamětí, kdy možnosti digitalizace dat nám umožňují zaznamenávat a uchovávat mnohdy jen obtížně představitelné množství dokladů o minulosti. *„Žádná epocha se nevyznačovala tak ochotným vytvářením archívů jako ta naše, nejen pokud jde o objem údajů, které spontánně vyměšuje moderní společnost, nejen technickými prostředky reprodukce a uchovávání, které má k dispozici, ale pověřivým vztahem ke stopě a ohledem na ni. Právě v té míře, v níž mizí tradiční paměť, cítíme povinnost nábožně hromadit zbytky svědectví (...) toho, co bylo, jako by se tento stále rostoucí a rostoucí spis měl stát kdovíjakým důkazem před kdovíjakým tribunálem historie.“*⁵⁸¹

Máme se z této skutečnosti těšit a pochvalovat si to, že se vlastně s přibývajícimi místy paměti také „intenzivněji zajímáme o minulost?“ Jsme připraveni s takovým množstvím „informací o minulosti“ zacházet? Na první pohled by tomu tak být mohlo, nicméně kvantita uložených dat nemusí být pochopitelně známkou kvality našeho vztahu k paměti. Jestliže podstatou paměti je žitý vztah k minulosti, pak je skutečně otázkou, zda místa paměti vznikají jako odraz tohoto stavu, kdy si prostě „pamatujeme“ nebo je jejich vytváření více „zoufalou“ snahou zachytit paměť, ke které neexistuje žitý vztah a ona tak začíná jako „živá a společností komunikovaná paměť“ nenávratně mizet. *„Kdybychom ještě obývali svou paměť,*

---

způsobem je příkladem paměti (i když silně negativním) vztah k falešným dokumentům (Marcin Kula uvádí příklad známých „Protokolů sionských mudrců“, které jsou více než historicky nepřesné. Přece však pro své obdivovatele a obhájce znamenají při konstruování vztahu k minulosti velmi mnoho. Zároveň jsou tyto podvržené dokumenty svědectvím o paměti netolerance a nenávisti těch, kteří se jimi zaštiťují. K tomu Marcin Kula uvádí: *„Jako dokument fałszywy Protokoły – podobnie jak każdy inny sfalszowany tekst – przynajmniej potencjalnie stają się jednakowoż ważkim nośnikiem pamięci o fałszerstwie, intencjonalnym rozniecaniu nienawiści etnicznych i metodach działania carskiej Rosji.“* In: Tamtéž, s. 148.

⁵⁸⁰ „O nośniki pamięci prowadzimy spory. Mogą one toczyć się między grupami politycznymi.“ In: Tamtéž, s. 105.

⁵⁸¹ P. NORA, *Mezi pamětí a historií: Problematika míst*, s. 16.

nepotřebovali bychom jí zasvětit určitá místa. Taková místa by neexistovala, protože by neexistovala paměť stržená historií,“ konstatuje Pierre Nora a dodává: „*místa paměti jsou především zbytky. Jsou krajní podobou, v níž paměti utvářené vědomí přetrvává v historii, která se k němu obrací, protože je nezná.*“⁵⁸²

Pochybnost nad gigantickou produkcí archiválií, kterou v současné době zažíváme, a která by nás podle mnohých měla ochránit před zapomněním vlastní minulosti, vyjadřuje taktéž Pierre Nora. „*To, co nazýváme pamětí, je ve skutečnosti gigantickou a závratnou konstitucí hmotného skladiště toho, na co si nemůžeme vzpomínat, bezedný repertoár toho, co bychom si někdy mohli potřebovat připomenout.*“⁵⁸³ Problém je však v tom, že paměť nesnese příliš dlouhého odkladu. Pokud s ní není ve společnosti „veden dialog“, navazován vztah a pokud není součástí našeho dneška, pak její dodatečné oživení může působit spíše jako fraška. Stane se parodií, groteskou, rozmraženým tělem člověka, který se dal před sto lety tímto způsobem zakonzervovat, aby nemusel definitivně zemřít a mohl se „na svět“ opět vrátit. V rozčarování však tento člověk zjišťuje, že již není, koho by poznal, není, koho by oslovil, není, kdo by mu rozuměl. Snad byl zpočátku ještě zván jako příklad historického exotismu na školní besedy, aby názorně demonstroval život před sto lety, ale tím také jeho mise z minulosti skončila.

Nejsme dnes v podobné pozici, „táže se“ Pierre Nora a s jistou mírou skepse „odpovídá“: „*Místa paměti se rodí a žijí z pocitu, že neexistuje žádná spontánní paměť, že je třeba vytvářet archívy, že je třeba slavit výročí, organizovat oslavy, pronášet smuteční projevy, provádět notářské záznamy, protože tyto úkony nejsou přirozené.*“⁵⁸⁴ Jistě máme snahu poselství paměti důstojně vtesat do kamene, „vdechnout mu život“ prostřednictvím sochařského zpodobnění, zanechat odkaz paměti v budově k tomu určené. Mnohdy však jasně cítíme, že onen žitý vztah k minulému je více toužebným přáním než reálnou skutečností. Paměti velkoryse věnujeme přírodní prostranství, obytný i veřejný prostor či vysílací čas v médiích. V každodenním životě člověka se však zoufale tohoto prostoru a času nedostává.

Domníváme se, že cesta ke skutečně živé vazbě k vlastní minulosti nemůže začínat u stolu úředníků, kteří finančně zajistí vybudování dalších a dalších míst paměti. Tyto nové pomníky, památníky apod. budou sice snadno viditelné, ale je otázkou, kdo k nim bude „dobrovolně“ v demokratickém prostředí přicházet. Komunistický režim si publikum paměťových oslav přivedl až na místo konání, mnohdy ho náležitě teoreticky připravil,

---

⁵⁸² Tamtéž, s. 8, 13.

⁵⁸³ Tamtéž, s. 16.

⁵⁸⁴ Tamtéž, s. 14.

vybavil ho hesly i úkony, které se sluší předvést. Demokratická společnost však našťestí takovéto mechanismy nepoužívá, na stranu druhou jí hrozí to samé, co se stalo komunistickému režimu. Vztah k paměti prostě přirozeně sám od sebe fungovat nemusí. Není to zázračné perpetuum mobile, které by odůvodňovalo automaticky samo sebe a vábilo svou silou většinu společnosti k upřímnému „setrvání“ na místě paměti.

Pokud má cesta k místům paměti zůstat skutečně „vyšlapaná“⁵⁸⁵ lidmi, pokud se má jednat o chodník, který nezaroste travou nebo není každých dvacet let přelit asfaltem narychlo státem objednanými a placenými zřízenci, pak by takovéto putování k místům paměti mělo přirozeně brát potřebnou sílu z rodinného prostředí, kde je paměť (vyprávění) „doma“, ze školního prostředí, v kterém paměť našla své místo v učebních pomůckách i metodice výchovy a výuky, i v samotné didaktice dějepisu, která si je již delší čas vědoma toho, že nemůže svým působením a vlivem setrvávat v budovách škol, ale musí se také realizovat v prostředí mimoškolním. Ostatně jen málo míst paměti je přímo svázáno s „klasickou“ formou vzdělávání.

3.1.2. Stručné představení Centra vizuální historie Malach

Připomeňme, že právě tato kapitola začíná slovy, kterými spisovatel a přeživší Primo Levi v knize „Potopení a záchránění“⁵⁸⁶ hodnotí výjimečnost tragédie šoa. Nacistická genocida stála životy téměř šesti miliónů židů. Skutečně však zůstává tato tragická událost v naší paměti? Ví současná mladá generace o hrůzách, jež prožívali nevinní lidé v letech 2. světové války? Dovedou si vůbec současníci představit strach, který obklopoval ohrožené lidské bytosti?

Jak již bylo několikrát konstatováno, na straně jedné z tématiky šoa vzešla spousta televizních dokumentů, inspirovali se jí scénáristé a režiséři celovečerních filmů, vychází řada knih a nejrůznějších publikací, jež o utrpení židovských obětí pojednávají. Na straně druhé však neklesá (aktuálně spíše roste) také počet příznivců extrémistických hnutí i útoků proti

---

⁵⁸⁵ Na cestě k místům paměti by tedy měly být slovy filozofa Paula Ricoeura patrné a rozpoznatelné „stopy“, které můžeme sledovat. „Stopa“ je odkazem na toho, kdo místem procházel. Je však také přímo s tímto člověkem spjatá. Jedná se o jeho „stopu“. V případě jejího zničení již nemůže být vytvořena znovu. Může být přibližně rekonstruována cesta, kterou osoba procházela, ale stopu z přítomnosti na její původní místo vrátit nemůžeme. „*Stopa je takovým nezbytným předpokladem historické praxe*“, uvádí Paul Ricoeur. Stopa rovněž „*vybízí abychom ji sledovali, abychom se vrátili, je-li to možné, až k člověku, až ke zvířeti, kteří tudy prošli... (...)...stopa je křehká a potřebuje, aby byla zachována netknutá.*“ Nenechat zmizet stopu je velmi důležité. „*Stopa je tedy jedním z nejzákladnějších nástrojů, jimiž historické vyprávění refiguruje čas.*“ In: P. RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, s. 166-179.

⁵⁸⁶ P. LEVI, *Potopení a záchránění*.

paměti šoa. Zdá se, že nejlepší prevencí proti takovému zneužívání dějin a paměti je neustále seznamování se s dědictvím minulosti.

Od počátku roku 2010⁵⁸⁷ se možnost dozvědět se více o událostech 2. světové války⁵⁸⁸ rozšířila pro studenty, badatele i širokou veřejnost zpřístupněním unikátní digitální databáze dvaapadesáti tisíc filmových svědectví, které jsou k nalezení v Centru vizuální historie Malach,⁵⁸⁹ jež je detašovaným pracovištěm Ústavu formální a aplikované lingvistiky Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Na Matematicko-fyzikální fakultě UK se CVH Malach⁵⁹⁰ nachází především proto, že je svým způsobem logickým vyústěním projektu, který se zabýval „*možnostmi rozpoznávání řeči a vícejazyčné extrakce informací (Multilingual Access to Large Spoken Archives)*...(...)...*projekt proběhl mezi lety 2002 – 2007.*“⁵⁹¹ Právě na tomto výzkumném úkolu, který přímo souvisel se zpracováním a zveřejněním nahrávek přeživších z Institutu USC Shoah Foundation, se odborníci z Matematicko-fyzikální fakulty významnou měrou podíleli.⁵⁹²

Myšlenka sbírat a zpracovávat svědectví přeživších a poskytnout je k dispozici veřejnosti v podobě, kterou dnes prezentuje také pražské Centrum vizuální historie Malach se zrodila již v roce 1994. Tehdy známý americký režisér Steven Spielberg po natáčení filmu „Schindlerův seznam“ podnítil založení organizace s názvem „Survivors of the Shoah Visual History Foundation“ (později „Institut USC Shoah Foundation“), jejíž hlavním posláním bylo od prvopočátku shromažďování audiovizuálních svědectví o zločinech šoa. Cíl byl v zásadě jediný, sesbírat co nejvíce vyprávěných vzpomínek – od co největšího počtu přeživších.

---

⁵⁸⁷ V testovacím provozu začalo Centrum vizuální historie Malach fungovat od září 2009 a oficiální otevření tohoto místa paměti proběhlo 29. ledna 2010.

⁵⁸⁸ Pochopitelně, že archiv vizuální historie USC Shoah Foundation Institute (či v našem případě přímo Centrum vizuální historie Malach) nenabízí výpovědi pamětníků jen k období let 1939 až 1945. Můžeme však konstatovat, že přibližně 60% z celkového času všech zaznamenaných rozhovorů se tomuto období věnuje. V souvislosti s touto skutečností si možná také položíme otázku, zda se v případě svědectví pamětníků pro USC Shoah Foundation Institut jedná o interview či o životopisný příběh. Zcela běžně je v tomto vizuálním archivu používáno slovo „interview“, ale pamětníci mají během vyprávění možnost hovořit o svém životě před „klíčovými událostmi“ 2. světové války a pochopitelně také pokračují v rozhovoru i o tématech, která jsou na časové ose již mnohdy velmi vzdálena od čtyřicátých let XX. století. Prakticky se tak řada z vyprávějců dotýká „žhavé současnosti“ a nikterak to rozhovoru neubírá na jeho kvalitách. Považujeme tedy za velmi obtížné s definitivní platností zařadit nahrávky do jedné z výše uvedených forem oral history bádání. Více k této problematice například: Miroslav VANĚK – Pavel MÜCKE – Hana PELIKÁNOVÁ, *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*, Praha 2007.

⁵⁸⁹ Pochopitelně je možno připomenout i symbolické označení, kdy pod slovem Malach se „skrývá“ (také) v hebrejštině slovo „anděl“, ale také „král“ či „kralovat“.

⁵⁹⁰ Aktualizované informace o CVH Malach také k nalezení na webových stránkách:

<http://www.ufal.cuni.cz/cvhm/> (ověřeno k 10. 12. 2011)

⁵⁹¹ Interní prezentace Centra vizuální historie Malach ve formátu PowerPoint označená jako „*Centrum vizuální historie MALACH a Archiv Institutu USC Shoah Foundation*“. Prezentace poskytnuta dne 19. 11. 2010 pracovníky CVH Malach. Osobní archiv autora.

⁵⁹² Připomeňme rovněž práci vědců z Katedry kybernetiky Fakulty aplikovaných věd Západočeské univerzity v Plzni.

Od roku 2006 je Institut USC Shoah Foundation⁵⁹³ součástí College of Letters, Arts & Sciences na Univerzitě Jižní Kalifornie (University of Southern California) a plným jménem se tato instituce označuje jako USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education. „Tato změna názvu odráží rozšířenou misi Institutu: překonávat předsudky, netoleranci a fanatismus – stejně jako utrpení, které způsobují – prostřednictvím vzdělávacího využití svědectví z archivu Institutu.“⁵⁹⁴

Prezentovaný archiv nahrávek⁵⁹⁵ představuje s celkovou délkou 105 000 hodin videomateriálu⁵⁹⁶ jednu z největších digitálních knihoven na světě.⁵⁹⁷ Míst, odkud je možný do archivu přístup, je v současné době čtyřiatřicet a nacházejí se celkem v deseti zemích světa.⁵⁹⁸ V Evropě se tato pracoviště nacházejí v šesti zemích. Konkrétně se v abecedním pořadí jedná o Českou republiku, Maďarsko, Německo, Rakousko, Řecko a Velkou Británii.⁵⁹⁹ Obvykle jsou tyto instituce vizuální historie v provozu při univerzitách, muzeích⁶⁰⁰ či památnících.⁶⁰¹ Také jinak vyjádřeno se jedná o (jen obtížně představitelné) množství 135 terabytů počítačových dat. Doplňme rovněž, že tyto nahrávky v letech 1994 až 1999 byly

---

⁵⁹³ Aktuální informace pravidelně Institut zveřejňuje také na webových stránkách:

<http://www.colege.usc.edu/vhi/> Pro uživatele, kteří mají zájem o české jazykové prostředí také:

<http://www.colege.usc.edu/vhi/czech/> (ověřeno k 10. 12. 2011)

⁵⁹⁴ Interní prezentace Centra vizuální historie Malach ve formátu PowerPoint označená jako „*Centrum vizuální historie MALACH a Archiv Institutu USC Shoah Foundation*“. Prezentace poskytnuta dne 19. 11. 2010 pracovníky CVH Malach. Osobní archiv autora.

⁵⁹⁵ V dalších poznámkách místo plného znění odkazu na archiv vizuální historie USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education bude dále používána převážně zkratka „VHA USC SFI“. Všechna zde citovaná audiovizuální svědectví byla shlédnuta v pražském Centru vizuální historie Malach. Na vysvětlenou raději také uvedme, že v poznámkách musí být jména pamětníků uváděna v přesném přepisu, který zvolili při tvorbě archivu USC Shoah Foundation Institute jeho tvůrci. Znamená to tedy, že řada jmen a příjmení je uváděna v poněkud „deformované“ podobě bez většiny znamének (háčeků, čárek). Je však nutné tento tvar dodržet. Především pro funkčnost následného vyhledávání v archivu. Připomeňme, že další možností k případnému dohledání svědectví je rovněž použití identifikačního čísla nahrávky „ID“. Databáze pamětníků archivu USC Shoah Foundation Institute for Vizual History and Education rovněž k dispozici na webových stránkách:

<http://tc.usc.edu/vhitec/%28S%28j0yy51452s01yl553aclayjt%29%29/default.aspx> (ověřeno k 10. 12. 2011)

⁵⁹⁶ Naprostá většina z tohoto videomateriálu je opatřena plnou indexací.

⁵⁹⁷ V čistě teoretickém případě můžeme konstatovat, že jedinec který chce všechny tyto nahrávky zhlédnout a věnoval by této aktivitě ze svého času 8 hodin denně (při pěti „pracovních“ dnech v týdnu), by potřeboval na studium záznamů téměř 60 let. To ovšem za předpokladu, že mu nečiní potíže studovat svědectví v jazycích, v kterých pamětníci rozhovor poskytli.

⁵⁹⁸ <http://dornsife.usc.edu/vhi/cms/files/global/Current%20Sites%20list%20for%20web%20111411.pdf>. Stav přístupových míst je uváděn k 22. listopadu 2011. (ověřeno k 10. 12. 2011)

Nejvíce přístupových míst do archivu USC Shoah Foundation Institute se v listopadu 2011 nacházelo na území USA. Jedná se celkem o 22 institucí. Další dvě se nacházejí v Austrálii, jedna v Kanadě a také v Izraeli.

⁵⁹⁹ V ČR je databáze archivu USC SFI přístupna v Praze, v Maďarsku v Budapešti (Central European University), v Německu v Berlíně (Freie Universität Berlin a Technische Universität Berlin), v Rakousku v Salzburgu (Universität Salzburg), v Řecku v Athénách a v Thessaloníki (National & Kapodistrian University of Athens a Aristotle University of Thessaloniki), ve Velké Británii v Londýně (Royal Holloway, University of London).

⁶⁰⁰ Uvedme příklad United States Holocaust Memorial Museum ve Washingtonu.

⁶⁰¹ Jako v případě jeruzalémského památníku Yad Vashem.

vedeny vyškolenými⁶⁰² tazateli.⁶⁰³ Ti osobně rozhovory s pamětníky událostí druhé světové války realizovali.⁶⁰⁴ Obdobně instruovaní kameramani rozhovory zaznamenávali.⁶⁰⁵ Archiv se však rozrůstá i v současné době, kdy jsou například pořizovány nahrávky s přímými svědky genocidy v africké Rwandě.⁶⁰⁶ Jak již bylo konstatováno, tak svou dnešní podobu však převážně získal díky sběru vzpomínek již v devadesátých let 20. století.

V převážné většině shromážděných nahrávek se v případě audiovizuálního archivu USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education (respektive CVH Malach) jedná o výpovědi židovských přeživších a „časovým středobodem“ vyprávění pamětníků jsou pochopitelně události šoa. Obsaženy a zpřístupněny jsou však rovněž interview perzekuovaných homosexuálů, Svědků Jehovových, politických vězňů či Rómů. V databázi lze však taktéž dohledat rozhovory s osvoboditeli nacistických táborů či s účastníky soudů s válečnými zločinci.⁶⁰⁷

Důležité a účelné je rovněž to, že nahrávky nezabírají jen tváře svědků, ale seznamují „diváka“ rovněž s řadou osobních dokumentů, fotografií a dalších materiálů, jež jsou kamerou pečlivě nasnímány. Tyto dokumenty pamětníkovi napomáhají při vzpomínání, rovněž propojují jeho vyprávění s příběhem rodiny a vhodně „obrazem“ dokreslují výpověď vypravěče.

---

⁶⁰² Na proběhlé školení (v Praze roku 1996) pro USC Shoah Foundation Institute vzpomíná ve svém textu například psycholog a psychoterapeut Ivan Kamenský, který následně v letech 1996 až 1998 moderoval celkem pětadesát rozhovorů s přeživšími šoa na východním Slovensku. In: I. Kamenský, *Čo spôsobil a zanechal holokaust v psychike preživších a ich potomkov*, in: E. Jírová (ed.), *Trauma, řád, identita*, Praha 2008, s. 132.

⁶⁰³ Tazatel jako osoba, která se ptá, která „vede“ rozhovor je sice v případě oral history projektů zpravidla maximálně vyškolená a připravená. Na stranu druhou je třeba nezapomínat na fakt, že „úplná neutralita“ tazatele je nedosažitelná. I v jeho případě hrají roli způsoby komunikace, doprovodné rysy tazatelovy řeči, reakce na odpovědi apod. K této otázce ve vztahu ke konkrétnímu oral history projektu například.:

H. WELZER – S. MOLLEROVÁ – K. TSCHUGGNALLOVÁ, *„Můj děda nebyl nácek“: nacismus a holocaust v rodinné paměti*, s. 24.

⁶⁰⁴ Na projektu se účastnilo celkem 2300 moderátorů. Někteří vedli jen několik rozhovorů, jiní i několik desítek interview. V České republice působilo v projektu USC Shoah Foundation Institute moderátorů osmatřicet.

⁶⁰⁵ Jednalo se o tisíc kameramanů, z kterých šest působilo při sběru vzpomínek na území České republiky. Nahrávky byly pořizovány na „běžné“ videokazety (VHS) a na jedno svědectví o délce cca 120 minut připadaly čtyři analogové kazety. Pochopitelně existovala svědectví kratší i delší.

⁶⁰⁶ *„Memories of the Rwandan Tutsi Genocide“* In: PastForward – The Newsletter of the USC Shoah Foundation Institute, Summer 2008, s. 6-7. Také na tomto příkladu je patrné, že hlavním současným cílem USC Shoah Foundation Institute není jen uchovávat vzpomínky pronásledovaných z období 2. světové války. Rovněž má tato instituce značný zájem na tom, aby na příkladech v současnosti stále existujících příkladů netolerance, xenofobie apod., byly tyto jevy dokumentovány a především za pomoci vzdělávacích aktivit také pozitivně překonávány.

⁶⁰⁷ Statisticky vyjádřeno lze kategorie svědectví, kterými převážně k tematice druhé světové války (nacistické perzekuce) vizuální archiv Institutu USC Shoah Foundation (a tým i pražské Centrum vizuální historie Malach) disponuje přehledně rozdělit takto: a) židé – 49 000 rozhovorů, b) zachránci a poskytovatelé pomoci – 1 100 rozhovorů, c) Romové a Sintští Romové – 400 rozhovorů, d) svědci osvobození nacistických táborů – 360 rozhovorů, e) političtí vězni – 260 rozhovorů, f) Svědkové Jehovovi – 80 rozhovorů, g) účastníci soudů s válečnými zločinci – 70 rozhovorů, h) přeživší a svědci programů eugeniky – 13 rozhovorů, i) homosexuálové – 8 rozhovorů.

Při sledování takového videa si člověk dneška uvědomuje, že „*archiv vlastně zachycuje také celou historii dvacátého století viděnou těmi, kdo ji prožili – se všemi válkami, totalitními režimy, vlnami emigrace, perzekucí a traumaty – ale také s neutuchající vírou, že jednou se lidé z minulosti poučí,*“⁶⁰⁸ jak výstižně představuje „poslání“ CVH Malach konzultant Institutu Martin Šmok.

Zájemcům o studium moderní historie a kolektivní paměti je audiovizuální archiv CVH Malach přístupný přímo v prostorách knihovny Matematicko–fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze na Malostranském náměstí. Ve „studovně – badatelně“ je návštěvníkům k dispozici šest identických pracovních stanic (počítačů s patřičným vybavením), které vlastně umožňují (v případě první návštěvy po krátké instruktáži) ihned začít pracovat a audiovizuálními nahrávkami (svědectvími pamětníků).

Z námi sledovaného pohledu je důležité rovněž zmínit, že bezprostředně na nosičích elektronických dat, které jsou instalovány v prostorách Matematicko-fyzikální fakulty UK, jsou k dispozici takřka všechna svědectví v českém, slovenském a poslední rok také v polském jazyce. Na území České republiky bylo pořízeno 566 rozhovorů, na Slovensku 656 rozhovorů. Přičemž z oněch přibližně dvaapadesáti tisíc pamětníků, kteří se rozhodli poskytnout Institutu USC Shoah Foundation interview, uvedlo celkem 4 557 osob jako svou rodnou zemi Československo.⁶⁰⁹ Pochopitelně si však vzpomínající mohli vždy vybrat jazyk, v kterém své svědectví poskytnou. Lze tedy dohledat svědectví, která vznikla za hranicemi obou republik bývalého Československa, a přesto jsou nahrávané rozhovory vedeny v českém či slovenském jazyce.

Pakliže má „badatel“ zájem o záznamy z dalších čtyřiapadesáti zemí,⁶¹⁰ či přesněji řečeno o svědectví v dalších třiceti jazycích, jednoduše si je v aplikaci elektronicky „objedná.“ Následně mu jsou ve stejné digitalizované podobě „doručena“ z americké „centrály“. Povětšinou se jedná o operaci, která zabere jen několik minut. Zcela výjimečně jde o proces delší (a to v řádu hodin). Ihned po doručení⁶¹¹ objednaného audiovizuálního

---

⁶⁰⁸ In: <http://www.cuni.cz/IFORUM-7848.html> Staženo dne 23. 8. 2010. (ověřeno 10. 12. 2011)

⁶⁰⁹ Pokud však zadáme do „obecného“ vyhledavače databáze VHA USC SFI anglické slovo „czech“, pak je možno dohledat cca 12 500 svědectví, v kterých je nějakým způsobem vazba na český národ, Československo apod. připomínána. Může se však jednat i o velmi stručné zmínky, v kterých například pamětník hovoří o tom, že na konci války procházel dnešním územím České republiky během „pochodu smrti“.

⁶¹⁰ Početně nejvíce poskytli pamětníci svá svědectví v těchto zemích: USA – 19 841, Izrael – 8 504, Ukrajina – 3 433, Kanada – 2 840, Austrálie – 2 484, Francie – 1 673, Polsko – 1 438, Nizozemí – 1 048, Velká Británie – 876, Maďarsko – 806, Argentina – 737.

⁶¹¹ Garantovaná doba internetového přenosu svědectví z „americké centrály“ do pražského CVH Malach činí 48 hodin. Zpravidla je však záznam svědectví doručen již v rozmezí patnácti až čtyřiceti minut. Takto došlá svědectví již zůstávají rovněž uložena v pražském archivu. Proto je tedy možno v CVH Malach možno přímo

vyprávění je možno s touto nahrávkou pracovat naprosto stejně jako s rozhovory českými, slovenskými či polskými. Ty jsou stále uloženy v pražském Centru vizuální historie Malach.

Principy fungování audiovizuálního archivu přehledně vysvětluje Martin Šmok. S trochou zjednodušení je možno Centrum vizuální historie Malach představit následujícími slovy: „Vyhledávat⁶¹² lze principem „googlovým“, kdy do pole napíšeme kombinaci libovolných slov a systém začne prohledávat klíčová slova na jakoukoliv kombinaci těchto slov. To je praktické, pokud znáte kódové číslo nějakého interview, jinak dostanete obrovské množství výstupů. Vyhledávání můžete dále specifikovat podle pohlaví, druhu pamětníka, místa a země narození, data narození a řeči nahrávky. Unikátní je vyhledávání podle klíčových slov. Proklikávat se můžeme kompletním tezaurem nebo si můžeme výraz přesně najít a přiřadit jej do vyhledávače. Pokud si zadám například slovo Tereziín, vyjede mi 12 klíčových slov a jejich definice, to vše doplněné o číslo, v kolika interview je slovo použito.“⁶¹³ Doplňme, že projekt archivu se stále vyvíjí a jeho fungování se pro návštěvníky stává uživatelsky stále snadnější a příjemnější „záležitostí.“⁶¹⁴

3.1.3. Audiovizuální archiv

Pro naši současnost je velmi příznačné, že s rozvojem technicky vyspělých mediálních prostředků narůstá i množství pramenů o minulosti, které jsou svou povahou jiné než prameny „klasické“ (písemné) podoby.⁶¹⁵ Například Centrum vizuální historie Malach je vlastně

---

dohledat i některá jinojazyčná svědectví. Na rozdíl od svědectví českých či slovenských je nutno práci s nahrávkami v ostatních jazycích pečlivěji naplánovat a s jistou časovou prodlevou zkrátka počítat.

⁶¹² Celý „systém“ archivu je pro uživatele připraven v anglickém jazyce. Při vyhledávání hesel, osob apod. je tedy základní znalost angličtiny žádoucí. Absence této jazykové vybavenosti však nemusí být ještě nepřekonatelnou překážkou. Je možno si průběžně vyhledávaná hesla překládat ze slovníku apod. Ostatně všech šest počítačových stanic v pražském CVH Malach je připojeno na vysokorychlostní internet a je tedy možné mít současně s archivní databází také k dispozici online česko-anglický (anglicko-český) slovníček.

⁶¹³ In: <http://www.cuni.cz/IFORUM-7848.html> (staženo dne 23. 8. 2010) (ověřeno k 10. 12. 2011). V zásadě tak má uživatel k dispozici možnost vyhledávat čtyřmi způsoby. Může volit mezi rychlým vyhledáváním (Quick Search), vyhledáváním podle jmen pamětníků, kteří poskytli svědectví nebo jsou ve svědectvích uvedeni (People Search), vyhledáváním podle životních osudů vyprávějících svědků (Biographical Search) a také vyhledáváním podle tematicky uspořádaného „seznamu“ cca 55 000 klíčových slov (Keywords Search).

⁶¹⁴ Jako příklad uveďme aktuální projekt realizace fulltextového vyhledávání ve zvukové stopě nahrávky. Připomeňme však v této souvislosti ještě okolnost, na kterou je často poněkud zapomínáno. Vizuální archiv USC SFI bude pravděpodobně v budoucnu nabízet svým uživatelům stále větší technický komfort, ale pochopitelně ani ten nemůže zastínit fakt, že se v případě svědectví o šoa bude vždy jednat o vyprávění „pouze“ těch, kteří genocidu přežili. Půjde tak vždy o výpovědi svým charakterem a vztahem k celé historické situaci výjimečné a menšinové. Musíme znovu v této souvislosti zopakovat prostou skutečnost, že většina židů šoa nepřežila. Ani pod dojemem moderně fungujícího místa paměti bychom neměli na tento fakt zapomínat.

⁶¹⁵ V zásadě mezi textem (pramenem) písemným a textem (pramenem) vizuálním nemusí být nutně stavěna nepřekonatelná bariéra. Především se v obou případech stále jedná o „texty“, které vypovídají o minulosti. K tomu například Roger Chartier uvádí: „Ve skutečnosti nejsou všechny texty nutně dány ve formě knihy: orálně vytvářená díla, informatizovaná či numerická data jsou 'neknížní texty' (nonbook texts), které mobilizují zdroje

rovněž archivem, který reprezentuje tento narůstající trend. „Kolektivní paměť se však projevuje především utvořením zcela nových archivů, z nichž nejcharakterističtějšími jsou archivy ústní“,⁶¹⁶ výstižně poznamenává k této problematice Jacques Le Goff.

Klíčovým médiem, které je využito v Centru vizuální historie Malach (v tomto místě paměti) je vlastně filmový záběr (obraz), který zachycuje rozhovor pamětníka s vyškoleným tazatelem. Film zprostředkovává akt vyprávění. „Vidění je cestou k vědění a to zase k jednání...“,⁶¹⁷ konstatuje Pavel Barša. Na rostoucí zájem o „obraz“, kterým si od konce dvacátého století začaly procházet rovněž humanitní vědy, například upozorňuje v předmluvě ke sborníku „Vizuální antropologie – kultura žitá a viděná“⁶¹⁸ Tereza Porybná.⁶¹⁹

Návštěvník tak nedostává k dispozici psaný dokument, ale dívá se „tváří v tvář“ vypravěči, který ho seznamuje se svými zážitky. Podobně jako v případě analýzy písemného pramene se sice badatel, student či kdokoli jiný již pochopitelně nemůže přímo autora historické informace zeptat na otázku, která ho zrovna při sledování nahrávky napadne. Tázal se totiž během vzniku videozáznamu za něj již ten, kdo rozhovor s pamětníkem vedl. Tyto otázky jsou jasně slyšet a následně je také možno audiovizuálně vnímat způsob, jakým pamětník odpovídá, jak dlouho mu vůbec trvá odpověď zformulovat, i to, zda například od otázky neodbíhá. Všechny výše zmiňované faktory jsou vlastně důležitou součástí vypravěčova vzpomínání. Při práci s písemnými prameny sice tušíme, že jejich autor mohl při jejich „tvorbě“ rovněž váhat, brát si čas na rozmyšlenou či vynechávat pro něj ne příliš příjemné skutečnosti, o kterých prostě psát nechtěl, u filmem zprostředkovaného vyprávění jsou tyto „charakteristiky“ mnohem více čitelné. „Mluvené slovo dramaticky vtahuje všechny smysly...“⁶²⁰ Součástí tohoto druhu vizuálního pramene jsou tvář a postava člověka. Nejen v hlasu vypravěče, ale právě i v neverbální řeči jeho těla bývají patrné pocity, které doprovázejí odhodlání vzpomínat a interpretovat životního příběh. „Do pravého vyprávění zasahuje ruka, která svými zkušenými pracovními pohyby stonásobně podtrhuje to, co se

---

řeči, aniž by přitom patřily ke třídě tištěných objektů.“ In: Roger CHARTIER, *Na okraji útesu*, Červený Kostelec 2010, s. 238.

⁶¹⁶ J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, s. 109. K této otázce dále Jacques Le Goff doplňuje zajímavou poznámku ke vztahu archivů orální historie a státní moci. „Nové archivy, jako archivy ústní či audiovizuální, které vznikají v rozvinutých společnostech, neunikly pozornosti vládnoucích složek, které však nemohou mít tuto paměť pod tak těsnou kontrolou jako nové nástroje její produkce, totiž rádio, a zejména televize.“ In: Tamtéž, s. 111.

⁶¹⁷ P. BARŠA, *Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu*, s. 198.

⁶¹⁸ David ČENĚK – Tereza PORYBNÁ (ed.), *Vizuální antropologie – kultura žitá a viděná*, Červený Kostelec 2010.

⁶¹⁹ „...obraz a vůbec vizuální reprezentace mají v současné společnosti dominantní postavení, a to nejen v oblasti populární kultury.“ In: Tamtéž, s. 9.

⁶²⁰ M. McLuhan, *Jak rozumět médiím*, s. 81.

dostává ke slovu.“⁶²¹ Fyzická stránka mluvčího tedy není jen jakousi schránkou či nositelem individuální paměti, ale je rovněž důležitým činitelem, který spoluutváří charakter vzpomínky.⁶²²

V souvislosti s podobným projektem⁶²³ (jako je zde námi zmiňovaný vznik archivu USC Shoah Foundation Institute) Peter Salner vyzdvihl význam vzniku audiovizuálních svědectví s přeživšími šoa, když k této otázce napsal: „*Možnosť nielen počuť či čítať, ale aj vidieť svedkov emócie považujem za veľmi dôležitý prínos projektu. Verbálne i neverbálne prejavy svedkov dotvárali obraz holocaustu a jeho strašných reflexií. Zvukové vyjadrenie vzrušenia, smútku alebo radosti doplnené gestami, plačom, smiechom, vyskočení zo stoličky, sklonenie sa pod stôl, ojedinele dokonca útek z nahrávania boli dôležitým doplnkom informatívnej zložky svedectva. Ich význam ešte viac vyniká pri prezentovaní problematiky na verejnosti.*“⁶²⁴

V Centru vizuální historie Malach disponujeme tou výhodou, že můžeme po sebrání výpovědí pamětníků a po technickém zpracování nahraných svědectví ve filmovém záznamu studovat stále celistvou podobu autentického vyprávění. Nezůstal nám k dispozici „jen“ přepis, dovedně sestříhané video, které by pasáže s „rušivými“ pohyby mluvčího, zaváháními či pomlkami prostě vynechalo, aby uspořilo náš čas a vedlo nás rychleji a logičtěji k faktickému obsahu verbálního sdělení pamětníka. Naštěstí je tomu právě naopak.

Povětšinou již (na záběrech) staří lidé se vracejí ve svých vzpomínkách do vzdálené minulosti. Jejich mimika, gesta, tón hlasu, pomlky, pláč, uhýbání pohledem ze záběru kamery, zakašlání i držení těla pronikají do vlastního vyprávění. Můžeme se dokonce při sledování zaznamenaného rozhovoru přistihnout při tom, že jsme leckdy více zaujati samotnou vizuální stránkou svědectví než tím, o čem pamětník hovoří. Musíme si tak daný segment videa přehrát znovu a pečlivěji naslouchat. Tento postup studia však není nijak na závadu. Spíše naopak. Nevšímat si obrazové roviny dokumentu by znamenalo opomíjet důležitou součást vyprávění.

---

⁶²¹ Walter BENJAMIN, *Dílo a jeho zdroj*, Praha 1979, s. 233.

⁶²² „*Dzięki elektronicznym archiwom łatwiejsze staje się prowadzenie własnych, nieprofesjonalnych poszukiwań wydarzeń z przeszłości. Taśma dźwiękowa, taśma filmowa i, w jeszcze większym stopniu, taśma wideo, jakościowo zmieniły naszą pamięć – pozwalając zapamiętać informacje kiedyś niezapamiętywalne. Możliwość zapamiętania barwy głosu, twarzy, obrazu człowieka mówiącego, przynoszą fundamentalne zmiany w tym zakresie.*“ In: M. KULA, *Między przeszłością a przyszłością*, s. 88.

⁶²³ Jednalo se o projekt „Oral history: Osudy těch, kteří přežili holokaust“, který byl na Slovensku realizován v letech 1995 až 1997. Celkem se podařilo shromáždit 149 svědectví přeživších šoa. To celkem čítalo cca 300 hodin nahraného materiálu. Peter Salner byl osobně přítomen jako moderátor u 125 rozhovorů.

⁶²⁴ P. SALNER, *Niektoré prejavy neverbálnej komunikácie vo svedectvách tých, ktorí prežili holocaust*, in: M. Vrzgulová – P. Salner (eds.), *Reflexie holokaustu*, Bratislava 2010, s. 97-98.

Pohled kamery nám umožňuje nahlédnout i na bezprostřední okolí toho, kdo k nám promlouvá. Seznamujeme se vlastně s atmosférou, v kterém tento pramen vznikal. Sice se opět můžeme v případě písemného pramene pokoušet rekonstruovat místo, v kterém vznikal, ale většinou se bude jednat jen o podobu velmi nepřesnou a přibližnou. Na příkladu vzpomínek, které jsou v Centru vizuální historie Malach k dispozici, sledujeme povětšinou domácí prostředí vzpomínajících.

Pamětníci se na řadě pořízených nahrávek nacházejí v důvěrném kruhu blízkých osob. Nejčastěji je obklopují životní partneři, děti či vnoučata. I tito lidé, ačkoli nemusí vždy verbálně do samotného vyprávění nutně vstupovat, se stávají součástí zaznamenaného a tím i jedním z podnětů naší interpretace.⁶²⁵ Jsou leckdy oporou pro vypravěče i motivací vypovídat. Registrujeme mezi pamětníkem a dalšími lidmi na záznamu neverbální kontakt, který má podobu povzbuzujícího pohledu, chápavého přitakání, stisku ruky nebo láskyplného úsměvu. Paměť šoa je pro tyto jedince pamětí rodinnou, pamětí důvěrnou i intimní.

Nahlížíme do nitra komunikace, kterou se povětšinou v zájmu „poučení“, varování i životního příkladu rozhodli přeživší prostřednictvím nahrávky předat mladším generacím i veřejnosti. Můžeme být přímo dokonce svědky i okamžiků, během kterých (a často vůbec poprvé!) v takto celistvé podobě dochází k předávání životní zkušenosti mezi členy jedné konkrétní rodiny. Je pochopitelné, že se v řadě případů jedná o zážitky velmi traumatizující a před jejich přeuvyprávěním blízkým osobám bylo ze strany vzpomínajícího zapotřebí zásadního rozhodnutí.

Obraz těchto svědectví nám umožňuje nahlédnout do jinak povětšinou nezdokumentovaných procesů přenosu kolektivní paměti. Je pochopitelně možné si v této souvislosti klást otázku, do jaké míry máme vůbec právo nahlížet do takto důvěrných okamžiků pro nás „cizích“ rodin. V případě nahrávek, které pořizoval Institut USC Shoah Foundation, však bylo velmi pečlivě pamětníkům vysvětlováno s jakým cílem a k jakým účelům jsou jejich cenná svědectví shromažďována. Povětšinou chápali přínos celého projektu a s důvěrou dali tvůrcům vizuálního archivu svolení ke zpracování a zveřejnění filmového záznamu.

Vraťme se však ještě k dalším vizuálně zajímavým rysům svědectví. Pamětníka pochopitelně obklopují během rozhovoru rovněž věci. Předměty, které jsou zobrazeny spolu

---

⁶²⁵ K otázce interpretace vyprávění a zároveň k druhu média, které příběh zprostředkovává Seymour Chatman také poznamenává: „*Ať již publikum vnímá narativ prostřednictvím orálního provedení nebo prostřednictvím textu, musí reagovat interpretací, tj. nemůže se nepodílet na procesu sdělování. Musí vyplňovat mezery nutnými nebo pravděpodobnými událostmi, rysy či objekty, které narativ z rozmanitých důvodů přímo neuvádí.*“
In: Seymour CHATMAN, *Příběh a diskurs*, Brno 2008, s. 28.

s ním. „*Pro film není příznačný způsob, jakým je představován pomocí kamery člověk, nýbrž i to, jak se jejím prostřednictvím představuje okolní svět.*“⁶²⁶ Velmi často se jedná o domácí knihovny, v jejichž blízkosti vzpomínající důvěrně kameře prozrazuje, že jsou plné literatury, kterou má rád. Někteří z pamětníků, kteří poskytli rozhovor současné USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education, neváhají některou z knih před kameru donést nebo začít citovat oblíbenou báseň, popřípadě i zpívat⁶²⁷.

Do záznamu také „vstupují“ kusy nábytku, nedopité šálky čaje a kávy, hořící cigarety, doutnající dýmky nebo rovnou „celá“ zařízení obývacích pokojů. Všechny tyto předměty vlastně vypovídají o každodenním životě vypravěče a zároveň spoluformují celkové vyznění nahrávaného svědectví.

Jen minimum z nahrávek vznikalo v exteriérech.⁶²⁸ Ty jsou povětšinou místy, v kterých v minulosti svědek pobýval, byl vězněn či se stal svědkem význačné události, o které se rozhodl hovořit.⁶²⁹ Naprostá většina z obrazů nás však přivádí na více jak

---

⁶²⁶ W. BENJAMIN, *Dílo a jeho zdroj*, s. 34.

⁶²⁷ Například přeživší Alice Hrbková tak například neváhá své vyprávění přerušit právě v momentě, když hovoří o tom, jak zpěv dodával sílu na přežití útrap v terezínském ghettu. Dlouho se vypravěčka neostýchá a začne klidným hlasem na kameru zpívat slova desítky let staré písně. Verše v celkem veselém nápěvu „posunují“ rozhovor do roviny velmi „důvěrného“ sdílení prožitku přeživších. Z textu písně, kterou Alice Hrbková zpívala: „*Ve třiceti slovech smíme psát, hola zítra život začíná a tím se blíží čas, brzy sbalíme svůj raneček a půjdeme domů zas. Všechno jde, když se chce, za ruce se vezmeme a nad Terezínem budeme se smát.*“ In: Archiv vizuální historie USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education (dále jen „VHA USC SFI“), Alice Hrbková (1928), ID: 26127, Segment: 36. Zpívali se písničky známé, aby nebyl problém je „vytáhnout“ z paměti. Například častým jevem, ke kterému v Terezíně při zpěvu docházelo, bylo přetextování písní slokami a refrény, jež odrážely „realitu“ ghetta. Rovněž pamětnice Zuzana Rydygerová se nebála během nahrávání interview zazpívat. Tentokrát se jednalo o píseň, která si na „mušku“ bere nenáviděného i vysmívaného velitele četnického „dozoru“. V refrénu je patrné naopak jisté „odlehčení“ či únik. „*My vám máme velitele, panebože to je tele, to vám je blbeček, jmenuje se Janeček. Jó, jó, je to pravda, jó. Jó je to tak, dělá se to vstoje vleže, dělá se to všelijak. Strom na kterém bude viset, už si může vyhledat, přec nebude věčně trvat, ten dnešní protektorát. Jó, jó, je to pravda...*“ Přeživší se po dozpívání ještě okamžik usmívá a hovoří o tom, že takovéto popěvky prostě bývaly celkem oblíbené a běžné. In: Tamtéž, Zuzana Rydygerová (1924), ID: 10191, Segment: 48.

⁶²⁸ Jako příklad rozhovorů, které byly realizovány v exteriérech, a které jsou archivovány ve vizuálním archivu USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education, můžeme zmínit i čtyři svědectví v českém jazyce. Jedná se o výpovědi: Tamtéž, Alexej Hron (1914), ID: 10325. Tamtéž, Jan Jecha (1924), ID: 14021. Tamtéž, Tommy Katz – Karas (1932), ID: 4106. Tamtéž, Milos Kocman (1922), ID: 27649.

⁶²⁹ Na příkladu výše uvedených svědectví můžeme konkrétně uvést, že přeživší Alexej Hron (1914), který byl vězněn v jednom z polských táborů a měl také zkušenosti s životem v úkrytu poskytl část svědectví v Praze na Karlově náměstí a před Petschkovým palácem kde byl za války vyslýchán. Jan Jecha (1924) své vyprávění předával v Panenských Břežanech, kde „komentoval“ své životní osudy s poukazem na místa, v kterých žili K. H. Frank a R. Heydrich. Přeživší Tommy Katz – Karas (1932) „provádí“ diváka z nádraží v Bohušovicích nad Ohří cestou do Terezína včetně odbočky do Bohušovické kotliny, kde se odehrálo jediné sčítání terezínských vězňů. Toto sčítání obyvatel terezínského ghetta v Bohušovické kotlině bylo nařízeno z důvodu množících se úteků deportovaných. Proběhlo 11. listopadu 1943 a navzdory tomu, že vězni museli stát na poli celý den, bylo z pohledu nacistů neúspěšné. Řada lidí (především starších a nemocných) však v sychravém a chladném počasí prochladla a následně zemřela. Vraťme se však Na místě bývalého ghetta nechává Tommy Katz – Karas kameru, aby si postupně „prohlédla“ Hamburská kasárna, Hannoverská kasárna, terezínské dvorky, centrum města, místo u řeky, kde byl vysypáván popel zemřelých do vody i prostor bývalé „šlojsky“ v Podmokelských kasárnách. Poslední česky vedené svědectví z kategorie „location video footage“ proběhlo hned na několika místech. Politický vězeň Miloš Kocman (1922) se během svého vyprávění „zastavuje“ před pankráckou věznicí, nechává nahlédnout kameru do nitra věznice včetně cely, v které strávil devět měsíců. Dále se obraz postupně

dvouhodinovou „návštěvu“ ke vzpomínajícímu člověku domů. Příjemce vizuálního dokumentu se stává „neviditelným“ hostem, který je pozván pamětníkem na velmi neobvyklou „návštěvu“. Tiše naslouchá rozhovoru, pozoruje vypravěče, občas si všímá charakteru místa rozhovoru nebo se poohlédne po dalších osobách. Všechny tyto vjemy se pochopitelně spojují do jednoho celku, který si z filmového vyprávění odnášíme.

Není neobvyklé, že při následné práci s přepisem dříve zhlédnutého záznamu z Centra vizuální historie Malach, dojdeme k názoru, že nám vlastně vizuální rovina dokumentu v některých případech prostě může chybět. Mimický výraz, s kterým přeživší reagoval na danou otázku nám prostě zmizel. Máme k dispozici „pouhá“ slova, která nám při zpětné rekonstrukci atmosféry videonahrávky, jednoduše neumožňují vyjádřit plně smysl celého sdělení. Vizualita svědectví od samého počátku nebyla jen obyčejným druhem mediálního prostředku, pomocí kterého byl daný vztah k minulosti zprostředkován. Naopak se ihned stala neoddelitelnou součástí tohoto pramene. Studovat ve vizuálním archivu s sebou přináší rovněž výzvu všimnout si záznamu jako celku, protože jak konstatuje antropolog Marc Henri Piault: „...přenos reality prostřednictvím modu obraz – zvuk probíhá ve zvláštním režimu. Pohled, který nám umožňuje vidět a slyšet, není pouhým záznamovým zařízením, ale vybírá, třídí, překládá a vyjednává.“⁶³⁰

Je již celkem běžné, že archiv USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education především v případě vzdělávacích projektů významně vychází učitelům, didaktikům, autorům vzdělávacích projektů apod. vsťíc tím, že dává svolení k šíření nahrávek na přenosných médiích. Žáci a studenti, kteří se z nejrůznějších důvodů nemohou zúčastnit přímo exkurzního vyučování (například v Centru vizuální historie Malach), mají možnost pod vedením svých pedagogů využívat nahrávek⁶³¹ USC Shoah Foundation Institute přímo ve svých „domácích“ učebnách.

Na závěr tohoto oddílu znovu připomeňme již dříve kladenou otázku. Je archiv, a v námi konkrétně sledovaném případě archiv vizuální historie, opravdu funkčním místem paměti? Například Pierre Nora v této souvislosti vyjadřuje jistou pochybnost. Nad vznikem

---

přenáší před nechvalně proslulý Petschkův palác, na Národní hřbitov v Terezíně, aby začal Miloš Kocman s „prohlídkou“ Malé pevnosti, kde se snaží nevynechat žádné podstatné místo, které mu připomíná nelehkou minulost.

⁶³⁰ H. M. PIAULT, *Audiovizuální vyrovnávání aneb za mimotextovou antropologii*, In: D. Čeněk – T. Porybná (ed.), *Vizuální antropologie – kultura žitá a viděná*, s. 60.

⁶³¹ Například: Zuzana JIRCHÁŘOVÁ a kol., *Ghetto Terezín, holokaust a dnešek*, Metodické modely s využitím filmových svědectví pro výuku na ZŠ a SŠ, Praha 2009. Součástí této didaktické publikace je rovněž DVD s vybranými segmenty vyprávění několika pamětníků, kteří předali svá svědectví dnešní USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education. V této souvislosti také zmiňme „vzorovou“ vyučovací hodinu, která byla nazvána „Když rasismus je zákon“. Vyučující ji mohou najít k využití na webových stránkách: <http://dornsife.usc.edu/vhi/rasismus/>. (ověřeno k 10. 12. 2011)

a fungováním archivů se tento francouzský historik táže: „*O jaké vůli uchovat paměť posledku svědčí, o vůli tazatelů, nebo tázaných? Archív mění smysl a statut prostě už svým rozsahem. Není již více či méně záměrným zůstatkem paměti žité, ale úmyslným a organizovaným výměškem paměti ztracené.*“⁶³²

Domníváme se však, že Centrum vizuální historie Malach toto „poselství paměti“ předávat může. Již způsob vzniku sbírky těchto svědectví byl vlastně výrazem dobrovolně vyjádřené vůle pamětníků „dát k dispozici“ prostřednictvím technických prostředků to, co se běžnými komunikačními zvyklostmi udržuje a šíří pochopitelně mnohem pomaleji. Vizuální archiv je totiž nejen shromaždištěm obrovského množství dat, ale rovněž také paměťovou institucí, díky které je možné žitý vztah k minulosti celkem úspěšně dále podněcovat a tím i praktikovat. Musí ovšem pochopitelně platit to, co v souvislosti s „životností“ kulturních artefaktů v moderní společnosti vyjádřil celkem výstižnými slovy spisovatel a pedagog Mark Fischer. Ke zmiňovanému napsal: „*Žádný kulturní objekt si nemůže uchovat svou sílu, pokud již neexistují oči, které by se na něj mohly dívat novým pohledem.*“⁶³³

Vzhledem k vývoji didaktiky v současném vzdělávání, rovněž s ohledem na technicky stále vyspělejší způsoby předávání informací v moderní společnosti, má dokonce vizuální shromaždiště historických informací i jistou výhodu⁶³⁴ oproti archivu klasickému, mnohým dalším místům paměti i tradičně pojatým metodám výuky dějepisu. Centrum vizuální historie Malach tak může být „běžnou“ populací právem vnímáno jako přístupnější zdroj poznatků, který nepředkládá pohled na lidskou minulost formou neměnného textu příručky, ale naopak ji představuje jako příklad prokazatelně prožívaného vztahu konkrétní osoby k dějinám. „*Typ média má na charakter narativního přenosu přirozeně vliv,*“⁶³⁵ upozorňuje v souvislosti s „přenosem příběhu“ od vypravěče k posluchači literární a filmový teoretik Seymour Chatman. Tvář mluvčího je vlastně pro příjemce jistým „důkazem“. Ačkoli vzpomínání pamětníka pochopitelně vůbec nemusí být důvěryhodnějším způsobem posuzování minulosti (oproti pramenu písemnému), je tento doklad o minulosti svou povahou pro velkou část společnosti (pro populaci žáků a studentů základních a středních škol zcela určitě) mnohem přirozenější cestou, jak se k dané historické realitě začít přibližovat a jak si také začít vytvářet živý a žitý vztah k minulosti. Cesta k paměti se stává cestou k poznané minulosti. Školním prostředím, klasickými archivy či knihovnami pochopitelně tato cesta prochází rovněž, nejsou

---

⁶³² P. NORA, *Mezi pamětí a historií: Problematika míst*, s. 17-18.

⁶³³ Mark FISCHER, *Kapitalistický realismus*, Praha 2010, s. 12.

⁶³⁴ „*Dané médium může mít zvláštní předpoklady pro určité narativní efekty...*“ In: S. CHATMAN, *Příběh a diskurs*, s. 29.

⁶³⁵ Tamtéž, s. 21.

to však místa jediná, v kterých by měl být vztah k minulosti pro potřeby výuky i výchovy objevován. „*Didaktika tak vykročila ze dveří školní třídy i budovy. Vešla do veřejných prostorů...*“⁶³⁶

---

⁶³⁶ Z. BENEŠ, *Didaktika dějepisu jako historická disciplína*, in: J. Štemberk – M. Manová (ed.), *Historie a cestovní ruch - perspektivní a podnětné spojení*, Praha 2008, s. 151.

4. KAPITOLA: Vzpomínky pamětníka

*„Každý někdejší den v nás zůstává uložen jako v jakési knihovně,
kde jsou nějakým exemplářem zastoupeny i nejstarší knihy,
i když si tento exemplář bezpochyby nikdo nikdy nevyžádá.
Když ale ten dávný den vypluje skrz průsvitné vrstvy
následných období na povrch a rozvine se v nás tak,
že jsme jím cele vyplněni, tu pak na chvíli jména nabývají
opět svého někdejšího významu, bytosti své někdejší tvárnosti...“
(Marcel Proust)*

4.1. Svědectví pamětníků – obecné předpoklady

Již bylo několikrát konstatováno v předcházejících částech práce, že paměť, kterou jako osoby během života „disponujeme“ má svůj individuální a kolektivní rozměr. Nyní se přibližujeme k okamžiku, kdy budou interpretována svědectví těch, kteří jako židovské oběti přežili šoa a rozhodli se o této zkušenosti hovořit před tazateli z „USC Shoah Foundation Institute“. Jejich individuální paměť se nám pokouší zprostředkovat kolektivní zážitky, které jako příslušníci pronásledovaného etnika, museli nuceně prožít.

Ještě než začneme s rozbořem konkrétních vyprávění pamětníků, pozastavme se v krátkosti nad některými základními prvky, které provázejí interpretaci prakticky každého vzpomínání. Předně zopakujme, že při práci se vzpomínkami pamětníků se nedotýkáme bezprostředně paměti toho, kdo k nám promlouvá. Pamětník (svědek událostí) se ke své paměti vztahuje prostřednictvím vzpomínání.⁶³⁷ K tomu Aristoteles již kdysi poznamenal: „...vzpomínání není ani obnovení ani nabytí paměti.“⁶³⁸ Proces „vynášení“ vzpomínek z paměti může být snadnou záležitostí, která v člověku leckdy probíhá až samovolně, může

---

⁶³⁷ Jan Assmann v souvislosti s objasněním aktu vzpomínání uvádí tři „figury vzpomínání“. Maurice Halbwachs se zmiňuje o „vzpomínkových obrazech.“ Podle Jana Assmanna naše „*myšlení může probíhat abstraktně, ale vzpomínání postupuje konkrétně.*“ Konkretizace vzpomínání je přímo svázána s oněmi třemi „figurami vzpomínání.“ Jedná se o „*konkrétní vztah k času a prostoru, konkrétní vztah k určité skupině (a) rekonstruktivitu jako svébytný přístup.*“ K charakteristice jednotlivých limitů vzpomínání Assmann postupně dodává: „*Figury vzpomínání si žádají substancionalizaci v určitém prostoru a aktualizaci v určitém čase; jsou tedy vždy prostorové a časově konkrétní, i když ne vždy v geografickém nebo historickém smyslu. (...) Kolektivní paměť je spjata se svými nositeli a není libovolně přenosná. Kdokoli se na ní podílí, dosvědčuje tím svou náležitost ke skupině. Není tedy konkrétní pouze v prostoru a v čase, ale je též, lze-li to tak říci, konkrétní co do identity. To znamená, že se výlučně vztahuje ke stanovisku určité skutečné a živoucí skupiny. (...) Paměť si...počíná rekonstruktivně. Minulost se v ní neuchováva jako taková, nýbrž je soustavně reorganizována proměňujícími se referenčními rámci postupující přítomnosti.*“ In: J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 38-42.

⁶³⁸ ARISTOTELES, *O paměti a vzpomínání*, in: R. Sorabji, *Aristoteles o paměti*, Praha 1995, s. 87.

být dokonce posilován jistou formou cvičení,⁶³⁹ kdy člověk z osobních, profesních či didaktických důvodů s obsahy své paměti systematicky pracuje, může se ovšem také jednat o velmi bolestivý prožitek, ke kterému se člověk odhodlává mnoho let či dokonce desetiletí.

Paměť není zkrátka to samé co vzpomínání. Jak již konstatoval Aristoteles: „*Nejsou to totiž titíž lidé, kteří jsou dobří v pamatování a kteří ve vzpomínání.*“⁶⁴⁰ V identickém duchu, ale také s poukazem na významné „vlastnosti“ vzpomínání přistupuje k této otázce například i Gabriela Kiliánová. „*Spomínanie nikdy nie je len jednoduchým vyvolávaním pôvodných informácií z pamäti. Je selektívne a determinované situáciou, v akej spomínanie prebieha. Dôležitou úlohu v týchto procesoch zohráva tiež axiologická podmienenosť spomienok.*“⁶⁴¹

Vzpomínání samotné je zprostředkováno převážně verbální komunikací.⁶⁴² Jazyk je podle historika Marcina Kuly⁶⁴³ také jedním z mnoha ukazatelů našeho vztahu k minulosti. To jaká slova volíme, jaký význam jim přisuzujeme apod. není odrazem jen aktuálního života, v kterém se nacházíme, ale pochopitelně také našeho vnímání již proběhlého.

Nejčastěji pamětník promlouvá k blízkým osobám, někdy však po zralé úvaze vystupuje z důvěrného kruhu rodiny a dává svou paměť k dispozici také „cizím“ lidem. Často se v tomto případě jedná o děti a dospívající. Mladí lidé tak mají usnadněnou možnost se s pamětí přeživšího „seznámit“ na besedách, v rámci vzdělávacích seminářů v místech paměti nebo v edukačním prostředí,⁶⁴⁴ kdy bezprostředně přítomného svědka „zastupuje“ promítaný záznam jeho svědectví, pokud pamětník již dříve s nahráváním souhlasil.

---

⁶³⁹ Jan Assmann v této souvislosti hovoří o „*umění paměti*“. Jde vlastně o dovednost jednotlivce prostřednictvím své paměti uchovávat a šířit společností ceněné znalosti (postoje, dovednosti... apod.) Pro evropskou kulturu bylo toto „umění“ velmi typické. „*Pojem 'umění paměti', ars memoriae či ars memorativa, je pevně ukotven v západní tradici. Za jeho objevitele se pokládá řecký básník Simonidés, který žil v 6. stol. př. n. l. Římané toto umění kodifikovali jako jednu z pěti oblastí rétoriky a předali je středověku i renesanci.*“ In: J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 31. Dodejme, že je pochopitelnou výhodou, aby ve společnosti existovali nositelé kvalitní individuální paměti, protože jen díky tomu může existovat smysluplně funkční (žitá) paměť kolektivní. Kvalita individuální paměti se podle Jana Assmanna spolupodílí na kvalitě „*kultury vzpomínání.*“ In: Tamtéž, s. 32-33.

⁶⁴⁰ ARISTOTELES, *O paměti a vzpomínání*, s. 78.

⁶⁴¹ G. KILIÁNOVÁ, *Ponímanie základných konceptov a výzkumné otázky*, s. 29.

⁶⁴² „*Mluvení je to nejhloběji sebezapomenuté jednání, jaké jako rozumné bytosti vůbec konáme.*“ In: Hans Georg GADAMER, *Člověk a řeč*, Praha 1999, s. 44. Doplňme, že tradičně jsou v souvislosti s používáním jazyka popisovány tyto následující funkce, které verbální komunikace naplňuje. Jazyk nám předně umožňuje vyměňovat si fakta a postoje, dále nám úspěšně pomáhá vyjadřovat emoce, udržovat sociální interakci, dodávat sílu (moc-účinek) našemu vystupování, je jistou formou kontroly našeho já nad realitou, funguje jako nástroj našeho myšlení, kdy pomocí jazyka jsme schopni formulovat myšlenky a také nám pomáhá vyjadřovat a uchovávat vlastní identitu. K této otázce například vhodné shrnutí nabízí: S. ONDREJOVIČ – V. KRUPA, *Identita a jazyk*, in: G. Kiliánová – E. Kowalská – E. Krekovičová (ed.), *My a tí druhí v modernej spoločnosti*, Bratislava 2009, s. 109-137.

⁶⁴³ M. KULA, *Krótki raport o użytkowaniu historii*, s. 17-20.

⁶⁴⁴ „*Pojem 'edukační prostředí' je v pedagogické teorii poměrně nový. Tradiční česká pedagogika tento pojem nezná a nepracuje s ním. To je však nevýhodné. Jak dokládají četné výzkumné práce v zahraničí, edukační prostředí je jedním z klíčových konceptů, který umožňuje adekvátně vysvětlovat jevy a procesy edukační reality.*“ In: Jan PRŮCHA, *Moderní pedagogika*, Praha 2005, s. 68. Při vysvětlování významu pojmu „edukační prostředí“ profesor Průcha dospívá k tomu, že se jedná o souhrn vnějších (okolí školy, rodiny, pracoviště...)

Vzpomínání se k nám tedy (stejně jako paměť) nedostává v čisté podobě, ale je předkládáno prostřednictvím jazyka konkrétního mluvčího. „*Popisujeme ani ne tak to, co vidíme, ale spíše to, na co máme slovník. Je-li chudý, musíme se spolehnout na jednoduchý popis propojovaný morálními soudy...*“,⁶⁴⁵ konstatuje o roli verbálních vyjadřovacích prostředků, které má vypravěč k dispozici, Zdeněk Vašíček.

Pochopitelně významnou roli (a v žádném případě se nejedná jen o “doprovodné“ či principiálně „druhotné“ rysy svědkova vyprávění) sehrávají rovněž neverbální aspekty lidské komunikace, které záměrně i podvědomě vypravěč volí při představování svého příběhu.

Vzpomínání se před námi „nachází“ jako vyprávění.⁶⁴⁶ Vyprávění může být podle psychologa Pierra Janeta chápáno jako „základní paměťový úkon“⁶⁴⁷ nebo slovy filozofa Paula Ricoeura je vyprávění „jednou z nejuniverzálnějších a naprosto neredukovatelných činností člověka.“⁶⁴⁸ Nemusí být vždy pro posluchače jednoduché přijmout odlišný styl mluvy, bohatost či naopak střídmost jazyka ani další prostředky, pomocí kterých své vyprávění mluvčí předkládá. Se základní srozumitelností sdělení životního příběhu by však příjemce problém mít neměl. Jedná se totiž o skutečnost, kterou máme jako lidé společnou.

Vyprávění přeživších šoa (v případě námi sledovaného projektu USC Shoah Foundation Institute), s kterými se veřejnost v naší zemi má možnost seznamovat především prostřednictvím Centra vizuální historie Malach, mají díky celkové struktuře projektu, konkrétním otázkám tazatelů, které byly přeživším pokládány během vedení jednotlivých rozhovorů, ale i s ohledem na poselství audiovizuálního archivu, prakticky vždy podobu životopisného vyprávění s intenzivnějším zakotvením v reflektovaných událostech let 1939 až 1945.

---

a vnitřních (fyzikálních a psychosociálních) podmínek, v nichž probíhá vzdělávání. Zároveň také poznamenává, že existují „*rozdílná edukační prostředí lišící se především druhem subjektů (edukantů a edukátorů), kteří jsou v těchto prostředích účastni.*“ Můžeme tak například hovořit o druhu prostředí rodinném, školním, mediálním, skupinovém (formálním i neformálním), profesním, zdravotnickém, sportovním, vojenském, náboženském a intimním. In: Tamtéž, s. 70-71.

⁶⁴⁵ Z. VAŠÍČEK – F. MAYER, *Minulost a současnost, paměť a dějiny*, s. 142.

⁶⁴⁶ K „obsáhlosti“ i existující variabilitě pojmu vyprávění v lidské kultuře Roland Barthes poznamenává: „*Vyprávění o světě je nespočetné množství. Především je tu podivuhodná pestrost žánrů, které samy jsou rozděleny mezi různé substance, jakoby každá z nich byla člověku dobrá k tomu, aby jí svěřil své vyprávění: nositelem vyprávění může být artikulovaný jazyk v ústní nebo psané podobě, obraz statický nebo pohyblivý, gesto nebo uspořádaná směs všech dohromady; je přítomno v mýtu, legendě, bajce, povídce, novele, epopeji, historii, tragédii, dramatu, komedii, pantomimě, v malovaném obraze..., vitráži, filmu, obrázkových seriálech, novinových zprávách, rozhovoru.*“ In: R. BARTHES, *Úvod do strukturální analýzy vyprávění*, in: P. Kyloušek (ed.), *Znak, struktura, vyprávění – (Výbor z prací francouzského strukturalismu)*, Brno 2002, s. 9.

⁶⁴⁷ Tvrzení Pierra Janeta z knihy „*L'évolution de la mémoire et la notion de temps*“ (1922) citováno podle: J. LE GOFF, *Paměť a dějiny*, s. 69.

⁶⁴⁸ Paul RICOEUR, *Život, pravda, symbol*, Praha 1993, s. 23. V knize „*Čas a vyprávění III*“ dále Ricoeur k otázce významu vyprávění doplňuje: „*Most mezi historickou minulostí a pamětí je tedy sklenut vyprávěním předků, jež funguje jako převod paměti obrácené směrem k historické minulosti, která se chápe jako čas mrtvých a čas před mým narozením.*“ In: TÝŽ, *Čas a vyprávění III*, s. 163.

Představení pomocí příběhu⁶⁴⁹ je vůbec nejobvyklejší formou, prostřednictvím které zprostředkováváme zážitky z vlastní paměti našemu okolí. „Příběh je základní organizační formou jednoduché lidské komunikace, překročivší rámeček krátkých a bezprostředních informací. Příběh je možno mít za médium výběru, třídění, uspořádání, uchování a transportu informací. Dodejme, že je také nejstarší formou vysvětlení,“⁶⁵⁰ zdůrazňuje Zdeněk Vašíček. Příběh však není jen klíčovou „osou“ lidské komunikace, ale podle Marka Turnera rovněž „základním principem myšlení. Naše zkušenost, naše vědění a naše uvažování je většinou organizováno ve formě příběhu. Mentální působnost příběhu se zvyšuje projekcí – jeden příběh nám pomáhá uvědomit si smysl jiného.“⁶⁵¹

Opět však nezapomínejme na to, že prezentovaný příběh není realitou samou. Příběh je konstrukcí, která je závislá na schopnostech a zkušenostech příběhy prezentovat. Příběh nežijeme, příběh vytváříme.⁶⁵² Jak také k této otázce poznamenává Hayden White: „... žádný soubor událostí zmíněných v historických záznamech není dokončeným, kompletním příběhem. To platí o událostech, z nichž sestává život jednotlivce, ale i institucí, národa, nebo o dějinách člověka obecně. Nežijeme příběhy, byť svým životům dodáváme významu tím, že je retrospektivně do příběhu utváříme.“⁶⁵³

Jako příjemci příběhu ho rovněž spoluprožíváme a spolu s dotazy i pozdějšími interpretacemi jej vlastně také „dotváříme“. Podle Tzvetana Todorova je „příběh abstrakce, neboť vždy je někým vnímán a vyprávěn, neexistuje sám o sobě.“⁶⁵⁴ V příběhu tak sehrává důležitou roli naše „očekávání“, protože se nejedná o „uzavřený děj“, ale o „tvůrčí“ proces porozumění.⁶⁵⁵

---

⁶⁴⁹ „Příběh je nejčastější forma vyprávění, je založen na kauzalitě a finalitě, a to v jejich praktickém pojetí: záměr, čin, následek.“ In: Z. VAŠÍČEK, *Obrazy (minulosti): o bytí, poznání a podání minulého času*, s. 16.

⁶⁵⁰ Z. VAŠÍČEK, *Obrazy (minulosti): o bytí, poznání a podání minulého času*, s. 18.

⁶⁵¹ Mark TURNER, *Literární mysl: o původu myšlení a jazyka*, Brno 2005, s. 7. Dále k zásadní roli příběhu v kognitivních procesech naší psychiky Mark Turner doplňuje: „Projekci jednoho příběhu do jiného nazýváme parabola. (...) jde o základní kognitivní princip od věcí jednoduchých až po složité... (...) Každou rovinu naší zkušenosti interpretujeme prostřednictvím paraboly. (...) Příběh, projekce a parabola pracují pro nás; umožňují nám žít běžným životem; jsou kořenem lidského myšlení...“ In: Tamtéž, s. 7-23.

⁶⁵² Na otázku „rekonstruování“ minulosti z paměti pomocí vzpomínání, na roli naší logiky či obecně racionality v tomto procesu upozornil již Aristoteles. „Vzpomínání je různé od pamatování nejen ohledně času, ale též tím, že na pamatování se podílí i mnozí jiní živočichové, zatímco o známých živočiších lze říci, že krom člověka se žádný nepodílí na vzpomínání. Důvodem je, že vzpomínání je jakoby nějaká úvaha. (...) ... vzpomínání je jakoby jakési hledání. A takové hledání náleží pouze těm živočichům, kteří též mají rozhodovací část. Neboť rozhodování je vskutku jakási úvaha.“ In: ARISTOTELES, *O paměti a vzpomínání*, s. 96.

⁶⁵³ H. WHITE, *Tropika diskursu*, s. 116.

⁶⁵⁴ T. TODOROV, *Kategorie literárního vyprávění*, in: P. Koloušek (ed.), *Znak, struktura, vyprávění – (Výbor z prací francouzského strukturalismu)*, Brno 2002, s. 145.

⁶⁵⁵ H. WELZER – S. MOLLEROVÁ – K. TSCHUGGNALLOVÁ, „Můj děda nebyl nácek“: *nacismus a holocaust v rodinné paměti*, s. 124.

Je samozřejmé, že předložení vlastního příběhu před posluchače či diváka může v určitých případech vyžadovat jistou dávku odvahy. Relativní výhodu mohou mají ti vypravěči, kteří disponují „uměním paměti“ a jsou také vybaveni lepšími vypravěčskými dovednostmi. V tradičních společnostech byli jedinci, kteří „uměli vyprávět“ nejen velmi ceněni, ale také byli velmi důležití pro udržování a posilování identity daného společenství. Je tedy přirozené, že příjemce nahrávek s přeživšími šoa, může být mile překvapen, ale i na jistý čas zaskočen ze způsobu, jakým k „němu“ svědek promlouvá.

Pro daný typ příběhu – v našem případě pro autobiografické vyprávění o životě v čase šoa je svědek a vypravěč v jedné osobě vlastně tou nejzákladnější a jedinou autoritou. Odhodlal se vystoupit se svou komunikativní pamětí a svou interpretací prožitého. Vůbec není předmětná v daný okamžik otázka, zda se svědkovo vyprávění shoduje či neshoduje, anebo je dokonce v ostrém rozporu s dochovaným historickým pramenem.⁶⁵⁶

Zdánlivě nás sice vypravěč vede na „cestu do minulosti“, ve skutečnosti však spolu s námi zůstává, a jinak to ani být nemůže, ve „žhavé“ přítomnosti.⁶⁵⁷ Pamětníkovo vyprávění o minulosti je vlastně postojem, který je fixován v přítomném čase a odkazuje na čas budoucí. „*Sociální proces vytváření minulosti se pohybuje ve všech třech časových rovinách – v minulosti, o níž se vypráví, v současnosti, v níž skupina zvaná My přistupuje ke své minulosti, a v budoucnosti, na niž se zaměřuje koherence skupiny.*“⁶⁵⁸

V tomto nejzákladnějším smyslu, i když do jeho příběhu vstupují historické nesrovnalosti, faktické nepřesnosti či skutečnosti, které se v reálném životě mohly přihodit někomu jinému, v daném čase vyprávění je příběh sám o sobě autentickou skutečností, doložitelným vztahem k minulému, reálně vzniklým konstruktem, prostřednictvím kterého se mluvčí vyjadřuje k minulosti, současnosti i budoucnosti. Jen málokdy totiž vypravěč setrvává v jednostranně zaměřeném „pohledu“ na proběhlé. Je pravděpodobně i přirozené, že vytváření příběhu s sebou nese i odpovědi na otázky, které v realitě svědek řeší nyní nebo se domnívá, že je bude řešit v nastávajícím čase. Příběh je podle Marka Turnera hlavním prostředkem,

---

⁶⁵⁶ Jan Assmann v této souvislosti dokonce hovoří o jakési „bikulturalitě“ paměti, kdy komunikativní paměť (generační) je v protikladu k paměti kulturní.

⁶⁵⁷ Jedním z filozofů, kteří významným způsobem rozpracovali téma paměti byl také představitel francouzského vitalismu Henry Bergson. Ten k otázce vztahu člověka k minulosti poměrně často upozorňuje na to, že do minulosti se v podstatě vrátit nemůžeme a klíčovým zakončením našeho pohledu na prožité je přítomný stav konkrétní lidské existence. V něm je možné rekonstruovat vzpomínky na minulost. Pochopitelně se však jedná o „přítomný vztah“ k minulosti a ne o minulost samotnou. „*Minulost, v samé podstatě virtuální, můžeme jako takovou uchopit pouze tehdy, sledujeme-li a osvojíme-li si pohyb, kterým se na cestě z temnot na světlo rozvíjí do podoby přítomného obrazu.*“ In: Henry BERGSON, *Hmota a paměť*, Praha 2003, s. 102.

⁶⁵⁸ H. WELZER – S. MOLLEROVÁ – K. TSCHUGGNALLOVÁ, „*Můj děda nebyl nácek*“: *nacismus a holocaust v rodinné paměti*, s. 159. Prakticky totožně k tomuto problému Jan Assmann uvádí: „*Kolektivní paměť tedy operuje v obou směrech, zpětně i vpřed. Paměť rekonstruuje minulost, ale kromě toho také zajišťuje organizaci toho, jak zakoušíme přítomnost a budoucnost.*“ In: J. ASSMANN, *Kultura a paměť*, s. 42.

který nám umožňuje nahlížet do budoucnosti.⁶⁵⁹ Vyprávění o minulosti vypovídá o prostředí a době, v kterém vznikalo,⁶⁶⁰ i o době, která vypravěče teprve čeká, jak také konstatuje Frank Kermodé v knize „Smysl konců.“⁶⁶¹ „*Naše minulost je krátká, uspořádaná podle naší touhy po uspokojení, a prostě vztažená k naší budoucnosti.*“⁶⁶²

Pokud však (a v konkrétních metodických postupech se může jednat o velmi přínosnou práci) chceme slova svědkova vyprávění poměřovat „objektivitou“ dochovaného historického pramene, pak raději, i vzhledem k povaze tématu, místo slov „pravdivý“ či „nepravdivý“ použijeme termínů „pravděpodobný“ či „méně pravděpodobný“.⁶⁶³ Socioložka Eleonóra Hamar k této otázce uvádí: „...*to, že autobiografie jsou odkázány na vzpomínky a na jejich selektivní vybavení si, zapřičiňuje, že hodnota pravdivosti autobiografie se nemůže hledat v přísné refencialitě se světem či se 'skutečností'. Konstrukce autobiografie podle kritérií refenciality by navíc podle mnoha autorů znamenala odcizení se autobiografie, jako specifické formy příběhu, své původní funkci.*“⁶⁶⁴

Chtít (nepřirozeně) autobiografické vyprávění doplňovat využitím informací z archivního výzkumu, opravovat příběh konkrétními prameny či studii historiků, to vše by ve svém důsledku znamenalo, že vypravěč nenávratně přestal s vytvářením autentického příběhu.⁶⁶⁵ Výstižně otázku „objektivity“ pamětníkova svědectví shrnul francouzský historik Marc Bloch, když v „Obraně historie...“⁶⁶⁶ napsal: „*Absolutně spolehlivý svědek neexistuje, jsou jen spolehlivá, nebo bezcenná svědectví.*“⁶⁶⁷

Svědék je autoritou především sám před sebou. Jak také poznamenává Ilkka Arminen, vypravěč „*konstruuje srozumitelnost žitého života.*“⁶⁶⁸ Jedině v tomto smyslu je (za předpokladu normálně fungující psychiky⁶⁶⁹) vždy pravdivým. Z hlediska integrity

⁶⁵⁹ M. TURNER, *Literární mysl: o původu myšlení a jazyka*, s. 13.

⁶⁶⁰ Jak k tomuto poznamenává Eleonóra Hamar: „...*autobiografie jsou vždy něčím více než jen vyjádřením osobní identity, každá autobiografie – jakkoli subjektivně pojatá – vypovídá současně o kultuře, v níž vznikla.*“ In: Eleonóra HAMAR, *Vyprávěná židovství*, Praha 2008, s. 55.

⁶⁶¹ Frank KERMODE, *Smysl konců*, Brno 2007.

⁶⁶² Tamtéž, s. 49.

⁶⁶³ „*Autobiografie tedy vznikají skrze souhrn mezi fiktivními a faktickými dimenzemi konstrukce. (...), Vzpomínky mají však být – a zřejmě také jsou – pravděpodobnými.*“ In: E. HAMAR, *Vyprávěná židovství*. Praha, s. 56.

⁶⁶⁴ Hamar, E.: *Vyprávěná židovství*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008. s. 56.

⁶⁶⁵ „*Přibližovat se ideálu objektivnosti, naplňovat mezery v paměti například prostřednictvím archivních výzkumů a vyhledávání dokumentů je sice možné, ale toto počínání znamená vlastně konec konstrukce autobiografie (či memoáru), jelikož takto vznikající autobiografie přestává být tvorbou příběhu, jež může vypravěč přijmout za vlastní. (...) V tom, jak vypravěč tvoří své životní příběhy, a tím také příběh doby, ve které žije, se skrývá snaha vypovědět něco o osobní či veřejné minulosti tak, jak existuje v jejich jedinečných vzpomínkách.*“ In: Tamtéž, s. 56.

⁶⁶⁶ M. BLOCH, *Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo*.

⁶⁶⁷ Tamtéž, s. 90.

⁶⁶⁸ I. ARMINEN, *Vyprávění životních příběhů a etnometologie*, in: Z. Konopásek (ed.), *Otevřená minulost: autobiografická sociologie státního socialismu*, Praha 1999, s. 77.

⁶⁶⁹ Předpokládáme, že vypravěč například netrpí bájnou lhavostí, bludy apod.

vypravěčovy osobnosti je tato skutečnost vlastního vyprávění pro něj samotného mnohdy zásadnější než následná kritická hodnocení těch, kteří jeho vyprávění sledují.⁶⁷⁰ „*Vyprávět životopisné události je samo o sobě životopisným zážitkem.*“⁶⁷¹ Kdo jsem, ptá se pamětník sám sebe. K odpovědi na tuto otázku se přibližuje podle Eleonóry Hamar „*vyprávěním životního příběhu.*“⁶⁷² Vyprávěný příběh poukazuje na jednání onoho „kdo“. Sama identita tohoto „kdo“ proto je „*identitou narativní.*“⁶⁷³ Svědek je vypravěčem přítomného příběhu, jehož pouze jedním z rozměrů je minulost. My jako posluchači a diváci vnímáme více či méně pravděpodobné interpretace této minulosti. Vyprávění jako „*orální zprostředkování paměti*“⁶⁷⁴ je pro nás „*velmi pravděpodobné*“⁶⁷⁵, když „*splňuje tři kriteria narativní pravdy: koherence, empirické adekvátnosti a 'obyvatelnosti'.*“⁶⁷⁶

4.2. K záměrům rozboru audiovizuálního svědectví

*„Z tábora jsme vyšli obnažení, vyrabovaní,
vyprázdnění a dezorientovaní – a trvalo dlouho,
než jsme se opět naučili každodenní řeč svobody.
Užíváme ji ostatně ještě dnes s pocitem nepatříčnosti
a bez opravdové důvěry v její platnost.“
(Jean Améry)*

Již v předcházející kapitole byla uvedena charakteristika Centra vizuální historie Malach, rovněž bylo objasňováno za jakých okolností audiovizuální archiv USC Shoah

⁶⁷⁰ „*Životní příběhy nejsou primárně zajímavé jako historické dokumenty, jako zdroje historických údajů, ale jako fenomén sám o sobě.*“ In: I. ARMINEN, *Vyprávění životních příběhů a etnometodologie*, s. 77.

⁶⁷¹ H. WELZER – S. MOLLEROVÁ – K. TSCHUGGNALLOVÁ, „*Můj děda nebyl nácek*“: *nacismus a holocaust v rodinné paměti*, s. 161.

⁶⁷² E. HAMAR, *Vyprávěná židovství*, s. 28.

⁶⁷³ Hamar, E.: *Vyprávěná židovství*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008. s. 28.

⁶⁷⁴ Havelka, M.: *Ideje, dějiny, společnost: studie k historické sociologii vědění*. Brno: CDK, 2010. s. 146.

⁶⁷⁵ Eleonóra Hamar v této souvislosti hovoří o „*narativní pravdě.*“ In: Hamar, E.: *Vyprávěná židovství*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008. s. 57.

⁶⁷⁶ Hamar, E.: *Vyprávěná židovství*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008. s. 57. K jednotlivým kritériím Eleonóra Hamar dodává: „*Kriterium koherence nevyžaduje pouze, aby moje vyprávění nebylo rozporuplné... (...) Je dále potřebné, aby vyprávění bylo sto jednotlivé narativní fragmenty a dílčí příběhy seřadit a spojit do souvislého řádu na základě určité vnitřní logiky. (...) Kriterium empirické adekvátnosti neznamená, že by vyprávěný příběh měl odpovídat totalitě životních zkušeností a událostí. (Spíše jde o pozn. M.H.), „řadu elementárních zkušeností. (...) S tímto kritériem souvisí také určitá míra souměřitelnosti příběhu se sdíleným světem, tj. nárok, že bude odpovídat kulturně-historickému kontextu, v němž se vyprávěné události odehrály. (...) (Kriterium obyvatelnosti pozn. M.H.) odkazuje k dimenzi budoucnosti. (...) ...vyprávěný příběh totiž není důležitý pouze z hlediska získání současné identity... Stejně důležité jsou také budoucí jednání, k nimž příběh odkazuje. Je to tedy kritérium možnosti (pro)žít vyprávěný příběh a být v něm doma.“ In: Hamar, E.: *Vyprávěná židovství*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008. s. 58.*

Foundation Institute vlastně vznikal. Nyní přistupme k charakteristice a rozboru námi sledovaných hledisek nahrávek s přeživšími šoa.

Za prvé považujeme za smysluplné vymezit jaká svědectví byla sledována, za druhé co v těchto svědectvích bylo studováno a za třetí za jakým účelem byla historicko – didaktická práce ve vizuálním archivu vedena.

Co se týká prvního bodu, převážilo při přípravě doktorské práce stanovisko, aby z hlediska propojení obsahu dějepisné výuky s didaktickým využitím zde interpretovaného výzkumu, byla pozornost věnována svědectvím, která byla USC Shoah Foundation Institute poskytnuta v českém a slovenském jazyce. K rozhodnutí vedlo hned několik důvodů. Předně si sami přeživší mohli vybrat komunikační prostředek, pomocí kterého budou v rozhovoru odpovídat na otázky, které jim byly kladeny. Volba českého nebo slovenského jazyka byla tedy převážně volbou řeči, kterou přeživší běžně používali nebo ji kvůli adresátům sdělení použít úmyslně chtěli. Prakticky v každém zaznamenaném poselství je patrná snaha oslovit mladší generace lidí na území bývalého Československa. I když byla tedy například nahrávka pořízena v Izraeli či v USA, svobodný výběr češtiny či slovenštiny ze strany pamětníka byl významným signálem k porozumění toho, ke „komu“ vlastně svědek hovoří. Mluvčí věděl, či podvědomě cítil, že jeho sdělení směřuje do českého či slovenského jazykového prostředí, kterému je nějakým způsobem blízké a na kterém mu v jeho historické paměti záleží.

Domníváme se, že i po tomto výběru svědectví podle výše nastíněného jazykového kritéria, zůstala pro potřeby naší práce k dispozici úctyhodná délka audiovizuálního materiálu, s kterým bylo možno smysluplně zacházet.

Z didaktického hlediska zaručuje v hodinách dějepisu práce s českým (slovenským) svědectvím také bezesporu větší jistotu pro učitele i žáka. Obě strany se během vzdělávací aktivity mohou důkladněji zaměřit na hlubší interpretaci záznamu. Detaily, které by mohly kvůli různé jazykové vybavenosti pedagogů i žáků, zůstat opomenuty, na sebe při sledování záznamu v důvěrně známé řeči naopak přitahují žádoucí pozornost. Plné soustředění na verbální obsah cizojazyčného sdělení⁶⁷⁷ může také vést k tomu, že nejsou podobně intenzivně vnímány neverbální roviny řeči. Již prostě na analýzu těchto projevů nezbyvá v pozornosti dostatečný prostor.

---

⁶⁷⁷ Tím však pochopitelně nechceme nijakým způsobem oslabit vzdělávací možnosti, které práce s vizuálním archivem USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education (v pražském případě v Centru vizuální historie Malach) nabízí k výuce cizích jazyků. Nezdraháme se pochopitelně ani smysluplnému propojení dějepisného a jazykového vzdělávání.

Nezanedbatelnou rovinou, proč byla analýza svědectví zaměřena na česká a slovenská⁶⁷⁸ svědectví, je také jedinečná možnost v rámci dějepisné výuky zaměřit pozornost žáků rovněž na studium některých konkrétních aspektů verbálních projevů přeživších. Způsob mluvy, volba termínů, pomocí kterých pamětníci popisují osobní zážitky či historické události, množství používaných výrazů a formulací, které se významným způsobem odlišují od komunikačních stereotypů nejmladší generace, to všechno se může stát zdrojem poznatků a následných úvah. Aniž bychom si tento fakt příliš uvědomovali, zaznamenaná svědectví jsou cenná i tím, že uchovávají konkrétní příklady „generačního“ způsobu vyjadřování, jsou vlastně názornými doklady komunikační paměti přeživších šoa s českým a slovenským jazykovým kódem v jeho historické názornosti.

Protože byla skupina pamětníků (v případě námi sledovaných českých a slovenských nahrávek) vždy nějakým způsobem⁶⁷⁹ spjata s dějinami šoa v bývalém Československu, je volba této množiny pramenů – svědectví, odůvodněna také tím, že se vyprávění přeživších vztahují ke stejnému historickému prostoru, v kterém se rovněž nachází i příjemci jejich sdělení. Jsme si pochopitelně vědomi toho, že pamětníci, kteří svá svědectví podali, byli v době pronásledování různě staří, a kvalita výpovědí není tedy vždy zcela srovnatelná, a vlastně ze své podstaty ani srovnatelná být nemůže. To však není nikterak na škodu.

Nutno v této souvislosti podotknout, že námi sledovaná hlediska v nahrávkách nejsou čistě faktografického charakteru, kdy by cílem byl rozbor přesnosti popisované události apod. Klíčová byla především ochota židovských přeživších, kteří byly šoa nejrůznějším způsobem v životě zasaženi, reflektovat vlastní paměť, vzpomínky a vyprávění. Proto nebyl nikterak důvod omezit výběr pramenného materiálu jen na nahrávky jedinců, kterým bylo například v roce 1939 alespoň třináct let nebo pro změnu jen na ty, kteří se ocitli v ghettu či koncentračním táboře. Námi sledované výpovědi naopak často poskytli pamětníci, kteří byli na počátku druhé světové války sotva předškolního věku. Jejich vzpomínky sice mohou být občas velmi torzovité a tematicky jednostranné. Na stranu druhou i tito lidé byli katastrofou šoa postiženi, v jejich paměti nějakým způsobem zůstala tato životní zkušenost přítomna.⁶⁸⁰

---

⁶⁷⁸ Protože všechna svědectví vycházejí z jednoho zdroje tj. vizuálního archivu USC Shoah Foundation Institute (CVH Malach), bylo po formální stránce u prepisů jednotlivých rozhovorů rozhodnuto, že bude také využit jen jeden jazyk. Slovenská svědectví tak byla přeložena do českého jazyka.

⁶⁷⁹ Ať již se jedná o přeživší, kteří se během války ukrývali, o ty, kterým se podařilo včas z Československa, z protektorátu či ze Slovenského státu uprchnout, nebo také o ty, kteří trpěli v ghettech či nacistických táborech.

⁶⁸⁰ K oně „pestrosti“ a „šifri“ paměti šoa Marek Edelman výstižně napsal: „*Neexistuje jedna židovská paměť. Jiná je paměť židovského policisty, který přiváděl ženu k vlaku, a jiná je paměť židovského policisty, který ženě a dítěti zachránil život. Jiná je paměť dítěte, které se zachránilo schováno v klášteře a jiná je paměť ženy, která tiše přežila na takzvané árijské straně. A existuje i jiná paměť těch, kteří bojovali, a jiná paměť těch, kteří někam utekli a schovali se na vsi. Odlišný je i vztah těchto lidí k minulosti.*“ In: M. EDELMAN, *A byla láska v ghettu...*, s. 97.

Psycholog, psychoterapeut a pedagog Ivan Kamenský v této souvislosti uvádí: „*Do kategórie preživších holokaustu patria osoby židovského pôvodu narodené minimálne do dňa oslobodenia danej oblasti do okupačných vojsk.*“⁶⁸¹

Traumatizující zážitek pětiletého chlapce, který se ukrýval u cizích lidí v sousední vesnici je bezesporu také „skutečností dějin a paměti šoa“, i když není jistě tak snadno dokumentovatelný jako příběh dospívajícího či dospělého muže, který například prošel několikaletým vězněním v terezínském ghettu. Pokud byl přeživší šoa ochoten a schopen ve svém vyprávění reflektovat procesy (a tím i vlastnosti) vlastního vzpomínání na válečné události, pak nebylo z důvodu zacílení této práce ani nutné klást přísné meze mezi jednotlivé „skupiny“ pamětníků. Prokazatelně existoval „*formativní zážitek*“,⁶⁸² který vtiskl komunikativní paměti přeživších společný „výchozí“ bod.

Jak je z výše uvedeného patrné, tak se tato práce přiklání k velmi širokému chápání generace přeživších šoa.⁶⁸³ Domníváme se však, že tato „otevřenost“ není vůbec na překážku. „*Dilthey...soudí, že k téže generaci patří současníci, jež byli vystaveni týmž vlivům, poznamenáni týmiž událostmi a změnami.*“⁶⁸⁴ Filozof Paul Ricoeur v této souvislosti používá pojmu „*přináležitosti ke stejné generaci.*“⁶⁸⁵

---

⁶⁸¹ I. KAMENSKÝ, *Čo spôsobil a zanechal holokaust v psychike preživších a ich potomkov*, in: E. Jírová (ed.), *Trauma, řád, identita*, Praha 2008, s. 129.

⁶⁸² Z. BENEŠ, *Bod zlomu – léta 1968-70, generační zážitek a historická paměť*, s. 87.

⁶⁸³ Americký historik Raul Hilberg v této souvislosti upozorňuje na to, že „*pojmem Žid, který přežil nebyl v poválečném období jasně definován a nemá zřetelné hranice. Avšak mezi Židy, kteří přežili válečná léta nacismu, existuje přesné odstupňování. V této hierarchii jsou rozhodujícími kritérii stupeň rizika, jemuž byli vystaveni a míra utrpení.*“ In: Raul HILBERG, *Pachatelé, oběti, diváci: židovská katastrofa 1933-1945*, Praha 2002, s. 171.

⁶⁸⁴ Citováno podle: P. RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, s. 158.

⁶⁸⁵ Tamtéž, s. 159. Jako zcela protikladný postoj k „širokému“ chápání generace přeživších šoa však uvedme názor amerického politologa Normana G. Finkelsteina. Ten v souvislosti s kritikou „*průmyslu holocaustu*“ velmi ostře vystupuje proti tomu, aby pod kategorií „*přeživších šoa*“ rovněž spadali ti židé, kteří nebyli přímo zavražděni v průběhu nacistické genocidy nebo netrpěli ve vězeních, ghettech i táborech. Podle Finkelsteina se tak za přeživšího vydává „*kdekdó*“. Proto tomuto intelektuálovi vadí „*hra s čísly*“, která podle něj interpretaci dějin a paměti šoa provádí. „*Mnoho Židů svou minulost vykonstruovalo, jen aby vyhověli tomuto potřebnému požadavku.* (pozn. M.H.: z Finkelsteinova úhlu pohledu je oním požadavkem míněn především nárok na finanční odškodnění) *Jestliže je každý, kdo se hlásí k přeživším, opravdu jedním z nich, koho Hitler vlastně zavraždil? , bouřila se často moje matka. (...) V posledních letech byl výraz přeživší holocaustu redefinován. Neoznačuje jen ty, kteří trpěli, ale také ty jimž se podařilo před nacisty uniknout. (...) Abnormalita nacistického holocaustu nepochází ani tak z události samé jako ze zneužívajícího průmyslu, jenž okolo něj vznikl.*“ Dodejme, že Norman G. Finkelstein rozhodně není „*popíračem šoa*“, který by absolutně zpochybňoval tyto události. Ostatně velká část z jeho předků během nacistické genocidy zahynula. Spíše je „*typickým*“ americkým levicovým liberálem (židovského původu), který spolu s „*tradiční*“ kritikou blízkovýchodní politiky USA ostře vystupuje proti (údajnému) zneužívání paměti šoa pro politické a ekonomické cíle. Svou (poněkud kontroverzně pojmenovanou) knihu „*Průmysl holocaustu*“ ostatně „*symbolicky*“ končí tím, jak si zacházení s pamětí šoa sám představuje. „*Nejušlechtilější gesto vůči těm, kteří zahynuli, spočívá v tom, že zachováme jejich památku, poučíme se z jejich utrpení a necháme je konečně odpočítat v pokoji.*“ In: Norman G. FINKELSTEIN, *Průmysl holocaustu*, s. 63-64, 105-106.

Pochopitelně se jen obtížně (pokud je to vůbec možné) měří míra lidského utrpení a bolesti. Šoa dopadla na jedince v úkrytech, na lidi žijící „na svobodě“ s falešnými dokumenty, na vězněné v ghettech či koncentračních táborech a svým způsobem i na vojáky s židovskými kořeny. Od prvopočátku nebylo cílem vydělit z rozboru jednu ze skupin židovských přeživších s poukazy na to, že její zážitek je málo obsažný nebo, že míra bolesti, kterou během nacistické okupace jedinci v této „kategorii“ zažívali, je nesouměřitelná s tragédií druhých. Připomeňme holou skutečnost, že rasové násilí mělo dopadnout prakticky na všechny, kteří se pod tíhou norimberských zákonů (či z nich inspirovaných právních norem) ocitli v postavení nerovnoprávných bytostí.

Přejděme k bodu druhému, který již byl ostatně částečně nastíněn v předcházejících odstavcích. Tedy. Co bylo ve svědectvích studováno? Ačkoli je materiál, kterým disponuje archiv USC Shoah Foundation Institute (CVH Malach) skutečně obsahově velmi bohatý a zmiňovanou „faktografií“ může rozšířit naše znalosti dějin druhé světové války v celé řadě oblastí a témat, hlavní pozornost během bádání i v průběhu didaktických seminářů se studenty gymnázia, byla věnována „osobní historii“ samotného svědectví, či jinak řečeno vztahu přeživších k vlastní historické paměti.

V tomto duchu byl již představen a odůvodněn i motiv práce se vzpomínkovou literaturou, kterou přeživší šoa „autorsky“ vytvářeli.⁶⁸⁶ Kdyby se přeživší rozhodli mlčet a nepodělit se o svá svědectví, pak by nejspíše spolu s nimi odešla nenávratně rovněž jejich paměť. Stejně jako v případě popisované „memoárové“ literatury šoa, tak i při zacházení s audiovizuálními záznamy, je smysluplné si klást otázky po tom, proč a za jakých okolností se pamětníci rozhodli vypovídat, jakým způsobem se v probíhajícím (životním) čase vyrovnávali s obsahy vlastní paměti, jaké prožitky zacházení se vzpomínkami přinášelo a co sami přeživší od možnosti vyprávění a zaznamenání svědectví očekávali.

Poměrně často kladou obdobně zaměřené dotazy i studenti v hodinách dějepisu. Jak mohl někdo takovou hrůzu přežít? Věděli o tom později v jejich okolí? Jak se šlo vůbec s něčím podobným vyrovnat? Ukazuje se jako velmi didakticky cenné tyto „lidsky“ pochopitelné otázky uchopit a pracovat s nimi. Centrum vizuální historie je jedním z míst, které může žákům i jejich vyučujícím napomoci s hledáním důležitých odpovědí.

Doplňme ještě technickou, ale praktickou poznámku. I ona totiž poskytuje užitečnou informaci k charakteru této práce. Tematicky náleží námi sledovaný a popisovaný „rozměr“ pamětníkova vyprávění v archivu USC Shoah Foundation Institute (CVH Malach) v systému

---

⁶⁸⁶ Jedná se o druhou kapitolu této práce.

„výběru podle klíčových slov“ téměř vždy do kategorie, která je označena pojmy „Feelings and thoughts.“⁶⁸⁷ Jedná se tedy o části svědectví, které nejsou zaměřeny jen na popis prožitých událostí, ale naopak výrazně na reflexi samotného vzpomínání a svědkovy psychiky vůbec. Pochopitelně, že v řadě případů však sebelepší počítačová indexace nemůže nahradit pečlivé sledování nahrávky jako celku. Není totiž nijak neobvyklé, že pamětník v průběhu kompaktnějšího úseku vyprávění drobně odbočí od dějové linie ke krátkému zamyšlení nad povahou „právě“ nahrávaného svědectví. Jedná se svou povahou o významná místa, která osvětlují svědkův vztah k vlastní historické paměti.

K bodu třetímu. Za jakým účelem byla historicko-didaktická práce vedena? Již bylo zmíněno, že v souvislosti s učitelským povoláním, kterému se autor této práce již řadu let věnuje na víceletém gymnáziu,⁶⁸⁸ opětovně dostával od studentů během výuky dějepisu řadu opakujících se dotazů, které směřovaly k postižení osudů těch, kteří v minulosti trpěli či prožívali různá příkoří. Pokud o těchto lidech ve vzdělávacích materiálech informace jsou, (což pro většinu případů z dnešní doby je již úplnou samozřejmostí), pak tam na straně druhé scházejí „pokračování“ těchto příběhů. Často však bývají osudy pronásledovaných představovány velmi obecnými postupy, schémata a statistikami. Ne každý vyučující je také připraven do historie (vědy) vnést konkrétní příběh (paměť) a představit minulost jako prostor, který byl obýván skutečnými lidmi.

Navíc pronásledované skupiny prostě v pomůckách „ustupují“ v dalších kapitolách tematicke, která prostě následuje a odkazuje tak k příběhům „novějším“ a mnohdy ne zcela souvisejícím. Může se lehce stát, že se na osud těchto lidí pod náparem hektického tempa výuky jednoduše zapomene. To je jistě veliká škoda a takřkajíc „pedagogická ztráta.“ Potřeba „dobrých konců“, smysluplného dovyprávění příběhu, snad i jistého „ponaučení“ totiž vůbec nemusí být jen záležitostí příkladných mýtů dávné minulosti, ale i našeho současného vztahu k dějinám. Za určitých okolností může být „školní historie“ onou učitelkou života.

Domníváme se, že audiovizuální archiv či filmové svědectví jsou vynikajícími prostředky, pomocí kterých může být žákova přirozená zvědavost po znalosti „konkrétního příkladu“ i po „pokračování“ předloženého příběhu, celkem úspěšně uspokojena a smysluplně didakticky využita k rozvíjení dalších otázek. Především pro potřeby výuky dějin dvacátého století je setkání s pamětí přeživších velmi cenné.

---

⁶⁸⁷ Do léta 2010 kategorie „Feelings and thoughts“ v systému vyhledávání podle klíčových slov nesla označení „Psychological, emotional and cognitive experience.“

⁶⁸⁸ Autor práce začal vyučovat na Gymnáziu Budějovická v Praze 4 v roce 1999.

Dodejme ještě alespoň tolik, že z pohledu badatele byla práce se svědectvími přeživších motivována především dvěma texty dvou významných intelektuálů, kteří přežili věznění v Osvětimi. Jedná se o publikace v této práci již častokrát zmiňované. Konkrétně šlo o esej filozofa Jeana Améryho „Bez viny a bez trestu“ a podobně laděný text „Potopení a zachránění“, jehož autorem je Primo Levi. Obě knihy nejsou jen „obvyklými“ vzpomínkami na události šoa, ale významně se také věnují reflexi vzniku zapsaných vzpomínek, motivaci vypovídat o prožitém, pocitech, které vzpomínání doprovázejí, i smyslu, který sami spisovatelé svým vzpomínkám v přítomnosti přikládají.

K práci s audiovizuálním svědectvím přeživších šoa bylo tedy přistupováno s určitou výzvou, pokusit se zjistit v jaké míře se zmínky o charakteru paměti, vzpomínání, zapomínání i zacházení se vzpomínkami objevují v nahrávkách, které jsou shromážděny v archivu USC Shoah Foundation Institute (CVH Malach). Vystihli například spisovatelé Jean Améry a Primo Levi před desetiletími ve svých knižních zamyšleních shodně to, co v relativně nedávném čase formulovali přeživší během svých filmových vyprávění? Nebo byli ve svých reflexích vyprávějící pamětníci principiálně odlišní? Do jaké míry byli Jean Améry a Primo Levi dobrými pozorovateli vlastností paměti přeživších? Dokázali oba intelektuálové v dostatečné míře charakterizovat podstatné rysy vzpomínání očitých svědků šoa? V kapitole této práce, která nese název „K charakteru vzpomínek přeživších v memoárové literatuře šoa“, již byla věnována pozornost formě „zapsaných“ vzpomínek šoa. Nyní máme možnost námi sledovaný pohled doplnit o interpretaci vztahu k vlastní historické paměti u těch přeživších, kteří se rozhodli poskytnout ústní svědectví pro USC Shoah Foundation Institute.

4.2.1. Co umožnilo přežít?

Je logické, že k tomu, aby se po válce člověk mohl stát svědkem minulých událostí, musel vůbec onou tragédií projít a uchovat si nezbytné množství psychických sil, a především samu fyzickou existenci. Hrůzy šoa zakusily miliony nevinných lidí, ale jen naprostá menšina z nich přežila.⁶⁸⁹ Z této skupiny se pouze někteří rozhodli stát svědky. Vědomě začali vzpomínat, vyprávět o tom, co zažili. Svědectví není skutečnost automaticky vyplývající

---

⁶⁸⁹ „Přežití však nebylo tak docela náhodné a ti, kterým se to podařilo a sami se nazývají menšinou, nejsou vzorkem těch, kteří zemřeli. Z čistě fyzického hlediska spojují veterány z táborů, ty, co se skrývali, a partyzány dva charakteristické rysy. Všichni byli poměrně mladí, bylo jim mezi třinácti a třiceti lety, což znamená, že přeživších ve středním věku bylo ještě méně. Ti pak museli být navíc na začátku utrpení naprosto zdraví, neboť ghetta, tábory, močály nebo lesy znamenaly nemoc, a byl-li někdo tělesně slabý, stál obvykle před nepřekonatelným problémem. Společenské postavení sice nebylo tak rozhodující jako fyzická kondice, ale hrálo také svoji roli.“ In: R. HILBERG, *Pachatelé, oběti, diváci: židovská katastrofa 1933-1945*, s. 171.

z přítomnosti osoby u konkrétní události. Svědectví je projev vůle rekonstruovat svůj vztah k minulému. Vystoupit a jasně se přihlásit k tomu, že „jsem byl přítomen“, když se „to stalo.“

Jak o zachování vlastní existence hovoří sami přeživší? Kde a z čeho čerpali sílu k překonání nepředstavitelných obtíží, které zakoušeli? Respektive, jak tuto skutečnost s odstupem několika desetiletí ve svých vzpomínkách formulují? Položili si někdy takovouto otázku již dříve před realizací životopisného interview? Dokáží vůbec na takto znějící otázku nalézt odpověď? Bylo vše dílem náhody, pouhého štěstí, nebo se přeživší domnívají, že měli k dispozici prokazatelnou vlastnost, radu, postoj, které jim nakonec usnadnili orientaci v životě ohrožujícím prostředí? Nemohla nakonec alespoň částečně platit slova židovského přeživšího V. E. Frankla? Tento slavný zakladatel logoterapie k nalézání naděje v lidském životě napsal: „*Kdo nemá pro co žít, není ani s to nalézt cestu, kterou by k cíli došel.*“⁶⁹⁰

Úmyslně začínáme náš „rozbor“ vztahu přeživších k vlastnímu vzpomínání a paměti u této takřka existenciální otázky. Zůstat naživu a pak teprve moci svědčit. Zásadnější podmínka před započítím vzpomínání neexistuje. Jak tedy přeživší „reagovali“ na otázku po tom, co jim přežít umožnilo?

Lze vůbec ze strany někoho, kdo zůstal navzdory smrtelnému nebezpečí naživu, když v jeho okolí „všichni“ zemřeli, pochopit a následně objasnit tuto skutečnost? „*Já sám osobně nemůžu pochopit. (...) Člověk neví, jak je to možné.*“⁶⁹¹ Je skutečně naprosto legitimním „řešením“ na hlubší zodpovězení otázky po přežití zcela rezignovat. „*Víte, přemýšlel jsem o tom, ale v mé paměti, v mém vědomí jsem nedošel k závěru, jak je to možné, jak se to mohlo stát.*“⁶⁹²

Ve velkém počtu však přeživší uvádějí, že přežili díky náhodě. Alespoň „nějakou“ odpověď na nelehkou otázku tedy nalézají. „*Já si myslím, že to byla jenom náhoda.*“⁶⁹³ Ta mohla mít v konkrétních případech velmi různou podobu. Ať již se jednalo o záměrně klamavé udání vlastního věku, díky kterému šťastně prošli selekcí, ať šlo o radu, kterou dostali od zkušenějšího spoluvězně, který již znal mechanismy života v táboře či v ghettu, ať se jednalo o skutečnost, že místo, v kterém se skrývali, prohledaly ozbrojené složky našťestí ledabyly apod. Náhoda na sebe ve vyprávění přeživších bere takřka nepřehledné množství zpodobnění a může se také řetězit do celé „*souhry náhod*“.⁶⁹⁴ Kdyby jedna část tohoto propojení nenastala, pak by vše skončilo radikálně jinak. „*Záchrana mého života...byla ne*

---

⁶⁹⁰ Citováno podle: Jaro KŘIVOHLAVÝ, *Pozitivní psychologie*, Praha 2004, s. 12.

⁶⁹¹ VHA USC SFI, Emil Bakanowicki (1925), ID: 30204, Segment: 72.

⁶⁹² Tamtéž, Ernest Breiner (1922), ID: 20860, Segment: 173.

⁶⁹³ Tamtéž, Helena Bisická (1924), ID: 11323, Segment: 165.

⁶⁹⁴ Tamtéž, Pavel Eckstein (1911), ID: 13387, Segment: 174.

*jedna šťastná náhoda, ale řada šťastnejch náhod.*⁶⁹⁵ Je to však pro vyprávějíci stále náhoda, událost, která nemůže být předem nárokována, děj, který nemůže být očekáván jako zákonité vyústění našeho rozhodování. Náhoda „přichází“ a člověk si v daný okamžik většinou neuvědomuje ani význam toho, že si ji „vzal“ za svou. Uvědomění si a ocenění role náhody přichází až později. Její plné pochopení však nemusí nastat nikdy. Náhoda se může přičít logice lidského úsudku.

Opakovaně je ve vyjádřeních přeživších zároveň ona náhoda doplňována (občas zaměňována) termíny „štěstí“,⁶⁹⁶ „osud“,⁶⁹⁷ „vyšší moc“⁶⁹⁸ apod. „*Já nějak věřím na ten osud. (...) Člověk by si měl vážit, že je vyvolený, že přežil. (...) Asi je to osud.*“⁶⁹⁹ Něco (ať již to mělo jakoukoli povahu⁷⁰⁰) zasáhlo do běhu vypravěčovo života v ten příhodný čas a on přežil. Jiné vysvětlení než, že by se jednalo o náhodu ho vlastně ani nikdy nenapadlo. Nemalá část svědků takovýmto vysvětlením prostě nedisponuje. Jak v této souvislosti také konstatoval americký historik Raul Hilberg: „*Ti, kdo zůstali naživu, nerozlišují mezi sebou a mrtvými a prohlašují, že jen díky troše štěstí nebyli s nimi strženi do propasti.*“⁷⁰¹

Šlo však náhodě nějakým způsobem pomoci, aby jí člověk vyšel vstříc? Někteří přeživší to připouštějí a v zápětí dodávají, že určité „výhody“ snad k dispozici měli. Avšak měli je i jiní a ti zahynuli. Zcela jistě bylo obrovským darem pevné zdraví a dobrá fyzická kondice.⁷⁰² „*Přežili jenom ti enormně zdraví.*“⁷⁰³ V příznivější situaci se také mohli ocitnout mladí.⁷⁰⁴ Byli méně zatíženi životními zkušenostmi a možná ani vždy nedomýšleli vývoj

⁶⁹⁵ Tamtéž, Vera Dvoráková (1921), ID: 8206, Segment: 92.

⁶⁹⁶ Tamtéž, Walter Beck (1921), ID: 19189, Segment: 174. Tamtéž, Markéta Herzová (1915), ID: 31080, Segment: 112. Ukrývající se (na Slovensku) přeživší Magda Janovicová ani jiné slovo než frekventovaný pojem „štěstí“ ani nehledá. Nic dalšího pro ni v této záležitosti prostě neexistuje. „*Bylo to ohromné štěstí. Opravdu si člověk nemohl dopředu spočítat, co by měl udělat, aby se zachránil. To bylo všechno. To byly takové momenty štěstí, které jsem měla. Takže to bylo štěstí.*“ In: Tamtéž, Magda Janovicová (1916), ID: 14929, Segment: 90.

⁶⁹⁷ Tamtéž, Rudolf Blum (1910), ID: 20307, Segment: 102. Takřka vzorově „fatalistické“ pojetí osudu jako síly, které vděčí za svou záchranu zmiňuje ve svém vyprávění přeživší René Glasteinová. Ta během šoa prošla ukrýváním na Slovensku, pobytem v sereďském táboře i ghettem Terezín. K této otázce uvádí: „*Nevím. To si mnohokrát říkám sama, že já jsem malíčkem nehnula, abych se nějakým způsobem zachránila. Skutečně ne. Já nevím, ale to je osud...*“ In: Tamtéž, René Glasteinová (1919), ID: 20201, Segment: 75.

⁶⁹⁸ Tamtéž, Helena Bisická (1924), ID: 11323, Segment: 165.

⁶⁹⁹ Tamtéž, Božena Guttmannová (1929), ID: 16018, Segment: 104.

⁷⁰⁰ Zásah směřující k záchraně života je tak například připisován Z. Herrmannem (1927) „*andělíčkoví strážnímu*“, B. Bohun (1914) v této situaci zmiňuje probuzení „*něčeho božského v něm, (...) něčeho posvátného*“. In: Tamtéž, Zdenek Herrmann (1927), ID: 16559, Segment: 123. Tamtéž, Bohdan Bohun (1914), ID: 32055, Segment: 59.

⁷⁰¹ R. HILBERG, *Pachatelé, oběti, diváci: židovská katastrofa 1933-1945*, s. 171.

⁷⁰² VHA USC SFI, Anna Ecksteinová (1912), ID: 12710, Segment: 77.

⁷⁰³ Tamtéž, Bohumil Porges (1926), ID: 13691, Segment: 76.

⁷⁰⁴ „...protože mi bylo třináct let, a že jsem dosah toho všeho ani nepochopila,“ uvádí přeživší, která prošla vězněním v Osvětimi – Birkenau. In: Tamtéž, Erika Bezdicková (1931), ID: 17731, Segment: 90. „*Já ani nevím..., já bych lhala, kdybych řekla to nebo ono. (...) Byla jsem mladá..., uměla jsem pracovat.*“ In: Tamtéž, Erika Brammerová (1927), ID: 21487, Segment: 65.

probíhajících událostí do tragických konců. Smrtné ohrožení si prostě nepřipouštěli. „*No hlavně jsem měl to štěstí, že jsem byl mladej. (...) Nikdo jiný to vydržet nemohl.*“⁷⁰⁵

Pomohlo jistě i to, jak byl člověk vychováván, jak trávil před válkou volný čas i k jakým hodnotám byl veden. „*Tatínek nás (vedl) k samostatnosti, nebejt tak slepě závislej, naučit se orientovat v situaci. (...) Nepodlehnout okamžitě panice.*“⁷⁰⁶ Klíčové ponaučení rodičů tak bylo v nejtěžších okamžicích dětmi znovu a znovu připomínáno. Provázel je v jejich myšlenkách a pocitech je prostě „chránilo“ před nebezpečím. „*Naše maminka nám vždycky říkala: ‘Holky, dvě věci v životě berte klidně: ty, co se změnit dají a ty, co se změnit nedají. A ty, co se změnit dají, změňte. A ty, co se změnit nedají, vemte si z toho tolik, aby to šlo žít, ostatní hodte přes palubu.’ (...) Tato poučka mě velmi mnoho pomohla a já jsem si říkala: tak tady se nedá změnit vůbec nic, tudíž moje lidské já pohřbím hluboko do sebe a zůstanu teda číslem (v Osvětě I. i II.), protože jinak se odsud nedostanu.*“⁷⁰⁷ Významnou se ukázala například „*skautská příprava*“⁷⁰⁸ nebo obecně vřelý vztah dětí a dospívajících k fyzické kultuře a zdravému životnímu stylu.

Jak řada terezínských přeživších ve svých vyprávěních rovněž uvádí, byla vedle „sportovních“ aktivit rovněž velmi důležitá také možnost mobilizovat vlastní vůli po přežití prostřednictvím aktivního i pasivního podílení se na kulturních („vzdělávacích“) akcích, které byly v ghettu pořádány.⁷⁰⁹ Umění obecně patří k prostředkům, které výrazným způsobem dokáží pozitivně podporovat psychický, a tím i fyzický stav jedince. Estetický prožitek (nejčastěji v námi sledovaných svědectvích zpěv) je za jistých okolností druhem psychohygieny⁷¹⁰ a zároveň i terapie. „*Prostě se zpívalo a zapomnělo na všechno a ten zpěv a ta muzika nás úplně odtamtud (Terezín) odnesly.*“⁷¹¹ Zpěv zbavoval strachu⁷¹² a dával na chvíli zapomenout⁷¹³ na obecný nedostatek, který například v Terezíně panoval. „*Když nám bylo nejhůř, tak jsme si takhle zpívali a většinou jsme si tak zpívali, když jsme byli hladoví,*

⁷⁰⁵ Tamtéž, Stepán Lucky (1919), ID: 11398, Segment: 81.

⁷⁰⁶ Tamtéž, Tána Demlová (1930), ID: 21633, Segment: 151. „*Kdo ztratil nervy, tak byl vždycky jeden z prvních, kdo nevydržel.*“ In: Tamtéž, Rudolf Roubíček (1926), ID: 12913, Segment: 54.

⁷⁰⁷ Tamtéž, Edita Jiskrová (1924), ID: 17928, Segment: 45.

⁷⁰⁸ Tamtéž, Felix Kolmer (1922), ID: 8097, Segment: 107. Tamtéž, Karel Svoboda - Hackl (1921), ID: 30575, Segment: 63.

⁷⁰⁹ Například zde: Elena MAKAROVA - Sergei MAKAROV - Victor KUPERMAN, *Univerzita přežití: osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941-1945*, Praha 2002.

⁷¹⁰ V tomto smyslu hovoří o roli zpěvu v Sachsenhausenu například Július Levický. „*Pomáhalo to.*“ Při vyprávění se usmívá. In: VHA USC SFI, Július Levický (1918), ID: 21293, Segment: 57.

⁷¹¹ Tamtéž, Eva Heurmannová (1929), ID: 18949, Segment: 51.

⁷¹² „*Voskovec a Werich ty nás držely ty písničky,*“ uvádí Zuzana Rydygerová, když vzpomíná na pobyt v terezínském ghettu. In: Tamtéž, Zuzana Rydygerová (1924), ID: 10191, Segment: 48.

⁷¹³ Eva Zelená konkrétně zmiňuje představení se „staropražskými písničkami.“ Při nich mohla na chvíli zapomenout, že je jednou z mnoha vězeňkyň terezínského ghetta. In: Tamtéž, Eva Zelená (1928), ID: 24473, Segment: 38.

protože když jsme mluvili o jídle, tak ten hlad byl ještě větší.“⁷¹⁴ Zpěv dokázal posílit i v prostředí, v kterém všudypřítomnost nebezpečí a smrti zdánlivě mohla zbavovat člověka těchto vyšších potřeb. „Co nás tak hlavně (v Osvětimi-Birkenau) drželo, že v takovém množství lidí v tom baráku se vždy našly šikovné ženy, které uměly něco zazpívat a to znamenalo strašně mnoho. (...) Písničky nám pomáhaly odpoutat pozornost.“⁷¹⁵ Obzvláště v případě osvětimského tábora bylo nutné raději „hlídat“ prostory, v kterých si povzbuzení zpěvem vězňi dopřáli. Přesto to však mělo svůj nezastupitelný význam a stálo to za podstoupené riziko.

Vedle zpěvu byl pro řadu přeživších rovněž důležitý fakt mít někoho, s kým si navzdory nesvobodě mohli vyprávět. „Ty vězenkyně (v táboře Bernsdorf) potřebují duševní potravu tak jako chleba. (...) Tak jsem je tam shromáždila v největší místnosti a pokaždé (o volných nedělích) jsem jim něco vyprávěla, nějakou hru od Karla Čapka, Ibsenovu Noru. (...) Já jsem viděla na nich, jak to hltají..., já jsem tím dáváním přijímala.“⁷¹⁶ Udržet sociální kontakt,⁷¹⁷ sdělit svá přání, očekávání od poválečného života,⁷¹⁸ možnost zavzpomínat na domov, běžné činnosti, kterým se lidé věnovali v dobách před válkou. To vše bývá oceňováno jako důležité pro uchování naděje na záchranu.⁷¹⁹ Například v prostředí Osvětimi-Birkenau však i zdánlivě jednoduchá prosba na výměnu komunikace mezi spoluvězňi mohla narážet na obtíž. Řadě lidí se již hovořit jednoduše nechtělo. „(Člověka) iritoval ten hroznej klid v Osvětimi. Nikdo z vězňů nechtěl (kvůli udržení zbytků vlastní energie) mluvit.“⁷²⁰

Člověk měl větší šanci přežít tehdy, když se rozhodl, že bude „bojovat“, když se opětovně ujistil, že „to“ nevzdá. Důležité tak bylo udržet jisté zaměření vlastní existence na budoucnost.⁷²¹ „Byla to touha žít, touha to přežít. Byl to pud sebezáchovy (...), myslel jsem na to, co jsem měl rád.“⁷²² Ať již to tedy byla „pevná vůle“⁷²³, jednalo se o niterně prožívanou a vědomou touhu mobilizovat v sobě všechny dostupné schopnosti, které zvýší

⁷¹⁴ Tamtéž, Alice Hrbková (1928), ID: 26127, Segment: 36.

⁷¹⁵ Tamtéž, Pavlína Rintelová (1922), ID: 17733, Segment: 65.

⁷¹⁶ Tamtéž, Stefania Lorándová (1919), ID: 14941, Segment: 102.

⁷¹⁷ Tamtéž, Eva Keulemansová – Smolková (1927), ID: 23063, Segment: 33.

⁷¹⁸ Tamtéž, Vera Schlesingerová (1924), ID: 10190, Segment: 59.

⁷¹⁹ Tamtéž, Judita Klauberová (1921), ID: 20397, Segment: 58.

⁷²⁰ Tamtéž, Felix Kolmer (1922), ID: 8097, Segment: 109.

⁷²¹ Psycholog a přeživší V. E. Frankl právě tento fakt oceňuje jako zásadní k šanci úspěšně „bojovat“ o možnost přežití. V knize „A přesto říci životu ano“ uvádí: „Kdo naproti tomu není s to věřit v budoucnost, je v lágru ztracen. Se ztrátou budoucnosti ztrácí i svou duchovou oporu, nebrání se vnitřně svému pádu, a tak tělesně i duševně upadá.“ In: V. E. FRANKL, *A přesto říci životu ano*, s. 72. Prakticky shodně tento fakt opsal rovněž (další psycholog a přeživší v jedné osobě) Emil Utitz, když ve své knize „Psychologie života v terezínském koncentračním táboře“ napsal: „Kdo se v koncentráku zařídí jako nastálo, propadá beznadějněmu úpadku.“ In: E. UTITZ, *Psychologie života v terezínském koncentračním táboře*, s. 62.

⁷²² VHA USC SFI, Bedrich Friedman (1921), ID: 12097, Segment: 62.

⁷²³ Tamtéž, Katarína Grünsteinová (1922), ID: 15051, Segment: 144.

šanci na záchranu. „*Ta moje vůle pořád žít byla tak silná. (...) Já chci žít, chci mít děti! (...) Ta vůle k životu mne snad udržela naživu.*“⁷²⁴ „*Ten kdo řekl, že to musí přežít, tak se většinou stalo, že to přežil. Jak někdo řek', vypustil z úst, já to nevydržím, tak to nevydržel.*“⁷²⁵

Zcela jistě, jak se sami přeživší shodují, dokázala pomoci pevná víra. Ať již se jednalo o náboženský⁷²⁶ vztah nebo přesvědčený politický postoj. Důležité bylo věřit. Mít silné pouto s něčím, co člověku dávalo smysluplnou orientaci. „*Lidem pomáhalo, že byli v nějaký organizaci, (...) že jsme nepřátelé fašismu (...) nebo byli nábožensky založení.*“⁷²⁷ Zakotvení osobnosti v pevných hodnotách zkrátka přinášelo úlevu, posílení i smysl snášet další a další utrpení.⁷²⁸ Nespravedlnost, kterou musel člověk trpně snášet mohl interpretovat jako oběť, kterou klade pro dosažení ideálů. „*Tehdy mně to dávalo sílu k tomu, abych dával ještě něco navíc, než jsem dělal. Tehdy vznikla skupina levicových sionistů, sionistických socialistů ve spolupráci s tamější (v terezínském ghettu působící) komunistickou stranou.*“⁷²⁹

Jistým posílením pro zachování si naděje na přežití mohla rovněž být i chuť pomstít se za prožitá příkoří. „*(Měl jsem) úplně šílenou, nesmyslnou touhu po pomstě. (...) Ta byla, že jednoho dne to přežiju..., že se dostanu do německého města či vesnice..., že německé dítě rozseknu hlavou o chodník. (...) Chtěl jsem to tehdy udělat. (...) Naštěstí jsem to neudělal..., ne pro Němce, ale pro moji duši.*“⁷³⁰

Podstatnou výhodou byla pochopitelně také manuální zručnost, přesněji řečeno možnost dostat se mezi chráněné profese,⁷³¹ které byly k chodu tábora, ghetta z hlediska nacistického úhlu pohledu zapotřebí. „*Lidi, co nebyli zvyklí pracovat, umírali.*“⁷³² „*Řemeslo mne zachránilo, v dílně za každého počasí.*“⁷³³ Bylo však také nutné jako „otrok - pracovník“ rozumět jazyku, kterým byly vydávány patřičné povely. Se „znalostí němčiny“⁷³⁴ naděje na

⁷²⁴ Tamtéž, Viktor Kende (1913), ID: 15827, Segment: 73.

⁷²⁵ Tamtéž, Edita Jiskrová (1924), ID: 17928, Segment: 45.

⁷²⁶ Tamtéž, Renia Poncarová (1923), ID: 15309, Segment: 100. „*Já jsem cítila zázrak, vždycky přišlo, že v poslední chvíli zase přežiji.*“ In: Tamtéž, Lili Kesler (1921), ID: 12928, Segment: 72. „*To byl od Boha zázrak. (...) To bylo božské požehnání, to se nedá popsat.*“ In: Tamtéž, Helena Tkáčová (1926), ID: 20596, Segment: 32.

⁷²⁷ Tamtéž, Miroslav Kárny (1919), ID: 12563, Segment: 75. Dále k tomuto Miroslav Kárny uvádí: „*... buďto lidem pomáhalo, že byli v nějaký organizaci bojový nebo který si říkali, když už jsme tady, tak tady nejsme, protože jsme židi, ale protože jsme nepřátelé toho fašismu, protože chceme o ten život bojovat, nebo byli lidi nábožensky založení, kterým to pomáhalo.*“ In: Tamtéž, Miroslav Kárny (1919), ID: 12563, Segment: 79.

⁷²⁸ Přeživší Alexander Bachnár (bývalý vězeň tábora v Novákách), když přemýšlí nad skutečnostmi, které mu umožnili šoa přežít, k této otázce také uvádí: „*Tak byl to jednak můj světonázorový postoj, který byl podmíněn dvěma faktory. Jednak vztahem k židovstvu jako takovému a potom tím mojim marxistickým přesvědčením.*“ In: Tamtéž, Alexander Bachnár (rok narození neuveden), ID: 14754, Segment: 133.

⁷²⁹ Tamtéž, Jiri Deiml (1921), ID: 34547, Segment: 35.

⁷³⁰ Tamtéž, Jan John Salus (1921), ID: 17836, Segment: 103.

⁷³¹ Tamtéž, Margita Kováčiková (1913), ID: 19375, Segment: 70.

⁷³² Tamtéž, Jiri Forman (1914), ID: 17477, Segment: 118.

⁷³³ Tamtéž, Zdenek Nettel (1925), ID: 13479, Segment: 21.

⁷³⁴ Tamtéž, Stefania Lorándová (1919), ID: 14941, Segment: 102.

život opět vzrostla. V určitých případech jazyková vybavenost přímo vedla k pracovnímu zařazení, které skýtalo jeho vykonavateli větší šanci vyhnout se namáhavější, a tím i nebezpečnější práci. „*Tak mě používali jako tlumočnicka uvnitř (tábora) a nepustili mne ven do práce. Kdyby mě pustili, tak jsem hotový hned. První den bych zemřel.*“⁷³⁵

Ostatně již jsme v kapitole této práce, která je věnována svědectví šoa ve vzpomínkové literatuře, konstatovali nad texty⁷³⁶ spisovatelů Leviho a Améryho, jak obtížně se vedlo těm vězňům, kteří vyjma intelektuální činnost nebyli zběhlí v žádném dalším praktickém oboru. Například bývalý osvětimský vězeň Primo Levi v této souvislosti zmiňuje, že s velkou pravděpodobností za přežití vděčí i tomu, že před válkou studoval na vysoké škole chemii.⁷³⁷

Reakce přeživších a zároveň hlavních postav životopisných interview USC Shoah Foundation Institute na otázku „Co umožnilo přežít?“ jsou pochopitelně velmi pestré. Do jisté míry lze vypočítat několik typických skupin odpovědí. Jak již bylo konstatováno, bylo a mnohdy stále je, pro řadu přeživších velmi obtížné si tento dotaz položit. Ti z pamětníků, kteří to nakonec dokázali (nebo již měli s formulací odpovědi na námi sledovanou otázku nějakou zkušenost) nám umožnili sledovat důležitou součást jejich vyprávění. Svědek se vlastně spolu s výše uvedeným dotazem obrazně řečeno „vracel“ do situací, v kterých se „rozhodovalo“ o tom, zda se vůbec bude moci v budoucnu nějakým svědkem stát.

4.2.2. Pocity přeživších po osvobození – prostředí paměti šoa

V jakých podmínkách se ocitla paměť přeživších krátce po skončení válkou vyvolaného utrpení?⁷³⁸ Je neopomenutelnou skutečností, že první reakce okolí po prožitě

⁷³⁵ Tamtéž, Frantisek Kornfeld (1924), ID: 30039, Segment: 97.

⁷³⁶ J. AMÉRY, *Bez viny a bez trestu*. P. LEVI, *Potopení a záchránění*.

⁷³⁷ Tamtéž.

⁷³⁸ Blanka Soukupová předkládá následující „typologii“, která rozděluje přeživší (s vazbami na Československo – Českou republiku) do následujících skupin: „1. předváleční asimilovaní Židé, lidé vlažně nábožensky založení nebo ateisté, kteří viděli budoucnost v komunistickém hnutí (do KSČ vstoupili před válkou, za války, nebo bezprostředně po ní), 2. předváleční sionisté, kteří měli po skončení války možnost realizovat své národně – židovské přesvědčení v Palestině (Izraeli), 3. předváleční asimilovaní Židé, kteří si udržovali slabé vztahy k židovské víře nebo k židovství a po válce usilovali o setřetí všech diferenciací (z obav o osud dětí, z neochoty nést stigma židovství), nebo dali přednost svému češství, 4. předváleční asimilovaní Židé – repatrianti, kteří po Únoru (1948), nebo i před ním, odešli znovu do emigrace (po tzv. Sametové revoluci se někteří z nich opět do vlasti vrátili, případně si v České republice zařídili druhé bydlení), 5. předváleční asimilovaní Židé, kteří emigrovali mimo Palestinu (Izrael), ať již po Únoru 1948 nebo po sovětské okupaci Československa, 6. předváleční asimilovaní Židé, kteří emigrovali do Palestiny (Izraele), 7. předváleční věřící Židé, kteří se snažili udržet kontinuitu židovského náboženského života i po válce (mnozí z nich přišli do českých zemí jako tzv. optanti z Podkarpatské Rusi po druhé světové válce a odborná literatura jim přičítá hlavní zásluhu za to, že v období totalitarismu nezauzila judaistická náboženská praxe.“ In: B. SOUKUPOVÁ, *Modely životních osudů*

náročné životní situaci bývají zpravidla velmi důležité až zásadní. Pro námi sledovanou paměť přeživších je rovněž velmi podstatné i to, jak se okolí, do kterého se svědci zločinů šoa vraceli, stavělo k jejich osudům i k nim samotným.

Předně je zapotřebí uvést, že okamžiky, kdy se přeživší dočkali osvobození či konce válečného utrpení, nejsou obvykle ve vzpomínkách samotných popisovány v duchu „pohledu hollywoodské kamery“ jako bezproblémový happyend. Na tuto skutečnost upozornil již Primo Levi, když napsal: *„Existuje stereotypní obrázek, který nesčetněkrát nabídl a posvětila literatura a poezie a který přijalo i filmové umění: na konci nečasu, když nastává klid po bouři, se každé srdce rozveselí. (...) V převážné většině případů nebyla hodina osvobození veselá ani bezstarostná. Udeřila zpravidla na tragickém pozadí zkázy, krveprolití a utrpení. V okamžiku, kdy jsme cítili, že se stáváme znovu lidmi, tj. svéprávnými bytostmi, přicházely lidské bolesti: zármutek nad pohřešovanou rodinou či nad její ztrátou; nad všeobecnou bolestí kolem nás; nad vlastním vysílením, které se nám zdálo být nevyčísitelné a definitivní, i nad životem, který měl znovu povstat z trosek a jímž jsme často měli sami jít. Konec trestu byl potěšením jen pro pár šťastlivců nebo jen na pár okamžiků, či pro velmi jednoduché povahy. Téměř vždy ho provázelo období úzkosti.“*⁷³⁹ Samotný moment osvobození je tak pocíťován přeživšími jako velmi komplikovaný okamžik. Měly by převládat pozitivní emoce, ale nebylo to vůbec tak jednoduché. Mnohdy byl spíše opak pravdou.⁷⁴⁰ Rovněž schopnost vyjádřit prožité nebyla nalézána přeživšími zcela automaticky, jak v této souvislosti napsal Arnošt Lustig. *„V tom prvním čase jsme byli němí. Ti, kteří prošli branou lágrů tam i nazpět, se teprve učí mluvit.“*⁷⁴¹

V souvislosti s interpretací výsledků slovenského projektu „Oral history: Osudy tých, ktorí prežili holokaust“ poznamenává nad vzpomínkami přeživších Monika Vrzgulová:

českých Židů po šoa, in: B. Soukupová – P. Salner – M. Ludvíková (ed.), *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce. Od osvobození k nové totalitě*, Praha 2009, s. 81-91.

Obdobnou otázku po typologii postojů přeživších si rovněž položil slovenský etnolog Peter Salner. K této problematice uvádí: *„Modelovo možno charakterizovať tri prístupy, ktoré však vždy mali množstvo individuálnych variantov. Početne zastúpení boli ľudia, ktorí sa chceli zaradiť do majoritnej spoločnosti. Druhú skupinu predstavovali veriaci. Mnohí z nich mali záujem ostať na Slovensku, vzhľadom na tradície a spôsob života však vedome zotrvali na okraji spoločnosti. Tretiu tvorili tí, čo sa rozhodli emigrovať do Palestíny alebo inde. Pobyt na Slovensku vnímali jako dočasný a nemali preto záujem o hlbšie kontakty s okolitým prostredím.“* In: Peter SALNER, *Premeny židovskej Bratislavy*, Bratislava 2010, s. 55-56.

⁷³⁹ P. LEVI, *Potopení a záchránění*, s. 69.

⁷⁴⁰ Psycholog a přeživší V. E. Frankl v této souvislosti napsal: *„Kdo si však myslí, že teď (v čase osvobození) mezi námi zavládla nějaká velikánská radost, ten se mylí. (...) Po snech letité touhy je slovo svoboda už tak otřelý, její pojem je natolik vybledlý, že se tváří v tvář skutečnosti rozplývá. (...) Prostě se to nedá pochopit. Člověk ještě nemá na světě účast. (...) Doslova jsme se radosti odnaučili a budeme se jí muset opět naučit. (...) Prožité kamarádů se dá z psychologického hlediska nazvat vyloženou depersonalizací. Všechno se jeví neskutečné, nepravděpodobné, jak pouhý sen. Ještě se tomu nedá věřit.“* In: V. E. FRANKL, *A přesto říci životu ano*, s. 84-85.

⁷⁴¹ A. LUSTIG, *Paměť*, s. 48.

„Opakuje sa v nich prekvapivý moment, keď si niektoré spomínajúce ženy uvedomovali, že pri samotnom akte oslobodenia nepocítovali nič. Prvé slobodné chvíle naplnili pocity radosti i obavy z najbližšej budúcnosti.“⁷⁴² Vzhľadom k prožitému se nelze divit, že se v situaci osvobození často na první místo v reakcích přeživších dostaly pocity obav, úzkosti, smutku či nejistoty. „Strašně tísnivě to na mě působilo, protože jsem si řekla, že teď je konec a co bude... Vráteš se ty lidi? Kde jsou?“⁷⁴³ „Řekla jsem si, (když v Bergen-Belsenu spatřila osvoboditele): ‘Hoši, jdete pozdě.’“⁷⁴⁴ Rozčarování, pocity zmaru i ztráty smysluplného života jsou zmiňovány ve svědectvích poměrně často. „Měli bychom bejvali mít radost, ale ta byla zkalená, že jsme zůstali sami. My jsme se tak strašně neradovali. Tu vlastní budoucnost sis neuměl představit, když jsi zůstal sám. Měla jsem pocit, že mi usekli nohy a řekli teď: ‘chod’“. Ten pocit byl zoufalej.“⁷⁴⁵ Spíše si lidé uměli představit pokračování věznění, moment vlastní smrti než situaci, kdy se budou moci vrátit do společnosti jako svobodní lidé. „Najednou“ tento zlom nastal a přeživší z něj ve velké většině nezískávali emoce pozitivní, ale spíše se ocitali na počátku plného uvědomění dopadů tragédie, která je zasáhla. „A já co jsem prožil..., nový utrpení (...), nemáte ani tátu, ani mámu, nic.“⁷⁴⁶

Samozřejmě však existují i svědectví, v kterých přeživší, když mají popsat své dojmy z osvobození, zdůrazňují pocity obrovské a jen těžko popsatelné radosti. „Byl jsem strašně rád, byl jsem jako dítě úplně spokojený. Těšil jsem se na to, že budu mezi dětma, a že budu chodit do normální školy.“⁷⁴⁷ Radost zcela přeživšího pohltila. „Bylo to strašně krásný až nám bylo do pláče.“⁷⁴⁸ „To se nedá popsat, to ti nemůžu říci. Kdo nepřežil, tak neví. Na ulici jsem hned potkala jednu spolužačku. To se nedá opsat. Najednou už člověk nemusí žít ve stresu o život.“⁷⁴⁹ Člověk nemohl nijak reagovat, protože to zkrátka nebylo možné. „Bylo to něco krásného, objímali jsme se a nějak jsme nemohly vyběhnout z toho lágru.“⁷⁵⁰

S koncem přímého ohrožení života se v psychice přeživších naplno otevřely potlačované emoce. Tváří v tvář realitě proběhlé destrukce si přeživší začínali uvědomovat

⁷⁴² M. VRZGULOVÁ, *Návrat domov?*, in: Židovská komunita po roku 1945, Bratislava 2006, s. 14.

⁷⁴³ VHA USC SFI, Markéta Herzová (1915), ID: 31080, Segment: 97. Místo osvobození: Terezín.

⁷⁴⁴ Tamtéž, Margit Herrmanová (1921), ID: 31114, Segment: 140.

⁷⁴⁵ Tamtéž, Lilly Stepanová (1917), ID: 31832, Segment: 123. Místo osvobození: Terezín. Pamětnice také dokládá, že u většiny přeživších, které osobně znala, převládaly po osvobození nad pocitem radosti spíše dojmy zmaru a tísně.

⁷⁴⁶ Tamtéž, Zdenek Bauer (1926), ID: 16568, Segment: 46. Místo osvobození: Bergen-Belsen.

⁷⁴⁷ Tamtéž, Karel Schwarz (1937), ID: 27638, Segment: 50. Místo osvobození: Terezín.

⁷⁴⁸ Tamtéž, Marianna Madová (1927), ID: 20952, Segment: 85. Místo osvobození: Feldafing. Přeživší uvádí, že radost sdíleli i s okolními Němci. Byli to „Němci se srdcem.“ Děkovali dokonce i velitelé transportu. „Byl jiný než ten stát.“ O radosti a děkování Němcům při osvobození během transportu (pochodu) z Osvětimi hovoří také přeživší Marianna Madová. USC SFI, Marianna Madová (1927), ID: 20952, Segment: 85.

⁷⁴⁹ Tamtéž, Blanka Löwingerová (1932), ID: 27211, Segment: 52. Místo osvobození: ukrývání na Slovensku.

⁷⁵⁰ Tamtéž, Klára Lavicková (1920), ID: 14366, Segment: 94. Místo osvobození: Neustadt – Glewe.

škody, které utrpěli. Naplno jim docházelo, že se ve znovu svobodném světě vlastně ocitají mnohdy úplně sami. „*Návrat byl strašný, pocity byly strašné a trvalo to dlouho. Byl jsem sám, peníze jsem neměl. Hlavně jsem neměl lásku a to bylo strašné. V září jsem měl osmnáct.*“⁷⁵¹ Ztratili nejbližší, ocitli se daleko od domova, netušili, zda, kam a ke komu se mohou vrátit. „*Věděla jsem, že nemám rodiče, věděla jsem, že nemám muže, věděla jsem, jak jsem na tom.*“⁷⁵² Nebylo neobvyklé, že přeživší ve velké míře postrádali konkrétní představy, jakým způsobem začít svou poválečnou existenci.

Často jim chybělo potřebné vzdělání, o ekonomickém zázemí ani nemluvě. „*Proboha, proč to nezůstane tak, jak to je, proč jsem osvobozenej? Já nejsem vyučenej, já nejsem student, já nejsem ničím. Co se mnou bude?*“⁷⁵³ Navíc byli v důsledku strádání většinou fyzicky velmi vyčerpaní a doslova na pokraji svých tělesných sil. „*My jsme pak byli v takovém stavu víc mrtví než živí, úplně apatický.*“⁷⁵⁴ „*V první řadě člověk myslel na to, jak se dostat k jídlu, v druhé řadě, jak se dostat odtud, neboť tam bylo všechno zničené. Takže takoví zmatení jsme byli.*“⁷⁵⁵ Bylo celkem obvyklé a vzhledem k situaci přeživších i většinové populace také velmi pochopitelné, že se v poválečné atmosféře vzpomínám na prožitky šoa nedostávalo významnějšího prostoru. Arnošt Lustig v této souvislosti hovoří o tom, že přeživší obklopila „*zed' lhostejných.*“⁷⁵⁶ Vzpomínání tak bylo mnohdy odsouváno na neurčito.

Bylo třeba žít a řešit praktické problémy, které přicházely. Najít však cestu zpět ke vzpomínání se ukázalo v řadě případů jako velmi obtížné. Někdy to vyžadovalo odstup celých desetiletí, jindy silný vnější impuls. V určitých případech byla pro přeživšího cesta ke vzpomínám již nedosažitelná. Podrobněji se otázkou motivace přeživších k započetí vlastního vyprávění vzpomínek šoa, zabývá zvláštní část této kapitoly.

Již bylo konstatováno v části práce, která se věnuje potlačení paměti, že nebylo nikterak samozřejmé, aby se s úplnou lehkostí a samozřejmostí „objevovala“ v poválečném prostředí přirozeně nakloněná místa pro vzpomínání na hrůzy šoa. Nemáme tak úplně na mysli oficiální památníky, ale především „běžnou“ komunikaci v obcích, z kterých přeživší pocházeli a do kterých se pokoušeli vracet. „*Ačkoli mnoho bývalých vězňů chtělo své vzpomínky sdílet, většina evropských společností jim těsně po válce nechtěla naslouchat.*“

---

⁷⁵¹ Tamtéž, Andrej Simko (1926), ID: 28111, Segment: 69.

⁷⁵² Tamtéž, Margit Herrmanová (1921), ID: 31114, Segment: 140.

⁷⁵³ Tamtéž, Artur Radvansky (1921), ID: 11203, Segment: 223. Místo osvobození: Ebensee

⁷⁵⁴ Tamtéž, Margit Herrmanová (1921), ID: 31114, Segment: 140. Místo osvobození: Bergen – Belsen.

⁷⁵⁵ Tamtéž, Helena Weinwurmová (1925), ID: 31404, Segment: 109. Místo osvobození: Ravensbrück.

⁷⁵⁶ A. LUSTIG, *Paměť*, s. 48.

Někteří přeživší se při návratu domů setkali i s vysloveně nepřátelským přijetím,“ konstatuje britská psycholožka Gaby R. Glassmanová.⁷⁵⁷

O možnosti návratu (integrace) do míst, z kterých přeživší pocházeli a odkud museli nuceně odejít, však v řadě případů nemůže být řeč. Jednalo se v pravém slova smyslu „jen“ o pouhé navrácení se „domů“ po proběhlém čase války? Peter Salner v souvislosti se situací na Slovensku, o tom celkem zásadně pochybuje, když uvádí: *„Ludia, ktorí prežili holokaust, sa vracali domov, no v skutočnosti sa domov nevrátili. Ich svet totiž nebol a už nikdy nebude taký, ako predtým.“*⁷⁵⁸ Otázce návratu přeživších domů taktéž věnuje pozornost Monika Vrzgulová. Shodně jako Peter Salner si všímá toho, že *„návrat židovských obyvateľov domov bol často pokusom o nemožné. (...) Príchod do rodného mesta, dediny bol procesom konfrontácie predstáv vracajúcich sa s realitou povojnového života.“*⁷⁵⁹

Většinová populace o akt vzpomínání, a tedy i o jisté vydělení židovské paměti a židovského utrpení z „obecné kategorie“ zločinů hitlerovského Německa v řadě případů totiž vůbec nestála.⁷⁶⁰ Někdy se však vyprávění o tom, co prožili, bránili i samotné oběti. Záměrně nechtěli se svým zážitkem vyčnívat z masy postižených, v řadě případů chtěli co nejdříve zapomenout, už jednou provždy zapadnout, definitivně ze sebe „sejmout“ Davidovu hvězdu a nedožadovat se „zvláštního“ práva na veřejně projevenou vzpomínku.

V extrémních případech, kdy došlo k projevům masového násilí, vzpomínky přeživších nedostaly prakticky žádnou šanci, aby zazněly na veřejnosti. Otázce pogromů byla alespoň v krátké zmínce věnována pozornost v první kapitole. Nepatrně byla rovněž v této úvodní části práce zmiňována velmi častá situace, v které se přeživší po návratu do domácího prostředí ocitali.

Často se opakující neochota většinové populace podat pomocnou ruku, jen těžko skrývané rozpaky nad tím, že v rámci předcházejících „dobrých“ sousedských vztahů mají nyní vracet přechovávané věci, které u nich transportovaní či ukrývající se židé zanechali, měly na obnovu či navázání česko-židovského sousedství často stejně zničující dopady jako již zmiňované formy otevřeného násilí. Když se přeživší opakovaně setkali se zamítavými, až nepřátelskými reakcemi většinové populace, neměli již většinu sílu ani chuť vymáhat rodinný a osobní majetek soudní cestou zpět. *„Od nikoho jsem nedostal nic. Neměl jsem nic na sebe.“*⁷⁶¹ Věci, které jim patřily, zůstaly v jejich původních bydlištích, zatímco oni samotní

⁷⁵⁷ G. R. GLASSMANN, *Trauma a historie. Jak nakládáme s tím, co se stalo?*, s. 17.

⁷⁵⁸ P. SALNER, *Premeny židovskej Bratislavy*, s. 16.

⁷⁵⁹ M. VRZGULOVÁ, *Návrat domov?*, s. 19, 24.

⁷⁶⁰ P. SALNER, *Premeny židovskej Bratislavy*, s. 40.

⁷⁶¹ VHA USC SFI, Zdenek Bauer (1926), ID: 16568, Segment: 46.

raději rezignovali a ze svého domova již natrvalo odešli. „V Praze před bytem vám otevře nějaký kolaborant. Tak to je hrozný okamžik. (...) Všichni se divili, proč jsem se nesnažil získat byt zpátky. Nemohl bych. (...) Odešel jsem, na to se nedá reagovat.“⁷⁶²

Ekonomická rovina „problému“ hrála při návratu přeživších ve vztahu většinové populace a svědků šoa svou neblahou i podstatnou roli. Stinné stránky lidských povah tak vyplouvaly na povrch a komplikovaly již tak těžkou atmosféru prvních „okamžiků“ míru. Především ve chvílích, kdy byli „sousedé“ či „známí“ přeživších požádáni o navrácení ukryvaného majetku se ukázalo, že přeživší nejsou ve svých „domovech“ vítáni s upřímnou radostí. „Do Slaného jsem z Prahy, kde jsem žil u svého strýce, zajel koncem května, hned jak jsem byl schopen sednout do vlaku. Nebyla to radostná cesta. V našem bývalém bytě bydlili cizí lidé. Neviděli mne příliš rádi. Proč, to jsem pochopil, když jsem pootevřenými dveřmi uviděl nábytek, který kdysi patřil rodičům. Vlídlně mne přijal jeden můj bývalý pedagog, z někdejších spolužáků jsem našel jediného. Ostatní se kamsi rozprchli během válečných let. Člověk, u kterého si otec schoval nějakou cennost, mi ji zapřel. Za to jakási paní (...) se časem přihlásila s tím, že mi předá nějaké ložní prádlo, které prý u ní zanechala maminka... (...),...poválečné Slaný už nebylo moje Slaný. Ale bylo třeba žít, bylo třeba zvolit povolání, najít práci, založit rodinu, která téměř celá zahynula. A tak jsem příležitost k tomu všemu hledal v Praze, kde žilo pár blízkých duší.“⁷⁶³ Řada lidí však byla schopna vydat věci jejich původním majitelům zpět.

Poměrně frekventovaným jevem mezi přeživšími, který zásadním způsobem ovlivňoval charakter jejich paměti, bylo rovněž opakující se přemítání o tom, zda si přežití vůbec „zaslouží“. Tento možná na první „pohled“ poněkud zvláštní pocit byl přímo v psychice přeživších spjat s pocitem provinění. „Tento pocit viny je nejsilnější tehdy, když byl člověk svědkem utrpení a smrti druhých lidí a nemohl či nedokázal jim pomoci.“⁷⁶⁴ Mělo by být asi z hlediska lidskosti smysluplné, aby se trápili viníci, a ne jejich oběti. Lidská psychika však v řadě případů s takovými „logickými“ premisami bohužel absolutně

---

⁷⁶² Tamtéž, Jirí Boehm (1921), ID: 12941, Segment: 118. O tom, že nebyla síla vymáhat vlastní věci zpět hovoří například i přeživší Jarmila Horalová. Strávila válku v bezpečí emigrace ve Velké Británii, po návratu do Československa, když zjistila, že většina její rodiny zahynula, navštívila své původní bydliště. Tam zjistila, že ho již obývají cizí lidé. Zařízení včetně nábytku jí důvěrně připomínalo rodinný život před okupací. Nenašla však v sobě nezbytnou vůli s tímto faktem něco dělat. Tamtéž, Jarmila Horalová (1916), ID: 9616, Segment: 37.

⁷⁶³ In: osobní archiv autora, Dopis pana Lud'ka Eliáše z 21.června 2010 z Ostravy do Slaného. Komunikace s přeživším Lud'kem Eliášem vznikala v návaznosti na jeho audiovizuální svědectví. USC SFI, Ludek Elias (1923), ID: 22495.

⁷⁶⁴ Daniela VIZINOVÁ - Marek PREISS, *Psychické trauma a jeho terapie (PTSD): psychologická pomoc obětem války a katastrof*, Praha 1999, s. 18.

nepracuje, a tak slovy Petera Salnera, „*mnohí dnes cítia vinu za to, že prežili, keď iní (podľa nich možno rovnako schopní či ešte lepší) zomreli.*“⁷⁶⁵

„*Přežila jsem koncentrák a cítím, že se stydím, že jsem vůbec přežila.*“⁷⁶⁶ Přeživší tak (často i po celý zbytek života) trápil jakýsi „komplex viny.“ „*Mám pocit, že žiju za své kamarády (z terezínského ghetta). Oni to nesměli přežít. Žiju za ně a mám pocit, že se k nim chodím zpovídat čím dál tím častěji, jestli žiju správně.*“⁷⁶⁷ Nezůstal jsem na živu právě já na úkor druhého člověka, ptá se sám sebe přeživší. „*Mě trápí ta myšlenka, že já žiju proto. Uvědomila jsem si, že hlavní důvod proč žiju je ten, že moje maminka zemřela.*“⁷⁶⁸ Je velmi tíživé, když nevinný člověk, který se měl sám stát obětí šoa, si klade právě tuto otázku. „*Měl jsem výčitky svědomí, to že jsem to přežil. Znal jsem spoustu lidí, o kterých jsem autenticky věděl, že jsou lepší než já nebo měli podstatně lepší intelekt. Ti to nepřežili..., takový výčitky svědomí.*“⁷⁶⁹

Svědkové nacistických zločinů si však v řadě případů nedokázali prostě pomoci. Jak poznamenal psycholog Emil Utitz: „*Obrovský počet šesti milionů mrtvých ležel jak ohromný mrak nad hrstkou zachráněných.*“⁷⁷⁰ Pocity viny, které s jistou vtíravostí a neodbytností opakovaně přicházely, totiž přeživšího vedly k pochybnostem, zda právě „on“ nežije na úkor někoho jiného. Bylo velmi obtížné se těchto myšlenek zbavit.⁷⁷¹ Proč právě konkrétní člověk patří mezi menšinu, které se povedlo zachránit? „*Co na mně leží? Ten pocit viny. Miliony lidí tam zůstalo, a my dneska žijeme a na člověku to prostě leží. Vždyť ty lidi to nepřežili a říká si, proč zrovna já jsem to přežil.*“⁷⁷² „*Mám takový pocit viny, že já jsem to přežila. Oni (rodina) tam zůstali.*“⁷⁷³ Tato „otázka viny“ a emoce s ní související v řadě případů determinují vyznění svědectví (vyprávění) přeživšího po celý zbytek jeho života. Vzpomínáním jako jistá „osa“ pochází vědomí vlastní viny. Možná by se přeživší již chtěl ve svém vyprávění této otázce vyhnout. Vzpomínky ho však navracejí neomylně k myšlence na to, zda vlastně nežije místo někoho jiného. Existují svědci, kteří před hrůzami šoa z Evropy uprchli a našli bezpečné úkryt ve svobodné cizině. I v jejich případech však myšlenky na vlastní provinění

---

⁷⁶⁵ P. SALNER, *Cesty k identite*, s. 93.

⁷⁶⁶ VHA USC SFI, Gabriela Rodanová (1926), ID: 18192, Segment: 79.

⁷⁶⁷ Tamtéž, Martin Glas (1931), ID: 8742, Segment: 143.

⁷⁶⁸ Tamtéž, Zuzana Weisová (1942), ID: 11226, Segment: 104.

⁷⁶⁹ Tamtéž, Hanus Hron (1925), ID: 16407, Segment: 84.

⁷⁷⁰ E. UTITZ, *Psychologie života v terezínském koncentračním táboře*, s. 67.

⁷⁷¹ Jak k této složité otázce uvedl Primo Levi: „*Stydíš se, protože žiješ na místě někoho jiného? (...) Nemůžeš to vyloučit... (...) Je to jen předpoklad, ale hryže nás. Uhnězdil se hluboko v nás jako červotoč. Zvenčí ho není vidět, ale hryže a hryže.*“ In: P. LEVI, *Potopení a zachránění*, s. 82.

⁷⁷² VHA USC SFI, Hugo Pavel (1924), ID: 13135, Segment: 94.

⁷⁷³ Tamtéž, Erika Zádňíková (1920), ID: 21383, Segment: 115.

mohou existovat. „*Dosud mě trápí, že jsem při tom nebyla. (...) Ten pocit pořád v sobě mám.*“⁷⁷⁴

Jedná se o vinu zvláštní, až paradoxní, která se vzpouzí běžné argumentaci. Je velmi obtížné se tohoto pocitu zbavit, je velmi obtížné s tímto pocitem žít. „*Kolikrát jsem si dělala výčitky. Proč on (bratr) zemřel, a proč já jsem to přežila. To jsou takové nesmyslné otázky, takové sebetřýznění, které nemá vlastně žádný význam...*“⁷⁷⁵ Pocit viny přichází znovu a znovu a může svými důsledky významným způsobem narušovat psychickou rovnováhu přeživšího. Terapie je zdlouhavá a nemusí být ve výsledku ani zcela účinná.

Tzvetan Todorov v eseji (povídky o vlivu diktatur na mravní postoje jedinců) s názvem „V mezní situaci“ popisuje tři druhy paradoxního pocitu viny, které přeživší šoa mohou „provázet“. Přesněji řečeno v souvislosti s odkazy na myšlení Jeana Améryho a Prima Leviho hovoří Tzvetan Todorov o „*hanbě ze vzpomínky*“,⁷⁷⁶ o „*pocitu hanby z přežití*“⁷⁷⁷ a o „*pocitu hanby za to, že jsme lidé.*“⁷⁷⁸ V této souvislosti rovněž připomeňme, že již krátce po skončení války filozof Karl Jaspers v „*Otázce viny*“ pojmenovává jednu ze sledovaných kategorií pojmem „*metafyzická vina*“.⁷⁷⁹ Todorovem vymezený pocit hanby, který člověk prožívá za „*selhání lidstva jako celku*“ je Jaspersovu termínu velmi blízký.

4.2.3. Vliv psychiky přeživších na možnosti a charakter vzpomínání

Jakým způsobem přeživší, kteří v devadesátých letech minulého století poskytli svá svědectví USC Shoah Foundation Institute, sami opisují psychické „*klima*“, v kterém se jejich osobní vzpomínky ocitly? „*Každý neseme následky..., zdravotní, psychické, a hlavně ty, řekl bych v uvozovkách, ty paměťové.*“⁷⁸⁰ Mělo vyrovnávání se s negativními zážitky či

⁷⁷⁴ Tamtéž, Helena Krausová (1921), ID: 13875, Segment: 57. Podařilo se jí dostat včas do Palestiny.

⁷⁷⁵ Tamtéž, Margita Andrikova (1923), ID: 37389, Segment: 48.

⁷⁷⁶ Přeživší Ján Fehér vzpomíná na moment z pochodu smrti. Byli tehdy vedeni ze Sachsenhausenu. Tehdy ani ne patnáctiletý vězeň se ocitl vedl muže, který byl na konci svých sil. Jasně slyšel, jak mu v jeho okolí kdosi řekl, aby tomuto muži pomohl. „*Čím dále byl bezvládnější a na konci nám zůstal už jenom viset. No a my jsme už zaostávali a už jsme v tom celém pochodovém útvaru byli prakticky na konci. Nuže, hrdinové jsme nebyli, pustili jsme ho. Co jsme měli dělat? Už jsme nemohli, tak jsme ho pustili. Ještě dodnes mi to do určité míry působí na svědomí...(…) Věděl jsem, že když se cokoli stane, tak na čele toho útvaru máme čas zareagovat na to co se stane...*“ In: Tamtéž, Ján Fehér (1930), ID: 26830, Segment: 80.

⁷⁷⁷ „*Je to až pitomý. Já mám do dneška výčitky, že jsem neudělal alespoň gesto, když oni (rodiče) šli na tu smrt. Aspoň gesto, něco, seděl jsem jak buchta a koukal, jak mi vražděj rodiče, já jsem z toho skoro zblblnul. Doopravdy, já jsem se toho nemohl zbavit, do podvědomí zatlačený pocit viny. To se nedá zapomenout ani odpustit.*“ In: Tamtéž, Frantisek Seba (1910), ID: 21034, Segment: 45.

⁷⁷⁸ T. TODOROV, *V mezní situaci*, s. 267-269.

⁷⁷⁹ „*Existuje solidarita mezi lidmi jako lidmi, v jejímž důsledku je každý zodpovědný za všechno bezpráví a všechnu nespravedlnost na světě, zvláště za zločiny, k nimž dochází v jeho přítomnosti nebo s jeho vědomím.*“ In: Karl JASPERS, *Otázka viny*, Praha 1991, s. 8.

⁷⁸⁰ VHA USC SFI, Ervín Schönhauser (1940), ID: 15740, Segment: 56.

psychickými obtížemi vliv na vzpomínání přeživších? V případě obvyklých dochovaných historických pramenů, s kterými badatelé běžně zacházejí, většinou nebývá obvyklé, abychom díky těmto „stopám“ disponovali rovněž hlubšími doklady o tom, v jakém duševním rozpoložení⁷⁸¹ se nacházel tvůrce (autor) pramene, když daný „dokument“ vytvářel.

Právě paměť jako naše další možnost navázání a udržení vztahu k minulému toto může alespoň částečně změnit. Je tak například možno v případě autentické paměti šoa hovořit o nějakém převládajícím psychickém stavu? Bylo to klidné vyrovnání se s prožitou skutečností, nebo naopak dlouhodobý boj s traumatem? Do jaké míry tento stav ovlivňoval samotnou paměť svědků? Jaké city ve vztahu k vlastním vzpomínkám převládaly? Jakým způsobem popsali přeživší dopady, které zážitek šoa zanechal v jejich psychice? Do jaké míry tyto „stopy“ ovlivnily charakter jejich vzpomínání?

Naštěstí nám nahrávky shromážděné v audiovizuálním archivu USC Shoah Foundation Institute umožňují částečně poodhalit i tuto rovinu vzpomínání přeživších a pokusit se odpovědět alespoň na některé z výše uvedených otázek. Opět se totiž jedná v převážné většině o poměrně strohé komentáře, v kterých pamětníci velmi těžce hledají slova pro vyjádření toho, co provázelo (provází) vyrovnávání se s minulostí šoa. (Pokud jsou ovšem tyto sebereflexe ve vyprávěních vůbec přítomné.)

Jedna část z přeživších, o vlastním psychickém vyrovnávání se s minulostí, vůbec neměla potřebu v rozhovorech hovořit. Povětšinou argumentovali v duchu opakujícího se vysvětlení, že po válce byli natolik zaneprázdnění praktickými povinnostmi všedního dne, že vlastně případný smutek, trauma⁷⁸² apod. tímto způsobem ani k sobě neměli čas vpustit, respektive to zlé, co ve vzpomínkách existovalo, se snažili co nejrychleji překonat soustředěním se na potřeby ryze aktuální. „*Rychle to zahodit za sebe. Tak nějak jsem řekla: 'musí to jít dál.' Bylo to hrozný, ale bylo to a musí se žít dál.*“⁷⁸³

Prostě psychické problémy s hluboce traumatizujícími vzpomínkami naštěstí nenastaly. Většinou tito přeživší nežili aktivním vzpomínáním, a odhodlali se k němu povětšinou až po mnoha desítkách let, které uběhly od samotných událostí šoa. Byli typickými lidmi „přítomnostmi“, kteří považovali svůj momentální život za jedinou a hlavní

---

⁷⁸¹ Například „emoce jako téma“ zůstávaly poměrně dlouho stranou zájmu historiografie. Například úvaha nad touto skutečností součástí textu: E. DOMANSKA, *Wprowadzenie: Pamięć, etyka i historia*, s. 13-27.

⁷⁸² K chápání pojmu „trauma“ v minulosti a současnosti ve zde uváděné (tj. psychické) rovině například: R. TISCHLER, *Koncept traumatu dříve a nyní*, in: E. Jírová (ed.), *Trauma, historie, svědomí*, Praha 2010, s. 107-119.

⁷⁸³ VHA USC SFI, Gerta Cermakova (1926), ID: 26171, Segment: 116.

náplň vlastní existence. „*Já jsem z těch výjimek, který na to nemyslej. Jsem člověk, kterej nežije vzpomínkama.*“⁷⁸⁴

Významnější psychické problémy či přímo obtíže, které by se týkaly vlastní individuální paměti, pamětníci z této „kategorie“ přeživších v rozhovorech neuvádějí. S velkou pravděpodobností se jim také s přispěním aktivně vedeného profesního i osobního života podařilo psychickým komplikacím čelit či přímo vyhnout. Na reflexi vztahu k vlastní minulosti si tito pamětníci našli z nejrůznějších důvodů potřebný prostor až v pokročilém věku. „*Čím dále jsme od té minulosti, tím více se k ní vracíme a tím více o ní víme...*“⁷⁸⁵

Měli to „šťěstí“, že psychické komplikace nepřišly ani v tomto okamžiku vzpomínání. Vlastní zážitek šoa je sice pochopitelně extrémně nepříjemnou životní zkušeností, ale vyrovnání se s ním proběhlo u přeživšího bez větších psychických komplikací. „*Já jsem celkem takovej klid'as, takže jsem to v sobě snáz zpracovala. (...) Nevzpomínám. Já jsem to nikdy nikomu nevyprávěla.*“⁷⁸⁶ Jejich paměť je „klidná“, věcná a přeživší jsou schopni před kamerou celkem klidně převyprávět svůj životní příběh i reagovat na otázky tazatelů.⁷⁸⁷ Samotné motivaci přeživších vyprávět o prožitém, je věnován dostatečný prostor v následující podkapitole práce.

Nemalá část z přeživších dokonce vyjádřila názor, že ze zážitku šoa dokázali pro svou osobnost vytěžit pozitivní hodnoty, které jim pomáhaly či dodnes pomáhají. „*Člověk se naučí brát věci podstatné a méně podstatné.*“⁷⁸⁸ Zkušenost z okolností nacistické genocidy je doslova orientovala na skutečně klíčové, zbavila je lpění na nedůležitých věcech, které mohou pro běžného člověka být něčím zásadním. „*Když jsem viděla ztráty na lidech, na tom nejcennějším, tak mě nějaké maličkosti nemohou vyvést z míry.*“⁷⁸⁹

Řada okolností, s kterými se v průběhu života dostáváme do kontaktu, na nás působí jako nějakým způsobem důležité. Zpravidla ovšem jen do té doby, kdy blízkost nebezpečí, hrozby smrti či jiného existenciálního zážitku, který nás vyvede z doposud přirozeného světa jistého, před nás nepostaví to nejdůležitější. Prostý fakt nejistoty vlastního bytí. Ani tito přeživší, kteří dokázali sice vliv šoa na vlastní jednání a prožívání jasněji ve výpovědích pojmenovat, a do života si z něj tedy odnášeli proměnu vlastních hodnot a postojů, neměli nijak častou potřebu o vlastní minulosti hovořit. Často až do doby, kdy poskytl rozhovor pro

---

⁷⁸⁴ Tamtéž, Jirí Franek (1922), ID: 8036, Segment: 145.

⁷⁸⁵ Tamtéž, Ctibor Rybár (1920), ID: 249, Segment: 113. Poprvé o šoa „veřejně“ Ctibor Rybár promluvil po takřka padesáti letech.

⁷⁸⁶ Tamtéž, Kveta Mejdrická (1921), ID: 30746, Segment: 166.

⁷⁸⁷ Tamtéž, Ludek Elias (1923), ID: 22495.

⁷⁸⁸ Tamtéž, Pavel Pick (1936), ID: 21746, Segment: 39.

⁷⁸⁹ Tamtéž, Lilly Stepánová (1917), ID: 318, Segment: 140.

oral history projekt, který se touto skutečností zabýval. „Zvykli jsme si na velikou skromnost.“⁷⁹⁰

Nezanedbatelnou skupinu pamětníků však tvoří mezi přeživšími ti, kteří se prakticky ihned po válce nedokázali, či přesněji řečeno se ani nemohli, od psychicky velmi zatěžujících obsahů vlastní paměti vzdálit, a vydat se tak „směrem“ k bezproblémovému prožívání a jednání. „Vypořádat se psychicky s tou situací to bylo velmi těžké i pro mě a předpokládám, že pro rodiče to bylo ještě těžší. Byl to psychický problém, který přetrvával a vlastně i přetrvává dodnes. To je věc, kterou ačkoli bych chtěl, tak nemůžu odložit stranou.“⁷⁹¹

Není se také čemu divit, protože podle odborníků platí, že „vzpomínky nejúporněji přetrvávají v případě traumatizujících zkušeností.“⁷⁹² V určitém smyslu mohlo být toto „setrvání“ ve vzpomínkách pro samotné přeživší velmi bolestivé, ale i nebezpečné. Jak také upozorňuje Daniel L. Schacter: „V závažnějších případech těžké deprese nebo traumatické psychologické zkušenosti může neustálý útok vzpomínek invalidizovat, dokonce i ohrožovat na životě.“⁷⁹³ Na stranu druhou ani cílená snaha se krajně nepříjemné vzpomínky vyhnout nemusí být vždy nutně definitivním a správným řešením. „Pokusy vyhýbat se vzpomínkám na duševní trauma však mohou paradoxně zvyšovat pravděpodobnost, že si ji zapamatujeme trvale,“⁷⁹⁴ doplňuje psycholog Daniel L. Schacter.

Snaha o záměrné potlačení negativních vzpomínek mohla v některých případech úspěšně plnit svou funkci během aktivního života, v životní etapě svědkova stáří však někdy začala podle Marcina Kuly selhávat.⁷⁹⁵ Rovněž doplňme, že podstatnou nevýhodou pro přeživší šoa byla také skutečnost, že v prvních poválečných letech jen poměrně zřídka bylo k jejich „potíží se vzpomínkami“ přistupováno jako ke specifické psychické obtíži, která si žádala mnohdy zvláštní „řešení.“ „Stav, jemuž se dnes říká posttraumatický stresový syndrom, byl klinickou praxí široce uznán a formálně zaveden až po skončení vietnamské války.“⁷⁹⁶

S velkou pravděpodobností se u celé řady přeživších projeví již brzy po osvobození symptomy existujícího traumatu. Nejčastěji v podobě široké škály tzv. intruzivních příznaků.

---

⁷⁹⁰ Tamtéž, Olga Blumová (1909), ID: 16171, Segment: 156.

⁷⁹¹ Tamtéž, Andrej Filo (1921), ID: 17460, Segment: 115.

⁷⁹² D. L. SCHACTER, *Sedm hříchů paměti*, s. 21.

⁷⁹³ Tamtéž, s. 16.

⁷⁹⁴ Tamtéž, s. 21.

⁷⁹⁵ „U wielu starych ludzi, którzy przeżyli straszne rzeczy i przez lata starali się o nich zapomnieć, u schyłku życia filtr przestaje działać i ponownie przeżywają strach.“⁷⁹⁵ In: M. KULA, *Między przeszłością a przyszłością*, s. 79.

⁷⁹⁶ Doplňme k této otázce, že ve „20. století byl devastující vliv traumatizujících zkušeností na paměť a další duševní funkce poprvé zaznamenán za I. světové války. Lékaři začali léčit případy 'šoku z ostřelování', jenž se projevoval u vojáků vystavených život ohrožujícím situacím.“ In: D. L. SCHACTER, *Sedm hříchů paměti*, s. 190.

„Intruzivní příznaky jsou vtíravé a neodbytné pocity opakovaného prožívání traumatické události. Ve dne pronikají do vědomí opakované vzpomínky, ve kterých se minulost stává přítomností a člověk se znovu a znovu propadá ke svým děsivým zážitkům. Vzpomínka může být vyvolána i zdánlivě nevýznamným podnětem, ale její živost a emocionální náboj je stejný jako v původní situaci. (...) V noci se opakují děsivé sny a noční můry.“⁷⁹⁷

Všichni přeživší šoa nějakým způsobem pocítili hrůzy nacistické genocidy. Rozdíl byl však v tom, že na některých tyto zážitky zanechaly takové dopady, kdy minulost zkrátka nebylo možno překrýt usilovnou prací, radostmi i starostmi osobního života nebo jen „jasně“ definovaným imperativem na zapomenutí toho špatného. *„Kromě pocitu špatného ovládnutí, je to vlastně v člověku taková nezahojená, nezahojitelná rána. Je to bolest, kterou možná i zapomenete, ale je tam a číhá a vy povíte nějaké slovo a najednou se to vyvalí. Pocítíte to. Já nemůžu například překonat tu představu své jedenáctileté sestřenice, která nemohla žít déle než těch jedenáct let.“⁷⁹⁸*

Paměť šoa se jindy stala každodenní realitou, která byla opakovaně bolestivě zakoušena a nesena přeživším životem jako těžké břemeno. *„Necítila jsem se již nikdy rovnoprávná, a tím jsem měla vždycky takové pocity, že jsem to nebyla já.“⁷⁹⁹* V řadě případů se bohužel pro nositele zážitku šoa stala paměť šoa brzy pamětí traumatickou.⁸⁰⁰

Je obzvláště důležité (a z obecně lidského hlediska ze strany pamětníků také velice odvážné), že se přeživší během interview s tazateli z USC Shoah Foundation Institute (a tím následně i před badateli, studenty atd.) odhodlali nechat nahlédnout rovněž do této velmi intimní sféry vlastní existence. Popisované dopady genocidy, s kterými se svědci ve své psychice potýkali (či potýkají), tak v nahrávkách vystupují jako důležité součásti jejich osobních vyprávění. Tyto pasáže rozhovorů svým konkrétním příkladem důsledněji varují a často názorněji zobrazují dopady minulosti na život člověka s mnohdy většími účinky než závěry statisticky zpracovaných dat, které tragickou bilanci nacistické genocidy představují

---

⁷⁹⁷ D. VIZINOVÁ – M. PREISS, *Psychické trauma a jeho terapie (PTSD,)*: psychologická pomoc obětem válek a katastrof, s. 20.

⁷⁹⁸ VHA USC SFI, Karel Földvári (1932), ID: 16541, Segment: 123.

⁷⁹⁹ Tamtéž, Eva Neradová (1934), ID: 42311, Segment: 73.

⁸⁰⁰ O vzniku psychického traumatu podle odborníků platí, že „vzniká působením jednoho extrémně stresujícího zážitku nebo dlouhotrvající stresující situace, které mají následující charakteristiky: 1) příčina je pro jedince vnější; 2) je pro něj extrémně děsivá; 3) znamená bezprostřední ohrožení života nebo tělesné integrity; 4) vytváří v jedinci pocit bezmocnosti. (...) Podstatou traumatu je, že působením vnějšího činitele jsou poničeny psychické a biologické adaptační mechanismy jedince. (...) Traumatické události tak vyvolávají hluboké a trvalé změny v oblasti fyziologické, emoční i kognitivní.“ In: D. VIZINOVÁ – M. PREISS, *Psychické trauma a jeho terapie (PTSD): psychologická pomoc obětem válek a katastrof*, s. 17.

často velmi neosobním způsobem. V tomto výše charakterizovaném duchu oceňuje význam „psychické roviny poselství“ paměti šoa rovněž americký historik Frank Ankersmith.⁸⁰¹

Naštěstí již řada z vypravěčů dokázala za pomoci terapeutů, psychologů, psychiatrů i rodinných příslušníků nalézt patřičnou duševní vyrovnanost, a tím i jistý osobní klid, který tak dlouho postrádali. „Nyní“ již vlastně někteří přeživší v nahrávkách popisují obtíže, které jsou překonány, a které mohou ve svých důsledcích dokonce dále pomáhat. Ať již v individuální rovině lidem, kteří se aktuálně potýkají s obdobným problémem vyrovnávání se s traumatickým zážitkem nebo v rovině celospolečenské jako názorné a didakticky významné příklady méně zmiňovaných důsledků rasisticky směřovaného násilí.⁸⁰²

Jak také k možnosti pozitivního „využití“ dopadů obtížných životních situací uvedl významný představitel humanistické psychologie Abraham H. Maslow: „*Do úvahy sa musí brať tiež otázka vhodného smútku a bolesti, alebo ich nutnosť. Je rast a sebenaplnenie vôbec možné bez bolesti, smútku, zármutku a zmätku? (...) Ak sú smútok a bolesť pre rast človeka niekedy potrebné, tak sa potom musíme učiť neochraňovať ľudí pred nimi automaticky, ako keby boli vždy zlé. Niekedy môžu byť dobré a žiaduce, ak berieme do úvahy konečné dobré dôsledky.*“⁸⁰³ Nezapomínejme však, že některým přeživším šoa však „klidové spočinutí“ v alespoň přijatelném psychickém stavu nebylo bohužel dopřáno nikdy.

Z kulturně a didakticky⁸⁰⁴ předávané historické paměti šoa (včetně jejího záznamu v audiovizuálním archivu USC Shoah Foundation Institute) by však její „negativní a bolestné“ rysy tedy mizet rozhodně neměly. Paměť šoa je (byla) pochopitelně přímo, i nepřímo plná bolesti a utrpení. Podle Franka Ankersmitha by neměly být v žádném případě tyto vrstvy vzpomínání přehlíženy nebo vytěšňovány, protože bez nich by přestalo být sdělení autentické.⁸⁰⁵ Někteří pamětníci před nás také staví paměť, která byla (je) často pod vlivem deprese. „*Po válce jsem se nějakou dobu nemohl smát.*“⁸⁰⁶ „*Všechno mně to vzalo. Chuť do života a tak.*“⁸⁰⁷ V řadě dalších případů byla osobnost přeživšího zasažena

---

⁸⁰¹ „*Melancholijne, neurotyczne wspomnienie o Holokaucście może i musí nam pomóc przeszkodzić w zaistnieniu podobnych, przerażających możliwości nowoczesnego świata.*“⁸⁰¹ In: F. ANKERSMITH, *Pamiętając Holocaust: żałoba i melancholia*, s. 184.

⁸⁰² Například Rafael Institut. Jeden z nejnovějších vydaných materiálů E. JÍROVÁ (ed.), *Trauma, historie, svědomí*, Praha 2010.

⁸⁰³ A. H. MASLOW, *Ku psychologii bytí*, s. 41.

⁸⁰⁴ Spíše je vhodnou otázkou k přemýšlení to, jak citlivě (například s ohledem na vyspělost-připravenost žáků a studentů) s problematikou bolesti a smutku zacházet.

⁸⁰⁵ „*Pamięć o Holokaucście musi pozostać choroba, psychiczną dolegliwością, na którą nie możemy nigdy przestać cierpieć. Powinno tak być nie tylko z powodu zbrodni popełnionych przeciwko Żydom, lecz także dlatego, że ludobójstwo na zawsze pozostanie zagrożeniem, które w ludzkiej historii może się powtórzyć.*“ In: F. ANKERSMITH, *Pamiętając Holocaust: żałoba i melancholia*, s. 184.

⁸⁰⁶ VHA USC SFI, Martin Glas (1931), ID: 8742, Segment: 141.

⁸⁰⁷ Tamtéž, Markéta Herzová (1915), ID: 31080, Segment: 118.

traumatem, respektive se nacházela pod tlakem posttraumatické stresové poruchy.⁸⁰⁸ „*Já se léčím. Beru prášky. Na tu dobu nerad vzpomínám. Někdy to člověka i budí. Při vzpomínání to člověk vidí živě před sebou.*“⁸⁰⁹ U řady očitých obětí nacistické genocidy se dokonce dá hovořit až postižení „syndromem přeživšího.“⁸¹⁰ „*S nervy jsem hotová. Když něco slyším, tak jsem hned v Osvětimi, hned jsem tam. V noci nespím. To se nedá zapomenout.*“⁸¹¹

Poprvé byly symptomy komplikovaného (a vlastně nezvládnutého) vyrovnání se s prožitky šoa diagnostikovány a popsány již (až) v roce 1961 slavným psychoanalytikem Dr. Williamem Niderlandem.⁸¹² Podle historičky Ewy Domaňské se právě nejzásadnějším příkladem traumatické paměti stala paměť šoa.⁸¹³ Přeživší připomínají ve svých vyprávěních „nechtěné návraty“ k prožitku šoa, které přicházejí (přicházely) také ve snech. Nebývá zvykem, aby se sny stávaly předmětem historického bádání.⁸¹⁴ Spíše bývají cílem zájmu psychoanalytiků než historiografie. V případě sledování paměti šoa se i převyprávěný děj snu stává způsobem, pomocí kterého přeživší často vyjadřují svůj vztah ke vzpomínkám na prožité události.

Ani tyto faktory by tedy neměly zůstat opomenuty. „*Zdá se mi o tom velmi často. (...) Z nějakýho důvodu musím zpátky do koncentráku, a to se probudím, že mám polštář pod hlavou mokrej potem, jak mám úplně slepený vlasy mokrý. (...) A tak se probudím. No a do*

---

⁸⁰⁸ „*Posttraumatická stresová porucha se objevuje v jakémkoli věku, včetně dětství i stáří. Jejími průvodními projevy jsou často deprese a úzkost... (...), zvýšená podrážděnost, přehnané úlekové reakce a nespavost.*“ Doprovázena může být dále i projevy agresivity, potížemi s pamětí, emoční labilitou atd. In: D. VIZINOVÁ – M. PREISS, *Psychické trauma a jeho terapie (PTSD): psychologická pomoc obětem válek a katastrof*, s. 27. V dnešní době se uvádí, že posttraumatická stresová porucha (PTSP) postihne v průměru 15% lidí, kteří zažili traumatickou událost. Z takto postižených lidí se až 50% nemocných s PTSP do tří měsíců po události zcela a bez dalších následků vyléčí. In: G. GLASSMANN, *Když ne já – kdo jiný bude pro mne?*, s. 56.

⁸⁰⁹ VHA USC SFI, Jirí Pavel (1926), ID: 11554, Segment: 86.

⁸¹⁰ „*Jeho symptomy zahrnují nespavost, noční děsy, chronickou úzkost, depresi, bolesti hlavy a znovuprožívání traumatizujících událostí (flashbacks). Dnes se symptomy přetrvávající déle než měsíc po traumatu diagnostikují jako PTSP.*“ In: G. GLASSMANN, *Když ne já – kdo jiný bude pro mne?*, s. 57.

⁸¹¹ VHA USC SFI, Zofia Groseková (1916), ID: 14874, Segment: 46.

⁸¹² G. GLASSMANN, *Když ne já – kdo jiný bude pro mne?*, s. 56.

⁸¹³ „*Tak zwana pamięć traumatyczna oraz problem kompleksu stresu pourazowego stały się symbolem wspomnień koszmarnej przeszłości, która nie chce odejść.*“ In: E. DOMAŃSKA, *Wprowadzenie: Pamięć, etyka i historia*, s. 17.

⁸¹⁴ K otázce (kulturní) historie snů Peter Burke poznamenává: „*Skutečnost, že lidé v minulosti snili a někdy si své sny zaznamenávali, je sice nezbytnou, nikoli však dostačující podmínkou, aby se o sny zajímali historikové. Pokud by sny neměly význam, nemusely by je zajímat vůbec. Jestliže jediný význam, který sny mají, je univerzální, pak se historikové mohou omezit na zaznamenávání opětovného výskytu snů o létání, pronásledování či ztrátě zubů v období, jímž se zabývají, a přejít přímo k jiným tématům. Jestliže nám však sny říkají něco o jednotlivém snícím člověku, pak jim historikové musí věnovat větší pozornost. Stávají se totiž potenciálními prameny, k nimž se musí přistupovat tak jako k jiným zdrojům obezřetně, jak příležitostně poznamenal sám Freud. Historikové si musí neustále uvědomovat fakt, že nemají co do činění se snem jako takovým, ale přinejlepším jen s jeho psaným záznamem, snem podvědomě upravovaným v průběhu jeho vybavování a zapisování. Takové 'sekundární vypracování' však pravděpodobně odhaluje povahu a problémy snícího stejně jako sen sám.*“ In: P. BURKE, *Variety kulturních dějin*, s. 34-35.

koncentráku nemusím...⁸¹⁵ Během spánku (totiž jinak mnohdy s velkou obtížností udržovaná) „kontrola“ prožívání vlastních vzpomínek z jednoduchého biologického hlediska již fungovat prostě nemůže. „Taky se mi zdály sny. Jako že jsem šla do Osvětimi s maminkou a bratrem, že nás rozdělili. Maminku jsem začala přemlouvat. Probudila jsem se v slzách, ale manžel měl pro mě obrovský pochopení. Hrozně mně pomáhal, Trvalo to léta než jsem se z toho vzpamatovala.“⁸¹⁶

Místo, aby byl spánek běžným dárcem odpočinku a nové životní energie, nedobrovolně navracel do těžce prožívané minulosti. „*Na mě to působí tak strašně ještě teď, že mám sny hrozný, hrůzostrašný a bojím se každý maličkosti.*“⁸¹⁷ Ve snu tak jsou přítomné jednak nové a nové varianty utrpení. „*Jsou takový období, že třeba čtrnáct dní mám sny, že mě někdo honí nebo, že mě někdo bije anebo, že někdo z rodiny jde do plynu.*“⁸¹⁸ V řadě případů se naopak během snění stále opakoval⁸¹⁹ (opakuje) monotematický příběh (epizoda). „*Já jsem ne měsíce, ale léta po koncentráku jsem měl sny, které si byly hodně podobný, ale které skutečně jako by se daly nazvat kafkovského druhu. To znamená jako ta bezmoc, potom to zoufalství, potom ta opuštěnost.*“⁸²⁰

I přes svou „důvěrnou“ známost přináší pokaždé stejný „příběh“ snu znovu nově pocíťovanou hrůzu. „*Já nevím, kolik let jsem měl sen. Tam před tou farmou, kde mě čapli, tam byl smrk, strašně vysoký smrk, s kterým jsem neměl nic společného a oni ti Němci taky ne. (...) A po válce možná patnáct let já měl jednou dvakrát tejdně, pořád jsem měl sen, že dostávám od těch Němců oprátku na krk, a že mě tahaj na ten smrk, a když jsem byl téměř na tej špičce, tak jsem se probudil mokrej jak myš. Já jsem se takhle třásl (názorně předvádí na kameru) a to se mnou šlo léta.*“⁸²¹ Nejde si prostě jednou zvyknout a již se dále nebát. „*Esesácké sny, to je moje neštěstí. Já nespím, já musím spát zvlášť. Já se často v noci probouzím, pouštím si při tom rádio nebo televizi nebo čtu... (...) Jakmile usnu, třikrát i čtyřikrát za týden mám esesácké sny. Honěj mě esesáci, a to je hrůza. Toho kdybych se nějak mohl zbavit, byl bych strašně rád, ale to nejde. Je to už padesát let od té doby. Nejde se toho zbavit.*“⁸²²

⁸¹⁵ VHA USC SFI, Olga Blumová (1909), ID: 16171, Segment: 162.

⁸¹⁶ Tamtéž, Vera Dvoráková (1921), ID: 8206, Segment: 82.

⁸¹⁷ Tamtéž, Eva Lisková (1929), ID: 28592, Segment: 167.

⁸¹⁸ Tamtéž, Hana Buresová (1922), ID: 20074, Segment: 86.

⁸¹⁹ „*Velmi často se mně zdálo, jak jsme schovaní v seně v jednom tom seníku na Slovensku a kolem jdou esesáci se psy a hledají nás a my jsme zarytí v seně a proléváme to tam tabákem namočeným ve špiritusu.*“ In: Tamtéž, Egon T. Lansky (1934), ID: 30741, Segment: 63.

⁸²⁰ Tamtéž, Koloman Gajan (1918), ID: 32058, Segment: 200.

⁸²¹ Tamtéž, Karel Hájek (1920), ID: 21705, Segment: 125.

⁸²² Tamtéž, Bedrich Friedman (1921), ID: 12097, Segment: 83.

Obě „varianty“ traumatizujícího snění však vyčerpávaly. Přeživší se často probouzeli bolestí a strachem, jejich nejbližší⁸²³ se spolu s nimi ocitali v nelehkých situacích. „*V noci se probudím a hlasitě křičím, pláču. Dcera, ta bydlí vedle v bytě, a já tak nahlas křičím, že přijde. Probudí mne a říká: 'Maminko, jsi doma a nejsi v lágru, probud' se.' Vždycky mám lágr před sebou...*“⁸²⁴ Tedy i negativní sny, děsy a noční můry se tak staly součástí paměti šoa, součástí vztahu k minulému, který byl u přeživších velmi bolestným způsobem stále přítomen. Traumatická paměť je pamětí vtíravou a neodbytnou, nerozlišuje denní dobu od noční a není jednoduché ji podřídít pravidlům „běžného“ vzpomínání. „*Nemůžu ty zážitky zapomenout. Ty zůstanou u vás do konce života, straší vás ve dne, straší vás v noci.*“⁸²⁵

Bohužel existují i případy, kdy se takto obtížné prožívání minulosti šoa přeneslo rovněž na generaci dětí přeživších.⁸²⁶ Tedy na pokolení, které již přímo ani hrůzy věznění, pronásledování či ukrývání nepoznalo nebo si je pro svůj tehdejší věk neuvědomovalo.⁸²⁷ V rodinném prostředí a jeho paměti však běžný čas historie v tomto problému nemusel hrát nejpodstatnější roli. Nacistická genocida svými dopady na psychiku přeživších negativně působila i řadu let či desetiletí po událostech samotných. „Onemocnět“ osobními dějinami šoa, které nikým nezvány vstoupily do psychiky člověka, a výrazně tak ovlivnily formování jeho vztahu k minulosti rodinné i etnické, bylo bohužel možné i v prostředí generace „nepřímých obětí“ (potomků) bezprostředních svědků válečných událostí. „*Na každém postoji každého z nás je cítit a pozorovat tu kontinuitu; do jakékoli míry jsme prošli holocaustem. Ten holocaust jsem já osobně do sebe vsával mateřským mlékem, protože nic jiného mi má matka nemohla dát k jídlu a určitě je to zakódované nejen ve mně, nejen v těch lidech, kteří holocaust přežili, ale i v následující generaci.*“⁸²⁸

Možná budou následující odstavce působit poněkud nepatřičně, ale domníváme se, že do této části práce patří rovněž. Mohou být totiž chápány jako jistý „protipól“ toho, o čem bylo pojednáno výše. Při sledování audiovizuálních svědectví, při četbě memoárů přeživších apod. dříve či později jistě příjemce nahrávky, čtenáře, studenty napadne, zda je vůbec

⁸²³ Na psychické dopady ukrývání se v dětském věku a na to, jak problémy s jejím psychickým zdravím řešili její rodiče vzpomíná přeživší těmito slovy: „*Dlouhé roky asi tak do puberty jsem mívala takové neklidné víze ve spánku. Budila jsem se, křičela jsem ze sna, dokonce mě rodiče dali...* (odmlčí se na okamžik). *Někde jsem se i léčila.*“ In: Tamtéž, Judita Schvalbová (1936), ID: 30335, Segment: 45.

⁸²⁴ Tamtéž, Alzbeta Neufeldová (1914), ID: 40712, Segment: 177.

⁸²⁵ Tamtéž, Truda Ernstová (1908), ID: 7959, Segment: 64.

⁸²⁶ M. HAPALOVÁ, *Vztahy mezi generacemi*, in: E. Jírová (vyd.), Trauma, řád, identita, Praha 2008, s. 120-121. Dále také například: S. NÜRNBURGER, *Transgeneračný prenos traumy holokaustu na druhú a tretiu generáciu*, in: E. Jírová (ed.), Trauma – historie - svědomí, Praha 2008, s. 122-128.

⁸²⁷ Přeživší Gabriela Rodanová zmiňuje psychické obtíže (nervozitu apod.) vlastních dětí (dcery a syna) a domnívá se, že psychické obtíže přešly na potomky od ní. Sama prošla vězněním v několika táborech včetně Osvětimi-Birkenau. In: VHA USC SFI, Gabriela Rodanová (1910), ID: 18192, Segment: 75.

⁸²⁸ Tamtéž, Ivan Pasternák (1944), ID: 15832, Segment: 45.

možné, aby vedle traumatické paměti, všech zmiňovaných psychických obtíží, se kterými se bohužel přeživší museli (často i po celý zbytek života) potýkat, existovaly v paměti šoa rovněž rysy, či přímo vzpomínky, které by bylo naopak možné označit jako vyloženě „veselé“ či „humorné“.

Do jaké míry jsou sami přeživší během aktu vzpomínání na velmi tragické skutečnosti, ochotni ve své paměti najít něco, co by bylo možno označit jako sdílení „zábavného prožitku“ s tazatelem a tím i s divákem? Pokud k takovému okamžiku skutečně dojde a přeživší cítí potřebu ve vyprávění přejít do humorné „roviny“, jakým způsobem je tato skutečnost formulována a jak působí ve vyprávění jako celku?

Skutečně se i takováto svědectví, respektive jejich části, dají v archivu USC Shoah Foundation Institute (CVH Malach) najít. Nejsou ze statistického hlediska nijak početně převažující, ale existují. Vždy má sdělení „humorného“ ve vyprávění pamětníka povahu převyprávěné události – příběhu, který alespoň na jistý čas umožňoval těm, kteří ho v čase šoa sdíleli, lépe snášet podmínky⁸²⁹ v kterých se nedobrovolně ocitli. Jak také v této souvislosti uvádí psycholog a přeživší V. E. Frankl: „*Je-li vůle k humoru jako pokus vidět věci v jakési komické perspektivě jen trikem, pak to ale je trik přesně ve smyslu 'umění žít.*“⁸³⁰

„*Její sestra v tý 'sauně' (budova, kdy byli vězni stříhání, tetováni a oblečení do táborových hadrů) fasovala běžovej flaušovej kabát, kterej ale měl takovejhle flek (přeživší naznačuje na levé straně svého oděvu velikost skvrny) rozlitýho inkoustu. Modrej flek. A ona to byla kdysi elegantní holka pražská. Tak byla děsně nešťastná a v tý 'sauně' tam brečela na zemi. A já jsem k ní přišla a říkám: 'Hanko, co se stalo? Kde máš sestru?' 'Já nevím. Brečela. Já říkám: 'Co se ti stalo?' 'Koukej, co mi dali za kabát... 'Jako by na tom záleželo v Osvětimi, jak vypadala. Tak to jsme se nasmály takovýmhle příhodám.*“⁸³¹

Humor mohl být i v prostředí koncentračního (vyhlazovacího) tábora formou vyrovnání se s běžnými prostředky neřešitelnou situací, v které se vězni ocitli. Mohl být zdánlivě velmi nepatřičný. „*Můj strýc Erich byl velmi nemocný člověk, špatný srdce, kromě toho notoricky od mládí nemohl chodit na velkou stranu. Měl obrovský potíže. Jak byl nějaký nový preparát (projímadlo), hned ho kupoval. Musel mít na to teplo, klid, noviny, a hlavně moc času. A když jsme na tom stavebním komandu (jedna z pracovních skupin v Osvětimi-Birkenau) seděli vedle sebe na latríně (úsměv), tak on byl takový legrační. On nás vždycky bavil a říkal: 'Představ si to, já jsem nic nevzal a já nemám potíže. Zítřka píšu Hitlerovi dopis*

⁸²⁹ Tamtéž, Magda Weisssová (1922), ID: 20241, Segment: 79. USC SFI, Imrich Foltýn (1913), ID: 18411, Segment: 40.

⁸³⁰ V. E. FRANKL, *A přesto říci životu ano*, s. 44.

⁸³¹ VHA USC SFI, Olga Blumová (1909), ID: 16171, Segment: 90.

a poděkuju mu, co pro mě dobrýho udělal. (Úsměv a později také smích.) *On měl vždycky takový humor, takový šibeniční.*⁸³²

Humor mohl být také na první pohled až krutý. I v těchto případech však dokázal opět pomoci. *„Moje matka, která tehdy ještě nebyla vdova a byla docela normálně v Praze, která za mnou (do Osvětimi-Birkenau) posílala balíčky, líst dopis, lístek a ta mně doporučovala, abych zhluboka dýchal, protože neuměla si představit teda, co to je tam. My jsme sice psali takový lístky, když jsme směli psát: ‘...tady je paní Kulková a teta Michelská. Jenomže to nikdo nepochopil, co tím myslíme. Docela tam někdo napsal, že se tam setkal s někým, kterej byl několik let mrtvej a ty příjemci dopisu řekli: ‘Tak vidíte, vona to není pravda, že je mrtvej. On je naživu. Takže to většinou nepochopili. Moje matka taky nepochopila, co se děje a napsala mi, abych zhluboka dýchal. A z toho tedy měl blokovej, což byl Slávek Lederer... Čet’ to nahlas a povídá: ‘Mládenci, tady dostal jeden z nás dobrou radu. Nezapomeň, až v tom komíně budeš, tak aby si opravdu zhluboka dejchal.’ Takže ještě se to takhle obrátilo v černej humor. (...) Židovskej smysl pro humor nás teda neopustil ani v této chvíli. Ptali se mě taky: ‘Jseš optík nebo pesík?’ No já jsem říkal: ‘Kluci, já jsem optimista. Já věřím, že se coby obláček vznesu skrz komín rovnou do nebe.’⁸³³*

Z hlediska vyprávění jako celku se v případě prezentace „veselé“ vzpomínky, jedná vždy o jakési „odbočení“ z hlavního příběhu.⁸³⁴ Dokonce se na daný okamžik změni výrazy tváře vypravěčů, objeví se jinak zcela výjimečně přítomný úsměv, oční kontakt nabývá poněkud jiného charakteru a vypravování samotné probíhá ve velmi uvolněné atmosféře, v které se dokonce může objevit i bezprostřední (většinou po kratší dobu trvající) smích. *„Na jaře pětáctyřicet jsem dostala oznámení, že mám na poště balík (v ghettu Terezín), že si musím na poštu pro něj dojí. Tak jsem se tam hnala jak utržená vráteň. Ta esesácká obsluha, která tam byla, přitáhla balík v černym papíru zabalený. No a ted’ ten to roztrh a otevřel a chtěj jaksí mi ukázat, co tam je cennýho a co si z toho nechá a co si nenechá a bylo tam něco rozsypanýho. A ten esesák si naslinil prst a hrábnul do toho rozsypanýho (pamětnice se nebrání úsměvům, oči jí ožívají a kontakt s kamerou je abnormálně živý) a on to byl prášek na prádlo. (Přeživší si již prostě nemůže pomoci, přestává hovořit a hlasitě se začíná smát. Po krátké chvilce se vrací k přerušnému vyprávění.) Ten si líznul a dělaly se mu bubliny, šly mu i nosem. (Opět následuje smích.) Ten se rozzuřil, hodil ten balík. Patrně ho chtěj hodit na zem, aby se to rozsyvalo a já to mohla sbírat tam a mě přitom nakopal, ale mně se podařilo*

⁸³² Tamtéž, Karel Redlich (1926), ID: 16379, Segment: 76.

⁸³³ Tamtéž, Stanislav Steindler (1911), ID: 8345, Segment: 57-59.

⁸³⁴ Tamtéž, Leopoldina Simonová (1920), ID: 31086, Segment: 105.

balík chytit a (smích) vypadla jsem jak lasička. (Ještě jednou se opakují bezprostředně prožívaná radost a smích.) Ještě za mnou řval 'židovskej svinskej pořádek'. Když jsem přišla potom k sobě, tak jsem to rozdělala.“ Uvnitř balíku byly skutečně cenné věci, ale byly šikovně obaleny mastným papírem, který byl posypán práškem na praní. Snoubenec, který ji zásilku poslal, prý věděl o běžné praxi s vykrádáním balíků.⁸³⁵

Ani v jednom ze studovaných svědectví se přeživší pochopitelně neomlouvají za to, že by veselou příhodou „znehodnotili“ celkové vyznění interview. V jejich osobních prožitcích a paměti „vedle“ sebe prostě existují vzpomínky, které odkazují k událostem tragickým, k relativně neutrálním, ale rovněž také k zážitkům humorným. Naštěstí ve svých vyprávěních pamětníci tuto rovinu záměrně nepopřeli a díky tomu nezkrátili před příjemci sdělení svou paměť šoa. Paleta emocí, jež paměť obklopují tak naštěstí neztratila nic ze své pestrosti, i když se samozřejmě nejednalo o nijak převažující rys paměti šoa.

Pochopitelně se totiž přeexponované důrazy na „komično“ nemohou stát nikdy významnějším úhlem interpretací událostí šoa. Podle našeho názoru existuje celkem opodstatněné riziko případného nebezpečí, že ne každý tvůrce a divák takového sdělení by dovedl skutečně rozdělit svou pozornost mezi jeho zásadní obsah a v něm se nacházející detail. Smích, radost a humor jsou sice důležitými znaky, které odlišují člověka od zbytku živočišné říše, ale bohužel v čase trvání náročné životní situace člověk převážně ztrácí chuť radovat se. Humor tedy nebývá tou nejčastější rovínou komunikace trýzněných jedinců. Přesto však i v těchto těžkých chvílích dokázal alespoň v minimální míře být přítomen. „*Jen spíše v náznacích, a když vůbec, pak jen několik sekund nebo minut. I humor je zbraní duše v boji o přežití,*“ uvádí v zamyšlení nad vlastním válečným osudem přeživší a psycholog Viktor E. Frankl.⁸³⁶

4.2.4. Ochota a motivace přeživších vyprávět o prožitku šoa

Takřka za naprosto samozřejmé považujeme skutečnost, že když doklad historické paměti studujeme, tak prostě a jednoduše existuje. Máme ho prostě k dispozici. Většinou nás ani nenapadne klást si otázku po tom, co by se stalo, kdyby vzpomínka nebyla přítomna,

---

⁸³⁵ Tamtéž, Eva Pačkanová (1917), ID: 32581, Segment: 45-49.

⁸³⁶ Frankl, V. E.: *A přesto říci životu ano*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1996. s. 43. Frankl dále k otázce „lágrového“ humoru dodává: „Jednoho přítele a kolegu, který vedle mne pracoval, jsem co do humoru přímo drezíroval. Navrhl jsem mu jednou, že si uděláme navzájem závazek a budeme den co den vynalézat nějaký veselý příběh, třeba něco, co by se mohlo stát po osvobození a našem návratu.“ In: V. E. FRANKL, *A přesto říci životu ano*, s. 43.

kdyby neexistovala. Prostě tu je s námi, my čteme, nasloucháme nebo zrakem sledujeme sdělení, které nám předává.

Nezapomínejme však na to, že její nositel a „vypravěč“ musel svým vědomým rozhodnutím započít s „aktem předávání“⁸³⁷ vzpomínek. Jen díky jeho rozhodnutí podělit se s druhým člověkem o vlastní zážitky, jen díky pozvání další osoby do role svědka se rekonstrukce životního příběhu stává veřejně sdíleným a komunikací formulovaným vztahem k minulosti.

Již jsme „otázku motivace“ přeživších šoa po předání životní zkušenosti sledovali v kapitole, která je věnována vzpomínkám v memoárové literatuře šoa. Nyní se tedy zaměříme na audiovizuální svědectví, v kterých sledujeme prakticky stejnou skutečnost. Při jejich rozboru zjistíme, že k nám vedle pamětníků, kteří celkem ochotně v letech minulých poskytovali svá svědectví, také naopak promlouvají lidé, pro které nebyla komunikace o tom, co během válečné doby zažili, vůbec samozřejmou záležitostí.

Možná bude prospěšné, když však v této souvislosti (tj. při rozboru audiovizuálních svědectví) budeme pamatovat na jeden možná ne zcela samozřejmý fakt. I když se řada svědků doznává v nahrávkách k tomu, že o šoa odmítala z nejrůznějších důvodů komunikovat, nakonec na rodinný rozhovor, školní besedu, novinářské interview, účast v oral history projektu atd., tito přeživší přece jen přistoupili. Definitivně tedy nespočinuli v mlčení. Jejich paměť možná byla poněkud „ostýchavější“, potřebovala více času či změnu společenského klimatu apod., ale podstatné především bylo, že se stejně stala komunikovanou (sdělovanou) pamětí, která tím nakonec vystoupila z osobní roviny do prostoru smysluplného dialogu.

Ze své podstaty bohužel totiž neznáme a ani nemůžeme znát obsahy paměti šoa těch přeživších, kteří nikdy s nikým o vlastní minulosti nehovořili. Pochopitelně i tito lidé jsou oběti rasového násilí, i oni mají svou vlastní paměť, která by nás mohla seznámit s další variantou příběhu. Možná by se nakonec i ukázalo, že doposud „nekomunikující“ přeživší mají co doplnit, že mohou leccos nového a zajímavého objasnit a třeba i uvést do dosud nepozorovaných souvislostí. Jejich paměť však s velkou pravděpodobností již navždy zůstane mlčící, uložená za hradbou nekomunikace. Je bohužel již takřka jisté, že pamětníci z této „kategorie“ po sobě nezanechají (nezanechali) z vlastní vůle žádný rozhovor o minulém,

---

⁸³⁷ Ke způsobu uchování respektive k počátkům vybavování vzpomínek na šoa Peter Salner poznamenává: „(Vzpomínky na šoa) *pretrvávajú niekedy v manifestnej podobe, väčšinou však ostávajú latentne skryté hlboko v ľudskom vnútri.*“ In: P. SALNER, *Cesty k identite*, s. 92.

jejich vyprávění nebude zaznamenáno v žádném archivu orální historie a neuslyší ho ani nikdo z jejich nejbližšího okolí.⁸³⁸

Paměť šoa tak (stejně jako další vrstvy generačních pamětí) má svůj „protipól“ v prostředí nikdy nevyprávěného prožitku. Hned několik faktorů, které alespoň zčásti osvětlují tento stav nepředávání prožité zkušenosti šoa v prostředí předlistopadového Československa, zmiňuje ve své práci Michaela Hapalová. „*O holokauste sa od konca vojny mlčalo 50 rokov. Nielen hanba, hrôza a pocit poníženia vyvolaný spomienkami, ale aj nemožnosť traumy transparentne a s pocitom bezpečia zdieľať na verejnosti, nedovolili väčšine preživších prehovoriť ani v intímnom kruhu rodiny.*“⁸³⁹ I tento válečný prožitek však kdysi v podobě věznění, útěku, ukrývání atd. existoval. Jen těžko se pochopitelně odhaduje kolik procent přeživších do této kategorie „stále“ mlčících vlastně spadá. Jak také v této otázce konstatuje slovenský etnolog Peter Salner: „*Mnohí z tých, ktorí pamätajú šoa, váhajú aj dnes, viac ako pol storočia 'potom', medzi podobou spomienky a úľavou zabúdania. (...) Napriek strachu zo zabudnutia nedokážu hovoriť o svojich zážitkoch ani s vlastnými deťmi. Mlčia, ale zároveň bolestne vnímajú názory (...), že na holokaust treba zabudnúť.*“⁸⁴⁰

Na příkladu archivu USC Shoah Foundation Institute (CVH Malach) se však musíme smířit s tím, že jako badatelé, učitelé, studenti apod. budeme prostřednictvím zaznamenaných a uložených interview mít k dispozici stále jen vzpomínky těch přeživších, kteří se nakonec rozhodli promluvit. Mezi nimi pak lze rozlišovat ty, kteří dlouho nehovořili, ale stejně se nakonec odhodlali promluvit a ty, kteří s velkou přirozeností se svými vzpomínkami zacházeli v průběhu života a paměť šoa se pro ně stala součástí komunikace, rodinné paměti a mnohdy i důležitým prvkem veřejně prezentované etnické identity. Z pochopitelných důvodů nemůže žádný archiv autentických svědectví obsahovat výpovědi těch, kteří se rozhodli rozhovor neposkytnout nebo ani nebyli k takovému aktu nikdy nikým přizváni. Nejprve zaměříme pozornost na výpovědi pamětníků ze skupiny první.

Nebudeme vůbec daleko od statistického vyjádření, když konstatujeme, že prakticky v polovině ze všech zaznamenaných svědectví v českém a slovenském jazyce, která se v archivu USC Shoah Foundation Institute (CVH Malach) nacházejí, se pamětníci k otázce vyprávění vyjadřují tak, že prakticky začali o zážitcích šoa hovořit až v relativně „nedávné“ době (nejčastěji počátkem devadesátých let 20. století), nebo dokonce poprvé poskytli

---

⁸³⁸ „*Ludzie, którzy mieli straszne przeżycia, nieraz nie chcieli opowiadać o nich dzieciom i wnukom.*“

In: M. KULA, *Między przeszłością a przyszłością*, s. 87.

⁸³⁹ M. HAPALOVÁ, *O smútku a hrdinstve (náčrt psychologickéj reflexie príbehov prvej generácie preživších holokaustu)*, in: M. Vrzgulová – P. Salner (eds.), *Reflexie holokaustu*, Bratislava 2010, s. 80.

⁸⁴⁰ P. SALNER, *Cesty k identite*, s. 56.

rozhovor až přímo tazatelům, kteří pro archiv USC Shoah Foundation Institute svědectví pořizovali. Jedná se tedy o „skupinu“, která o šoa nevyprávěla. Poměrně dlouhou dobu tedy někteří pamětníci o svých zážitcích mlčeli.

Již bylo konstatováno v předcházející podkapitole, že řada z přeživších se prostě „úmyslně“ rozhodla na minulé události veřejně nevzpomínat. (O bezproblémovosti dopadů prožitků šoa na psychické a fyzické zdraví však bohužel nemohla v řadě případů být vůbec řeč.) Přeživší žili aktivním životem, v kterém jim na vzpomínání nezbyl čas. Studovali, plnili si povinnou vojenskou službu, pracovali, zakládali rodiny atd. Nijak ani vzpomínky nevyhledávali a se svými blízkými prostě o válečných událostech nekomunikovali. *„Já jsem si řekla, že to ze své paměti vygumuju a já na to nikdy nebudu vzpomínat. Prostě nechci o tomto období života nic vědět, a když se mě na to lidé ptali, tak já jsem o tom nechtěla hovořit. Jaký to má význam neustále vzpomínat na takové hrůzostrašné věci nebo si to připomínat a já jsem na to skutečně do velké míry zapomenula. (...) Nestalo se, že bych šla na besídku a vyprávěla své zážitky z dovolené nebo festivalu nebo z nějaké srandy, co se stalo, ale určitě nebudete vyprávět příběhy, jak okolo vás vyvraždili celou rodinu. Normální člověk o tom nechce hovořit. Vždyť je to něco hrozného vzpomínat na ty všechny lidi, které zabili a jak je zabili, jak je mučili. Kdo chce o takových věcech vyprávět?“⁸⁴¹*

Dopady nacistické genocidy se prostě nestaly součástí rodinné paměti ani komunikace na veřejnosti. Rodiny přeživších nemělo podle svědků šoa brzdit vzpomínání. *„Když jsem se vrátila, tak jsem měla pocit, že člověk má umístěny oči tak, aby se díval dopředu. Čili pro mě byla rozhodující budoucnost, i když jsem nikdy nezapomněla na to minulé a prožité.“⁸⁴²* Měli žít „progresivně“, neměli žít minulostí. Tu již napravit ani změnit nešlo. *„Já jsem svým dětem nic nevyprávěla, já jsem chtěla myslet dopředu. Já jsem nechtěla zapomenout, ale chtěla jsem myslet dopředu.“⁸⁴³*

Avšak ani v případě, že je samovolně započaté vzpomínání „obtěžovalo“ a trpěli některou z psychických komplikací, nemuseli nutně začít také se sdělováním svých zážitků. Jejich okolí tak sice mohlo být v situaci svědka komplikovaného zápasu, v kterém přeživší bojovali s následky šoa, ale o samotných skutečnostech, které přeživší potkaly však povětšinou jejich blízcí nevěděli téměř nic. *„Já na to vzpomínám velice často, ale s tím vykládáním to ne, protože si myslím, že nezúčastněnej člověk tuhle pravdu, kterou jsem já*

---

⁸⁴¹ VHA USC SFI, Zuzana Mináčová (1931), ID: 11364, Segment: 67.

⁸⁴² Tamtéž, Eva Kaulemansová-Smolková (1927), ID: 23063, Segment: 91.

⁸⁴³ Tamtéž, Margita Kárná (1923), ID: 12522, Segment: 102.

říkala tady..., ta je těžko k uvěření. (...) Já, když jsem se vrátila (ve vzpomínkách), mě pronásledovaly denně takový sny, že jsem každé den někde byla u psychiatra. ⁸⁴⁴

K detailnějšímu poodhalení toho, jak z mlčení přešli pamětníci k vyprávění svého prožitku, bychom v ideálním případě museli znát alespoň část z odpovědí na níže uvedené otázky. Jakým způsobem se pamětníci odhodlávali k vyprávění? Komu vlastně začali vyprávět? Proč se k započetí tohoto aktu mnohdy dostali až po uplynutí několika dlouhých desetiletí od událostí samotných? Co je nakonec motivovalo k tomu, aby z mlčení vystoupili a pokusili se ze své paměti rekonstruovat obrysy minulosti? Jakou roli měla během svědkova vzpomínání jeho rodina? Stala se tím prvním a nejpřirozenějším prostředím, do kterého vypravěčův příběh směřoval? Pokud však rodinní příslušníci doposud neměli možnost naslouchat příběhu přeživšího, měli skutečně po proběhlém interview jistotu, že se jim pokrevně blízký pamětník již otevře a začne o minulosti komunikovat? Ne vždy však odpovědi na tyto dotazy k dispozici máme. Mezi dlouhými léty mlčení o minulém a počátkem vzpomínání může stát krátký a intenzivní impuls, ale i dlouho existující touha konečně potlačované sdělit.

Velmi častým (a možná takřka rozhodujícím) „obecným“ důvodem, který přeživší uvádějí jako klíčovou pobídku k započetí komunikovaného vzpomínání, je změna politické situace, ke které po listopadu 1989 v Československu došlo. Počátky demokracie mohly skutečně pro řadu z židovských pamětníků znamenat naději na to, že již bude možno s jejich prožitky seznámit bez obav z případných nepříjemných následků celou veřejnost.⁸⁴⁵ *„V podstatě jsem jim toho mnoho z tohoto období nezprostředkovala. Nevím, jestli to umíte pochopit. Ve mně do teď je blok. Já jsem se do sametové revoluce strašně bála.* ⁸⁴⁶

V komunisty preferovaném „národním příběhu“ se totiž paměť šoa ocitla buď na jeho úplném okraji nebo se nacházela zcela mimo „hlavní osu“ udržované oficiální paměti. *„Česká kultura se k tý židovský čtyřicet let nehlásila a ta mezera je tady vidět.* ⁸⁴⁷ S koncem nedemokratického režimu, pro který byla při tvorbě „dějinného příběhu“ typická snaha o preferování hodnot asimilace, jednoty a ústředního třídního hlediska, se „najednou“ pro paměť šoa otevřela možnost konečně vystoupit a ve svobodném prostředí poukázat na jinakost a odlišnost osudů židovského etnika (nejen) v rovině válečné zkušenosti. Obecně se v komunisty ovládaném prostoru dostávaly oběti šoa do celkových statistik padlých druhé

⁸⁴⁴ Tamtéž, Helena Bisická (1924), ID: 11323, Segment: 166.

⁸⁴⁵ Peter Salner v této souvislosti hovoří o tom, že přeživší šoa v komunistickém Československu často „*nosili na veřejnosti masku loajality s ideami vládnúceho systému.*“ Tím se vlastně podle Salnera jednalo o „*zakrývanie etnickej identity.*“ In: P. SALNER, *Cesty k identite*, s.8, 11.

⁸⁴⁶ VHA USC SFI, Lydia Piovarcsyová (1933), ID: 37907, Segment: 107.

⁸⁴⁷ Tamtéž, Milena Procházková (1930), ID: 32330, Segment: 58.

světové války, nikoli však (v konkretizaci životních osudů⁸⁴⁸) do historického vědomí široké veřejnosti. Započít se vzpomínáním tak leckdy znamenalo začít s „pojmenováním“ obětí. „Pořád se mluvilo o těch obětech, co byly tady za války. (...) Jenom čísla, jenom čísla a já jsem si říkala: ‘Až já tu jednou nebudu, kdo si vzpomene třeba na mého tátu. Nikdo o něm už nic neví. Proč má být jenom to číslo. No a tak jsme si právě řekli, že těmhle lidem chceme dát a vrátit ta jména.’“⁸⁴⁹

Zároveň však byla doba konce osmdesátých a počátku devadesátých let dvacátého století časem, kdy většina z přeživších v osobním životě přecházela z profesního života do „klidnější“ duchodové etapy života. S možností jinak strukturovaného osobního času se otevíral prostor pro bilancování prožitého a tím i pro paměť šoa. Již bylo v této práci několikrát konstatováno, že právě doba, kdy člověk vstupuje do role seniora je pro takovéto vzpomínání velmi typická. „Nalezení smyslu v osobní historii člověka je zvlášť důležité v pozdním věku. Erik Erikson tvrdil, že poslední stádium lidského životního cyklu zahrnuje úkol dosažení ‘integrity’, neboli uspořádání toho, čeho člověk během života dosáhl nebo čeho dosáhnout nedokázal...“⁸⁵⁰

Přirozeně tak přichází potřeba ohlédnout se, předat životní zkušenost nebo se konečně vyznat z něčeho, co bylo „vhodnější“ (z pohledu přeživšího) během dosavadního života před okolím raději skrývat. Pamětníci dlouho o nacistické genocidě nemluvili. Především se jich málokdy někdo na minulé vůbec ptal. „Neměl jsem zájem zbytečně mluvit, když jsem nebyl tázán.“⁸⁵¹ „Neboť věřte, že těch celých padesát let se nikdo nikdy nezeptal, co se stalo v roce 1944.“⁸⁵²

---

⁸⁴⁸ O velmi nepovedené „konkretizaci životního osudu“, která nakonec rozhodující měrou přispěla k tomu, že přeživší řadu let o šoa nevyprávěla, se zmiňuje na vlastním příkladu pamětnice Lili Trojanová. Po válce v roce 1947 byla v Lomnici nad Popelkou v ozdravovně. Někdo se doslechl, že prošla Terezínem a měl potřebu její příběh demonstrovat na veřejnosti. Na evidentně nepřipravenou Lili Trojanovou tato (možná v dobrém myšlen snaha měla velmi nepříjemné účinky. „Tak to vzali jako nějakou atrakci a teď mě vytáhli na balkon a celému náměstí říkali: ‘Tahle ta holčička byla tři roky v Terezíně. A teď chtějí, abych já něco řekla. A to bylo tak hrozný (ve třinácti letech). Slovo jsem ze sebe nedostala, já jsem slovo nepromluvila, já jsem nějak nemohla, mně připadali ty lidi, že s tím nemaj co dělat, a že já nevím, co bych jim říkala o tom. Bylo to ve mně uzavřené. Nějak jsem se o tom nerada bavila.’“ Tamtéž, Lili Trojanová (1934), ID: 22438, Segment: 46.

⁸⁴⁹ Tamtéž, Margita Kárná (1923), ID: 12522, Segment: 104. Přeživší Margita Kárná v této souvislosti také vzpomínala na vznik „projektu“ Tereziánské pamětní knihy. „Účelem edice Tereziánských pamětních knih je zaznamenat jména a osudy tereziánských vězňů a zachovat památku nesmyslně zmařených lidských životů. Jejich uveřejnění je umožněno vytvořením databáze, v níž jsou shromážděny údaje o více než 150 tisících tereziánských vězňích. Záznamy o desetitisících deportovaných a zavražděných Židech dokumentují rozsah a zrudnost konečného řešení židovské otázky a představují symbolický náhrobek těm, z nichž většina nenalezla pokojný hrob na této zemi.“ In: <http://www.terezinstudies.cz/cz2/ITI/publ/publ> (prohlédnuto 21.10. 2011), (ověřeno 10. 12. 2011).

⁸⁵⁰ M. CSIKSZENTMIHALYI, *O štěstí a smyslu života*, s. 197.

⁸⁵¹ VHA USC SFI, Josef Klenka (1922), ID: 16573, Segment: 149.

⁸⁵² Tamtéž, Serena Bayernová (1922), ID: 20901, Segment: 88.

Také se však v „zájmu“ vlastní rodiny snažili pamětníci chovat tak, aby jejich blízcí nebyli nijak zasaženi hrůzami šoa. „*Moje děti tohle neslyšely. Já jsem o tom nevyprávěla o těch pocitech. Nikdy to neslyšely. Nechtěla jsem jim zatěžovat duši, že já mám takovou minulost.*“⁸⁵³ Neseznámit nejbližší s osobní minulostí, tak v očích svědka dlouho znamenalo, vlastně chtít bránit osoby, na kterých jim tolik záleželo. „*Nechtěla jsem ho (syna) zatížit mou těžkou minulostí.*“⁸⁵⁴ „*Dětem jsem vlastně nic nevyprávěla. Snažila jsem se jim nevyprávět nic. Moje dcera se často ptá, to bylo poslední dobou. Jinak jsem dobrovolně nic neříkala. Nechtěla jsem je ovlivňovat nějak. Věděla jsem, že jsou určití potomci, kteří na to doplácují zdravím a psychickým stavem, tak to jsem nechtěla. Já jsem chtěla, aby měli normální život.*“⁸⁵⁵ Snaha ochránit sebe⁸⁵⁶ i druhé prostě dlouho převládala nad potřebou informovat. „*V mnoha případech přeživším připadalo příliš bolestné hovořit o hrůzách, kterými prošli, protože se báli, že to znovu vyvolá nesnesitelné vzpomínky. Také chtěli uchránit své děti,*“ upozorňuje psycholožka Irene Bloomfieldová.⁸⁵⁷ „*Pravdu vám povím. Dost nerad na to vzpomínám, neboť mi to dělá jisté těžkosti. Ne těžkosti z lovení v paměti, ale člověk se trošku vrátí do té doby a má dojem, že kdybyste mi nyní změřili tlak, tak asi mám vyšší. To nejsou příjemné vzpomínky.*“⁸⁵⁸

Nyní (povětšinou) po velmi zralé úvaze a po dlouhém časovém odstupu od proběhlého se přeživší odhodlali seznámit s vlastním příběhem ty nejbližší a prostřednictvím audiovizuálního záznamu vlastně i „celou“ veřejnost. Opět především proto, aby své děti (blízké osoby) bránili.⁸⁵⁹ Tentokrát před případnými projevy netolerance, které by se mohly objevit. Vlastní rodina by již zkrátka měla znát plnou minulost pamětníka. Rozhovor pro USC Shoah Foundation Institute se stal vhodným impulsem pro tento dlouho „plánovaný“ okamžik.⁸⁶⁰ Akt předání vzpomínky se zkrátka ve stáří objevuje jako velmi obvyklá potřeba. Jak také poznamenává český filozof Jan Sokol: „*Tělesnost totiž neznamená jen starost a smrtelnost, ale také naději a 'plodnost', kterou se každý jednotlivý život přesahuje – v dětech i v myšlenkách.*“⁸⁶¹

Pro celou řadu svědků událostí druhé světové války však důležitým podnětem k započatí vyprávění byla změna politického prostředí v Československu. Bohužel však nikoli

---

⁸⁵³ Tamtéž, Friderika Horalová (1926), ID: 28257, Segment: 47.

⁸⁵⁴ Tamtéž, Klára Baumöhllová (1922), ID: 20615, Segment: 101.

⁸⁵⁵ Tamtéž, Hana Arendová (1922), ID: 15674, Segment: 102.

⁸⁵⁶ Tamtéž, Veronika Kolozváriová (1920), ID: 27250, Segment: 90.

⁸⁵⁷ I. BLOOMFIELD, *Léčba obětí násilí proti skupinám*, s. 16.

⁸⁵⁸ VHA USC SFI, Pavel Gross (1935), ID: 17333, Segment: 105.

⁸⁵⁹ Tamtéž, Renee Dvoráková (1931), ID: 23779, Segment: 106.

⁸⁶⁰ Například: Tamtéž, Vojtech Polgár (1905), ID: 21664, Segment: 86.

⁸⁶¹ J. SOKOL, *Čas a rytmus*, s. 177.

v čistě pozitivním slova smyslu jako „nově“ otevřeného a toleranci nakloněného prostoru, v kterém bylo po čtyřech desetiletích konečně možno svobodně hovořit, ale spíše přesně naopak. Komunistický režim, který mnohdy velmi razantně potlačoval svobodu projevu, občanská a politická práva, ze samotného principu neumožnil vedle vlastních ideologických projevů také to, aby výrazněji na veřejnosti zaznívaly politické soudy jinak orientovaných skupin. Tento nedemokratický tlak a kontrola měly za určitých okolností paradoxně i jistý efekt, který v námi sledované rovině sehrál svou nezanedbatelnou a do jisté míry také relativně „pozitivní“ roli.

S počátky demokratické obnovy Československa po listopadu 1989 byl bohužel totiž spjat i nárůst (nikoli však ne vždy absolutní vznik) hnutí a sil, které začaly ve společnosti prezentovat protizidovské postoje, které svou podstatou jsou v zásadě velmi rasistické. Do dnešních dnů tyto skupiny, hnutí ba i politické strany bohužel existují a snaží se působit na veřejný prostor. Je velmi pochopitelné, že přeživší s nelibostí i obavami začali tyto radikální politické projevy sledovat a také na ně reagovat. Jak ve své eseji výstižně napsal spisovatel Arnošt Lustig: „*Právo mluvit je právem se bránit.*“⁸⁶²

Antisemitismus⁸⁶³ komunistického režimu byl spíše antisionismem, či jinak vyjádřeno nenávistí vůči Izraeli, který se jako židovský stát politicky vzdálil od představ, jež s touto zemí měl ve svých plánech Sovětský svaz. Až na ojedinělé výjimky však nebyl postoj komunistického režimu vůči židům v Československu prezentací přímé agresivity, která by znejišťovala či přímo ohrožovala. To se však o neonacistických heslech, pochodech, tiskovinách apod. již rozhodně říci nedalo. Pro řadu přeživších se jednalo o velmi nečekaný, a pravděpodobně až šokující zážitek. Po desetiletích nadvlády komunistické moci, která chtěla o šoa (a židovství obecně) nejlépe mlčet a nešířit do většinové populace tuto paměť, se otevřely možnosti k „svobodnému“ šíření názorů a to bohužel včetně těch projevů, které z principu pošlapávají lidská práva i důstojnost. Určitými skupinami tak znovunabyté svobody (včetně politického pluralismu, svobody slova, shromažďování atd.) byly jen pragmaticky zneužity k šíření nesnášenlivých, až rasistických postojů. „*Věřil jsem v pětáctýřicátém roce, že to, co máme za sebou, máme na věky věků. Bohužel jak vidíme, ta nenávist, to opovrhování jednoho národa druhým, to je neštěstí pro naši generaci a bojím se, že i pro budoucí generaci.*“⁸⁶⁴ S velkou pravděpodobností nebyl krátce po roce 1989 na

---

⁸⁶² A. LUSTIG, *Paměť*, s. 48.

⁸⁶³ K vývoji pojmu antisemitismus například: W. LAQUEUR, *Měníci se tvář antisemitismu*.

⁸⁶⁴ VHA USC SFI, Vladimír Bachnár (1914), ID: 24550, Segment: 115.

staronové projevy rasové nesnášenlivosti ve společnosti připraven téměř nikdo a trvalo jistý čas než bylo zareagováno.

Přeživší sice naštěstí měli tyto sociálně-patologické jevy zprostředkované povětšinou „jen“ prostřednictvím mediálních sdělení, ale stejně se nehodlali s celou věcí jen tak jednoduše smířit či ji přejít mlčením.⁸⁶⁵ Cítili určité ohrožení, byli také znepokojeni „útoky na paměť šoa“⁸⁶⁶ a často se i obávali, aby nakonec rétorika netolerance nezasáhla širší vrstvy populace. Proto se po desetiletích odhodlali promluvit, často nejprve v rodinném prostředí, ale rovněž také ve školách, v médiích či před záznamovými zařízeními publicistů a historiků. Zvedli tak varovný hlas, který neměl planě moralizovat, ale především se měl pokusit s velkou pečlivostí převyprávět svůj jedinečný životní příběh. „*Nehovořil jsem o svých zážitcích dlouho, snad více jak třicet let. I mé děti byly už téměř dospělé, když se od rodičů dozvěděli celou pravdu. K překonání určitého ostychu mne přiměly především neonacistické akce, které i se starými známými hesly se začaly objevovat krátce po roce 1989.*“⁸⁶⁷

Přejdeme však nyní již k druhé skupině přeživších, kterou je možno z námi sledovaného hlediska vztahu pamětníka k vlastnímu aktu vyprávění, v audiovizuálních svědectvích archivu USC Shoah Foundation Institute (CVH Malach) najít. Ve stručnosti vyjádřeno se jedná o „kategorii“ svědectví, jejichž nositelé neměli po válce žádnou větší obtíž zahájit vzpomínání na šoa. Osobní zážitek se tak stal „brzy“ součástí rodinné paměti. „*Nikdy se to netajilo, neboť to se dělalo v mnohých rodinách v přesvědčení, že je to uzavřená kapitola. Na co ty děti zatěžovat? Jednoduše se to zatloukalo. Já jsem byla vehementně proti tomu, neboť je to strašně důležitá část evropských dějin, židovských dějin, osudů rodinných. Vždyť byly rodiny, kde nebyli prarodiče.*“⁸⁶⁸

Někdy se přeživší snažili, aby prezentace jejich zkušeností mohla zaznít rovněž ve veřejném prostoru. Dokonce se přeživší v některých případech na tuto skutečnost záměrně připravovali a vytvořili si brzy po válce základní poznámky (sepsané vzpomínky).⁸⁶⁹ Ať již

---

⁸⁶⁵ Tamtéž, Hana Arendová (1922), ID: 15674, Segment: 103.

⁸⁶⁶ Takřka „vzorově“ vymezil podstatu zpochybnování svědectví přeživších šoa ze strany popíračů filozof Jean-François Lyotard. V knize „Rozepře“ výstižně poukázal na jeden z klíčových pseudoargumentů, který je popírači využíván. Pro nás je mimořádně důležité a poučné, že se přímo týká paměti a vzpomínek přeživších. K tomu Lyotard uvádí: „*Dozvídáte se, že lidské bytosti vládnoucí řeči byly postaveny do takové situace, že žádná z nich vám nemůže nyní podat zprávu, čím tato situace byla. Většina z nich tehdy zahynula, ti, kdo přežili, mluví zřídka. Když o tom mluví, jejich svědectví se týká jen nepatrné části této situace. Jak vědět, že tato situace sama existovala? Není výplodem fantazie vašeho informátora? Buďto situace jako taková neexistovala, anebo existovala, ale v tom případě svědectví vašeho informátora je nepravdivé, neboť – buďto by měl zahynout, nebo by měl mlčet, anebo jestliže mluví, může podat svědectví jen o jednotlivé zkušenosti, kterou učinil, a zbývá potvrdit, že tato zkušenost byla složkou oné situace.*“ In: J. F. LYOTARD, *Rozepře*.

⁸⁶⁷ Z dopisu Luďka Eliáše ze dne 21. 6. 2010 z Ostravy do Slaného. Osobní archiv autora.

⁸⁶⁸ VHA USC SFI, Alena Münzová (1931), ID: 12056, Segment: 52.

⁸⁶⁹ Tamtéž, Božena Guttmanová (1929), ID: 27769, Segment: 81.

se mělo jednat o formu přednášky,⁸⁷⁰ krátkého článku v tisku nebo celé vzpomínkové knihy či deníku. Ne vždy se jim však podařilo vzpomínky na šoa ve společnosti významnějším způsobem uplatnit. Podmínky, které existovaly například pro vydání knihy apod. se leckdy staly pro zveřejnění a šíření paměti šoa v komunistickém Československu takřka nepřekonatelnou překážkou. Proto vyprávění často nevykročila mimo prostor pamětníkova domova.

V rodinách přeživších tak existovalo otevřené komunikační prostředí. „*Při každé příležitosti jsem mu (synovi) vyprávěla jaké to bylo, jaké děti žily v Terezíně, jak se učily, jak žily s rodiči, vlastně nežily s rodiči, s rodiči se jenom vídaly. To jsem mu vyprávěla. Potom ta paní učitelka se mě zeptala, jestli bych chtěla přijít do školy a vyprávět ve škole. A tak jsem byla asi třikrát ve škole.*“⁸⁷¹ Děti se přirozeně úměrně svému věku začínaly ptát a rodiče (prarodiče) jim poskytovali odpovědi.⁸⁷²

Vyprávění se tak postupně rozvíjela a nabírala formy představení celistvého příběhu. Někdy byl tento příběh dokonce velmi názorný. „*O těchto svých zážitcích jsem často vyprávěla svým dětem. Je zajímavé, že ačkoli jsou další generace, tak myslím, že je to zajímavá. Mají k tomu vztah a prostě to dost procítí. Udělala jsem něco, co se možná některým lidem zdálo divné, ale já jsem vzala své děti do Osvětimi, se podívat jaké to bylo. Prostě jsem si řekla, že musí vědět, co bylo. (...) Prostě vím, že velmi hodně lidí se snažilo své děti uchránit od těchto informací, ale já jsem si řekla, že když jsem já mohla tu válku přežít, tak oni tu informaci přežijí určitě.*“⁸⁷³ Pro řadu potomků přeživších se právě toto setkání s rodinnou pamětí stalo klíčové při řešení otázky vztahu k vlastní etnické identitě.⁸⁷⁴

Pro „vyprávějící“ pamětníky šoa tak bylo celkem přirozené a převážně i logické, že když byli osloveni ze strany konkrétního oral history projektu, ochotně souhlasili a svá svědectví poskytli.⁸⁷⁵ Pokud uvedli svou motivaci pro „aktuální“ participaci na nahrávání, pak je opět velmi frekventovaně zmiňována snaha prostřednictvím vlastního příběhu varovat před rasovým násilím, jeho důsledky i možným opakováním.⁸⁷⁶

Plánovaná struktura rozhovorů, které byly USC Shoah Foundation Institute realizovány a zpracovány do podoby digitalizovaného archivu, nabízely v souboru otázek přeživším rovněž možnost hovořit nejen o tom, co je k poskytnutí interview přivedlo, či

---

⁸⁷⁰ Tamtéž, Gita Másová (1921), ID: 42301, Segment: 68.

⁸⁷¹ Tamtéž, Irma Deutschová (1914), ID: 8131, Segment: 92.

⁸⁷² Tamtéž, Alzbeta Bendová (1914), ID: 7927, Segment: 108.

⁸⁷³ Tamtéž, Juliana Fialová (1936), ID: 19559, Segment: 106.

⁸⁷⁴ Tamtéž, Josef Vohryzek (1926), ID: 8149, Segment: 88.

⁸⁷⁵ Například: Tamtéž, Klára Tkáčová (1934), ID: 22292, Segment: 116.

⁸⁷⁶ Například: Tamtéž, Mária Bayerová (1938), ID: 23264, Segment: 81.

o tom, jak se jejich vztah k vlastnímu vyprávění utvářel, ale dostali také možnost „vzkázat“ něco těm, kteří budou mít možnost jejich mediálně zpracované sdělení sledovat. Naprostá většina z pamětníků tuto nabídku tazatelů také využila. Jaké byly typické „vzkazy“ přeživších těm, kteří jim budou prostřednictvím záznamu naslouchat? Na co pamětníci především kladli důraz? Paměť šoa se tak prostřednictvím audiovizuální nahrávky pokouší „vyslovovat“ nejen o minulosti, ale právě v této rovině vyprávění také přesvědčivě a velmi názorně dokazuje, že je nikoli cestou k „dějinám“ jakožto archivovanému dokumentu, ale je především aktuálně žitým vztahem k minulosti. Pamětníci byli přímo moderátorem vyzváni, aby v závěru rozhovoru „něco“ předali těm, kteří nahrávku v budoucnu mohou sledovat. Větší část z přeživších tuto nabízenou možnost využila a také projevila povděk⁸⁷⁷ (radost) nad tím, že se vůbec mohli nahrávání aktivně účastnit.

Především přeživší varují před hrůzami, kterými nedobrovolně prošli. Válečná zkušenost nacistické genocidy je klíčovým zlomem v jejich životě. „*Domnívám se, že holocaust není problém židovský, ale problém všelidský. Holocaust se dotýká všech...*“⁸⁷⁸ Období druhé světové války logicky chápou jako zcela zásadní. „*Chtěla bych, aby nezapomněli a aby se to nikdy nestalo, aby už nepřišel Hitler, Stalin, všechno to hrozný, co tady bylo.*“⁸⁷⁹ Vyprávějí, aby upozornili. „*Aby už nikdy v životě nebyla válka, aby už nebyl rasismus. Kdybychom věděli, že ještě jednou bude něco takového, tak bychom na svět nepřivedli naše děti.*“⁸⁸⁰ Varují, aby se nepřestalo naslouchat a věřit vyprávěním těch, kteří přežili. „*Každé takové svědectví obohacuje tu mozaiku těch strašných událostí, které nesmíme nikdy zapomenout.*“⁸⁸¹ Válka se nesmí opakovat.⁸⁸² „*Nepřál bych jim takový život, jaký jsem prožíval v lágru, v ghettu.*“⁸⁸³ Nemělo by se již nikdy stát ani to, aby určitá sociální skupina, etnikum či vrstva lidí byla zbavena svých práv i majetku, veřejně ponižena, označena a v konečném důsledku likvidována. „*To byla nejméně smysluplná doba a lidé si ani neuvědomují, co tu dnes vyvádějí. To nebezpečí, co nám hrozí kvůli šovinismu, nacionalismu a fašismu. Je to stále hrozící moment v tomto našem životě, jen si to moc lidé neuvědomují a nás, kteří jsme přežili holocaust, nás je tu málo.*“⁸⁸⁴ Přeživší chápou svůj osobní příklad jako memento před zlem. „*Nechť je holocaust dvacátého století takovým mementem pro*

---

⁸⁷⁷ Například: Tamtéž, Marianna Bogdanová (1923), ID: 39715, Segment: 74. USC SFI, Cecília Friedmanová (1918), ID: 17911, Segment: 86.

⁸⁷⁸ Tamtéž, Alexander Bachnár (rok narození v databázi neuveden), ID: 14754, Segment: 139.

⁸⁷⁹ Tamtéž, Eva Daníčková (1936), ID: 12056, Segment: 52.

⁸⁸⁰ Tamtéž, Kamila Drotárová (1927), ID: 13885, Segment: 81.

⁸⁸¹ Tamtéž, Alexander Fried (1925), ID: 20844, Segment: 126.

⁸⁸² Tamtéž, Gabriela Brodská (1927), ID: 23182, Segment: 120.

⁸⁸³ Tamtéž, Emil Bakanowicki (1925), ID: 30204, Segment: 91.

⁸⁸⁴ Tamtéž, Marianna Bogdanová (1923), ID: 39715, Segment: 74.

budoucí generaci, aby období této hrůzy měla v paměti a udělala všechno proto, aby bylo na světě méně nenávisti, utrpení, hlavně pronásledování bez ohledu na to, jakého je kdo náboženství, rasy, přesvědčení...“⁸⁸⁵ Toto rasově motivované zlo bohužel plodí, jak jsme již tolikrát mohli přesvědčit, společenskou netoleranci, která je schopna narůst od nenápadných forem verbální agrese až po fyzické ohrožení. „*Z nenávisti a pomsty se nedá celý život žít. (Je důležité, aby se mladí lidé) snažili vidět v každém člověku ne jakého je náboženství, jakou má barvu pleti, ale aby se snažili o to, aby se takovéto strašné věci nikdy v historii neopakovali.*“⁸⁸⁶

Často si však pamětníci uvědomují to, že se jim nemůže zcela podařit sdělit svou osobní zkušenost. *To, co jsme prožili, to se nedá reprodukovat, to se musí prožít a zažít. To není možné nějakým způsobem přenést, je to nepředstavitelné a tak absurdní. To, co já říkám, to jsou jenom slova. Tu hrůzu transportu, mlácení, to nikdo nemůže reprodukovat, to se nemůže vysvětlit.*“⁸⁸⁷ Mladší generace nemohou plně pochopit obsahy toho, o čem je vyprávěno. „*Přes tu snahu zachytit tu minulost, pochybuji o tom, že se setká s náležitým efektem. Něco zůstane v archívech, mladým je to vzdálené a nepochopitelné. Je to pro ně jen dějepisná událost.*“⁸⁸⁸ Chápu a věří ti, kteří události neprožili? Asi jen sotva, domnívají se mnozí přeživší. „*Nevím, jestli mi uvěří. Stejně nám nikdo nechce věřit. Nikomu bych nepřála, aby prodělal to, co jsme prodělali my.*“⁸⁸⁹

I přesto to však mnozí svědci šoa nevzdali a promluvili. Pokusili se (mnohdy s velkými obtížemi) zformulovat onen „vzkaz budoucím.“ Umožnili tak vlastně příležitost vzniknout vztahu, který si k jejich vzpomínkám a prožitkům mohou vytvářet další generace. „*Aby se i mladí lidé dali do kontaktu s těmi, kteří přežili koncentrační tábory, aby nezapomněli a v budoucnosti, kdykoli mají možnost udělat dobré skutky a pomáhali těm lidem, kteří překonali to těžké utrpení a ty tragédie v minulosti.*“⁸⁹⁰ Většinou se z pochopitelných důvodů opakují v nahrávkách věty o potřebě tolerance, nenásilí, míru a varování před dalšími válkami a genocidami. Rasismus je podle všeho bohužel nadčasovým nebezpečím, které může opakovaně zbytnět a svými důsledky začít opětovně ohrožovat společnost. „*Já se bojím, strašně se bojím, že se to bude opakovat. Nevěřím tomu, že se to nebude opakovat.*“⁸⁹¹ Na řadě vyskytujících se případů můžeme pozorovat, že ani

---

⁸⁸⁵ Tamtéž, Alica Gazíková (1929), ID: 15746, Segment: 85.

⁸⁸⁶ Tamtéž, Hana Ambrosová (1932), ID: 27557, Segment: 50.

⁸⁸⁷ Tamtéž, Ruth Kopecková (1923), ID: 8734, Segment: 133.

⁸⁸⁸ Tamtéž, Pavel Kalenský (1921), ID: 22131, Segment: 89.

⁸⁸⁹ Tamtéž, Alice Burianová (1922), ID: 23270, Segment: 136.

⁸⁹⁰ Tamtéž, Andrej Ambros (1923), ID: 27670, Segment: 95.

⁸⁹¹ Tamtéž, Marta Choderová (1924), ID: 12611, Segment: 113.

demokratická společenství nejsou výše zmiňovanému sociálně-patologickému jevu zcela imunní. Výchova k demokratickým hodnotám by neměla zůstat planou frází, ale měla by zůstat niternou potřebou všech zainteresovaných stran.

Podstatnou roli v této prevenci rasismu má tedy sehrát informovanost mladých lidí. „*Já myslím, že lidstvo musí dospět k tomu, aby bylo tolerantní, aby žádná xenofobie nebyla.*“⁸⁹² Většinou přeživší blíže nespecifikují, jak by bylo vhodné s pamětí šoa didakticky pracovat. Oni to, co mohli poskytnout. Promluvili, dali k dispozici svůj prožitek a nyní je na dalších generacích, aby smysluplným způsobem s pamětí šoa zacházeli. „*Aby nepodceňovali nacionalismus, aby to mládež nebrala, že se jí to netýká. Oni to nechtějí slyšet.*“⁸⁹³

V menším množství svědectví však přeživší (často proto, že s pamětí šoa profesně nějakým způsobem pracovali či pracují) sami navrhnou možnosti,⁸⁹⁴ které by v edukačním prostředí využili nebo realizovali. „*Jsem stoupencem antiholocaustu. (Podle názoru přeživšího je potřebné se zaměřit v rekonstrukci příběhů z šoa na to pěkné.) Jsem přesvědčen, že to pěkné pomáhalo nejen mně, ale mnoha lidem. (Pamětník tak navrhuje popisovat hlavně) trošky dobře. (...) Považuji za chybu, že se tato světla opomíjejí. Holocaust nesmí být zapomenut, ale není třeba zbytečně vzpomínat.*“⁸⁹⁵

Dokonce v této souvislosti také řada přeživších chválí tu podobu výuku dějepisu, v které je smysluplným způsobem využíváno besed s přeživšími či práce s již zaznamenanými vzpomínkami.⁸⁹⁶ „*Já právě jim to nepřednáším jako historii, ale mluvím o určitých směšných příhodách, událostech, kterým by se oni mohli zasmát a přitom do toho zamotám i...jiný věci, který nás trápili.*“⁸⁹⁷ Řada z přeživších až s jistotou „samozřejmostí“ docházela (dochází), pravidelně diskutuje se žáky a studenty a vnímá tuto aktivitu jako naprosto klíčovou. „*Já například dělám přednášky. Já jsem dělal přednášky v Rakousku v gymnáziích, v Německu, já jsem do dneška mluvil asi k sedmi tisícům žákům. Vidím, že u těch, ke kterým mluvím, to má smysl, protože člověk může říct tu pravdu, může je varovat. A ty dokumenty, to jim přímo ukážu. Mám osm takových nástěnek, kde všechno to, co jim říkám jim ukážu. Ukážu jim na*

---

⁸⁹² Tamtéž, Josef Eliáš (1907), ID: 15647, Segment: 94.

⁸⁹³ Tamtéž, Louise Hermanová (1916), ID: 20527, Segment: 222.

⁸⁹⁴ K tomuto například: „*Myslím, že by bylo dobré, kdyby pan Spielberg nebo jakákoli jiná společnost, kdyby na to byly finanční možnosti, aby udělali ten film o Dlhém Poli (obec nedaleko Žiliny na Slovensku), o té vesnici těch drátenníků, kteří zachránili mnoho židů a kteří nikoho neprozradili až do konce, pod vlastním nebezpečím.*“
In: Tamtéž, Alexander Fried (1925), ID: 20844, Segment: 126.

⁸⁹⁵ Tamtéž, Rudolf Klen (1915), ID: 17432, Segment: 67.

⁸⁹⁶ Tamtéž, Toman Brod (1929), ID: 16024, Segment: 65.

⁸⁹⁷ Tamtéž, Jirí Poláček (1914), ID: 30278, Segment: 89.

Mengeleho, na ty sturmbannführery, na Osvětním. Všechno jim ukážu, aby tomu věřili, aby nevěřili těm nacistům, že neexistoval Auschwitz. A to vidím jako cíl.“⁸⁹⁸

Podcenit podle přeživších pochopitelně nelze ani provázanost výuky v tradičním prostředí školy s realizací exkurzního vyučování přímo v místech paměti. „*Že se svět nepoučil je tragická věc, ale to, že se opomíjí Osvětim, na to je zapotřebí zavést ve školách začátek vzdělávání a Osvětim nelze vynechat, poněvadž to je jedna katastrofa ne židů, ale lidstva vůbec.* (Přeživší dále zdůrazňuje a vnímá tento požadavek jako své hlavní „poselství budoucím“), *aby lidé navštěvovali Osvětim a to tak, že projdou celý terén, protože nestačí vidět exponáty. Dokud se neuvidí rozsah toho, co se tam připravovalo a nedostavělo.*“⁸⁹⁹ Jindy by podle přeživších prospělo to, kdyby se alespoň na konkrétní místo paměti nezapomínalo. Mohlo by se tak v náležitých souvislostech (například ve vztahu k výuce regionálních dějin) stát pro žáky a studenty konkrétním a „důvěrně“ známým prostorem, který odkazuje svým významem na historii šoa. „*Panenské Břežany, které byly výslovným vedlejším koncentračním táborem koncentračního tábora ghetto Terezín, že se jako v dějepise a vůbec jako místo utrpení Panenské Břežany velmi málo, velmi málo připomínají. Už jenom proto, že byly místem, kde skutečně to byla součást koncentračního tábora, kde lidská důstojnost byla potlačována a kde skutečně jsme pracovali nikoli jako dělníci, ale jako otroci.*“⁹⁰⁰ Využití „blízkého“ a „názorného“ k seznámení se s minulostí, je ostatně velmi účinným faktorem didaktického působení nejen v oblasti „běžně“ pojatého humanitního vzdělávání.⁹⁰¹

Někdy však mohou znít výpovědi přeživších na adresu míry informovanosti, kterou veřejnost (včetně edukačního prostředí) o šoa disponuje, poněkud kriticky. „*Chodili jsme přednášet do školy, byli jsme v Krompachách ve škole a děti nevěřily, když jsme vyprávěli, co jsme přežili. To není možné, to je lež, to není pravda. A jak jste tam žili, jak jste jedli, když jste tady? Takové otázky nám dávaly. Takže oni nevěří. Myslím, že kdyby to bylo do škol převedené nebo oznamované v dějinách, že by to spíše věděly, a tak je to zastaralé nebo zamlčené.* (Dále přeživší zmiňuje to, že vlastně mezi dospělou populací je situace velmi obdobná.)“⁹⁰²

Pamětníci mají mnohdy oprávněný pocit, že se v prostředí vzdělávání dlouho na autentickou paměť těch, kteří byli šoa zasaženi prostě zapomínalo. I když si leckdy uvědomují, jak obtížné a komplikované může předávání dějepisných poznatků v realitě

⁸⁹⁸ Tamtéž, Adolf Berger (1917), ID: 6806, Segment: 161.

⁸⁹⁹ Tamtéž, Ota Kraus (1909), ID: 9306, Segment: 162-164.

⁹⁰⁰ Tamtéž, Jan Jecha (1924), ID: 14021, Segment: 154.

⁹⁰¹ Přeživší hovoří o plánech na stavbu „památníku“ obětí šoa v Jablonci nad Nisou na místě bývalé synagogy.

Tamtéž, Samuel Gutman (1926), ID: 26837, Segment: 114.

⁹⁰² Tamtéž, Margita Teitelbaumová (1911), ID: 23563, Segment: 63.

vzdělávání být. „*Je nezbytné stávající údaje řádně vědecky historicky zpracovat ze všech možných pohledů. A to ze strany jak obětí, tak vykonavatelů holocaustu. Tyto údaje je nutno využít při výuce dějepisu. Při ní nemůžeme počítat s velkým rozsahem. Vždyť pokles počtu obyvatel celé Evropy o jednu třetinu je v učebnicích zaznamenán na méně řádcích než je pět prstů. Jde o třicetiletou válku. Větší pozornost holocaustu je třeba, aby byla věnována při výuce občanské nauky všech civilizovaných států. To je jedna z preventivních metod, aby se holocaust již neopakoval nejenom u židů, ale ani nikde jinde.*“⁹⁰³

V některých případech jsou však ve svých výpovědích až skeptičtí a domnívají se, že lidstvo je ve své podstatě nepoučitelné a hrůzy šoa se bohužel mohou opakovat znovu. Dokonce se zamýšlejí nad tím, co by udělali, kdyby se tato hrůza měla vrátit. I v případě jistého pesimismu je však podstatné, že interview tito svědci poskytli, že minimálně tímto činem dali najevo, že jim na této otázce nějakým způsobem záleží.

Doplňme závěrem, že tento žitý a živý vztah k minulému, který přeživší před nás předkládají, nás sice seznamuje se subjektivní a individuální interpretací historické skutečnosti, ale je pochopitelně zakotven v čase odlišném. Tím vyprávění přeživšího jasně odkazuje svým významem na život v přítomnosti, ale nutně se stává rovněž opěrným bodem naší možné orientace v budoucnosti. Ostatně sami přeživší ve své většině zdůrazňují, že hlavním důvodem, proč rozhovor USC Shoah Foundation Institute poskytli, nebyla potřeba opravovat či novými údaji doplňovat práce historiků. I když je pochopitelně možné najít i interview, v kterém si pamětníci jasně limity „obvyklého“ historického přístupu k poznání minulosti uvědomují a právem tak zdůrazňují nezastupitelnou roli paměti přeživších během rekonstrukce událostí nacistické genocidy. „*Já jsem se sešel s některými historikama, kteří zjišťují, kde se vězňové podíleli na válečný výrobě, když to je proti mezinárodním konvencím o lidských právech. A víc ne, jenom cifry a tohle to, ale tu člověčinu, to kde si lidi navzájem pomáhali, kde lidi různých národností chápali svět takhle, různých vyznání, chápali svět takhle, chtěli žít, přátelit, a nebylo jim to dovoleno a v tej těžkej době se poznali. Tohle to třeba mnozí nezachytěj.*“⁹⁰⁴

Mimochodem řada z přeživších ani studium dějin šoa v odborné či popularizující podobě nikdy nevyhledávala a nevyhledává.⁹⁰⁵ V této podobě se prostě část přeživších tématu důsledně vyhýbá a nechce se k němu „takto“ vracet. Na straně druhé je však také možné

---

⁹⁰³ Přeživší v této části interview se zeptal tazatele, zda může přečíst své „prohlášení.“ Z něj výše uvedená citace pochází. Pamětník tedy evidentně pocítil potřebu se vyslovit ke stavu edukačního prostředí, v kterém se paměť šoa podle jeho názoru nachází. Tamtéž, Rudolf Klen (1915), ID: 17432, Segment: 66.

⁹⁰⁴ Tamtéž, Milos Volf (1924), ID: 30430, Segment: 155.

⁹⁰⁵ Například: Tamtéž, Margita Andriková (1923), ID: 37389, Segment: 58.

rovněž mezi poskytnutými svědectvími najít i ty, v nichž naopak pamětníci vřelý zájem o historii druhé světové války a nacistické genocidy přiznávají. Pořizují si dostupné knihy,⁹⁰⁶ sledují televizní dokumenty i hrané filmy, někteří se dokonce účastní jako posluchači odborných přednášek o těchto tématech. „*Mě to táhne, já to musím vidět a musím to číst.*“⁹⁰⁷ I když ne vždy mají pocit, že se prostřednictvím mediálních prostředků povedlo sdělit to podstatné. „*Ani jedna z knih, které jsem četla, ani jeden z filmů, které jsem viděla, nemůže popsat to, co tam ve skutečnosti bylo a jaký strašný a beznadějný byl ten čas. To ještě nikdo nepodchytil nebo snad jedině, kdo to tak podchytil, je ta kniha od Wetzlera 'Co Dante neviděl'. Tam snad opisuje tu hrůzu, ale nevím, zda si to umí představit.*“⁹⁰⁸

Stranou ponechme „kategorii“ respondentů životopisných interview, kteří se jako přeživší později sami stali profesionálními historiky⁹⁰⁹ a otázkám šoa se badatelsky věnovali. Je však pochopitelné, že u těchto osob sehrál vlastní zážitek při volbě studovaných témat velmi zásadní roli.

Intenzivně se nad smyslem předání historické zkušenosti o svědectví prožité hrůzy zamýšlel také Tzvetan Todorov. V „závěrečných“ pasážích knihy „V mezní situaci“ vlastně provádí jistou bilanci, když píše: „*Vypovídat v zájmu nalezení pravdy: to je povinnost svědka. Soudit v zájmu obnovení zásad spravedlnosti: takové je poslání soudce. To však ještě nestačí: je třeba...pokusit se navíc pochopit. (...) Jestliže pouze vypovíme, co se stalo, a nesnažíme se hledat souvislosti s jinými událostmi v minulosti či přítomnosti, uděláme z toho pomník, je to lepší, než když to, co se stalo, ignorujeme, ale pořád to není dost. Vzpomínka na tábory se musí stát zásobníkem informací pro naši schopnost vyznat se v přítomnosti...*“⁹¹⁰

4.2.5. Příklad třetí: Úkryt, ghetto a tábor v paměti přeživších. Krátké zamyšlení nad významem „klíčové“ vzpomínky v kontextu pamětníkova vyprávění.

Třetí a zároveň poslední příklad, kterého je v této práci užito, je tentokrát alespoň stručně věnován poněkud „tradičnější“ rovině paměti přeživších. Především ta v podobě konkretizovaného příběhu se zakotveným místem, časem a vymezenými postavami, je běžně čtena, studována, ale i využívána v didaktických materiálech.

---

⁹⁰⁶ Tamtéž, Ladislav Delikát (1921), ID: 31071, Segment: 127. Tamtéž, Henrietta Kittnerová (1920), ID: 30251, Segment: 48.

⁹⁰⁷ Tamtéž, Olga Blumová (1909), ID: 16171, Segment: 162.

⁹⁰⁸ Tamtéž, Klára Jesenská (1917), ID: 30027, Segment: 110.

⁹⁰⁹ Za všechny připomeňme alespoň Ivana Kamence, Tomana Broda či Miroslava Kárného.

⁹¹⁰ T. TODOROV, *V mezní situaci*, s. 263.

Při studiu charakteru vzpomínání, vztahu přeživších k vlastním vzpomínkám, motivaci k vyprávění apod., kterým je zde převážně věnována pozornost, je pochopitelné, že se příjemce sdělení nutně dotýká rovněž samotného děje (především autobiografického) příběhu, který přeživší v interview předkládá. Vzhledem k povaze našeho textu však nepůjde v tomto nahlédnutí o detailní seznámení s faktografickým obsahem paměti šoa a tedy ani o následnou interpretaci vyprávění několika či mnoha přeživších. Ostatně takto není disertace ani zacílena.

Domníváme se, že k naplnění „příkladu“ postačí, když bude ve stručnosti poukázáno na některá z dominantních témat, která se při samotné reflexi pamětníků nad vlastním vzpomínáním, zapomínáním či vyprávěním objevují. S trochou zjednodušení mohou být tyto dodnes velmi živé části vzpomínek přeživších označeny jako události „zásadním způsobem formující“ vzpomínku pamětníků. Jedná se totiž bezpochyby o „faktory“, které zcela podstatným způsobem měly vliv (mají vliv) na paměť svědků šoa dodnes. Je to také celkem pochopitelné i z psychologického hlediska. Podněty, které působí na naši psychiku, jako zcela nové (navíc svým vlivem také často jako velmi intenzivní), se stávají pro zapamatování často rozhodující. Postupně tak připomeňme vzpomínky přeživších, v kterých se jejich nositelé dotýkají ukrývání, prvních dojmů z věznění v ghettu, postřehů z transportu a příjezdu do nacistického tábora. Vlastně se v závěru celé kapitoly může v tomto místě jednat také o jistý druh rekapitulace, kdy máme možnost poněkud blíže se zadívat na „tři převažující skupiny“⁹¹¹ přeživších, s jejichž vyprávěními bylo doposud v práci především zacházeno.

Začneme toto skromné seznámení nejdříve několika poznámkami o kategorii přeživších, o které se dlouho na veřejnosti hovořilo nepoměrně méně často než o přeživších, kteří prošli například vězněním v ghettech či koncentračních táborech. Půjde totiž o ty pronásledované, kteří byli postiženi hrůzami šoa jako ukrývající se osoby. Jak zpětně sami hodnotí tento zážitek? Co ze samotného „žití v skrytu“ je v interview přeživších zdůrazňováno? Především pamětníci upozorňují na neshodnost dlouhodobého skrývání se. *„Nesmíš říkat, kdo jseš. Když se tě někdo bude ptát, kde máš rodiče, tak musíš říct, že umřeli, že jseš sirotek. Takže myslím si, že když má desetileté dítě takovou zodpovědnost, takovou tíhu, že je to nemorální a nelidský, co se nám stalo. Já jsem je neměla ráda ty Panenkovi (rodina poskytující přeživší úkryt), protože mě nikam nepouštěli.“*⁹¹²

Monotónní život v úkrytu byl již prakticky jakýmsi trestem s odkladem. *„Byla jsem taková roztřesená. Dostala jsem od známého lékaře láhev. Usnula jsem, ale najednou jsem měla pocit, že někdo chodí. To byly myši, šváby, všechna havěť. Já jsem stála na posteli, já*

⁹¹¹ Máme na mysli ukrývající se (ukrývané), vězněné v ghettech a vězněné v táborech.

⁹¹² VHA USC SFI, Jana Drábská (1930), ID: 9461, Segment: 55 a 70.

*jsem se bála. Já jsem byla taková roztrěsená.*⁹¹³ Hrozba odhalení těžce dusila ty, kteří se skrývali. „*Každou chvíli jsme se báli, že nás zabijí, že nás zastřelí, že nás seberou. Celý den se skládal ze strachu, celý den. Tam (v úkrytu) jsme se neprocházeli, nepovídali jsme si, nečetli knihy. Stále jsme se dívali ven, stále jsme byli připravení tak...* (náznorně pamětnice předvádí, jak se krčili a byli připraveni na zoufalý pokus o útěk).“⁹¹⁴

Pamětníci neopomíjejí ve svém vyprávění ani obtíže, které tento způsob záchrany s sebou často přinášel. „*To hrozné napětí to bylo uvnitř. Ta úzkost byla obrovská, to kolísání těch nálad.*“⁹¹⁵ Menší děti navíc ani nemohly zcela rozumět přesným důvodům radikální změny životní situace, v které se nedobrovolně ocitly. „*Já jsem tomu nerozuměl. Já jsem jen věřil, že to skončí hrozně brzo.*“⁹¹⁶ V některých případech zůstaly zcela vzdáleny od známého rodinného prostředí,⁹¹⁷ jindy zůstaly spolu s někým z blízkých osob⁹¹⁸ (rodičů, příbuzných apod.). Podstatné však bylo, že děti si prostě nevěděly rady s důsledky skrývání se.⁹¹⁹ „*Můj svět byl do té doby v pořádku a teď se začal hroutit. Ten podvědomý pocit strachu. Člověk se něčeho bál, něčeho co přichází, a nevěděl, co to je. I jako dítě.*“⁹²⁰ Děti byly obklopené negativními emocemi, které působily na jejich prožívání. „*Pohybovala jsem se pořád v ovzduší strachu. Mluvílo se tiše, někdy jsme si nesměli hrát. No a pořád si naši něco šeptali, co jsme nesměli slyšet. Ten strach se pak stupňoval.*“⁹²¹ Svou zápornou roli rovněž sehrál

⁹¹³ Tamtéž, Margita Kováčiková (1913), ID: 19375, Segment: 3.

⁹¹⁴ Tamtéž, Katarína Hexnerová (1916), ID: 41060, Segment: 44.

⁹¹⁵ Tamtéž, Valtr Komárek (1930), ID: 42292, Segment: 117.

⁹¹⁶ Tamtéž, Ivo Benes (1934), ID: 32654, Segment: 34.

⁹¹⁷ K psychologickým a sociálním aspektům ukrývání dítěte mimo rodinný kruh Helena Klímová uvádí: „*Rodiče dítě předali cizí osobě či instituci. Dítě zažilo šok opuštění ze strany svých nejbližších – čím mladší dítě bylo, tím spíše situaci vnímalo takto. (...) Během ukrývání u cizích lidí zejména děti útlého věku postrádaly mateřskou péči... To, čím děti trpěly, nemusel být pouze nedostatek potravy, jako spíše nedostatek citových projevů, dotyků, hravého zacházení včetně specifických projevů hlasových, které matky, babičky, chůvy instinktivně používají jakožto první podoby lidského jazyka. Dětská základní potřeba neverbálního kontaktu byla deprivována a jejich potřeby, které při zdravém vývoji matka svým zacházením pomáhá zvědomovat, zůstávaly na úrovni nevědomé. Navíc, při ukrývání některé tyto děti přebíraly rodičovskou roli vůči svým sourozencům, a to vše na ně kladlo nároky přesahující jejich dětské síly. Také často postrádaly oporu autority otcovské.*“ In: H. KLÍMOVÁ, *Slovo psychologů*, in: M. Tománková – I. Vostrá (ed.), *Ptaly se: Proč? Ukrývané děti vzpomínají*, Pardubice 2008, s. 9.

⁹¹⁸ Ani ukrývání se za přítomnosti rodinných příslušníků (nejčastěji rodičů) nemuselo být pro dítě nikterak jednoduché. Přinášelo totiž rovněž četná úskalí, jak upozorňuje Helena Klímová: „*Rodiče se skrývali spolu s dětmi. (...) Děti často nesměly mluvit nahlas, natož plakat. Zima, tma, hlad, nemoce, odmítání, strach, násilí, ponížení, zraňování na těle i na duši, zapírání či změna identity. (...) (Děti) zažily své rodiče ve stavu bezmoci, strachu, ponížení, vynucené přetvářky až lhaní. Děti postrádaly oporu přirozené autority, jejich základní potřeba bezpečí a jistoty... byla těžce deprivována.*“ In: Tamtéž, s. 9.

⁹¹⁹ K otázce situace dětí, které byly ukrýváním chráněny před nebezpečím šoa psycholožka Helena Klímová poznamenává: „*Ukrývané děti - tento výraz se stal termínem, který zahrnuje jak osudy podobné životnímu příběhu Anny Frankové, tak obecně nejruznější osudy dětí prchajících či zachraňovaných před pronásledováním z tzv. 'rasových důvodů'. Tyto děti dříve či později měly být deportovány do koncentračních táborů a zavražděny, ale jejich rodiče se rozhodli je nevydat. Tito rodiče a) se pak ukrývali s dětmi, b) anebo děti předali cizí osobě či instituci (nejčastěji církvi). V obou případech děti zažily poškozující trauma.*“ In: Tamtéž, s. 9.

⁹²⁰ VHA USC SFI, Kitty Cuteková (1931), ID: 39828, Segment: 11.

⁹²¹ Tamtéž, Eva Benesová (1940), ID: 7517, Segment: 23.

fakt, že se děti ocitly v roli nedobrovolných pozorovatelů nekontrolovaného prožívání dospělých. „*Pro dítě, alespoň pro mne, bylo nejstrašlivější vidět mámu plakat. A tehdy jsem ji viděl. Nechápal jsem ani, že tahle teta vytáhla nějaké fotografie a začala je tam pálit.*“⁹²²

Pamětníci se také nejednou odhodlali poukázat i na negativní dopady, které se následkem dlouhotrvajícího pobytu v úkrytu projevíly na psychickém zdraví až v poválečném životě. „*Po válce jsem nezapadla. Nenašly jsme k sobě s maminkou cestu. Zdraví se mi podlomilo, stresy jsem měla z toho. Ten strach, já jsem se pořád něčeho bála. Bála jsem se přejít ulici. Dost mě to nervově poznamenalo.*“⁹²³ Bylo mnohdy velmi obtížné začít po osvobození žít „normálním životem.“ „*Ten strach byl stále, ten strach přešel tím dětstvím a zůstal ve mně ještě po osvobození. (...) Ještě po osvobození jsem měla strach.*“⁹²⁴

Pochopitelně není možné nijakým způsobem porovnávat míru utrpení, kterou člověk v dané situaci prochází. Objektívni ukazatele pro tato „měření“ pochopitelně neexistují. Dnes již však naštěstí není pochyb o tom, že skupina ukryvaných (případně i nuceně prchajících) patří rovněž mezi oběti šoa. Seznámení se s jejich osudy je proto rovněž velmi cenné a přínosné. Především nám napomáhá pro poznání dalšího z rozměrů válečného období. Rovněž nezapomínejme, že bez paměti ukryvaných nelze také plně posoudit roli těch, kteří k záchraně pronásledovaných židů napomáhali.

Ti, kteří se ocitli v ghettu, a v námi sledovaném případě se v převážné většině jedná o Terezín, sami často uvádějí to, že příjezd do nového prostředí, v kterém se jako vězni nedobrovolně ocitli, patří dodnes k nejtrvalejším vzpomínkám, kterými vůbec disponují. „*Člověk se s tímhle tím nikdy neseťkal!*“⁹²⁵ Nedobrovolný příchod do Terezína však v žádném případě nebyl vnímán jako obvyklý příjezd do cizího města, které sice člověk důvěrně nezná, ale jehož „běžný“ chod odkazuje na normalitu lidského společenství. „*Tak ty lidi všude okukovali. Byli poschovávaní za oknama.*“⁹²⁶ „*Ted', když jsme přišli k tomu městu, tak to bylo jako zakletý. Tam nikde nikdo. Prostě ulice prázdný, vždycky když přišel transport, tak se ty ulice musely vyklidit. A ty lidi se dívali za téma zamřžovanejma oknama a vypadali příšerně. Vypadalo to prostě jako nějakí duchové.*“⁹²⁷ Lidé se tak často měli zpočátku problém zorientovat.

Střetnutí s realitou místa věznění bylo pro příjíždějící něčím do té doby jen těžko představitelným. O to více byl šok z doposud nepoznaného větší, když se lidé po

---

⁹²² Tamtéž, Ivan Kamenec (1938), ID: 17335, Segment: 42.

⁹²³ Tamtéž, Eva Daníčková (1936), ID: 12056, Segment: 25.

⁹²⁴ Tamtéž, Alica Gazíková (1929), ID: 15746, Segment: 27.

⁹²⁵ Tamtéž, Jiri Eckstein (1922), ID: 17157, Segment: 16.

⁹²⁶ Tamtéž, Markéta Herzová (1915), ID: 31080, Segment: 34.

⁹²⁷ Tamtéž, Lilly Stepánová (1917), ID: 31832, Segment: 59.

odtransportování ocitli v ghettech na „východě.“ „Dostala jsem takovou ránu, když jsem viděla ty naše ubikace v tom ghettě, tu třídu bývalou, kde bylo, já nevím kolik paland, kde jsme měly dolní palandu jenom a nic víc. A to bylo první, co jsem si myslela, že to není možný tohle.“⁹²⁸ Okamžik otřesu a prvních zkušeností se naprosto nesmazatelným způsobem vryl do paměti přeživších. „První setkání bylo strašný. Vše vypadalo uboze, koně, lidi, vše zchátralé.“⁹²⁹

Přeživší rovněž v nezanedbatelné míře ve svých vyprávěních formulují rovněž „obrazy“ pocitů, které tento vstup do již takřka absolutní nesvobody provázely. „Velice dobře si to pamatuju. Nikdo nic neorganizoval, nikdo nevěděl, co se děje. Lidi byli absolutně vyděšení. Nikdo nevěděl, co se bude dít. Bylo to úplně chaotický, bylo to zoufalý právě proto, že nikdo neměl tušení, co se bude dít.“⁹³⁰ Pochopitelně vězněné zaplavily velmi negativní pocity. „Vím, že jsem cítila ohromný smutek.“⁹³¹ Tyto záporné dojmy nově uvězněných sice mohly být po určitém čase přerušeny (například radostným setkáním s blízkou osobou). Prakticky vždy se však ve vzpomínkách tyto záporné emoce objevují jako to podstatné, co chtějí přeživší v rozhovoru o prvních okamžicích, které v ghettu prožili, v interview svým tazatelům sdělit. „Bylo to dost otřesný, protože jsme museli do takzvaný šlojsky. (...) Byla jsem dost rozčarovaná a zhnusená. Naštěstí jen kus cesty jsem ušla a potkala jsem Pavla (snoubence).“⁹³²

Obdobně se s houževnatou trvalostí vynořují z paměti přeživších popisy příjezdu do koncentračního (vyhlazovacího) tábora. „Příjezd do Osvětimi to bylo hrozný. Ono drobně pršelo, moře bláta a křičení, štěkání psů. Všechno rychle poklusem z těch vagónů. Strašně nás mlátili a nejvíc byli biti ti, kteří si chtěli vzít nějaké zavazadlo s sebou.“⁹³³ V absolutní většině námi studovaných interview se jednalo o Osvětim-Birkenau. „Můj dojem byl, že jsme byli někde v pekle.“⁹³⁴ Již vyhnáním z vagónů započal slovy německého sociologa Wolfganga Sofského zásadně zlomový „čas vězně.“⁹³⁵

---

⁹²⁸ Tamtéž, Hana Arendová (1922), ID: 15674, Segment: 12. Tato část interview se týká příjezdu do ghetta v Lodži.

⁹²⁹ Tamtéž, Frantisek Beck (1924), ID: 18322, Segment: 34. Tato část interview se týká příjezdu do ghetta v Lodži.

⁹³⁰ Tamtéž, Frantisek Fantl (1926), ID: 18864, Segment: 19. Tato část interview se týká příjezdu do ghetta Terezín.

⁹³¹ Tamtéž, Vera Jílková (1922), ID: 10372, Segment: 21. Tato část interview se týká příjezdu do ghetta Terezín.

⁹³² Tamtéž, Eva Packanová (1917), ID: 32581, Segment: 31. Tato část interview se týká příjezdu do ghetta Terezín.

⁹³³ Tamtéž, Jirí Freund (1918), ID: 11190, Segment: 54.

⁹³⁴ Tamtéž, Jan Mayer (1925), ID: 14617, Segment: 83.

⁹³⁵ W. SOFSKY, *Řád teroru*, s. 92-103.

Vzpomínky na okolnosti, které transport provázely, také na moment, kdy vlak zastavil a lidský „náklad“ dorazil do místa svého určení, se vyznačují nesmírnou živostí, obrazností i smyslem pro (mnohdy v dalších životních situacích) tak velmi „nepodstatný“ detail. „Naložili nás do dobytčích vagónů. To byly tenkrát dvouosý vagóny. Nacpali nás tam asi devětapadesát nebo šedesát, k tomu ty osobní zavazadla, strčili tam jeden kbelík s vodou, jeden kbelík na vykonání potřeby. Vagóny zaplombovali, no a teď se čekalo. (...) A jeli jsme nějak k večeru. Ten vlak odjížděl a třetí noc jsme přijeli do Osvětimi. Tma, ty reflektory svítily, ti věžňové co vykládali transport v těch pruhovanejch šatech, ti esesáci u toho a ty štěkající psi, to bylo něco depresivního, to si žádnej neumí představit. A teď to řvaní, teď ti káповé s téma klackama.“⁹³⁶

Vlak, který byl v minulosti tak často „opěvovaný“ jako symbol pokroku, rychlého překonávání dlouho nepředstavitelných vzdáleností, ale i propojování etnik, se stal ve vzpomínkách přeživších synonymem vrcholící hrůzy. „To hučení toho vlaku to nezapomenu nikdy, jak ten vlak duněl, jaké příšerné to bylo a jaký příšerný byl příjezd do Osvětimi.“⁹³⁷ Většinu z obětí šoa již nikdy nikam žádný další dopravní prostředek bohužel nepřevezl. Po transportu do Osvětimi, který byl mnohými vnímán svou obtížností jako takřka nekonečný, se chvíle, kdy vlak zastavil, stala prakticky vždy mohutným otřesem, který doposud nemohli a neměli šanci tito lidé nikdy zažít. „Vlak zastavil, oni otevřeli vrata a začali strašně řvát. Tam svítily reflektory. Na tmavý obloze byly čtyři obrovské plameny.“⁹³⁸ „Křik, pruhované postavy, křik, bití, hole, psy, štěkot. To byla noc hrůzy. To byla snad jediná noc, kdy jsem si přál umřít.“⁹³⁹

Příjezd do Osvětimi, který nacisté organizovali pro většinu transportů tak, aby se nekonal za denního světla, se nejednou doslova bolestně vryl do paměti přeživších. Leckdy však přeživší v souvislosti s touto událostí nezmiňují jen „hlavní“ vizuální vjem, ale navíc je tato dominantní rovina vzpomínky doplněna rovněž pocity neustále přítomného a působícího zápachu. „Celý ten velký prostor byl cítit neznámým pachem. Mě to strašně dlouhá léta pronásledovalo – pach kouře.“⁹⁴⁰ „To vidím i nyní před sebou. Takové ohně tam hořely, takový smrad příšerný.“⁹⁴¹

Ve vyprávěních přeživších se prakticky vždy, když vzpomínají na skutečnost, kdy vlak zůstal nehybně stát na osvětimské železniční přípojce, opakují motivy neskutečného

⁹³⁶ VHA USC SFI, Eva Zelena (1928), ID: 24473, Segment: 45.

⁹³⁷ Tamtéž, Adela Rothová (1923), ID: 20159, Segment: 49.

⁹³⁸ Tamtéž, Karel Ellinger (1928), ID: 7552, Segment: 70.

⁹³⁹ Tamtéž, Toman Brod (1929), ID: 16024, Segment: 98.

⁹⁴⁰ Tamtéž, Katerina Posová (1930), ID: 13102, Segment: 26.

⁹⁴¹ Tamtéž, Helena Tkáčová (1926), ID: 20596, Segment: 17.

řevu⁹⁴², pronikavého umělého osvětlení a přítomného násilí. „Úplně jsme se dívali do nepřičetných tváří. Oni křičeli: *Ven, ven!*“⁹⁴³ Je pochopitelné, že se tedy první minuty v „lágru“ i s pocity, které je bezprostředně doprovázely, staly právě těmi prožitky, které v paměti přeživších zůstaly trvale zachovány a prakticky nebyly ve své obsahové „přesnosti“ nijak neoslabeny.⁹⁴⁴ Logicky podle vyprávění přeživších převažovaly pocity neskutečna, hrůzy, obav, strachu, ale na straně druhé i nemožnosti plně pochopit,⁹⁴⁵ kde se ocitli a co se vlastně kolem nich děje. „*Byl jsem bez strachu. Nic jsem nevěděl.*“⁹⁴⁶ S přesnou rekonstrukcí dalšího dění, které v táboře následovalo však mají přeživší v nejednom případě určité problémy. Události se ve vzpomínkách často spojily do „souvislého zážitku“, a schopnost přesně datovat spatřené je navíc s odstupem mnoha desítek let obtížněji dostupná. Zpětná orientace v prostoru, a především v čase je tak z mnoha důvodů již ztížena.⁹⁴⁷

Ostatně o nesnadné možnosti záměrně „pozorovat“ mechanismus nacistické genocidy a připravovat se tak na případnou roli svědka již bylo pojednáno v druhé kapitole této práce.

---

⁹⁴² Tamtéž, Ján Fehér (1930), ID: 26830, Segment: 72-73. Pamětník dokonce ve vyprávění úmyslně zvyšuje hlas, mění jeho tón a pokouší se „napodobit“ ony rozkazy, které na ně byly křičeny ihned po příjezdu do Osvětimi-Birkenau.

⁹⁴³ Tamtéž, Gertruda Bartková (1927), ID: 13867, Segment: 43.

⁹⁴⁴ Tamtéž, Marta Leitmannová (1923), ID: 20121, Segment: 35.

⁹⁴⁵ Tamtéž, Blanka Freyová (1914), ID: 28074, Segment: 29.

⁹⁴⁶ Tamtéž, Felix Kolmer (1922), ID: 8097, Segment: 99.

⁹⁴⁷ Dopis pana Lud'ka Eliáše z 21.června 2010 z Ostravy do Slaného. In: Osobní archiv autora.

5. KAPITOLA: Audiovizuální svědectví v edukačním prostředí

„Oběti holocaustu se vytrácely.

Už nebyl nikdo, kdo by chodil do škol vyprávět své vzpomínky žákům...“

(Ruth Bondyová)

5. 1. K didaktickým aspektům audiovizuálního svědectví šoa – úvodní zamyšlení

V předcházejících kapitolách této práce byla pozornost postupně věnována nastínění velmi bohatého vzájemného vztahu mezi dějinami a pamětí, rovněž některým aspektům svědectví přeživších šoa, kteří se odhodlali vypovědět o svých prožitcích prostřednictvím memoárové literatury, opomenuta nezůstala ani místa paměti s námi zdůrazněným přesahem směrem k audiovizuálnímu archivu a podstatný prostor byl rovněž dán rozboru biografických interview.

Nyní vlastně text uzavíráme s tím, že hlavním záměrem páté kapitoly by mělo být zamyšlení nad postavením svědectví pamětníka (v našem případě hlavně mediálně zprostředkovaných biografických příběhů přeživších šoa) v edukačním prostředí. Předně zmiňme, že tato část doktorské práce si v žádném případě neklade za cíl dát čtenáři k dispozici kompletní metodiku výuky dané historické problematiky (dějin šoa) s využitím specifického školního historického pramene. Záměr páté kapitoly je předkládán jako další možný podnět k reflexi konkrétního „segmentu“ historické paměti šoa. Tentokrát z hlediska úhlu pohledu, kterým disponuje didaktika dějepisu. Kapitola chce rovněž připomenout podstatnou skutečnost. Nezadržitelným způsobem ubývá přeživších šoa. Právě audiovizuální svědectví, které pro budoucnost uchová vyprávění přeživších, se stane jedním z nejvýznamnějších historických i školních pramenů k seznámení s touto problematikou.

Považujeme za podstatné rovněž zopakovat a zároveň se alespoň nepatrně pozastavit nad skutečností, jakým způsobem je námi chápána didaktika dějepisu.⁹⁴⁸ K tomuto oboru totiž

---

⁹⁴⁸ Zde námi (ve stručnosti) předkládané vymezení didaktiky dějepisu vychází z definování jejího předmětu, jak byl nastíněn například Zdeňkem Benešem. Ten hovoří o „širším“ a „užším“ pojetí didaktiky dějepisu. V „užším“ pojetí“ je možno didaktiku dějepisu chápat jako teoreticko-empirickou disciplínu, která se zabývá v mnoha rovinách školním dějepisným vyučováním. Například studuje vývoj výuky dějepisu v konkrétním prostředí, provádí empirické výzkumy apod. V „širším“ pojetí lze didaktiku dějepisu „pojímát jako nauku o sociální komunikaci historických informací se specifickým přihlédnutím ke školnímu prostředí a výuce dějepisu.“ In: Z. BENEŠ, *Současný školní dějepis – koncepty, možnosti, nebezpečí*, in: Z. Beneš (ed.), *Historie a škola III.*, Praha 2006, s. 29. Dodejme, že vedle výše uvedeného vymezení didaktiky dějepisu je pochopitelně možno hovořit také o metodice dějepisu, která dává pedagogům k dispozici konkrétní vyučovací postupy, nabízí možnosti na řešení jednotlivých pedagogických situací apod.

nepřístupujeme „jen“ jako k metodice dějepisného vyučování, ale především jako ke svébytné vědě, která výrazným způsobem může v podmínkách současné společnosti napomoci smysluplnému utváření a rozvoji osobní i sociální historické kultury.⁹⁴⁹ Ještě na konci 20.století však byla v naší zemi didaktika dějepisu poměrně často definována jako „*modifikovaný historický obsah, transformovaný z obsahu historické vědy*“⁹⁵⁰ Jednalo se o pojetí, jež v českém prostředí vycházelo ze zásadní a zároveň také z velmi přínosné práce profesora Vratislava Čapka, který za hlavní úkol tohoto oboru považoval sledování „*výchovně vzdělávací dimenze historiografie*.“⁹⁵¹

Dodejme, že pro nemalou část učitelské veřejnosti se didaktika dějepisu na poměrně dlouhou dobu stala spíše synonymem metodiky, teoreticko-praktickým návodem k „umění učit“ nebo také jinak řečeno jistou „dovedností předat“ poznatky odborné historiografie ve zjednodušené a schematizované podobě žákům. Mnohdy tak zůstalo hlavním a jediným cílem dějepisné výuky sdělení informací o tom, „jak to tenkrát doopravdy bylo“. Didaktika dějepisu tak byla poměrně dlouhou dobu vnímána jako průprava ke kvalitnímu dějepisnému vyučování.

Aniž bychom chtěli snižovat nezastupitelnou roli školních historických poznatků bez nichž není prakticky žádné smysluplné vzdělávání realizovatelné, konstatujeme, že současné nazírání na didaktiku dějepisu se značně posunuje od uváděné „transformace systému historické vědy“ více k vnímání oboru jako „teorie historického myšlení“⁹⁵² do které

---

⁹⁴⁹ Naše historická kultura se sestává z velmi bohatého množství faktorů historického myšlení, pomocí kterých se záměrně i bezděčně vztahujeme k minulému. Historická kultura je samozřejmě přímo podmíněna stavem kultury jako takové. Její nedílnou součástí je tedy i školní prostředí. „*Obecně bychom tak mohli pole historické kultury definovat jako jakékoli prostředí, ve kterém se produkují, zachovávají a předávají historické informace.*“

In: Z. BENEŠ, *Historický text a historická kultura*, s. 155.

⁹⁵⁰ Stanislav JULÍNEK, *Úvod do teorie a praxe výuky dějepisu*, Brno 1995, s. 73.

⁹⁵¹ Vratislav ČAPEK, *Didaktika dějepisu I.*, Praha 1985, s. 9.

⁹⁵² Například Maria Bieniek vymezuje v „ideálním případě“ cíle historického myšlení v prostředí (školní) dějepisné výuky prostřednictvím (obecněji přijímaných) šesti faktorů. Ty by v edukačním prostředí měly být sledovány především. Konkrétně se jedná se o rozvoj „atributů“ historického myšlení, které jsou označeny jako: „*dynamizm*“, „*globalizm*“, „*nomotetyczność-nomotetyzm*“, „*aktywizm*“, „*genetyzm*“ a „*uniwersalizm*.“ Ad) Dynamizm: „... *człowiek myślący dynamicznie ma świadomość, że rzeczywistość dziejowa podlega nieustannym zmianom i przekształceniom; działając, bierze pod uwagę ukształtowaną historycznie sytuację.* (...)“

Ad) Globalizm: „(...) *Myślenie globalnie ...umożliwia dostrzeżenie powiązań pomiędzy różnymi stronami współczesnego życia społecznego, jego uwarunkowań, potrzeb i możliwości dalszego rozwoju.*“

Ad) Nomotetyzm: „...*myślenie nomotetyczne zakłada rozpatrywanie faktów i zjawisk historycznych zgodnie z prawami rozwoju społecznego, uznając istnienie prawidłowości w procesie historycznym.*“

Ad) Aktywizm: „... *należyprezentować proces historyczny jako rezultat działań ludzi...zarówno tych 'wielkich' jak i tych 'małych'.*“

Ad) Genetyzm: „...*zakłada dążenie do poszukiwania i odstaniaania korzeni współczesnych zjawisk, ukazywania źródeł zjawisk i procesów historycznych, aktualnych stosunków politycznych, kulturalnych itp.*“

Ad) Uniwersalizm: „...*myślenie uniwersalne pozwala ujmować świat w całości jego rozległogeograficznej, a także różnaitości kulturowej, politycznej i gospodarczej.* (...)“ In: Maria BIENIEK, *Dydaktyka historii*, Olsztyn 2007, s. 24-25.

významně patří také sledování vlivu historické paměti (vzpomínky)⁹⁵³ na utváření historického vědomí⁹⁵⁴ současné společnosti.⁹⁵⁵ Slovy profesora Zdeňka Beneše školní dějepis „*musí být čímisi víc: specifickým sociálním prostředím, v němž se zprostředkovávají historické informace.*“⁹⁵⁶

Z výše uvedeného vymezení didaktiky dějepisu rovněž vychází i námi předkládaný model využití audiovizuálních svědectví (přeživších šoa) v edukačním prostředí. Vzpomínky jsou pochopitelně významnou součástí obsahu historické kultury.

5.1.1. Oral history a edukační prostředí

Ponechme již v této podkapitole stranou, jak vůbec oral history chápat, zda se jedná o metodu, svébytný obor, nebo dokonce jakési sociální hnutí. Ostatně této otázce byla v námi sledované problematice vzájemného vztahu dějin a paměti již věnována přiměřená pozornost. Zmiňme v této části naopak jen několik, domníváme se, že zásadních bodů, které je potřeba v aplikaci oral history do edukačního prostředí neopomenout.

Předně vycházíme z teze, která poukazuje na fakt, že oral history významným způsobem napomáhá k vytváření a rozvoji žitého a živého vztahu k minulému. Oral history není sběrem jakýchsi „povídáček starších“ lidí, kteří z rozmaru, nudy nebo po účinném „nátlaku“ žáků a studentů, kteří mají jen a prostě splnit svůj „dějepisný úkol“, se dají do vyprávění, s kterým se mnohdy v této podobě ještě třeba ani sami nesetkali. Vycházíme spíše z obecného předpokladu, že by vyprávění i naslouchání měly být přirozenou mezigenerační potřebou a samozřejmostí. V edukačním prostředí tak oral history napomáhá většímu porozumění a lepší komunikaci nejen mezi dětmi, rodiči, prarodiči, ale také může nově

---

⁹⁵³ K tomuto alespoň v této části kapitoly zmiňme, že didaktická využití paměti i metody oral history rozpracoval v knize „*Jak učit evropské dějiny 20. století*“ Robert Stradling a čeští pedagogové ji mají již poměrně delší dobu k dispozici také v českém překladu. Stradlingův text může sloužit jako vhodný teoretický úvod před vlastní výukou vybraných témat z dějin 20. století. Robert STRADLING, *Jak učit evropské dějiny 20. století*, Praha 2003. Více bude Stradlingovu textu věnována pozornost především v souvislosti s podkapitolou „Oral history a edukační prostředí“.

⁹⁵⁴ „*Didaktika dějepisu se...stala nejen teorií výuky dějepisu, ale také teorií historického vědomí.*“ In: Z. BENEŠ, *Co se školním dějepisem? Několik poznámek k situaci a k možným řešením*, in: Z. Beneš (ed.), *Historie a škola I*, Praha 2002, s. 10.

⁹⁵⁵ „*Dokonce se dnes ukazuje, že je tato disciplína (didaktika dějepisu) natolik významná, že svým předmětem a metodikou vykročila mimo školní lavice i budovy.*“ In: Z. BENEŠ, *Didaktika dějepisu jako historická disciplína*, s. 147.

⁹⁵⁶ Tamtéž, s. 6. „*Školní dějepis nemá vychovávat odborníky; má prostřednictvím školnímu vzdělávání na úrovni vzdělávání primárního a sekundárního dostupných prostředků (racionálních, stejně jako emocionálních) vychovávat ke stylu myšlení, potřebnému pro porozumění sociální skutečnosti, která má historickou povahu, a tím přispívat k tvorbě myšlenkové kultury jedince i společnosti, v níž žije.*“ In: Z. BENEŠ, *Obehrané téma, možná ale trochu jinak*, in: J. Kohnová (ed.), *XVII. letní škola historie. Výuka dějepisu a významná témata historie*, Praha 2005, s. 21.

otevírat možný prostor pro seznámení se s lidmi, kteří do vlastního okamžiku před rozhovorem stáli mimo dosavadní zájem (znanost) studentů.

Obzvláště pro starší generaci může být prosba jejich vnuků a vnuček (obecně mladých lidí) o rozhovor v rámci školního oral history projektu velmi milým překvapením i jistým druhem ocenění toho, že vůbec existuje zájem o jejich životní zkušenosti, prožitky apod. Samozřejmě, že oral history svou podstatou rozvíjí i komunikaci mezi vyučujícími a jejich žáky. „*Metody 'oral history' a historického interview lze využít jako didaktického prostředku. Ve školní výuce dějepisu umožňují nácvik metod, které používají historikové, poskytují příležitost k zajímavé samostatné práci, jíž lze dospět k novým poznatkům. Student získává příležitost stát se subjektem poznávacího procesu, upevňuje se jeho schopnost transferu získaných dovedností na jiné problémové situace.*“⁹⁵⁷

Oral history tedy představuje v edukačním prostředí vlastně „typ výuky“, který výrazným způsobem podněcuje motivaci žáků (studentů) ke smysluplnému dějepisnému vzdělávání. Takovéto vyučování bezesporu přispívá k rozvoji kritického myšlení a snad se dá i s trochou zjednodušení konstatovat, že přímo symbolizuje žádoucí model moderního vyučování. Z formálního hlediska „teoretického zakotvení“⁹⁵⁸ českého základního a „gymnaziálního“ školství je bezesporu důležité také to, že využití oral history v edukačním prostředí napomáhá kvalitnímu rozvoji mezipředmětových vztahů,⁹⁵⁹ umožňuje přirozenou aplikaci průřezových témat ve výuce a samozřejmě vede k naplňování (logicky provázaných) klíčových kompetencí.⁹⁶⁰ Jak v této souvislosti také poznamenávají Miroslav Vaněk a Pavel

---

⁹⁵⁷ Stanislav JULÍNEK a kol., *Základy oborové didaktiky dějepisu*, Brno 2004, s. 191.

⁹⁵⁸ Autor má na mysli především platné Rámcové vzdělávací plány pro základní vzdělávání (RVP ZV) a Rámcový vzdělávací plán pro gymnázia (RVP G).

⁹⁵⁹ Díky teoreticko-praktickému zacházení s oral history ve výuce se především jedná o rozvoj mezipředmětových vazeb dějepisu s výchovou občanství, základům společenských věd, zeměpisem, českým jazykem, cizími jazyky, estetickou výchovou a informačními a komunikačními technologiemi.

⁹⁶⁰ Oral history může významně napomoci k rozvoji následujících klíčových kompetencí. *Kompetence k učení:* (RVP ZV: vyhledává a třídí informace a na základě jejich pochopení, propojení a systematizace je efektivně využívá v procesu učení, tvůrčích činnostech a praktickém životě; samostatně pozoruje a experimentuje, získané výsledky porovnává, kriticky posuzuje a vyvozuje z nich závěry pro využití v budoucnosti. RVP G: kriticky přistupuje ke zdrojům informací, informace tvořivě zpracovává a využívá při svém studiu a praxi.)

Kompetence k řešení problémů: (RVP ZV: vyhledá informace vhodné k řešení problému, nachází jejich shodné, podobné a odlišné znaky, využívá získané vědomosti a dovednosti k objevování různých variant řešení, nenechá se odradit případným nezdarem a vytrvale hledá konečné řešení problému; ověřuje prakticky správnost řešení problémů a osvědčené postupy aplikuje při řešení obdobných nebo nových problémových situací, sleduje vlastní pokrok při zdolávání problémů. RVP G: vytváří hypotézy, navrhuje postupné kroky, zvažuje využití různých postupů při řešení problému nebo ověřování hypotézy; uplatňuje při řešení problému vhodné metody a dříve získané dovednosti, kromě analytického a kritického myšlení využívá i myšlení tvořivé s použitím představivosti a intuice; kriticky interpretuje získané poznatky a zjištění a ověřuje je, pro své tvrzení nachází argumenty a důkazy, formuluje a obhajuje podložené závěry.)

Kompetence komunikativní: (RVP ZV: naslouchá promluvám druhých lidí, porozumí jim, vhodně na ně reaguje, účinně se zapojuje do diskuse, obhajuje svůj názor a vhodně argumentuje; rozumí různým typům textů a záznamů, obrazových materiálů, běžně užívaných gest, zvuků a jiných informačních a komunikačních

Mücke je „orální historie příležitostí ke skutečně interdisciplinárnímu vzdělávání žáků a studentů, rozvíjí znalost historie (práce s prameny, archivy, literaturou, a to jak v centrálním, tak i v lokálním měřítku), vedení rozhovorů rozvíjí sociální dovednosti (disciplina, umění naslouchat a klást otázky), tzn. znalost českého jazyka a částečně základů psychologie. Analýza rozhovoru klade nároky na analytické myšlení, přepis a redakce rozhovoru opět využívá znalost mateřského jazyka a konečně technické zpracování a uložení rozhovoru by bylo nemyslitelné bez praktických dovedností používání výpočetní techniky.“⁹⁶¹

Dalo by se s trochou zjednodušení říci, že příprava, realizace, zpracování a prezentování sběru svědectví pamětníků v rámci školního projektu, vlastně hranici edukačního prostředí značným, a hlavně velmi přirozeným způsobem překračují. Především tím, že tuto „mez vzdělávání“ smysluplně nepřenášejí jen do prostředí rodinného, ale také do

---

prostředků, přemýšlí o nich, reaguje na ně a tvořivě je využívá ke svému rozvoji a k aktivnímu zapojení se do společenského dění; využívá informační a komunikační prostředky a technologie pro kvalitní a účinnou komunikaci s okolním světem; využívá získané komunikativní dovednosti k vytváření vztahů potřebných k plnohodnotnému soužití a kvalitní spolupráci s ostatními lidmi. RVP G: s ohledem na situaci a účastníky komunikace efektivně využívá dostupné prostředky komunikace, verbální i neverbální, včetně symbolických a grafických vyjádření informací různého typu; efektivně využívá moderní informační technologie; vyjadřuje se v mluvených i psaných projevech jasně, srozumitelně a přiměřeně tomu, komu, co a jak chce sdělit, s jakým záměrem a v jaké situaci komunikuje; je citlivý k míře zkušeností a znalostí a k možným pocitům partnerů v komunikaci; prezentuje vhodným způsobem svou práci i sám sebe před známým i neznámým publikem; rozumí sdělením různého typu v různých komunikačních situacích, správně interpretuje přijímaná sdělení a věcně argumentuje; v nejasných nebo sporných komunikačních situacích pomáhá dosáhnout porozumění.) *Kompetence sociální a personální:* (RVP ZV: účinně spolupracuje ve skupině, podílí se společně s pedagogy na vytváření pravidel práce v týmu, na základě poznání nebo přijetí nové role v pracovním prostředí pozitivně ovlivňuje kvalitu společné práce; podílí se na utváření příjemné atmosféry v týmu, na základě ohleduplnosti a úcty při jednání s druhými lidmi přispívá k upevňování dobrých mezilidských vztahů, v případě potřeby poskytne pomoc nebo o ni požádá; přispívá k diskusi v malé skupině i k debatě celé třídy, chápe potřebu efektivně spolupracovat s druhými při řešení daného úkolu, oceňuje zkušenosti druhých lidí, respektuje různá hlediska a čerpá poučení z toho, co si druzí lidé myslí, říkají a dělají. RVP G: odhaduje důsledky vlastního jednání a chování v nejrůznějších situacích, své jednání a chování podle toho koriguje; aktivně spolupracuje při stanovování a dosahování společných cílů; přispívá k vytváření a udržování hodnotných mezilidských vztahů založených na vzájemné úctě, toleranci a empatii.)

Kompetence občanské: (RVP ZV: respektuje přesvědčení druhých lidí, váží si jejich vnitřních hodnot, uvědomuje si povinnost postavit se proti fyzickému i psychickému násilí. RVP G: respektuje různorodost hodnot, názorů, postojů a schopností ostatních lidí; rozšiřuje své poznání a chápání kulturních a duchovních hodnot, spolupřispívá je a chrání.)

Kompetence pracovní: (RVP ZV: využívá znalosti a zkušenosti získané v jednotlivých vzdělávacích oblastech v zájmu vlastního rozvoje i své přípravy na budoucnost, činí podložená rozhodnutí o dalším vzdělávání a profesním zaměření.)

Kompetence k podnikavosti: (RVP G: rozvíjí svůj osobní i odborný potenciál, rozpoznává a využívá příležitosti pro svůj rozvoj v osobním a profesním životě; usiluje o dosažení stanovených cílů, průběžně reviduje a kriticky hodnotí dosažené výsledky, koriguje další činnost s ohledem na stanovený cíl; dokončuje zahájené aktivity, motivuje se k dosahování úspěchu.) In: *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*, Praha 2007. Dostupné: <http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPZV-pomucka-ucitelum.pdf>. *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*, Praha 2007. Dostupné: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPG-2007-07_final.pdf. (Oba výše zmiňované dokumenty: staženo 13. 11. 2011, ověřeno 10. 12. 2011.)

Doplňme, že bezesporu hlavním cílem naplňování klíčových kompetencí v prostředí dějepisného vyučování by podle našeho názoru měl být rozvoj historického myšlení.

⁹⁶¹ M. VANĚK – P. MÜCKE, *Škola v orální historii – orální historie ve škole. Orální historie a výuka dějepisu*, in: M. Šustová (ed.), *Historia scholastica I. (Dějiny ve škole a škola v dějinách)*, Praha 2010, s. 177.

prostředí obecně veřejného. Žáci a studenti jsou díky řešení svého úkolu „jen v takřka minimální“ míře spjati s prostředím školy a „dějepisná otázka“ se pro ně stává problematikou „mimoškolního charakteru“. Nezapomeňme však v této souvislosti připomenout rovněž to, že je samozřejmě nezbytné, aby se ani ve „školních podmínkách“ samotný oral history výzkum nestal jen klasickým mezigeneračním dialogem (vyváženou výměnou řečových aktů zúčastněných stran). Je především nutné dbát na to, aby byl ve své podstatě trpělivě vedeným nasloucháním (zaznamenáváním), které je důsledkem pečlivě připravených a jasně zformulovaných otázek. Právě dovednost otázky připravit a v konkrétní situaci je položit, vnímáme ze strany žáka jako naprosto klíčovou.

Ukazuje se, že oral history v edukačním prostředí může sehrávat velmi vhodnou roli jednoho z funkčních a přirozených prostředků, který napomáhá mladší žáky vůbec uvést do dějepisné problematiky. Oral history tak spoluotevívá cestu k novému vyučovacímu předmětu.⁹⁶² S rodinnou pamětí, ať již je zaměřena na události osobní či celospolečenské povahy, je o poznání snadnější (přibližně) jedenáctileté děti, seznamovat například s názorností časové osy, historického faktu a jeho subjektivního hodnocení než v případě ničím „neodkládaného“ vstupu do jinak velmi zajímavé prehistorie lidstva.

Žák se stává při rozhovoru s rodinným pamětníkem aktivním příjemcem lidsky blízké, a především mnohem snáze a názorněji pochopitelné interpretace minulosti. Starší studenti (individuálně nebo jako zástupci pracovní skupiny) samozřejmě stále častěji při zjišťování vzpomínek pamětníků vycházejí mimo kruh samotné rodiny a její historie. Přirozeně je k tomu také vede volba sledovaných témat, která již prostě není řešitelná jen a pouze v prostředí vlastního domova. Domníváme se, že je žádoucí, aby každý školní projekt oral history postupně procházel následujícími etapami. Podle našeho názoru by tedy měl obsahovat fázi přípravnou, fázi samostatné či skupinové realizace rozhovorů, fázi zpracování výsledků rozhovorů, fázi interpretace a rozboru zjištěných poznatků, fázi prezentace výsledků projektu a fázi celkové hodnocení projektu.⁹⁶³

V počátcích projektu je nutné zjistit, co o sledovaném tématu žáci vědí, zda mají již nějaké zkušenosti se shromažďováním historickým informací, ale i to, zda jsou k danému úkolu dostatečně motivováni. Podle povahy projektu a míry obtížnosti samotného zadání

---

⁹⁶² Miroslav DANIŠ – Viliam KRATOCHVÍL, *Dejepis. Denník z pátrania po minulosti. Cvičebnica dejepisu pre 5. ročník základnej školy*, Bratislava 1998.

⁹⁶³ Robert Stradling v této souvislosti uvádí tři hlavní etapy školního oral history projektu. Konkrétně se jedná o: přípravu plánu rozhovoru, provádění rozhovoru a analýzu a interpretaci rozhovoru. In: R. STRADLING, *Jak učit evropské dějiny 20. století*, s. 146-148.

můžeme rozlišovat práci, kterou provede žák či student samostatně nebo jako člen skupiny.⁹⁶⁴ Předpokládejme, že studenti si včas (tj. již v přípravné fázi) ujasnili, jaké otázky budou klást, komu je budou klást a jak budou odpovědi zaznamenávat. Jako velmi vhodné se ukazuje nachystané dotazy před započítím rozhovorů ještě konzultovat s vyučujícím či spolužáky. Žáci si tak mohou vyzkoušet položit dotazy „nanečisto“.

Postupme však dále. V ideálním případě již své pamětníky s dostatečným časovým předstihem studenti oslovili, vysvětlili jim, proč mají o rozhovor zájem a jakým způsobem si představují, aby po formální stránce rozhovor probíhal. Obzvláště v situacích pokud nejde o pamětníky, kteří jsou z rodinného prostředí, je tato část přípravy velmi důležitá. Není také od věci, žákům a studentům připomenout, že mají vystupovat slušně, vlídně, i když v určitých situacích také do jisté míry i rozhodně. Především tehdy, když by při samotném rozhovoru pamětník zcela radikálně v komunikaci odbíhal od zjišťovaného tématu apod. V takové situaci se prostě vyplatí poděkovat, ale přece jen se pokusit otázku položit znovu.

Znalost práce s nahrávacím zařízením by měla být před samotným započítím pořizování rozhovorů pochopitelně samozřejmostí. Především však mladší děti u kratších a časově méně náročných úkolů, které mapují většinou určitou část rodinné historie, si často zpočátku vystačí s jednoduchým postupem, kdy si nechají od vzpomínajícího pamětníka nadiktovat vše potřebné. U rozsáhlejších projektů se však pro samotné studenty ukazuje tento postup jako nepříliš vyhovující. Následné zpracování rozhovoru zpravidla obnáší jeho přepis.⁹⁶⁵ Případně vlastnímu přepisu předchází překopírování záznamu interview z původního záznamového zařízení do osobního počítače, který umožňuje žákům a studentům poněkud pohodlnější zacházení s pořízenou nahrávkou.

Interpretace a rozbor získaného svědectví patří mezi klíčové a také mezi nejobtížnější fáze celého projektu. Předně je zapotřebí, aby žáci a studenti měli na paměti zásadu, že paměť není identická s tím, co běžně označujeme pojmem dějiny. V řadě případů (a jistě právem) studentům připadá vyprávění pamětníka mnohem zajímavější, než jsou tradiční způsoby předávání historických informací, na které jsou mladí lidé zvyklí. Podotkneme, že nejběžnějším nositelem historické informace je pro studenty kromě samotného učitele především učebnice. Ukazuje se, že však z pohledu žáků a studentů není učebnice nutně zdrojem nejzajímavějším a nejoblíbenějším.⁹⁶⁶ Pokud navíc studenti nejsou zvyklí na to, že

---

⁹⁶⁴ K problematice skupinové práce například: Hana KASÍKOVÁ, *Kooperativní učení, kooperativní škola*, Praha 2010.

⁹⁶⁵ O úskalích pořizování přepisu z původního záznamu více pojednáno v podkapitole „Specifika audiovizuálního svědectví šoa jako školního historického pramene.“

⁹⁶⁶ Bohuslav KLÍMA a kol., *Mládež a dějiny*, Brno 2001, s. 50-51.

učebnice ony stopy paměti podstatnou měrou obsahuje nebo pokud neměli doposud možnost s historickou pamětí pracovat, pak může skutečně dojem z oral history projektu zcela zastínit doposud známé a užívané.

Mezi významnými klady, které jsou na oral history samotnými studenty⁹⁶⁷ oceňovány, patří podle jejich vlastních vyjádření například následující přednosti. „*Práce s vyprávěním pamětníka události nás seznamuje s úplnými detaily dané vyprávěné situace. Ty se zpravidla z knihy nedozvíme. Informace máme z první ruky – neinterpretované jinými osobami. Při vyprávění jsou viditelné emoce, a je tedy snazší představa určité situace. Jedná se o příběhy z každodenního života.*“⁹⁶⁸ Studenti dále pozitivně vnímali na práci s historickým svědectvím jeho „*detailnost, větší autentičnost, přístupnost sdělení i pro neodborné užití, osobitý přístup k interpretaci události.*“⁹⁶⁹ Nezanedbatelné bylo pro studenty také to, že se jedná o „*záživnější formu podání. Není to jen suché čtení, víc to člověka zasáhne, zanechá to hlubší pocity a lépe se to pamatuje.*“⁹⁷⁰ Studenti často emoce, které jsou přítomné v pamětníkově vyprávění vnímají jako příčinu lepší pochopitelnosti celé historické informace. „*Je to nový pohled na historické události.*“⁹⁷¹ Seznámení s historickými událostmi prostřednictvím vyprávění očitého svědka se studentům jeví jako „*jednodušší, rychlejší a stravitelnější zdroj.*“⁹⁷² „*Jedná se o konkrétní osobnosti a ne o neosobní dějiny. Sledujeme názory lidí, a ty jsou jiné než obecné dějiny z knihy. (...) Díky pamětníkům si dokážeme lépe představit, jaké to bylo.*“⁹⁷³

Vraťme se však k námi sledovaným „fázím“, kterými prochází žákova práce při školním oral history projektu. V samotném rozboru získaného svědectví jde především o to, aby popřemýšleli nad tím, jaké údaje z vyprávění pamětníka získali, zda rozumí i nyní po skončení rozhovoru všemu, co mají zaznamenané, zda svědectví působilo nezaujatě nebo naopak tendenčně a také případně i nad tím, co by bylo možné v dalších projektech zlepšit.⁹⁷⁴

---

⁹⁶⁷ Svě postřehy k tomuto zdroji historického poznání studenti posledního ročníku gymnázia poskytli v rámci dějepisného semináře, který byl opakovaně realizován v Centru vizuální historie Malach. Celkem bylo k tomuto úkolu vypracováno a odevzdáno 60 pracovních listů. Pracovní listy byly doposud využity při pěti dějepisných seminářích, které (od dubna 2010 do prosince 2011) v CVH Malach pod vedením autora této práce proběhly. Podstatné je také to, že po skončení práce nad tímto úkolem proběhl společný rozbor možných „doporučení“ a studenti tedy měli možnost ústně svá stanoviska vysvětlit. Díky tomu se seznámili také s tezemi ostatních účastníků semináře.

⁹⁶⁸ *Pracovní list semináře soudobých dějin v CVH Malach – Svědectví pamětníka jako školní historický pramen (list I.)*, studentka (19 let), in: Osobní archiv autora. Ukázka zadání pracovního listu viz. příloha č. 4.

⁹⁶⁹ Tamtéž, student (18 let).

⁹⁷⁰ Tamtéž, studentka (19 let).

⁹⁷¹ Tamtéž, studentka (18 let).

⁹⁷² Tamtéž, studentka (18 let).

⁹⁷³ Tamtéž, student (19 let).

⁹⁷⁴ R. STRADLING, *Jak učit evropské dějiny 20. století*, s. 147-148.

V závěrečných fázích prezentace výsledků a celkovém hodnocení jde především o to, aby celý projekt neskončil předčasně. „Zveřejnění“⁹⁷⁵ studijního úkolu umožňuje žákům a studentům zakusit velmi důležitý pocit. Mohou tak před ostatními prezentovat hmatatelné výsledky své vlastní nebo společné skupinové práce, nad kterými se může rozvinout velmi přínosná diskuse. Ostatně studenti nemusejí nutně zůstat jen u jednoho oral history projektu.⁹⁷⁶ Možnost svou práci zhodnotit a porovnat se spolužáky, se ukazuje před započítím řešení obdobných úkolů jako velmi podstatná.

Důležité je samozřejmě rovněž to, aby si studenti již v počátečních fázích projektu jasně uvědomili a vyjasnili limity, které oral history jako historická metoda nutně má. Studenti by neměli podléhat dojmu, že pochopitelně jinak velmi zajímavá a poutavá historická paměť svědků je za všech okolností zdrojem bezchybným a neproblematickým. V průběhu seminářů v CVH Malach se pochopitelně studenti dotkli i této problematiky. V souvislosti s charakterem oral history zdůrazňují nezapomenout například na následující. „*Nemůžeme se u pamětníků spolehnout na přesná data. Pamětníci si na mnoho věcí nemusí vzpomenout. Jejich paměť může být zkreslená. Skáčou z data do data a něco si přikrášlují.*“⁹⁷⁷ Studenti si všímají rovněž jedné ze základních vlastností lidské paměti, která naše vzpomínání zcela zásadním způsobem podmiňuje. „*Jejich paměť je selektivní. Ne vše si pamatujeme.*“⁹⁷⁸ Konstatují rovněž, že cítí jisté obtíže s celkovým vyzněním pamětníkovy sdělení. „*Některé získané informace se špatně ověřují.*“⁹⁷⁹ „*Pamětník může být zaujatý.*“⁹⁸⁰ „*Ne každý pamětník má stejnou míru schopnosti podat ucelenou informaci.*“⁹⁸¹ „*Prostě může mít špatnou paměť.*“⁹⁸² „*Je to celé subjektivní a vzhledem k časovému posunu od události jsou některá fakta nepřesná.*“⁹⁸³ „*Určité zážitky stejně pamětník vytěsňuje a nemusí je říci.*“⁹⁸⁴ Pochopitelně,

---

⁹⁷⁵ Například v rámci běžné hodiny formou referátu, v seminární práci v speciálním dějepisném, společenskovědním, zeměpisném, literárním či jazykovém semináři, formou školní výstavy, webové prezentace apod.

⁹⁷⁶ Během studia na osmiletém gymnáziu se opakovaně nabízí hned několik vhodných „okamžiků“, kdy je žádoucí intenzivně pracovat s historickou pamětí. Jak již bylo uvedeno, tak v prvním ročníku lze smysluplně využít rozhovory s rodinnými příslušníky jako metodu, která uvádí do studia dějepisu. Ve čtvrtém ročníku, který završuje cyklus nižšího gymnázia, je možné oral history využívat již jako „aktuální“ metodu poznání moderních a soudobých dějin. Ve vyšších ročnících gymnázia do úvahy přicházejí náročnější projekty, které by měly u humanitně zaměřených jedinců vyvrcholit v předposledním a posledním ročníku odevzdáním seminární práce, která paměť jako důležitý zdroj historických informací, soustavně využívá. Častější se rovněž ve vyšších ročnících gymnázia stávají besedy s pamětníky, exkurzní vyučování na místech paměti apod.

⁹⁷⁷ *Pracovní list semináře soudobých dějin v CVH Malach – Svědeckví pamětníka jako školní historický pramen (list I.)*, student (18 let).

⁹⁷⁸ Tamtéž, student (18 let).

⁹⁷⁹ Tamtéž, studentka (18 let).

⁹⁸⁰ Tamtéž, student (19 let).

⁹⁸¹ Tamtéž, studentka (18 let).

⁹⁸² Tamtéž, studentka (18 let).

⁹⁸³ Tamtéž, studentka (19 let).

⁹⁸⁴ Tamtéž, studentka (18 let).

že obtížné může být pro studenty rovněž vyrovnávání se s tím, jakým způsobem je svědectví podáváno. „Nesrozumitelně mluví. Je nervózní a zapomíná.“⁹⁸⁵ Jak však jedna ze studentek k charakteru oral history podotkla: „přesto si myslím, že ta negativa nejsou zdaleka tak důležitá. Mnohem víc převažují pozitiva.“⁹⁸⁶

Jaká témata či tematické okruhy pro využití oral history v edukačním prostředí vybírat a realizovat? Z obecného hlediska věku studentů a náročnosti úkolů je možno určitý postup přístupů k paměti vymezit následovně. Podotkněme, že se tyto tematické okruhy mohou vzájemně prolínat a lze se k nim smysluplně po jistém čase pochopitelně také vracet.

Obzvláště pro mladší děti je vhodné tematicky pátrání po paměti vymezit tak, aby se střetávali s něčím, co jim je blízké. Ideální jsou proto úkoly, kdy pátrají v rodinné historii, kdy vyzpovídají příbuzného ke konkrétní historické události, kterou zažil či k činnosti, kterou v minulosti provozoval. Užitečné je v „počáteční fázi“ dějepisného vzdělávání pochopitelně i to, když se žák seznamuje s pamětí vlastní rodiny a může si prostřednictvím zjištěným odpovědí na časové ose zaznamenat události, které jeho prarodiče a rodiče zažili, které z těchto událostí si nějakým (třeba i velmi neostrým) způsobem pamatují, a o kterých by mu mohli něco souvisleji vyprávět. Přirozeným způsobem se žáci vlastně seznamují s „pohybem“ na časové ose, s pamětí generační i s limity, které lidskou paměť omezují. Pro většinu z dětí je rovněž „velkým překvapením“ i to, když zjistí, kolik významných historických událostí jeho prarodiče a rodiče již na „vlastní kůži“ zažili.⁹⁸⁷

S přibývajícím věkem studentů pochopitelně může narůstat i náročnost zadání školních oral history projektů, kdy také samotná realizace úkolu již není záležitostí několika dní, týdnů, ale mnohdy dokonce i měsíců. Tradičně přístupnější bádání v rodinné historii, které mapuje jakési základní vazby mezi časem rodiny a „velkými“ dějinami, může být nahrazeno tématy, v kterých sice i nadále lze využívat vyprávění blízkých příbuzných, ale zároveň již musí být sledováno i konkrétněji vymezené téma, o jehož zmapování v projektu půjde. Podle našeho mínění je velmi vhodné a pro studenty zároveň tradičně zajímavé, když je vybíráno z diachronních tematických okruhů. Pro tyto okruhy témat je užití výsledků oral history obzvláště užitečné.

---

⁹⁸⁵ Tamtéž, studentka (18 let).

⁹⁸⁶ Tamtéž, studentka (19 let).

⁹⁸⁷ Upozorníme však v této souvislosti na skutečnost, kterou nelze zcela podceňovat. Obzvláště u mladších dětí je nutné velmi pečlivě zvážit, co mají v rodinné historii zjišťovat. Není zcela vhodné dětem z této věkové kategorie například zadávat úkoly, v kterých by měly například mapovat postoje členů jejich vlastní rodiny ke KSČ apod. Vzhledem k nižšímu věku (a tím i k úrovni psychické vyspělosti) by ani nebyli tito žáci objektivně schopni s některými získanými informacemi pracovat. Je tedy třeba pamatovat na skutečnost, že „ptaní se“ má v prostředí, do kterého směřuje, svůj etický rozměr.

V námi zmiňované souvislosti Robert Stradling navrhuje jakousi modelovou sadu témat, která mohou být úspěšně řešena. Jedná se o následující „motivační otázky“ ke školním oral history projektům: *„Jak se život lidí doma a v práci změnil v důsledku rozvoje techniky? Jak se v průběhu století změnil rodinný život? Jak se změnila role manžela a manželky (a rodičů)? Jak se změnilo sexuální chování a sexuální mravy? Jak se pohlíželo na svobodné matky před 50 nebo 60 lety? Jaký rozdíl přinesla antikoncepce? Jak se změnila představa o dětství a dospívání? Jak se změnilo bydlení v průběhu století? Jaké rozdíly přinesl rozvoj městských oblastí v životě lidí ve městech a ve venkovských oblastech? Jak se změnila práce v různých zaměstnáních v průběhu času (úpadek některých zaměstnání a průmyslových odvětví, vytvoření nových, zvýšená mechanizace automatizace atd.)? Jak se změnila vztahy mezi generacemi? Jak se změnila rekreace lidí, jejich kulturní zájmy a jejich koníčky? Jak změny v dopravě ovlivnily způsob, jakým lidé žijí? Jak změny v medicíně změnil život lidí? Jak se změnila naše představy (například představy o náboženství a víře, zločinu a trestu, chudobě a bohatství, vzdělání, umění, módě, úloze a zodpovědnostech státu a občanů, národní identitě a vlastenectví atd.)?“⁹⁸⁸*

Jak již bylo uvedeno jedná se o nabízené příklady, které mohou být pochopitelně dále rozšířeny. Z pedagogických zkušeností autora této práce se u takto vymezených témat nejedná o úkoly, které by byly pro studenty příliš snadné či lehce přístupné. Většinou vyžadují náročnější přípravu i čas na realizaci vlastního oral history výzkumu. Jejich výhodou, jak z podstaty úkolů vyplývá, je však to, že umožňují studentům nahlédnout do konkrétního tématu hlouběji. Studenti mají při jejich řešení k dispozici rovněž širší časový rámec, který umožňuje patřičné srovnání. Také se nabízí poněkud obsáhlejší výběr možných pamětníků, kteří mohou být osloveni k poskytnutí rozhovoru. Z konkrétních témat, která se již vícekrát opakovala v středoškolském semináři soudobých dějin, který autor práce pravidelně vede, zmiňme například studenty řešenou problematiku cestování v Československu v šedesátých až devadesátých letech dvacátého století nebo nelehkou otázku bydlení mladých rodin za komunistického režimu. Rovněž v této souvislosti uveďme, že ve využívání oral history v dějepisném vyučování spatřujeme obrovský zdroj inspirace k prohloubení zájmu vyučujících i jejich žáků o mnohdy neprávem opomíjenou tematiku regionálních dějin.⁹⁸⁹

---

⁹⁸⁸ R. STRADLING, *Jak učit evropské dějiny 20. století*, s. 143.

⁹⁸⁹ Milan HES, *Slaný ve vzpomínkách přeživších*, Slánský obzor, ročník 18/2010, s. 93-96.

V této souvislosti zmiňme, že o využívání pamětníků pro účely poznání dějin konkrétního regionu (včetně aplikace této problematiky v edukačním prostředí) bylo pojednáno v českém prostředí již v textu *„Práce s pamětníky a vzpomínkami“* z roku 1967. Práci Milana Myšky, Stanislava Zámečnicka a Věry Holé připomínáme především proto, že se jedná o možná vůbec historicky první text, který se v českém prostředí problematice oral history věnoval. Samozřejmě, že termín „oral history“ v této „průkopnické“ práci užíván nebyl. Pochopitelně

Další možnosti, které jsou k dispozici jako motivační otázky k řešení školní projektu oral history, se nabízejí v podobě sledování prožitků pamětníků, kteří se ocitli bezprostředně blízko zásadních událostí velkých dějin.⁹⁹⁰ Jedná se například o zážitky z války, zážitky z okupace, zážitky z nedobrovolného pobytu v tábore nucených prací, zážitky z politicky motivované emigrace apod. Obzvláště vzpomínkám přeživších šoa, jako důležitému příkladu z této kategorie témat, je věnováno hned několik zásadnějších míst této kapitoly.

Také poslední zde předkládanou možnost, která poukazuje na to, na jakou další problematiku lze smysluplně zacílit metodu oral history v edukačním prostředí, představuje ve své didaktické publikaci⁹⁹¹ Robert Stradling. Studenti by se tak podle Stradlinga mohli zaměřit na získávání dokladů o tom, „*jak masmédia líčí konkrétní desetiletí nebo éru 20. století.*“⁹⁹² Následně pomocí rozhovorů s pamětníky, kteří žili v daném historickém období, mají studenti možnost porovnat, jak je tato epocha představována očitými „svědky“ této doby. Obdobou takto zaměřeného úkolu je rovněž následující „varianta“ výše zmiňovaného úkolu. Studenti během ní zjišťují od pamětníků, co dělali, co prožívali, jak reagovali, co jsou schopni vypovědět o okamžiku, kdy se doslechli o události historicky převratné či takřkajíc přelomové. Ať již se například jednalo o atentát na významného politika, o nečekanou smrt slavné osobnosti, o teroristický čin, o eskalaci mezinárodního napětí do dramatické krize, o pád nedemokratického režimu, smrt diktátora apod.⁹⁹³

Závěrem tohoto oddílu se pokusme shrnout, jakým způsobem lze v edukačním prostředí postupovat, aby užívání oral history ze strany žáků a studentů bylo nejen oblíbené, ale také didakticky hodnotné. Minimálně by tedy studenti podle našeho názoru měli mít k dispozici několik základních (výchozích) tezí, které vymezují samu podstatu oral history „bádání“ v podmínkách školní výuky. Je samozřejmé, že by tyto zásady měly být v souladu s obecnou praxí oral history jako vědecké metody.

Nazývejme je například „*Desatero sběratele vzpomínek.*“ V ideálním případě jsou na podstatnou část (snad na všechny) z těchto deseti bodů studenti schopni přijít sami. Předpokládá to „jen“ trpělivého vyučujícího, který se vhodně ptá, a pozorné studenty, kteří chtějí odpovídat. Úspěšně se lze k těmto bodům například přiblížit při vhodně koncipovaném rozboru audiovizuálního svědectví z archivu USC Shoah Foundation Institute. V rámci

---

bylo rovněž to, že text byl především koncipován jako jistý „návod“ ke sběru, zpracování a prezentování vzpomínek pamětníků dělnického hnutí v daném regionu. Více: Milan MYŠKA – Stanislav ZÁMEČNÍK – Věra HOLÁ, *Práce s pamětníky a vzpomínkami*, Ostrava 1967.

⁹⁹⁰ R. STRADLING, *Jak učit evropské dějiny 20. století*, s. 143.

⁹⁹¹ Tamtéž.

⁹⁹² Tamtéž, s. 144.

⁹⁹³ Tamtéž, s. 144-145.

historických seminářů, které autor této práce pravidelně organizuje pro studenty vyššího gymnázia⁹⁹⁴ v Centru vizuální historie Malach, byli rovněž účastníci těchto seminářů v závěru své práce požádáni, aby se sami pokusili sestavit soubor jakýchsi doporučení pro práci s pamětníkem. Studentům bylo před úkolem připomenuto, že by se mělo jednat o „rady“, které by mohli začít „reálně“ používat mladší studenti, kteří se teprve s oral history a historickou pamětí začínají seznamovat. Prakticky vždy se studenti shodli na tom, že je nutné si v počáteční fázi školního projektu „*prostudovat faktické informace. Pečlivě si nachystat otázky, které budu klást. Dobře si konkrétní rozhovor připravit.*“⁹⁹⁵ K doporučení, která by se týkala oslovování možných pamětníků, se studenti měli potřebu vyjadřovat již méně často. Přesto i takovéto poznámky během semináře několikrát zazněly. Zmiňme alespoň některé z nich. „*Je nutné vyslechnout k jednomu tématu více výpovědí.*“⁹⁹⁶ „*Nutné sehnat více lidí!*“⁹⁹⁷ „*Čerpat z více zdrojů.*“⁹⁹⁸ „*Vyhledat více pamětníků pro ucelenost pohledu.*“⁹⁹⁹ Když již samotný rozhovor s pamětníkem probíhá, pak studenti doporučují: „*mít úctu a nechat pamětníka mluvit a nesnažit se z pamětníka získat informace za každou cenu.*“¹⁰⁰⁰ „*Lepší je si vypravěče nahrát nebo co nejvíce doslovně zaznamenat třeba na počítači.*“¹⁰⁰¹ „*Občas je potřeba vyprávěcího směřovat.*“¹⁰⁰² „*Nutné je však neskákat zbytečně do řeči, nekritizovat případnou víru nebo ideologii vyprávěcího, pokud ho ovlivňuje.*“¹⁰⁰³ „*Jednat s pamětníky s pokorou a s pochopením.*“¹⁰⁰⁴ „*Výpověď není přesná! Paměť může selhat.*“¹⁰⁰⁵ „*Pamětník může ve vyprávění přeskakovat od tématu k tématu.*“¹⁰⁰⁶ „*Dejte si pozor, aby byla zachována časová kontinuita.*“¹⁰⁰⁷ K zpracování nahraného svědectví pamětníka a následné prezentaci získaných informací studenti poznamenávají: „*Důvěřuj, ale prověřuj!*“¹⁰⁰⁸

---

⁹⁹⁴ Prozatím se vždy jednalo o skupiny studentů z maturitních ročníků ve věku 18 až 20 let.

⁹⁹⁵ *Pracovní list semináře soudobých dějin v CVH Malach – Svědectví pamětníka jako školní historický pramen (list I.)*, studentka (18 let).

⁹⁹⁶ Tamtéž, student (19 let).

⁹⁹⁷ Tamtéž, student (18 let).

⁹⁹⁸ Tamtéž, studentka (18 let).

⁹⁹⁹ Tamtéž, student (19 let).

¹⁰⁰⁰ Tamtéž, studentka (19 let).

¹⁰⁰¹ Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁰² Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁰³ Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁰⁴ Tamtéž, studentka (19 let).

¹⁰⁰⁵ Tamtéž, student (19 let).

¹⁰⁰⁶ Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁰⁷ Tamtéž, studentka (19 let).

¹⁰⁰⁸ Tamtéž, studentka (18 let).

*Nespoléhat na důvěryhodnost, ale neměnit výpověď.*¹⁰⁰⁹ „*Zachovávat autenticitu.*“¹⁰¹⁰
„*Získané svědectví zpracovat co nejdříve, když je rozhovor v živé paměti.*“¹⁰¹¹

Pokusme se tedy závěrem vše podstatné shrnout a částečně také doplnit. „*Desatero sběratele vzpomínek*“ by mohlo podle nás mít kupříkladu následující podobu:

Za prvé. Paměť není to samé co historie.

Za druhé. Paměť není to samé co vzpomínání.

Za třetí. Vzpomínání je nám zprostředkováno skrze vyprávění. (Prvním třem bodům byla dostatečná pozornost věnována v první kapitole této práce.)

Za čtvrté. Každé vyprávění se odehrává v přítomnosti a ta nás vždy nějakým způsobem ovlivňuje. Vzpomínání není „cestováním ve stroji času“ zpět do minulosti. Vzpomínající osoba vždy zůstává v přítomnosti.

Za páté. I když můžeme mít k pamětníkovi vřelý osobní vztah, nezapomínejme, že i on se může mýlit, nemusí si na řadu věcí vzpomenout a jeho výpověď není pravda sama. Je „pouze“ v určité míře vždy méně či více pravděpodobná.

Za šesté. Každé vyprávění je subjektivní. Úhel pohledu, z kterého svědek událost pozoroval byl nutně odlišný od postavení svědka, který „stál opodál.“

Za sedmé. Nemysleme si, že když je námi oslovený pamětník dobrý řečník, že také musí nutně podat hodně zajímavých informací. I člověk, který vystupuje běžně jako málomluvný, nám může podat velmi cenné svědectví.

Za osmé. Respektujme, že mohou existovat určitá témata (místa v paměti vyprávějících), o kterých nebudou chtít pamětníci hovořit. Pokud poznáte, že je to z jejich strany zcela vážně míněné, pak nezbyvá nic jiného než to respektovat.

Za deváté. Nezapomeňme pamětníkovi vždy poděkovat, třeba ho i podarovat květinou. Sami pamětníkovi nabídněme, že ho seznámíme s výsledky projektu. Jistě ho tato skutečnost potěší. Za desáté. Nebuďme zarmoucení, když někdo rozhovor s námi odmítne. Pamatujme, že vždy budou existovat lidé, kteří z mnoha nejrůznějších důvodů nechtějí hovořit o tom, co prožili. Naše opakované naléhání by jim nemuselo být příjemné.

---

¹⁰⁰⁹ Tamtéž, studentka (19 let).

¹⁰¹⁰ Tamtéž, student (18 let).

¹⁰¹¹ Tamtéž, studentka (18 let).

5.1.2. Školní historický pramen

Vytvářet (v optimálním případě také dále rozvíjet) náš živý a žitý vztah k minulosti je pochopitelně možné prostřednictvím řady faktorů. Výuka dějepisu, kterou formálně zprostředkovává a nabízí školní výuka je samozřejmě jen jednou z těchto možností. I když možností zcela zásadní. Jde vlastně o „nabídku“, která je tradičně zakotvena a státem garantována. Navíc alespoň v základním „formátu“ je rovněž dostupná pro nejširší vrstvy společnosti. Výuka dějepisu sehraává roli jediné skutečnosti, prostřednictvím které je v celospolečenském měřítku zprostředkován vztah k minulosti prakticky celé populaci. V podobné šíři a systematickosti, jako se tomu děje v průběhu školního dějepisného vzdělávání, se již většina společnosti nemá šanci s historií dále obeznámit. Při formování historického vědomí je tedy školní prostředí nenahraditelné. Jak by však výuka dějepisu měla vypadat, aby poskytla skutečně kvalitní impulsy, které mohou historické vědomí skutečně utvářet? Jaké místo v ní může zaujímat svébytný pramen audiovizuálního svědectví?

Již bylo konstatováno, že didaktika dějepisu nemusí být nutně chápána v úzkém pojetí jako metodika dějepisného vyučování, ale jako teorie a praxe osobní i společenské historické kultury. Jakou roli má ve vytváření tohoto žitého a živého vztahu k minulému právě školní historický pramen? Co vlastně školní historické prameny jsou a čím se případně odlišují od zdrojů, s kterými standardně pracuje profesionální historik? Jak by mělo být se školními historickými prameny v optimální míře zacházeno?

Prakticky obdobně jako v historické vědě, tak i v didaktice dějepisu sehraává podle našeho názoru důraz na práci s prameny svou nezastupitelnou, až klíčovou úlohu. Zatímco pro historika je dovednost pramenného dokladu cestou a zároveň zásadní podmínkou k vědecky přijatelné „objektivitě“ interpretace minulých událostí, a poznání pramene je tedy primárně nasměrováno k pochopení již proběhlé události, v případě didaktiky dějepisu se v zacházení s pramenem nemůže jednat „jen“ o poznání (popis) minulosti. Především totiž jde o „rozměr přítomna“, jde o naši aktuální a v současnosti existující vazbu k dějinám a s dějinami. Jak také konstatoval Vratislav Čapek: „*Historik reflektuje objektivní průběh dějin, didaktik dějepisu musí reflektovat dějiny z hlediska cílů a potřeb, kterých chce výkladem dějepisné látky dosáhnout.*“¹⁰¹²

Tento vztah, jak bylo výše uvedeno, je zakotven v přítomnosti a bývá rovněž zásadním způsobem využíván jako jistý druh orientace v tom, co teprve v nadcházejícím vývoji

---

¹⁰¹² V. ČAPEK, *Didaktika dějepisu I*, s. 69. Ponechme však v této souvislosti stranou úvahu nad „objektivním průběhem dějin“ i tím, zda je skutečně žádoucí formulací tvrzení o „výkladu dějepisné látky.“

očekáváme. Můžeme tedy hovořit o existenci podstatného nasměrování školního historického pramene hned na všechny tři časové rozměry najednou. Školní historický pramen neslouží pouze k prohloubení žákovy faktografické orientace v dějinách. Domníváme se, že by tedy neměl naplňovat výhradně jen kognitivní cíle. Například „v duchu hesla získání dalších dat o minulém“. Je samozřejmé, že díky výběru pramene pro využití v konkrétním edukačním prostředí, je vedle samotného obohacení myšlenkových schopností žáka, rovněž působeno na jeho charakterové,¹⁰¹³ emoční,¹⁰¹⁴ vyjadřovací aj. vlastnosti. Navíc připomeňme, že z žákova úhlu pohledu, který se v procesu výuky zákonitě objevuje, nelze čistě informativní složku školního pramene nijak zvlášť přeceňovat. Považovat ji během dějepisné výuky za něco, co má zajištěný prvořadý nárok na žákovu pozornost, paměť a zájem vůbec, se ukazuje jako velmi nepřesné.¹⁰¹⁵

Školní historický pramen může být chápán jako jistá „stopa“ minulého, kterou můžeme v edukačním prostředí cíleně sledovat, objevovat, vracet se k ní či ji obrazně řečeno následovat. Vycházíme z přesvědčení, že pozorné následování těchto „stop“ přivádí žáka na cestu k historickému myšlení, k historickému vědomí. Domníváme se, že právě cílené zacházení se školním historickým pramenem významnou měrou přispívá k celkově aktivnímu pojetí výuky. Směřuje k dějepisu logickému a kritickému.¹⁰¹⁶ Pověštinou by školní historický pramen jako „doklad minulého“ měl být srozumitelný právě tím, že nemá co říci pouze k proběhlému dění, ale stejnou měrou (pravděpodobně však mnohonásobně vyšší) se také vyslovuje k naší bezprostřední současnosti. Vlastně promlouvá i k tomu, co od dalšího vývoje společnosti veřejně či v skrytu očekáváme. Domníváme se, že z hlediska výše zmiňované problematiky, nebude nijak na škodu doplnit ještě jeden objasňující úhel pohledu na otázku principiální odlišnosti pramene historické vědy od školního historického pramene. Tentokrát s využitím klíčového pojmosloví (v této práci mnohokrát zmiňovaného a citovaného) egyptologa Jana Assmanna.

---

¹⁰¹³ „Tradováno má být to, co mladému člověku může pomoci lépe porozumět a lidsky zvládnout přítomnost a budoucnost.“ In: Wolfgang KLAFKI, *Studie k teorii vzdělání a didaktice*, Praha 1967. s. 102.

¹⁰¹⁴ „Současné psychologické výzkumy ukazují, že nezbytným předpokladem k rozvinutí úplné škály kognitivních schopností jsou emoce. Z pohledu kognitivní fenomenologie emoce vedou k poznání a poznání vede k emocím. Myšlení a emoce jsou tedy dvě propojené nádoby, které se navzájem ovlivňují.“ In: V. RODRIGUEZOVÁ, *Výukové programy jako zdroj znalostí žáků v dějepise*, in: K. Štěpánek (ed.), *Vybrané problémy oborové didaktiky dějepisu 2*, Brno 2009, s. 30-31.

¹⁰¹⁵ B. KLÍMA a kol., *Mládež a dějiny*, s. 50-54.

¹⁰¹⁶ K pojetí práce se školním historickým pramenem jakožto „stopou“, kterou žák-stopář sleduje a interpretuje například: V. KRATOCHVÍL, *Didaktické strategie na rozvoj intelektových schopností žiakov vo výučbe dejepisu*, in: *Didaktické a metodické inspirace. Dějepis ve škole II*, Praha 2002, s. 7-55.

Jan Assmann v souvislosti s představením pojetí „kolektivní paměti“ přichází v knize „Kultura a paměť“¹⁰¹⁷ s dělením paměti na paměť kulturní a paměť komunikativní. Z hlediska námi sledované otázky lze spolu s Assmannem konstatovat, že kulturní paměť je onen historiky objevený, vybraný a interpretovaný „kánon pramenů“,¹⁰¹⁸ pomocí kterého je opisováno to, „jak to tehdy bylo.“ V případě tohoto kánonu historických pramenů se jedná jen o obtížně změnitelnou množinu. Společnost má tento „výběr dokumentů“ zkrátka poměrně pevně k dispozici v jeho dlouhodobě ustálené podobě. Teoreticky jsou ale určité „pohyby - změny“ s tímto kánonem přece jen možné. Například v situacích, kdy dochází k jakési vzájemné výměně těchto pramenů mezi státy (národy). Během takovéto situace má vlastně „ten druhý“ příležitost názorně poznat, co je fixováno a zdůrazňováno jeho „sousedem, partnerem, rivalem“. Dále se kánon pramenů jistě proměňuje i v případě zásadního objevu pramene nového, který radikálně pozmění dlouhodobou interpretaci konkrétní historické skutečnosti. V převážné většině případů je však velmi komplikované (i když samozřejmě možné), začít na těchto kanonicky vybraných pramenech budovat v podmínkách široké (historicky neodborné) veřejnosti aktuálně žitý a zároveň perspektivně živý vztah k minulosti. Současný život v jeho komplikovanosti a plnosti se prostě na rozdíl od většiny převážně historiky zprostředkovaných interpretací minulého může jevit jako něco zcela odlišného a s dějinami již nesouvisejícího. Člověk dneška si bohužel jen obtížně prostřednictvím „tradicí předávaného“ kánonu historických pramenů může začít vytvářet smysluplný a žitý vztah k minulému. V žádném případě to však neznamená, že je tato možnost vyloučena absolutně.

Školní historický pramen má naopak v duchu Assmanova členění kolektivní paměti svou podstatou blízko k paměti komunikativní. Z čeho lze tuto souvislost odvodit? Předně je v komunikativní paměti prokazatelně přítomna žijící a fungující „vazba“ k minulému. Není také větším problémem se o ní přesvědčit. Minulost nebývá v chápání a přístupu ze strany komunikativní paměti (i školního historického pramene) prostě „jednou provždy“¹⁰¹⁹ hotová a uložená v pevném a jen obtížně změnitelném konstruktu. Navíc se běžně ve sděleních komunikativní paměti vedle sebe objevují fakta, která jsou svou pestrostí umístění na „pomyslném hodnotovém žebříčku lidského života“ takřka učebnicovým příkladem jeho mnohohrstevnosti. V těsném blízkosti vedle interpretací politických událostí „zásadního významu,“ se kupříkladu mohou nacházet údaje z rodinného života, cestování, sportu, stravování apod. Pro příjemce těchto sdělení jsou tak obsahy komunikativní paměti častěji

---

¹⁰¹⁷ J. ASSMANN, *Kultura a paměť*.

¹⁰¹⁸ Bezesporu v tomto „kánonu“ stále (čistě z jednoduchého statistického hlediska) převládají prameny, které převážně odkazují k oblasti, jež může být označena velmi zobecňujícím termínem „politické dějiny.“

¹⁰¹⁹ Mínilme, že v mnohem větší míře než je tomu v případě přístupu historiografie k práci s prameny.

důvěrněji známé a celkově (lidsky) bližší než „tradiční informace“ velkých dějin. Možný prostor pro utváření žitého a živého vztahu k minulému se v případě komunikativní paměti pravděpodobněji ukazuje jako společensky dostupnější.

Alespoň stručně také konstatujme, že jsme si samozřejmě vědomi toho, že pochopitelně vytvoření a rozvíjení žitého a živého vztahu k minulosti není v žádném případě to samé jako důkladná znalost historické epochy, procesu apod., kterou disponuje profesionální historik. Na straně druhé žádná jiná věda není takovým způsobem odkázána na laickou veřejnost jako právě historie. Rovněž do žádné jiné vědecké oblasti poznání a komunikace nevstupuje tolik neprofesionálů jako do historie. Domníváme se tedy, že je i v zájmu historiografie, aby také tito neprofesionálové (jakožto příjemci historických sdělení) byly vybaveni co nejkvalitnějším historickým vědomím (žitým a živým vztahem k minulému).

Jsme přesvědčeni, že spjatost historického a školního historického pramene je zcela zásadní povahy. Při práci se školním historickým pramenem vlastně vycházíme z přístupů a metod, které uplatňují při své činnosti dějepisci. Historický pramen (například historický text) je pro nás dokladem, který je schopen vypovídat (podávat informaci) o minulosti.¹⁰²⁰ Badatel, který historický pramen začne užívat, vlastně podrobuje tento „dokument“ postupnému a logicky strukturovanému kritickému rozboru. Sleduje tak nejprve jeho vnější znaky jako jsou například vlastnosti jazykové, ale také například i to, jak byl vůbec pramen zaznamenán, předáván a uchováván. Dále je pochopitelně nutné, aby historik posoudil vnitřní logiku či spolehlivost pramene, aby si snažil položit například otázku, zda si pramen neprotiřečí v určitých částech apod. Stále blíže se tak badatel přibližuje k vlastní interpretaci a zařazení dokumentu do historického kontextu, do kterého pramen náleží.¹⁰²¹

Jak již bylo výše konstatováno, je zacházení se školním historickým pramenem vlastně přímo odvozeno od principů práce s historickým dokumentem. „*Katalógy otázok profesionálnych historikov, ktoré kladú jednotlivým písomným prameňom z minulosti, sa musia stať východiskom na tvorbu základných súborov otázok pre žiakov a učiteľov vo výučbe dejepisu...*“,¹⁰²² výstižně konstatuje Viliam Kratochvíl. Tento přední slovenský didaktik také předkládá konkrétní otázky, které by mohly žákům výrazně pomoci při „pátrání“ po „neznámých okolnostech“ konkrétního pramene. Ačkoli se v této souvislosti jedná především o rozbor písemného školního historického pramene, domníváme se, že se tato „sada“

---

¹⁰²⁰ Z. BENEŠ, *Historický text a historická kultura*, s. 83.

¹⁰²¹ Viliam KRATOCHVÍL – Hana MLYNARČÍKOVÁ, *Maturita po novom. Dejepis. Externá časť/interná časť. Testy*. Bratislava 2007, s. 94-97.

¹⁰²² Tamtéž, s. 99.

pracovních otázek může stát smysluplným východiskem rovněž pro zacházení s pramenem obrazovým, audiovizuálním apod.

Ostatně samotný historický text a v něm obsažená historická informace nejsou pochopitelně z hlediska způsobů, v jakém byly zakódovány a dále ve společnosti předávány, záležitostí jen a pouze písemného respektive obecně verbálního charakteru. *„Základním – a zároveň i tradičním – typem textu je – samozřejmě – text verbální. Ten může být přitom napsán jak přirozeným jazykem, tak i jazykem umělým, jak jej historickému výzkumu a jeho prezentaci nabízí k využití počítačové zpracování výsledků pomocí tabulek, grafů apod. Ikonický text využívá obrazové informace a historickou skutečnost proto zobrazuje ‘náznorněji’ prostřednictvím kresby, malby, plastického zobrazení (sochařství) či novodobých vizuálních a audiovizuálních technických prostředků – fotografie, filmu, televize, videozáznamu apod. Jako ve všech podobných případech nalezneme i zde ‘přechodné typy’, stojící na pomezí mezi některými z těchto kategorií. Příkladem takového postavení nám může být třeba divadelní drama anebo historická mapa,“*¹⁰²³ uvádí historik a didaktik Zdeněk Beneš.

Vraťme se však k otázce kritické práce s historickým dokumentem v edukačním prostředí. V pěti základních otázkách, které Viliam Kratochvíl zmiňuje pro práci se školním historickým pramenem by mohlo jít především o postižení následujících kategorií:

- „1. Kto je autorom prameňa?
2. Kedy bol napísaný?
3. Čo je obsahom prameňa?
4. Komu bol prameň určený?
5. Aký bol zámer autora prameňa?“¹⁰²⁴

Tyto dotazy jsou skutečně navrženy tak, aby naplňovaly jakési minimum, které je vhodné především pro žáky základních škol či odpovídajících ročníků víceletých gymnázií.

Pro potřeby středoškoláků Viliam Kratochvíl nabízí „katalog“ poněkud obsáhlejší podoby:

- „1. Kto je autorom prameňa?
2. Kedy bol prameň napísaný?
3. Informuje nás autor prameňa ako očitý svedok, alebo má informácie z druhej ruky? (Je to primárny alebo sekundárny prameň?)

---

¹⁰²³ Z. BENEŠ, *Historický text a historická kultura*. Praha, s. 95.

¹⁰²⁴ V. KRATOCHVÍL – H. MLYNARČÍKOVÁ, *Maturita po novom. Dejepis. Externá časť/interná časť. Testy*, s. 99.

4. *O aký typ prameňa ide? (Je to napríklad list, zmluva, protokol, zákon, leták, policajná správa, reportáž, cestopis, politický prejav, denník, zápisnica, úradné hlásenie apod.?)*
5. *Ktoré historické pojmy môžeme získať z prameňa?*
6. *Ktoré slová, mená alebo pojmy sú v prameni neznáme?*
7. *O čom prameň rozpráva, vypovedá?*
8. *Sleduje autor nejaký zámer?*
9. *V ktorých častiach prameňa uvádza autor fakty?*
10. *V ktorých častiach prameňa autor hodnotí? Je možné vôbec rozpoznať autorovo hodnotenie?*
11. *Je autor prameňa nestranný, snaží sa byť objektívny?*
12. *Naopak je zaujatý, straní niekomu?*
13. *Do akej miery je text prameňa vierohodný?*¹⁰²⁵

Samozrejme, že tento navrhovaný soubor dotazů nemusí být v žádném případě konečný a může se dále rozšiřovat. V této souvislosti také Viliam Kratochvíl odkazuje na Roberta Stradlinga, který v publikaci „Jak učit evropské dějiny 20. století“¹⁰²⁶ uvádí při práci s písemným školním historickým pramenem také další otázky. Jedná se o zjišťování následujících problémů:

- „14. *Jsou fakta v tomto pramenu podporována fakty, které již znáte z jiných pramenů, včetně učebnice?*
15. *Potvrzuje tento pramen interpretace události v jiných pramenech nebo je vyvrací?*
16. *Jsou zde nějaké mezery v důkazech, jako chybějící jména, data nebo další fakta, která by vám pomohla odpovědět...?*“¹⁰²⁷

Již bylo konstatováno, že modelové přístupy rozboru písemného školního historického pramene mohou být velmi důležitým a snad i základním východiskem také pro práci s dalšími typy historických textů. Přejdeme již tedy do oddílu práce, který nás tentokrát uvede do problematiky audiovizuálního svědectví pamětníků jako školního historického pramene.

5.1.3. Specifika audiovizuálního svědectví jako školního historického pramene

S velkou pravděpodobností můžeme konstatovat, že vnímání minulého je v současné společnosti stále větší měrou závislé na vizuálních vjemych.¹⁰²⁸ Vizualizace historické

¹⁰²⁵ Tamtéž, s. 99.

¹⁰²⁶ Stradling, R.: *Jak učit evropské dějiny 20. století*. Praha: MŠMT, 2003.

¹⁰²⁷ R. STRADLING, *Jak učit evropské dějiny 20. století*, s. 159.

skutečnosti se bezesporu stala vhodným způsobem, který již delší čas umožňuje filmovým tvůrcům, autorům televizních pořadů, vývojářům počítačových her a mnoha dalším, nabízet široké veřejnosti velmi pestrou paletu produktů, které jsou různou měrou spojeny s „realitou minulého“. Na straně druhé nepřestávají být tyto mediální produkty pro příjemce sdělení dostatečně zábavné a poutavé. Tím bezesporu zaručují producentům této „pop historie“ dostatečný odbyt i zájem.¹⁰²⁹ Historie se v současnosti obrazem komercializuje, ale také popularizuje.

Domníváme se, že (pravděpodobně na první pohled pro nás zdánlivě vzdálená) problematika oblíbenosti historických témat v mediálním prostředí, má svůj důležitý didaktický význam. Ukazuje se i na počátku jednadvacátého století, že stále nejběžnější pomůckou v edukačním prostředí je totiž učebnice. V rámci vyučovacích situací často převažuje zacházení s výkladovým textem. Ať již se jedná o podobu vyprávění vyučujícího, společného předčítání v hodině nebo samostatné práce, kterou žák z učebnice připravuje.¹⁰³⁰

V učebnicích dějepisu, které jsou v českém prostředí využívány především, stále značnou měrou převažuje sekundární výkladový text. Podle našeho mínění by tomu mělo být přesně naopak. Práce s učebnicí by dále pochopitelně měla zůstat důležitou součástí metodiky dějepisného vyučování, ale neměla by zůstat osamocena. Žádoucím cílem by podle našeho mínění mělo být uplatnění mnohem podstatnějšího množství „analytického textu“ nejen v učebnicích, ale také ve vzdělávacích situacích samotných. Samozřejmostí pochopitelně musí být to, že analytický text je nutně „doprovázen“ v rámci didaktické pomůcky nebo vzdělávací situace také katalogem otázek. Doplňme raději, že pod analytickým textem rozumíme takový druh sdělení, které podněcuje u studentů kritické myšlení, vlastní aktivní činnost, a tím dává do budoucna naději na vznik historického vědomí. (Narozdíl od „pouhého“ historického povědomí.) Domníváme se, že námi sledované audiovizuální svědectví (přeživších šoa) může být vhodným zdrojem pro přípravu a aplikaci analytického textu v edukačním prostředí.

Již bylo z hlediska zmiňované typologie historických textů také uvedeno, že audiovizuální školní pramen můžeme přehledně řadit do kategorie textů ikonických. Právě tyto druhy historických informací se již delší čas ukazují pro současné žáky a studenty jako nesmírně cenné a také velmi atraktivní.¹⁰³¹ Audiovizuální svědectví jako moderní školní historický pramen může zásadním způsobem přispět k rozvoji aktivního, kritického

---

¹⁰²⁸ Z. BENEŠ, *Didaktika dějepisu jako historická disciplína*, s. 152.

¹⁰²⁹ K této otázce například: Milena BARTLOVÁ (ed.), *Pop history*, Praha 2003.

¹⁰³⁰ B. KLÍMA a kol., *Mládež a dějiny*, s. 73-91.

¹⁰³¹ Tamtéž.

a mezipředmětového vyučování.¹⁰³² Rovněž připomeňme, že tento „druh“ školního pramene je velmi důležitým nositelem názorných příkladů historické paměti.¹⁰³³

Ať již se zaznamenané svědectví pamětníka objevuje v edukačním prostředí ve formě „přepsaného“ textu nebo v podobě přiměřeně dlouhé sekvence z filmového či zvukového záznamu, stále by měla být především respektována snaha o dosažení cílů aktivního učení. Text se v edukačním prostředí zkrátka nemůže objevit bez otázek, které by ho „doprovázely“. Žáci vlastně pomocí nalézání (objevování) „stop“ v původním (předpokládejme například v audiovizuálním) svědectví samostatně objevují pamětníkem prožívanou a „nyní“ také pro veřejnost předkládanou interpretaci minulosti. Tu jim přinášejí „konkrétní“ lidé. Doposud převážně „abstraktní“ historická událost se prostřednictvím sledování vyprávění pamětníka dostatečně „konkretizuje“.¹⁰³⁴ Tím je významným způsobem napomáháno k pochopení často obtížné dějepisné „látky“. Studenti mají pochopitelně i nadále ve vyučování k dispozici základní výkladové texty, faktografický materiál apod. To vše jistě sehrává roli důležitých předpokladů historického poznání. Na cestu k utváření žitého a živého vztahu k minulosti je však přivádí především vlastní činnost. Ta je v mnohem větší míře přímo spjatá s texty analytickými.¹⁰³⁵

V této souvislosti připomeňme, že v předcházejícím oddíle této práce byla pozornost věnována otázkám, které by mohly úspěšně sloužit v edukačním prostředí jako jistý návod, jak pracovat s písemným školním pramenem. Pokud z výše uvedeného vyjdeme, pak můžeme rovněž předložit jakési základní minimum i pro rozbor audiovizuálního svědectví pamětníků. Cílem je z obecného hlediska pochopitelně opět snaha o rozvoj aktivního učení. Domníváme se, že právě touto cestou je možno u žáků a studentů rozvíjet historické myšlení. Pro práci s audiovizuálním svědectvím předkládáme následující soubor výchozích otázek. Věříme, že

---

¹⁰³² „Świadectwo audiowizualne jako pomoc dydaktyczna ma zastosowanie interdyscyplinarne i może stanowić oś materiałów edukacyjnych do nauczania historii, języka polskiego, języków obcych, wiedzy o społeczeństwie, religii/etyki, wiedzy o kulturze i innych.“ In: A. MOTYCZKA, *Relacja świadka zagłady. Zastosowanie w edukacji*, in: P. Trojański (ed.), *Auschwitz i Holokaust: dylematy i wyzwania polskiej edukacji*, Oświęcim 2008, s. 322.

¹⁰³³ „...pamäť i zabúdanie (sa) môžu stať súčasťou dejepisnej výučby, napríklad ako súčasť širokej škály školských historických prameňov, ktorú predovšetkým tvoria písomné pramene, (sprostredkované) hmotné pramene, obrazové pramene symbolické (mapy, plány miest, dedín, technické výkresy), vlastné obrazové pramene (súdobé obrazy, kresby, grafiky, karikatúry) a napokon fotografie, hrané filmy, dokumentárne filmy, videozáznamy a zvukové záznamy.“ In: V. KRATOCHVÍL a kol., *Dokumentárny film ako školský historický obrazový prameň*, s. 5.

¹⁰³⁴ F. TYCH, *Znaczenie edukacji o Auschwitz i holokaucie w XXI wieku*, in: P. Trojański (ed.), *Auschwitz i holokaust – dylematy i wyzwania polskiej edukacji*, Oświęcim 2008, s. 18.

¹⁰³⁵ „Kto skúma historické vedomie žiakov a študentov, veľmi skoro spozná, že najmä hraný film, ale aj dokumentárny film, má na nich veľký vplyv z hľadiska obľúbenosti, dôvery i poučenia. (...) V porovnaní s minulosťou, kedy sa skôr sledovanie filmu považovalo za ukončenie a vyvrcholenie dejepisnej výučby, sa film čoraz viac stáva častejším zdrojom historických informácií v škole.“ In: V. KRATOCHVÍL a kol., *Dokumentárny film ako školský historický obrazový prameň*, s. 5.

by mohly funkčním způsobem sloužit jako jisté minimum pro práci s tímto školním historickým pramenem. I v případě audiovizuálního svědectví pamětníků (šoa) by mělo platit, že není v edukačním prostředí přehráváno jen jako ilustrační video či filmový materiál, s kterým se již žádným dalším (hlubším) způsobem ve výuce nepracuje. Vizualita nemůže dějepisné vyučování zcela zahltit tím, že bude vystupovat v neúměrně dlouhém čase a také tím, že s ní nebude nijak interpretačně zacházeno.¹⁰³⁶

Přejdeme však již k otázkám samotným. Ty by mohly mít následující podobu:

Za první. Kdo svědectví poskytl?

Za druhé. Kdy bylo svědectví zaznamenáno?

Za třetí. V jakém prostředí a atmosféře byl rozhovor s pamětníkem veden?

Za čtvrté. Jakým způsobem byly pamětníkovi kladeny dotazy? (Byly vždy otázky formulovány srozumitelně?)

Za páté. Odpovídal vyprávějící vždy na to, na co byl tázán?

Za šesté. Provázel pamětník svou promluvu nějakými významnějšími neverbálními projevy?

Za sedmé. Co pamětník sděluje?

Za osmé. Čemu z pamětníkova vyprávění nerozumíte?

Za deváté. Proč nahrávka pamětníkova svědectví vůbec vznikla?

Je pochopitelné, že výše uvedený soubor pracovních dotazů si nečiní nárok na vyčerpávající podrobnost a úplnost. Podle našich zkušeností však poskytuje žákovi základní orientaci v práci s pramenem, předkládá cestu k poznání základní faktografie a pozitivně působí na motivaci „badatele“, který se již samozřejmě může v navazujícím rozboru a interpretaci audiovizuálního svědectví zabývat dalšími možnými aspekty pamětníkova svědectví.

Jaká jsou vlastně specifika audiovizuálního svědectví přeživších? Jak jsou vyprávění pamětníků vnímána a přijímána mladými lidmi? Vždyť právě často jen kvůli nim se pamětníci nacistické genocidy rozhodli ve filmových rozhovorech na šoa vzpomínat. Sami studenti oceňují obrovský přínos poskytnutých svědectví, odvahu těch, kteří se odhodlali o negativní

---

¹⁰³⁶ Tamtéž, s. 9-18. V této souvislosti Viliam Kratochvíl odkazuje na zásady zacházení s filmovým (jedná se přímo o dokumentární film) školním pramenem, které uvádí Peter Gautschi. Jedná se především o následující doporučení: „Vyučující by nemal žiakov nechať iba sledovať filmové sekvencie bez toho, aby s nimi potom diskutoval o tom, kto a z akých pohľadov daný film natočil. Pri sledovaní jednotlivých sekvencií je podnetý analytický postup, ktorý spočíva v štyroch pracovných krokoch: pocity – pozorovania – domnienky – otázky. (...) Dôležitými tlačidlami sú pauza a spätný chod, lebo len stopnutý sled obrazov a opakované pozeranie umožňujú rozvoj kompetencie reflexie. Odporúča sa prezentovať jednotlivé sekvencie trvajúce dlhšie ako 20 minút len v dobre premyslených výnimočných prípadoch. Žiaci by vo výučbe dejepisu nemali sledovať sekvencie, ktoré predtým nevidel vyučujúci. (...) Filmové sekvencie pri výučbe dejepisu by nemali byť ani veľmi krátke, aby sme žiakom umožnili dostatočne sa 'ponoriť' do obrazov a nekládli sme príliš veľký dôraz na detaily a zvuk.“
In: Tamtéž, s. 15.

zkušenosti vyprávět. „Na mě to mělo impozantní dojem. Už jen kvůli odvaze lidí, co přežili, po těch letech o tom mluvit. Člověk si může odnést, že se něco nového dozvěděl, že měl možnost dozvědět se něco osobního a ne jen tak něco jako ve škole.“¹⁰³⁷ „Obdivuji přeživší, jak se s traumatickými zážitky dokázali vyrovnat.“¹⁰³⁸ „Velice si vážím lidí, kteří se rozhodli toto svědectví poskytnout. Musí stát hodně sil vypovídat o takových hrůzách, jaké prožili.“¹⁰³⁹ „Přeživší obdivuji, vypadají, že zážitky snášejí s velkou odvahou. To jsem nečekala.“¹⁰⁴⁰

Je pochopitelné, že studenti srovnávají historické informace, které přijímali prostřednictvím audiovizuálního svědectví s těmi, které „běžně“ získávají například díky práci s učebnicí apod. „Odnáším si spoustu dojmů a informací, které bych se z učebnice nedověděl.“¹⁰⁴¹ „Mohu si odnést 'lidštější' pohled na válku. Válka se tím stává skutečnou událostí prožitou lidmi. Již to nejsou jen číslice v učebnici.“¹⁰⁴² „Řekla bych, že to studenta osloví víc, než holé podávání faktů.“¹⁰⁴³ „Působí to velmi citlivě. Už to není jen výklad studijní v hodině, ale předání zkušeností a vzpomínek, na které se nedá nereagovat uvažováním a přemýšlením.“¹⁰⁴⁴ „Historie je tím více osobní. Díky svědectvím si lépe uvědomíme, co se odehrálo.“¹⁰⁴⁵ „Student se dozví něco, s čím se v hodinách dějepisu tolik nesetká. Vzpomínky přeživších na mě zapůsobily hlavně silou tématu a tím, že jsem mohla na videu i pozorovat tváře dotazovaných.“¹⁰⁴⁶ „Historie přestane být jen jakýmsi příběhem v učebnici a stane se reálným zážitkem, který nám někdo popíše.“¹⁰⁴⁷

Opakovaně studenti zdůrazňují působivost audiovizuálních svědectví, jejich působení na emoce i celkové prožívání historické situace. Mají tak pocit, že se jich nějakým způsobem takovéto sdělení o minulém mnohem více lidsky dotýká. „Laicky řečeno se mě vzpomínky konkrétní osoby mnohem více dotknou. Mimo historická fakta se totiž dozvídáme i o psychických pochodech takových lidí. Navíc si pamětníci mnohdy vzpomínají na naoko

---

¹⁰³⁷ Dotazník k exkurzi (semináři) v CVH Malach, studentka (18 let), in: Osobní archiv autora. Celkem bylo doposud v rámci absolvování dějepisných seminářů ve vizuálním archivu (od dubna 2010 do prosince 2011) studenty vyplněno šedesát dotazníků. Pochopitelně si jsme vědomi toho, že se nejedná z hlediska pedagogického výzkumu o příliš rozsáhlý zdroj poznatků historického vědomí mladých lidí. Na straně druhé máme za to, že již lze hovořit o průkazné empirické sondě. Připomeňme, že při počtu šesti počítačových stanic v CVH Malach a při naplnění podmínky, že se bude vždy jednat o studenty dějepisných seminářů, není toto zatím konečné číslo nikterak malé. Do budoucna předpokládáme, že se bude zvyšovat. Tím se pochopitelně budou nabízet i další možnosti zpracování tohoto průzkumu. Dotazník viz. příloha č. 3.

¹⁰³⁸ Tamtéž, studentka (19 let).

¹⁰³⁹ Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁴⁰ Tamtéž, (studentka 19 let).

¹⁰⁴¹ Tamtéž, student (18 let).

¹⁰⁴² Tamtéž, student (18 let).

¹⁰⁴³ Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁴⁴ Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁴⁵ Tamtéž, studentka (19 let).

¹⁰⁴⁶ Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁴⁷ Tamtéž, student (19 let).

*nepodstatné detaily, ktoré nám však ešte viac dokresľujú atmosféru.*¹⁰⁴⁸ „Vzpomínky prežívších jsou emoční. Výklad dané události je hlubší, více prožitý a podrobný.“¹⁰⁴⁹ „Je to více osobnější, setkáváme se s emocemi. Učebnice nám emoce nepřidá. Více si toho i zapamatuji.“¹⁰⁵⁰ „Člověk si tak uvědomí, že lidé, kteří koncentračními tábory prošli, nejsou pouhá statistika, ale opravdoví lidé jako my.“¹⁰⁵¹ „Příběhy, kterým naslouchám, hodně prožívám a představuji si sebe v dané situaci.“¹⁰⁵² „Člověk, který vypovídá o tom, co sám zažil, dá dějinám tvář. Posлуhač najednou ví, že ty hrůzy se děly konkrétním osobám, což je nejen osobnější, ale působí to i autentičtěji.“¹⁰⁵³ „Historické události nepůsobí tak vzdáleně. Je mnohem jednodušší učit se o historických meznících, když si k nim můžeme vztáhnout konkrétní příběhy. Člověk si lépe uvědomí, že dějiny nejsou pouze o velkých bitvách, ale i o malých lidech.“¹⁰⁵⁴ „Pro mě osobně je to působivější než suchá politická historie.“¹⁰⁵⁵

Studenti dodávají, že v nich sice studium audiovizuálních svědectví prežívších vyvolává poněkud negativní pocity, kdy intenzivně poznávají prostřednictvím vyprávění pamětníků zlo genocidy šoa, ale i přesto (či právě proto) zdůrazňují, že nijak tohoto seznámení s historickou pamětí nelitují. Považují ho vesměs za velmi užitečné a společensky prospěšné. „Tyto vzpomínky na mě působí velmi depresivně. Nicméně jsem ráda, že jsem se k těmto nahrávkám dostala.“¹⁰⁵⁶ „V každém to vzbuzuje strach a úzkost, ale nemůžeme dovolit, aby tyto pocity nám bránily v poznávání a čtení těchto vzpomínek. Vždyť byly přece napsány a nahrány pro nás pro všechny, abychom se poučili a již nikdy více se neopakoval tento hrůzostrašný scénář.“¹⁰⁵⁷ „Můžu si odnést další poučení do života.“¹⁰⁵⁸ „Toto téma na mě působí velmi silně, mám velkou potřebu se k tomu vracet, abych se s tím vyrovnala.“¹⁰⁵⁹

Vraťme se však zpět k vymezení charakteru svědectví (audiovizuálního) jako školního historického pramene. Některé z vlastností pochopitelně nenáleží jen a pouze tomuto typu historického textu. Viliam Kratochvíl obecně vzpomínky pamětníků oceňuje jako hodnotný výchovně-vzdělávací prostředek.¹⁰⁶⁰ O jeho důležitosti dále konstatuje: „...analýza ústnych svedectiev...poskytuje žiakom a študentom možnosť oboznámiť sa s tým, čo prežívali a čo si

¹⁰⁴⁸ Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁴⁹ Tamtéž, studentka (19 let).

¹⁰⁵⁰ Tamtéž, studentka (19 let).

¹⁰⁵¹ Tamtéž, studentka (19 let).

¹⁰⁵² Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁵³ Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁵⁴ Tamtéž, studentka (19 let).

¹⁰⁵⁵ Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁵⁶ Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁵⁷ Tamtéž, studentka (19 let).

¹⁰⁵⁸ Tamtéž, studentka (19 let).

¹⁰⁵⁹ Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁶⁰ V. KRATOCHVÍL a kol., *Dokumentární film ako školský historický obrazový prameň*, s. 27.

mysleli obyčajní ľudia. Takto získavajú pestrejšiu paletu názorov na naše najnovšie dejiny. Tieto názory súčasne doplňajú učebnice dejepisu a prinášajú ľudské príbehy v bezprostrednom zážitku, na ktoré zvyčajne nezostane miesto v učebniciach.“¹⁰⁶¹

Řadu dalších a důležitých faktorů, které audiovizuální svědectví obsahuje, můžeme v případě tohoto pramene najít rovněž u „blízkého“ filmového dokumentu. Audiovizuální svědectví má totiž svou podstatou jednoznačně nejbliže k tomuto filmovému žánru. Dokumentární film se snaží věrně zachytit realitu. Přednost tak dostává pravda zobrazení před estetickými hledisky. Dokument by neměl usilovat o to, aby byl programově krásným. Měl by se však stát při pohledu na zobrazené maximálně spolehlivým. Stejně však nelze oba uvedené příklady spojit jednoduchým rovnítkem. Nejedná se zkrátka o to samé. Film, filmový dokument i hraný film mohou sice svou povahou sehrávat roli „příbuzného“ zdroje historických informací, ale pochopitelně nejsou s audiovizuálním svědectvím zcela totožné. S některými kategoriemi si tedy prostě v analýze tohoto školního historického pramene jednoduše nevystačíme. Musíme se nutně pokoušet zformulovat přístupy vlastní.

Film je v námi sledovaném rozboru audiovizuálního svědectví přeživších šoa především nosičem informací. Umožňuje nám s odstupem času opakovaně sledovat zaznamenané interview. Scénářem audiovizuálně zaznamenaných svědectví jsou samotné otázky, které jsou (vyškolenými) moderátory kladeny. Ty vlastně významně (spolu s následnými odpověďmi pamětníků) určují počátek, strukturu, směřování i samotný závěr zaznamenávaného.

Pozastavme se nyní v krátkosti právě u této roviny filmového interview. Studenti přímo v archivu vizuální historie sledují, jak jsou dotazy pamětníkům kladeny. Je velmi cenné, když předkládané audiovizuální svědectví tuto vrstvu záznamu obsahuje rovněž v podobě školního pramene. Je naopak méně vhodné, když do edukačního prostředí vstupuje zaznamenané svědectví bez toho, aniž by byl jeho příjemce seznámen s tím, jak zněla otázka, na kterou pamětník začal odpovídat, jakým způsobem byla pamětníkova promluva tazatelem uvedena apod. Příjemci zaznamenaného vyprávění, tak mají možnost vypozerovat, jaká konkrétní reakce na položenou otázku následovala, ale pochopitelně i to, jakou přesnou podobu dotaz měl. Odpovídá pamětník na moderátorovu otázku přesně? Jsou sami studenti spokojeni s tím, jakým způsobem rozhovor s pamětníkem probíhal? Povětšinou jsou účastníci dějepisného semináře v Centru vizuální historie Malach se strukturou zaznamenaného svědectví, s kladenými dotazy i způsobem, kterým moderátor interview vystupoval, celkem

---

¹⁰⁶¹ Tamtéž, s. 27.

spokojeni a k této otázce nevznášejí obsáhlejší kritické připomínky. „*Moderátorka se ptala k věci a nijak přehnaně do vyprávění nevstupovala.*“¹⁰⁶² „*Redaktorka příliš nezasahovala, a pamětník tak měl poměrně mnoho volného prostoru.*“¹⁰⁶³ „*Otázky byly vždy jasné, a přestože redaktorka se v oboru medicíny příliš neorientovala, otázky byly věcné a pro pamětníka srozumitelné.*“¹⁰⁶⁴ „*Otázky pomáhaly, určovaly směr rozhovoru a pomáhaly se dostat přes zbytečné detaily.*“¹⁰⁶⁵ Najdou se však pochopitelně i případy, v kterých studenti během semináře s vystupováním moderátorů úplně spokojeni nebyli a vyjádřili se na jejich adresu poněkud kritičtěji. „*Moderátorka se ptala na zbytečnosti, skákala do řeči. Moderátorka působí protivně a nesympaticky.*“¹⁰⁶⁶ „*Občas byly otázky zbytečné a spíše rušily.*“¹⁰⁶⁷ Můžeme jistě v souvislosti s touto problematikou konstatovat, že mezi důležitými kognitivními, komunikačními i sociálními dovednostmi, v kterých by se mladí lidé měli bezesporu systematicky zdokonalovat, zaujímá zcela klíčové postavení schopnost otázky vytvářet, klást i zpětně analyzovat. Domníváme se, že pro rozvoj i trvalé užívání kritického myšlení, se zvládnutí této praxe jeví jako zcela nezbytné.

Během dějepisných seminářů, které jsou v Centru vizuální historie Malach pod vedením autora této práce pro pražské gymnazisty¹⁰⁶⁸ pravidelně realizovány, byla v průběhu vzdělávacích situací pochopitelně pozornost studentů rovněž opakovaně nasměrována na samotnou strukturu a průběh zaznamenaného interview. Pro většinu studentů je pochopitelně exkurzní výuka v CVH Malach jedním z prvních hlubších seznámením s konkrétním archivem oral (visual) history. Pro některé je však návštěva CVH Malach naopak dalším příkladem setkání se vzpomínkami pamětníků. Jasně si uvědomují, že vyprávění očitých svědků již alespoň nepatrně z jiných situací znají.¹⁰⁶⁹ Pro obě skupiny jsou však nahrávky s přeživšími šoa „aktuální“ a intenzivně působící příklady komunikace konkrétních lidí o dramatické minulosti vlastní i celospolečenské.¹⁰⁷⁰ S touto minulostí se studenti

---

¹⁰⁶² *Pracovní list semináře soudobých dějin v CVH Malach – Svědeckví pamětníka jako školní historický pramen (list II.),* studentka (18 let). In: Osobní archiv autora. Ukázka zadání pracovního listu viz. příloha č. 5.

¹⁰⁶³ Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁶⁴ Tamtéž, student (19 let).

¹⁰⁶⁵ Tamtéž, studentka (19 let).

¹⁰⁶⁶ Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁶⁷ Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁶⁸ Jednalo se vždy o studenty vyšších ročníků osmiletého, šestiletého a čtyřletého studia Gymnázia Budějovická v Praze 4.

¹⁰⁶⁹ Nejčastěji se jedná o využití vzpomínek pamětníků v hodinách dějepisu a českého jazyka. Nezanedbatelnou roli sehrává pochopitelně rodinné prostředí a filmové dokumenty, které se dějinám věnují. V samotném vyučování záleželo v případě studentů na tom, zda se jednalo o čtyřleté, šestileté nebo osmileté gymnaziální studium. Nejméně připomínali vlastní zkušenost s využíváním vzpomínek pamětníků ve výuce studentů čtyřletého studia. Naopak nejvíce studenti, kteří procházeli osmiletým studijním plánem. Více: *Dotazník k exkurzi (semináři) v CVH Malach.*

¹⁰⁷⁰ Tamtéž.

díky svědeckvím pamětníků nestřetávají jen jako pasivní příjemci obrazu (zvuku) historické „pravdy“, ale především jako osobnosti hledající, dotazující se a kriticky uvažující nad obsahem i formou předkládaných nahrávek.

Seminář v místě paměti tedy může sloužit jako jistý vzor, návod či motivace pro vytváření a zpracování projektu vlastního. Rovněž v této souvislosti zdůrazněme, že práce s vyprávěním pamětníků je pro studenty rovněž velmi důležitým, a hlavně názorným příkladem multiperspektivity interpretace minulého, a tím samozřejmě i multiperspektivity dějin v rovině obecné.¹⁰⁷¹ Výklad minulosti přestává být pro studenty a žáky „jen“ pohledem učebního textu nebo výkladu učitele. Důležitou roli zdroje historického myšlení tak sehrává i námi nesčetněkrát zmiňovaná historická paměť.

Jsme přesvědčeni, že i zdánlivě „naivně“ vyslovená pobídka k tomu, aby studenti zhodnotili to, jak se jim líbil způsob, kterým vyprávějící osoba reagovala na dotazy moderátora interview, má svůj hluboký význam. Formulovali by gymnazisté své otázky odlišným způsobem? Byli vždy spokojeni s tím, jak se tazatel ptal? Rozuměli studenti všemu, co bylo v konkrétní otázce požadováno? Na co by oni sami kladli důraz, když by se jim naskytla příležitost¹⁰⁷² s přeživšími hovořit? V ideálním případě beseda s přeživším může navazovat na pracovní semináře v Centru vizuální historie Malach.¹⁰⁷³ Bezesporu mezi nejčastější dotazy, které studenti pro přeživší promyšlejí a které také skutečně následně v přímých setkáních s nimi kladou, můžeme najít dotazy následující: *„Jak jste se osobně vyrovnával s hrůzami holocaustu? Jak vypadal Váš rodinný život po skončení války? Stýkal jste se po válce s ostatními přeživšími? Byl jste se někdy po válce podívat v táboře, v kterém vás věznili? Přemýšlel jste někdy o smyslu hrůz holocaustu? Setkal jste se po válce s popíráním holocaustu? Jak jste reagoval? Cítil jste po válce nenávist vůči Německu a Němcům? Dokážete válečným zločincům a trýznitelům vůbec odpustit? Dokážete se vcítit do role svých vězňů? Jak ovlivnil holocaust Vaše životní plány a cíle? Čím si vysvětlujete, že se Vám podařilo přežít? Dokázal jste se v časech hrůzy vůbec někdy (něčemu) zasmát? Mám právo se Vás vůbec na něco ptát? Může člověk dneška plně pochopit Vaše zážitky? Posílila Vás v něčem zkušenost války? Poučili se podle Vás lidé z historie šoa? Nemůže se to opakovat*

---

¹⁰⁷¹ Robert STRADLING, *Multiperspektivita ve vyučování dějepisu*, Praha 2004.

¹⁰⁷² Například v rámci programu vzdělávacího rámci Památníku Terezín, u příležitosti besedy přímo ve škole, v programech pražského Židovského muzeu, během vlastního oral history výzkumu apod.

¹⁰⁷³ Ve školním roce 2011 – 2012 studenti semináře soudobých dějin, který vede autor této práce na pražském gymnáziu, realizovali postup následující. V září a říjnu 2011 teoreticko-praktické úvodky k oral history a historické paměti v hodinách semináře, v listopadu 2011 exkurzní vyučování v CVH Malach, v prosinci 2011 následovala beseda s přeživší šoa paní Evou Štichovou v prostorách Židovského muzea. V březnu 2012 studenti odevzdávají a prezentují své seminární práce, v kterých vzpomínky pamětníků (oral history) využívají jako nezbytnou součást vlastního projektu.

znovu?“ *Jak jste se osobně vyrovnával s hrůzami holocaustu? Jak vypadal Váš rodinný život po skončení války?Stýkal jste se po válce s ostatními přeživšími? Byl jste se někdy po válce podívat v táboře, v kterém vás věznili?Přemýšlel jste někdy o smyslu hrůz holocaustu?Setkal jste se po válce s popíráním holocaustu? Jak jste reagoval? Cítil jste po válce nenávist vůči Německu a Němcům? Dokážete válečným zločincům a trýznitelům vůbec odpustit? Dokážete se vcítit do role svých vězňů?Jak ovlivnil holocaust Vaše životní plány a cíle? Čím si vysvětlujete, že se Vám podařilo přežít? Dokázal jste se v časech hrůzy vůbec někdy (něčemu) zasmát? Mám právo se Vás vůbec na něco ptát? Může člověk dneška plně pochopit Vaše zážitky? Posílila Vás v něčem zkušenost války? Poučili se podle Vás lidé z historie šoa? Nemůže se to opakovat znovu?“¹⁰⁷⁴*

Přejdeme však dále. Doplňme rovněž, že ne nepodstatnou didaktickou rovinou předkládaného filmového svědectví je také samotná „technická stránka“ záznamu. Sledování „takřka nezpracovaných“¹⁰⁷⁵ (ve srovnání s běžně se vyskytující vizuální produkcí, kterou mají studenti prostřednictvím rozličných médií každodenně k dispozici) nahrávek je vlastně jistým pohledem do „zákulisí“ samotného rozhovoru. V řadě záznamů jsou tak patrné i všechny „nedokonalosti“ samotného nahrávání, kterým se pochopitelně nevyhne pravděpodobně žádný z badatelů, kteří výzkum oral history realizují. Jedná se například o jistá „hluchá místa“ před nahráváním, po něm či při přechodech mezi jednotlivými videokazetami, na které byl původně záznam pořizován, o dočasné problémy s mikrofonem, který již staršímu pamětníkovi spadl nebo ho v zápalu vyprávění prostě přehlédl a shodil, může jít o nevhodný pohyb, během kterého si vyprávějící neuvědomil, že tím na kratičký čas zmizí ze záběru kamery.

Studenti se vlastně velmi názorně učí i tím, že mají možnost analyzovat nahrávku jako určitý konkrétní příklad mediálního sdělení, které přináší příjemcům nejen samotné obsahové poselství, ale poskytuje rovněž informaci o sobě samém, o formě podání informací, o vzniku a průběhu nahrávání, o technických limitech, které nutně podmiňují vznik jakéhokoli mediální komunikace. Audiovizuální svědectví tedy není pro studenty jen vynikajícím a bohatým zdrojem paměti šoa, ale může rovněž značným způsobem posloužit v oblasti mediální výchovy.¹⁰⁷⁶ Ta pochopitelně s historickou (společenskovední) problematikou, a obzvláště

---

¹⁰⁷⁴ *Dotazník k exkurzi (semináři) v CVH Malach, shrnutí.*

¹⁰⁷⁵ Pochopitelně, že autor práce si je velmi dobře vědom obrovského množství technických problémů, které množství odborníků z řady zemí muselo vyřešit, aby vizuální archiv USC SFI mohl fungovat v dnešní podobě. Za všechny vymoženosti tohoto archivu zmiňme alespoň proces digitalizace dat či vytvoření rejstříku vyhledávání informací v záznamech.

¹⁰⁷⁶ Pro žáky základního vzdělávání rovněž z formálního hlediska připadá do úvahy využití audiovizuálních svědectví také přímo ve vzdělávacím oboru: Filmová/Audiovizuální výchova. Tento předmět byl Opatřením

s moderními a soudobými dějinami velmi úzce souvisí. Je třeba si pochopitelně i při výuce dějepisu uvědomovat, že „svět, v němž žijeme, je nasycen podněty, které k nám přicházejí z masových médií.“¹⁰⁷⁷ Proto by dnešní žáci a studenti měli být rovněž vybaveni vedle mnoha dovedností a znalostí také mediální gramotností. „Dnes je získávání mediální gramotnosti institucionalizováno do podoby mediální výchovy, jež se realizuje buď jako samostatný předmět, nebo jako součást předmětů jiných(...).“¹⁰⁷⁸ Dějepis je z hlediska „Rámcového vzdělávacího programu pro gymnázia“¹⁰⁷⁹ součástí vzdělávací oblasti „Člověk a společnost“.

Mediální výchova (spolu s osobnostní a sociální výchovou, výchovou k myšlení v evropských souvislostech, multikulturní výchovou a environmentální výchovou) je uvedena jako tzv. „průřezové téma.“¹⁰⁸⁰ Doplňme, že hlavní vzdělávací cíl mediální výchovy lze vymezit jako snahu o to, aby v žácích pomocí rozborů reálné mediální produkce, prostřednictvím vlastní tvorby mediálních produktů i osvojováním poznatků o fungování médií ve společnosti byla soustavně rozvíjena jejich schopnost kriticky a tvořivě nakládat s médii a jejich produkcí.¹⁰⁸¹ Z námi sledovaného pohledu je především důležité, že realizace studentských oral history projektů je velmi vhodným podnětem pro vlastní „mediální kreativitu.“

Studenti se postupně učí sestavovat sady otázek, které hodlají „vlastnímu“ pamětníkovi položit.¹⁰⁸² K tomu je vlastní teoreticko-praktická zkušenost z pracovního semináře v CVH Malach pro studenty velmi přínosná. Ověřují si při sledování audiovizuálního záznamu, jak je možno tyto dotazy pokládat, kolik otázek v chystaném (nahrávacím) čase rozhovoru pravděpodobně položit stačí, jak se může pamětník rozprávět, k jakým zcela odlišným tématům se může vyprávějící svědek od původního dotazu dostat apod. Většinou si uvědomují i to, že pravděpodobně jedno sezení, jeden rozhovor s pamětníkem stačit nebudou. Studenti si zpravidla během semináře v CVH Malach či relativně zanedlouho po jeho absolvování, definitivně vybírají vlastní „zdroje paměti,“¹⁰⁸³

---

ministra školství s účinností od 1. 9. 2010 zařazen do Rámcového vzdělávacího programu pro základní vzdělávání jako nový doplňující vzdělávací obor.

¹⁰⁷⁷ Marek MIČIENKA - Jan JIRÁK, *Základy mediální výchovy*, Praha 2007, s. 7.

¹⁰⁷⁸ Tamtéž, s. 11.

¹⁰⁷⁹ *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*.

¹⁰⁸⁰ Doplňme, že z pohledu Rámcového vzdělávacího plánu pro základní vzdělávání je rovněž Mediální výchova definována jako průřezové téma. Další průřezová témata jsou identická jako u RVP G. Jedinou výjimku prakticky představuje průřezové téma: Výchova demokratického občana.

¹⁰⁸¹ *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*, s. 77.

¹⁰⁸² Všichni studenti semináře Soudobých dějin při přípravě seminární práce musí vyřešit základní problém, který je jim při zadání práce předložen. Vedle odborné a populárně-odborné literatury je podmínkou pro sepsání a odevzdání vlastní práce využití vyprávění pamětníků, kteří mají ke studenty sledované otázce, co říci.

¹⁰⁸³ Většina ze studentů nejprve hledá mezi rodinnými příslušníky a skutečně v rodinném kruhu většinou s oral history výzkumem také zůstávají. Menší část (většinou na doporučení někoho z rodiny) požádá o rozhovor „cizí“

z kterých budou získávat cenné informace i případné elektronické pomůcky,¹⁰⁸⁴ prostřednictvím kterých provedou záznamy rozhovorů s pamětníky.

S obsluhou těchto záznamových zařízení nemají mladí lidé prakticky žádné obtíže a zacházejí s nimi naprosto přirozeně. Při systematické práci mohou být studentské projekty rovněž nadějným základem pro vytvoření jakéhosi školního oral history uložistiště.¹⁰⁸⁵ To může následně sloužit nejen jako zásobárna historických informací, které by jinak mohly nenávratně zmizet, ale především jako názorná vyučovací pomůcka pro studenty nižších ročníků, ale rovněž jako motivační činitel, který dává možnost mladším žákům nahlédnout do výsledků práce studentů starších. Existence takového „školního místa paměti“ se tak může stát významným didaktickým materiálem. Nejen pro dějepis, ale rovněž pro hodiny mateřského jazyka, výchovy k občanství, zeměpisu atd.

Vraťme se však k samotnému projektu. Prezentace zjištěných informací formou referátu, v kterém by měly zaznít důležité informace o přípravě, průběhu i zpracování dat je jakýmsi předstupněm finální podoby, ke které má logicky celá (více jak půlroční) aktivita nakonec směřovat. Studenti uplatňují své badatelské poznatky v odevzdávaných seminárních pracích.

V této souvislosti upozorníme na podstatnou a pro samotné studenty ne vždy zcela snadnou skutečnost. Je totiž velmi vhodné, snad raději podtrhneme, že spíše přímo nutné, aby si studenti včas vyzkoušeli během exkurzního vyučování v CVH Malach, jakým způsobem lze provádět přepis zaznamenaného rozhovoru. Jak v souvislosti s touto rovinou oral history výstižně uvádí historik Miroslav Vaněk, je třeba pamatovat na skutečnost, že *„nahrávka a přepis tvoří dvě složky (komponenty) jednoho pramene a historik bude nejspíše používat obě. Přepis rozhovoru bez uchování nahrávky je svým způsobem pouhým torzem rozhovoru, nepřepsaná nahrávka představuje bludiště slov, jež znesnadňuje či dokonce znemožňuje orientaci ve významu a smyslu toho, co bylo řečeno.“*¹⁰⁸⁶

Uživatelské prostředí¹⁰⁸⁷ digitálního archivu CVH Malach je pro získání dovednosti nácvičku přepisu vyprávění pamětníka přímo ideálním místem, kde mají studenti k dispozici ty

---

osobu, která může zvolené téma vydatně nastínit nebo sami studenti osloví například své vyučující, když například mapují události spjaté s dějinami „jejich“ školy. Menšina volí práci s již existujícími archivy oral history. Především pak s archivem USC Shoah Foundation Institute (CVH Malach).

¹⁰⁸⁴ Převážně se jedná o diktafony a mobilní telefony, které umožňují nahrávání zvukové stopy.

¹⁰⁸⁵ Ať již v podobě shromažďovaných dat v počítačích (přenosných médiích) nebo v podobě přepisu respektive ve formě užití výsledků oral history v konkrétních seminárních pracích. Pochopitelně je nutné v případě ukládání dat respektovat platné zákonné předpisy, které se této problematiky týkají. Jedná se především o: Zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a tzv. autorský zákon č. 121/2000 Sb).

¹⁰⁸⁶ Miroslav VANĚK, *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*, Praha 2004, s. 88.

¹⁰⁸⁷ Ukázka uživatelského prostředí digitálního (audiovizuálního) archivu USC Shoah Foundation for Visual History and Education (CVH Malach) viz. přílohy č. 1 a č. 2.

nejlepší podmínky. Samotnou nahrávku je totiž po „technické stránce“ možno snadno ovládat, studenti na obrazovce počítače přesně vidí konkrétní čas studované části nahrávky, snadno si mohou patřičné místo přehrávat znovu a znovu, až do podoby, kdy se jim podaří porozumět všemu potřebnému, a především do okamžiku, kdy jsou spokojeni s výsledným tvarem přepisu. Podotkněme, že samozřejmostí ještě před samotnou exkurzí je také představení jistých nepřekročitelných zásad, které musí každý, kdo přepisuje nahrávku oral history, prostě respektovat.

Je pochopitelně rovněž možné k těmto „zásadám“ dojít například i tak, že nejprve je studentům puštěna v „běžné“ hodině část nějaké konkrétní nahrávky a studenti jsou vyzváni k tomu, aby se pokusili vytvořit její přepis. Následně po tomto nácviku by se měla rozvinout o úskalích přepisu diskuse. Zpravidla jsou kladeny dotazy, vyučují se vhodným způsobem ptá na to, co činilo obtíže, kde v přepisu například váhali nad podobou psaného textu apod. Jak již bylo konstatováno, tak se tento nácvik přepisu nahrávky může stát rovněž součástí semináře, který probíhá přímo v CVH Malach. Důsledkem však je větší časová náročnost¹⁰⁸⁸ takto strukturovaného semináře. Sami studenti během semináře ve vizuálním archivu sdělují své postřehy a dojmy z přepisu konkrétních nahrávek. Celkem ochotně přiznávají, že přepis nebyl vůbec snadnou záležitostí. Mnohým se takovýto úkol sice původně zdál jako poměrně snadný, ale nakonec se v praxi přesvědčili o tom, že spíše opak byl pravdou. Studenti zpětně přiznali následující obtíže, s kterými se během pořizování přepisu nahrávky setkali. Znejšířovala je „*nesystematicčnost výpovědi pamětníka a neustálé přeskakování*.“¹⁰⁸⁹ Váhali také nad tím, jak si poradit v přepisu s „*nespisovnou mluvou, špatným slovosledem, špatnou syntaxí, střídáním časů i s nečleněním vět*.“¹⁰⁹⁰ Kládli si tak otázku, zda vlastně poslouchají stále ještě to samé a dlouhé souvětí nebo naopak již sledují několik po sobě následujících vět. Kam tedy „vložit“ interpunkci? „*Bylo to obtížné přepisování nestrukturalizovaného rozhovoru*.“¹⁰⁹¹ „*Šlo těžce přepsat odchyly větné stavby. Věty prostě nejsou myšlenkově ucelené*.“¹⁰⁹² Do jisté míry také studentům vadily některé „rušivé“ vlivy v pamětníkově vyprávění. Především se jednalo o: „*opakování slov, cizí výrazy, zasekávání, dramatické vsuvky, rychlost mluvy, polykání některých slov a míchání jazyků*.“¹⁰⁹³

---

¹⁰⁸⁸ Autor této práce při realizaci seminářů v CVH Malach nejčastěji počítá s přibližně 30 minutami úvodu k samotnému CVH Malach jako místu paměti a 120 minutami praktické části. Ovšem za předpokladu, že studenti již z předcházejících vyučovacích hodin mají k dispozici teoretický úvod o samotné metodě oral history.

¹⁰⁸⁹ *Pracovní list semináře soudobých dějin v CVH Malach – Svědectví pamětníka jako školní historický pramen (list II.)*, studentka (19 let).

¹⁰⁹⁰ Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁹¹ Tamtéž, studentka (18 let).

¹⁰⁹² Tamtéž, student (19 let).

¹⁰⁹³ Tamtéž, studentka (18 let).

Jak je z výše uvedeného patrné, tak přepis nahrávky (vyprávění pamětníka) skutečně není zpočátku pro studenty nijak snadnou a také přirozenou záležitostí. K této otázce historik Miroslav Vaněk konstatuje: „*Mluvená řeč obsahuje prvky, které není možné adekvátně zachytit v psané podobě (tón, výšku, rytmus hlasu, délku pauz, hlasitost a její změny).*“¹⁰⁹⁴ Není nic neobvyklého, že se zpočátku některým studentům nemusí vždy dařit kvalitní přepis vytvořit. Někteří¹⁰⁹⁵ se spíše nejprve orientují na jakýsi výtah informací ze sdělení, které sledovali a teprve po dalším promyšlení se navracejí k požadovanému úkolu. Upozorníme v této souvislosti také na to, že díky samotnému přepisu mají studenti možnost získat nejen historické informace, ale rovněž se tak seznamují s cennými aspekty jazyka, v kterém je nahrávka pořízena. Záznam je vlastně i jistým druhem dokumentu, který nás spravuje o jazykové kultuře konkrétní generační paměti.

Nad přepisem si pochopitelně studenti velmi názorně uvědomují, že sdělení přeživšího má v sobě obsaženo prostě vícero rovin. Hluběji poznávají obsahovou stránku svědectví, které jinak například pod vlivem neverbálního doprovodu komunikace, emocí apod., nemusela být při prvním sledování ve všem zcela zřejmá. Nebo se pro změnu setkávají s tím, že rozhovor, který ihned zaujal například velmi živým vystupováním pamětníka, strhující atmosférou, která natáčení provázela, v konečném zpracování přináší z hlediska faktografie poměrně menší množství informací, než se studentům po prvním seznámení zdálo. Studenti si pochopitelně během pořizování přepisu také nevšedním způsobem procvičují znalost pravidel užívání psaného jazyka. Logicky se tak nepotýkají pouze s tím, že řadu věcí z pamětníkova vyprávění vlastně nelze psanou formou výstižně vyjádřit, ale rovněž narážejí také na to, že do určité míry se díky vlastní aktivní účasti na přepisu samotném stávají „spolutvůrci“ sdělení o minulosti. Jak k této otázce poznamenává Miroslav Vaněk: „*Přepis nahrávky, tedy výsledek rozhovoru, jej o určité aspekty (vlastnosti, kvality) nezbytně ochuzuje a zároveň vnáší do psaného slova kvality, které vyplývají z pravidel ortografie a syntaxe a které přitom mluví v ústním projevu nevyjádřil a třeba ani vyjádřit nezamýšlel. Interpunkce přepisu je víceméně invencí toho, kdo rozhovor přepisuje, a neodpovídá (ani nemůže odpovídat) přirozenému rytmu a frázování mluvené řeči.*“¹⁰⁹⁶

Právě dějepisná výuka, která probíhá přímo v prostorách archivu vizuální historie v CVH Malach, může velmi vhodným způsobem pomoci studentům v nácviu soustředěného sledování vyprávění pamětníků, v rozvoji dovednosti přepisu těchto sdělení a samozřejmě, jak

---

¹⁰⁹⁴ M. VANĚK, *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*, s. 87.

¹⁰⁹⁵ Z dosavadních zkušeností autora této práce se jedná o přibližně 40% studentů, kteří absolvovali vzdělávací semináře v Centru vizuální historie Malach.

¹⁰⁹⁶ M. VANĚK, *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*, s. 87.

již bylo konstatováno také v samotném seznámení s tím, jakým způsobem je možno rozhovory s očitými svědky událostí organizovat, prakticky realizovat, nahrávat a prezentovat v dějepisném vyučování. Jsme rovněž přesvědčeni, že prakticky každá pedagogická situace, která umožňuje žákům smysluplným způsobem pracovat se svědectvím pamětníků, zároveň pozitivní měrou ovlivňuje to, že se z mladých tazatelů a příjemců informací o minulém, stávají budoucí narátoři, kteří již sami a s velkou přirozeností mohou předávat vlastní interpretaci prožitého jako „běžnou“ součást mezigeneračního dialogu.

Podívejme se nakonec na výše uvedené ještě z druhé stránky, z jakéhosi symbolického pohledu. Ten může být obrazně veden směrem z Centra vizuální historie Malach k mladým lidem.¹⁰⁹⁷ Nejen dějepisná výuka potřebuje využívat míst paměti. Domníváme se, že naopak i místa paměti potřebují dějepisnou výuku. V okamžiku fungujícího střetávání studentů s audiovizuálním svědectvím šoa se tento konkrétní archiv stává smysluplným a skutečně existujícím místem paměti, zároveň nepřestává být také edukačním prostředím, v kterém je významným způsobem napomáháno rozvoji žákova historického myšlení. O konkrétních místech paměti lze hovořit teprve tehdy, když právě v souvislosti s nimi existuje ve společnosti žitý a živý vztah k minulému. Znovu nezbyvá než opakovat, že v tomto smyslu se ukazuje role didaktiky dějepisu, oboru, který již „dávno“ vykročil ve své teorii a praxi z prostoru škol i do prostoru veřejného, jako zcela zásadní a nepostradatelná.

---

¹⁰⁹⁷ Ve stručnosti je možno konstatovat, že zájem ze strany veřejnosti o fungování CVH Malach existuje. Při pohledu do „Návštěvní knihy“ (ta je vedena systematicky v CVH Malach vedena až od června 2010) této instituce zjistíme, že vedle řady jednotlivců (převažují studenti vysokých škol) již do audiovizuálního archivu zavítalo rovněž několik skupinových exkurzí. Zmíňme například: v září 2010 Gymnázium J. Škvoreckého, v listopadu 2010 Gymnázium Budějovická, v prosinci 2010 seminář studentů FHS UK, v březnu 2011 Euroškola Česká Lípa, v témže měsíci seminář studentů FF UK, v květnu 2011 seminář studentů ETF UK, v listopadu 2011 Gymnázium Budějovická. Pozitivní a především smysluplné je také to, že se zde konají semináře pro pedagogy. Uveďme například seminář slovenských učitelů v červnu 2011 (ve spolupráci s Památkem Terezín), seminář učitelů Lauderových škol v témže měsíci a seminář pro učitele pražských škol v dubnu 2011. Na poslední jmenované vzdělávací akci autor této práce realizoval workshop s názvem „Audiovizuální svědectví jako školní historický pramen“.

Závěr

Cílů, kterých mělo být v této práci alespoň zčásti dosaženo, bylo hned několik. Mohli bychom tak postupně připomínat a hovořit o úkolu projasnění vztahu mezi dějinami a pamětí, o objasnění nárůstu zájmu o paměť, o zamyšlení nad tím, proč je často paměť objektem manipulace a zneužívání, o rozboru paměti přeživších šoa ve vzpomínkové literatuře, o fungování míst paměti, o vlastnostech konkrétního oral history archivu, o rysech audiovizuálního svědectví pamětníků šoa či o aplikaci tohoto typu svěbytného filmového záznamu do edukačního prostředí.

Všechny tyto výše uvedené cíle v podstatě vycházejí ze stejného jmenovatele. Tím byla snaha o poukázání na skutečnost, že živého a žitého vztahu k minulému, nemusí být dosahováno jen prostřednictvím seznamování se s výsledky práce historického vědy, ale rovněž díky smysluplně existující a fungující historické paměti, která není ani striktním opakem dějin, ani konkurentem, ba ani nepřitelem historie, ale naopak partnerem, který může výrazným způsobem napomáhat vytváření a posilování historického vědomí. Z pohledu didaktiky dějepisu je historická paměť dokladem vztahu k minulému, který není striktně vázán pouze na edukační prostředí. Svůj význam bezesporu nachází v nejrůznějších mediálních sděleních, na místech paměti i v rodinném prostředí. Paměť svou obecně lidskou přirozeností doslova otevírá cestu k minulému, a tím fakticky připravuje prostor pro přijímání dalších druhů historických informací. Pokud si skutečně jako historici, didaktici a učitelé upřímně přejeme, aby ve společnosti zaujímalo podíl co největší procento „historicky gramotné“ populace, které by vnímalo minulost jako neoddělitelnou součást „osy života“ jedince i celé společnosti, pak je seznamování s historickou pamětí pravděpodobně nejpřirozenějším postupem, který nám může být v naplnění tohoto cíle nápomocný.

V samotném závěru této práce se autor odhodlá k poněkud osobnějším postřehům, a pozmění tím možná nepatrně i formu, v které doposud ke čtenáři promlouval. Doufejme, že to nebude nikterak na škodu. Položme si logickou otázku. Co motivovalo k sepsání disertace? Důvodů existuje hned několik.

Předně po téměř patnáctileté pedagogické praxi si autor ověřil, že vzpomínání pamětníků skutečně pro studenty a žáky představuje jakousi „přidanou hodnotu“, které sebelepší výkladový text může konkurovat jen s velkými obtížemi. Jedná se zkrátka o oblíbený zdroj historických informací. Bohužel svědectvím pamětníků v edukačním prostředí nebyla českou didaktikou dějepisu věnována taková pozornost, jakou by si tento školní historický pramen zaslouhoval.

Druhým důvodem, který však souvisí s výše uvedeným, byla jistá autorova obava z toho, že v současné konjunktuře tématu paměti mohou být přehlédnuta důležitá východiska, s kterými je záhodno k této problematice přistupovat. Bývá bohužel celkem obvyklé, že se v určitých „módních“ tématech obrovským tempem vrší jednotlivé poznatky. To je ostatně zpravidla také nesmírně pozitivním jevem. Ovšem málokdo si zároveň s tím klade otázku po základech, smysluplnosti a využití zjištěného. I z tohoto důvodu je podstatná část první kapitoly věnována jakémusi „teoretickému“ vhledu, který si dovoluje předložit k diskusi hned několik bodů, které s otázkou historické paměti podstatně souvisejí.

Třetí důvod je ryze osobního charakteru. Autor této práce byl od útlého mládí ovlivněn poutavým vyprávěním svého dědečka, který dokázal předkládáním příběhů o minulosti rodného kraje, natolik zaujmout malého chlapce, že si pravděpodobně již v mladším školním věku začal utvářet velmi intenzivní vztah k historii jako takové. První „dějepisná“ zkušenost tak byla vyprávěná a niterně spjatá s naprosto konkrétním člověkem. S odstupem řady let si dovolíme konstatovat, že vyprávění člena rodiny je jedním z nejpřirozenějších způsobů, prostřednictvím kterých lze dítě uvést do rozměru historického času.

Ve čtvrtém důvodu se pokusíme podhalit motivaci k zaměření práce na konkrétní tematiku paměti šoa. Dějiny druhé světové války patřily prakticky vždy mezi oblíbená autorova témata. Podstatný impuls k hlubšímu studiu problematiky šoa však přišel v březnu 2005, kdy se autor zúčastnil prvního ze vzdělávacích seminářů Památníku Tereziín. Aktivně vystupoval i na dalších seminářích v Tereziíně v listopadu 2005, v Osvětimi v říjnu 2007, v Jeruzalémě v říjnu 2008 a v Paříži v červnu 2010.

Zájem o svědectví pamětníků šoa tak získával stále přesnější obrysy, a tím byly vlastně položeny i základy předkládané disertace. Ta se pokusila prostřednictvím kombinace teoretické úvahy, představení fungování konkrétního místa paměti, rozboru dochovaných „literárních“ i audiovizuálních svědectví šoa a také návrhů v praxi vyzkoušených didaktických přístupů, předložit didaktikům dějepisu i široké veřejnosti k dispozici téma, o kterém se domníváme, že je velmi podnětné a inspirativní nejen pro rozvoj samotného oboru, ale také pro komunikaci o minulosti obecně.

Seznam literatury a pramenů

Literatura

ADLER Hans Günther, *Terezín 1941-1945: tvář nuceného společenství*, Brno: Barrister&Principal 2006. AJTMATOV Čingiz, *A věku delší bývá den*, Praha: Odeon 1983.

ALTOVÁ Blanka a kol., *Neklidná krajina vzpomínání: konkurenční společenství paměti ve městě*, Bratislava: Zing Print 2010.

AMBROSEWICZ-JACOBS Jolanta – OLEKSY Krystyna - TROJAŃSKI Piotr (eds.), *Jak uczyć o Auschwitz i Holokauście*, Oświęcim: Międzynarodowe Centrum Edukacji o Auschwitz i Holokauście 2007.

AMESBERGOVÁ Helga - ADEROVÁ Katrin - HALBMAYROVÁ Brigitte, *Sexualizované násilí*, Praha: BB art 2005.

ANDREWS Molly, *Politika zapomínání*. In: Otevřená minulost: autobiografická sociologie státního socialismu. Ed. Zdeněk Konopásek, Praha: Karolinum 1999, s. 87-106.

ANKERSMITH Frank, *Pamiętając Holocaust: żałoba i melancholia*. In: Pamięć, etyka i historia. Ed. Ewa Domańska, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2006, s. 163-184.

APPLEBYOVÁ Joyce – HUNTOVÁ Lynn – JACOBOVÁ Margaret, *Jak říkat pravdu o dějinách*. Brno: CDK 2002.

ARENDOVÁ Hannah, *Eichmann v Jeruzalémě*, Praha: Mladá fronta 1995.

ARISTOTELES, *O paměti a vzpomínání*. In: Richard Sorabji, Aristotelés o paměti. Praha: Petr Rezek 1995, s. 78-98.

ARMINEN Ilkka, *Vyprávění životních příběhů a etnometodologie*. In: Otevřená minulost: autobiografická sociologie státního socialismu. Ed. Zdeněk Konopásek, Praha: Karolinum 1999, s. 73-86.

ASSMANN Jan, *Kultura a paměť*, Praha: Prostor 2001.

BADDELEY Alan, *Vaše paměť*, Brno: Jota 1999.

BARŠA Pavel, *Paměť a genocida: úvahy o politice holocaustu*, Praha: Argo 2011.

BARTHES Roland, *Úvod do strukturální analýzy vyprávění*. In: Znak, struktura, vyprávění: výbor z prací francouzského strukturalismu. Ed. Petr Kyloušek, Brno: Host 2002, s. 9-43.

BARTOŠ Josef a kol., *Metodické otázky regionálních dějin*, Praha: SPN 1981.

BARTUŚ Alicja, *Wiele pamięci a wspólna edukacja o KL Auschwitz*. In: Auschwitz i holokaust: dylematy i wyzwania polskiej edukacji. Ed. Piotr Trojański, Oświęcim: Państwowe muzeum Auschwitz – Birkenau 2008, s. 45-48.

BAUER Jehuda, *Úvahy o holokaustu*, Praha: Academia 2009.

BAUMAN Zygmunt, *Modernost' a holokaust*, Bratislava: Kalligram 2002.

BENEŠ Zdeněk, *Bod zlomu – léta 1968-70, generační zážitek a historická paměť*. In: Dvojitý rok 1968? Zlomové roky 1968 a 1989 v českých a německých učebnicích dějepisu. Ed. Zdeněk Beneš, Praha: FF UK a Casablanca 2010, s. 86-100.

BENEŠ Zdeněk, *Co je školní dějepis a co s ním? Dějiny ve škole a škola jako historická dílna*. In: Historia scholastica I. (Dějiny ve škole a škola v dějinách). Ed. Magdaléna Šustová, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského 2010, s. 13-24.

BENEŠ Zdeněk, *Co se školním dějepisem? Několik poznámek k situaci a k možným řešením*. In: Historie a škola I. Ed. Zdeněk Beneš, Praha: SPL – PRÁCE 2002, s. 5-18.

BENEŠ Zdeněk, *Dějiny 20. století jako didaktická i metodická výzva*. In: Historie a škola IV. Ed. Zdeněk Beneš, Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání 2009, s. 9-16.

BENEŠ, Zdeněk, *Didaktika dějepisu jako historická disciplína*. In: Historie a cestovní ruch - perspektivní a podnětné spojení. Ed. Jan Štemberk, Miroslava Manová a kol, Praha: Vysoká škola obchodní v Praze 2008, s. 147-155.

BENEŠ Zdeněk, *Historický text a historická kultura*, Praha: Univerzita Karlova 1995.

BENEŠ Zdeněk, *Klíčové kompetence a školní dějepis*. In: Historie a škola VI. Ed. Zdeněk Beneš, Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání 2009, s. 31-40.

BENEŠ Zdeněk, *Mezi dějinami, dějepisectvím a pamětí*. In: Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum. Ed. Jiří Šubrt, Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky - Academia Rerum Civilium - Vysoká škola politických a společenských věd 2010, s. 11-20.

BENEŠ Zdeněk, *Oběhrané téma, možná ale trochu jinak*. In: XVII. letní škola historie. Výuka dějepisu a významná témata historie. Ed. Jana Kohnová, Praha: Univerzita Karlova 2005, s. 15-21.

BENEŠ, Zdeněk. *Současný školní dějepis – koncepty, možnosti, nebezpečí*. In: Historie a škola III. Ed. Zdeněk Beneš, Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání 2006, s. 27-35.

BENJAMIN Walter, *Dílo a jeho zdroj*, Praha: Odeon 1979.

BERGSON Henry, *Hmota a paměť*, Praha: Oikoymenth 2003.

BIAŁECKA Alicja., *Pamięć, świadomość, odpowiedzialność – edukacja w muzeum i miejscu pamięci Auschwitz. Oraz jej rola w kształtowaniu współczesnej tożsamości europejskiej*. In: Auschwitz i holokaust: dylematy i wyzwania polskiej edukacji. Ed. Piotr Trojański, Oświęcim: Państwowe muzeum Auschwitz – Birkenau 2008, s. 49-58.

Bible. Překlad 21. století. Praha: Biblion 2009.

- BIENIEK Maria, *Didaktyka historii*, Olsztyn: Wydawnictwo UWM 2007.
- BIKONT Anna, *My z Jedwabneho*, Jinočany: H&H 2008.
- BLOCH Marc, *Obrana historie aneb historik a jeho řemeslo*, Praha: Svoboda 1967.
- BLOOMFIELD Irene, *Léčba obětí násilí proti skupinám*. In: Jak se vyrovnáváme s holocaustem? Ed. Eliška Jírová, Praha: o. s. Tolerance a občanská společnost 2006, s. 14-20.
- BREITMAN Richard, *Architekt „konečného řešení“: Himmler a vyvraždění evropských Židů*, Praha: Argo 2004.
- BREMOND Claude, *Logika narativních možností*. In: Znak, struktura, vyprávění: výbor z prací francouzského strukturalismu. Ed. Petr Kyloušek, Brno: Host 2002, s. 118-141.
- BROD Toman – KÁRNÝ Miroslav – KÁRNÁ Margita (eds.), *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau*, Praha: Terezínská iniciativa – Melantrich 1994.
- BROWNING Christopher R., *Obyčejní muži: 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku*, Praha: Argo 2002.
- BULTMANN Rudolf, *Dějiny a eschatologie*, Praha: Oikoymenh 1994.
- BURKE Peter, *Variety kulturních dějin*, Brno: CDK 2006.
- CARR Edward Hallett, *Co je historie*, Praha: Svoboda 1967.
- CENTKOWSKI Jerzy, *O formování evropského modelu školní historické výchovy*. In: Historie a škola III. Ed. Zdeněk Beneš, Praha: 2006, s. 9-15.
- CÍSAŘOVSKÁ Blanka – PREČAN Vilém (eds.), *Charta 77: Dokumenty 1977 – 1989 [Sv.2] (1984-1989)*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2007.
- COMPAGNON Antoine, *Démon teórie*, Bratislava: Kalligram 2006.
- CROCE Benedetto, *Historie jako myšlení a čin*. Brno: CDK 2006.
- CSIKSZENTMIHALYI Mihaly, *O štěstí a smyslu života*, Praha: NLN 1996.
- ČAPEK Vratislav, *Didaktika dějepisu I*, Praha: SPN 1985.
- ČAPEK Vratislav, *Didaktika dějepisu II*, Praha: SPN 1988.
- ČAPEK Vratislav, *Národní a evropské vědomí školní mládeže*, Praha: FF UK 2001.
- ČAPEK Vratislav, *Pojetí dějepisu jako učebního předmětu*, Praha: SPN 1966.
- DAKHLIA Jocelyne, *Zapomínání města*. In: Antologie francouzských společenských věd: politika paměti. Ed. Alban Bensa, Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách 1998, s. 47-70.

- DIDI-HUBERMAN Georges, *Před časom*, Bratislava: Kalligram 2006.
- DILTHEY Wilhelm, *Život a dejinné vedomie*, Bratislava: Pravda 1980.
- DOLEŽEL Lubomír, *Fikce a historie v období postmoderny*, Praha: Academia 2008.
- DOMAŇSKA Ewa, *Historie niekonwencjonalne*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2006.
- DOMAŇSKA Ewa, *Wprowadzenie: Pamięć, etyka i historia*. In: *Pamięć, etyka i historia*. Ed. Ewa Domańska, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2006, s. 13-27.
- DRAAISMA Douwe, *Metafory paměti*, Praha: Mladá fronta 2003.
- DRAAISMA Douwe, *Proč život ubíhá rychleji, když stárneme*, Praha: Academia 2009.
- DWORKOVÁ Debórah – PELT Robert Jan Van, *Osvětím: 1270 až současnost*, Praha: Argo 2006.
- EAGLESTONE Robert, *Postmodernismus a popírání holocaustu*, Praha: Triton 2005.
- EPSTEINOVÁ Helena, *Děti holocaustu*, Praha: Prostor 1994.
- FERRO Marc, *Tabu dějin*, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2010.
- FRIEDLER Eric – SIBERTOVÁ Barbara – KILIÁN Andreas, *Svědkové z továrny na smrt*, Praha: Rybka Publishers 2007.
- FINKELSTEIN G. Norman, *Průmysl holocaustu*, Praha: Dokořán 2006.
- FISCHER Mark, *Kapitalistický realismus*, Praha: Rybka Publishers 2010.
- FOGELMANOVÁ Eva, *Svědomí a odvaha: zachránci Židů za holocaustu*, Praha: Volvox Globator 2000.
- FOUCAULT Michel, *Archeologie věděni*, Praha: Hermann & synové 2002.
- FRANKL Viktor Emanuel, *Vůle ke smyslu*, Brno: Cesta 2006.
- FRANKL Viktor Emanuel, *Člověk hledá smysl: úvod do logoterapie*, Praha: Psychoanalytické nakladatelství 1994.
- FRANKO Vasiľ, *Organizačné formy dejepisného vyučovania*, Bratislava: SPN 1973.
- GADAMER Hans Georg, *Člověk a řeč*, Praha: Oikoymenh 1999.
- GADAMER Hans Georg, *Problém dějinného vědomí*, Praha: Filozofický ústav AV ČR 1994.
- GEBHART Jan – KUKLÍK Jan, *Dramatické i všední dny protektorátu*, Praha: Themis 1996.

GEBHART Jan – KUKLÍK Jan, *Velké dějiny zemí Koruny české: svazek XV.a 1938 – 1945*, Praha a Litomyšl: Paseka 2006.

GEBHART Jan – KUKLÍK Jan, *Velké dějiny zemí Koruny české: svazek XV.b 1938 – 1945*, Praha a Litomyšl: Paseka 2007.

GENETTE Gérard, *Hranice vyprávění*. In: Znak, struktura, vyprávění: výbor z prací francouzského strukturalismu. Ed. Petr Kylvoušek, Brno: Host 2002, s. 240-256.

GLASSMANN R. Gaby, *Když ne já – kdo jiný bude pro mne?* In: Trauma, řád, identita. Ed. Eliška Jírová, Praha: Rafael Institut - GplusG 2008, s. 55-64.

GLASSMANN R. Gaby, *Trauma a historie. Jak nakládáme s tím, co se stalo?* In: Trauma, historie, svědomí. Ed. Eliška Jírová, Praha: Rafael Institut – GplusG 2010, s. 16-26.

GÖTZ Aly, *Hitlerův národní stát: loupení, rasová válka a nacionální socialismus*, Praha: Argo 2007.

GÖTZ Aly, „Konečné řešení“: přesun národů a vyhlazení evropských Židů, Praha: 2006.

GOFFMAN Daniel, *Teaching Jewish History to the "Other"*, The History Teacher 2, 1991, s. 157-174.

GRACOVÁ Blažena, *Poznatky z Výzkumu aktuální podoby výuky dějepisu na základních a středních školách*. In: Historie a škola VI. Ed. Zdeněk Beneš, Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání - Divize nakladatelství TAURIS 2009, s. 9-30.

GROSS Jan Tomasz, *Strach*, Brno: Jota 2008.

GROSS Jan Tomasz - GRUDZIŃSKA-GROSS Irena, *Złote żniwa*, Kraków: Znak 2011.

HALBWACHS Maurice, *Kolektivní paměť*, Praha: Sociologické nakladatelství 2009.

HAMAR Eleonóra, *Vyprávěná židovství*, Praha: Sociologické nakladatelství 2008.

HAMON Philippe, *Co je to popis?* In: Znak, struktura, vyprávění: výbor z prací francouzského strukturalismu. Ed. Petr Kylvoušek, Brno: Host 2002, s. 180-207.

HAPALOVÁ Michaela, *O smútku a hrdinstve (náčrt psychologické reflexie príbehov prvej generácie preživších holokaustu)*. In: Reflexie holokaustu. Ed. Monika Vrzgulová – Peter Salner, Bratislava: DSH a Ústav etnologie SAV 2010, s. 74-93.

HAPALOVÁ Michaela, *Vztahy mezi generacemi*. In: Trauma, řád, identita. Ed. Eliška Jírová, Praha: Rafael Institut a GplusG 2008, s. 120-121.

HAVELKA Miloš, *Ideje, dějiny, společnost: studie k historické sociologii vědění*, Brno: CDK 2010.

HEITLINGEROVÁ Alena, *Ve stínu holocaustu a komunismu*, Praha: G plus G 2007.

HES Milan, *Památka židů z Kladenska a Slánska v Yad Vashem*, Slánský obzor 16 (116), 2008, s. 161-163.

HES Milan, *Slaný ve vzpomínkách přeživších*, Slánský obzor 18 (118), 2010, s. 93-96.

HILBERG Raul, *Pachatelé, oběti a diváci: židovská katastrofa 1933-1945*. Praha: Argo 2002.

HLAVAČKA Milan – MARÉS Antoine – POKORNÁ Magdaléna a kol., *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*, Praha: Historický ústav AV ČR 2011.

HOLÝ Jiří (ed.), *Holokaust v české, slovenské a polské literatuře*, Praha: Nakladatelství Karolinum 2007.

HOLÝ Jiří – MÁLEK Petr - ŠPIRIT Michael - TOMÁŠ Filip, *Šoa v české literatuře a v kulturní paměti*, Praha: Akropolis 2011.

HORYNA Břetislav, *Memoria jako kategorie záchrany*, In: Sociální studia 1 (Vzpomínání a paměť), 2010, s. 27-42.

HRADSKÁ Katarína, *Prípady Wisliceny: nacistickí poradcovia a židovská otázka na Slovensku*, Bratislava: AEP 1999.

HRADSKÁ Katarína, *Vplyv Nemecka na riešenie židovskej otázky na Slovensku*. In: Stín šoa nad Evropou. Ed. Miloš Pojar, Praha: Židovské muzeum 2001, s. 67-75.

HROCH Miroslav, *Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem dříve i nyní*. In: Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a praxe. Ed. Jiří Šubrt, Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky - Academia Rerum Civilium - Vysoká škola politických a společenských věd 2010, s. 31-46.

CHARTIER Roger, *Na okraji útesu*, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2010.

CHATMAN Seymour, *Příběh a diskurs*, Brno: Host 2008.

CHMEL Rudolf, *Pamäť nie sú dejiny: nesúvislé poznámky k súvislej téme*, OS – Občianska spoločnosť 2, 2008, s. 8-31.

CHODAKIEWICZ J. Marek – MUSZYŃSKI J. Wojciech (eds.), *Złote serca czy złote żniwa?* Warszawa: The Facto 2011.

IVANOV Jurij, *Sionismus*, Praha: Svoboda 1970.

JANČÍK Drahomír – KUBŮ Eduard, *„Arizace“ a arizátoři...*, Praha: Karolinum 2005.

JASPERS Karl, *Otázka viny*, Praha: Mladá fronta 1991.

JIRCHÁŘOVÁ Zuzana a kol., *Ghetto Terezín, holokaust a dnešek*. Metodické modely s využitím filmových svědectví pro výuku na ZŠ a SŠ. Praha, 2009.

- JULÍNEK Stanislav, *Úvod do teorie a praxe výuky dějepisu*, Brno: Masarykova univerzita 1995.
- JULÍNEK Stanislav a kol., *Základy oborové didaktiky dějepisu*, Brno: Masarykova univerzita 2004.
- KALFUS Richard, *Document on the Holocaust*, *The History Teacher* 2, 1990, s. 87-93.
- KAMENEC Ivan, *Hľadanie a blúdenie v dejinách*, Bratislava: Kalligram 2000.
- KAMENEC Ivan, *Slovenský štát v obrazoch (1939-1945)*, Praha: Ottovo nakladatelství 2008.
- KAMENEC Ivan, *Spoločnosť, politika, historiografia*, Bratislava: Kalligram 2009.
- KAMENSKÝ Ivan, *Čo spôsobil a zanechal holokaust v psychike preživších a ich potomkov*. In: *Trauma, rád, identita*. Ed. Eliška Jírová, Praha: Rafael Institut - GplusG 2008, s. 129-134.
- KÁRNÝ Miroslav, *„Konečné řešení“: genocida českých židů v německé protektorátní politice*, Praha: Academia 1991.
- KASÍKOVÁ Hana, *Kooperativní učení, kooperativní škola*, Praha: Portál 2010.
- KASPEROVÁ Dana, *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu a v ghettu Terezín*, Praha: FF UK 2010.
- KERMODE Frank, *Smysl konců*, Brno: Host 2007.
- KILIÁNOVÁ, Gabriela, *Ponímanie základných konceptov a výzkumné otázky*. In: *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Ed. Gabriela Kiliánová, Eva Kowalská, Eva Krekovičová, Bratislava: Veda 2009, s. 17-30.
- KLAFKI Wolfgang, *Studie k teorii vzdělání a didaktice*, Praha: SPN 1967.
- KLÍMA Bohuslav a kol., *Mládež a dějiny*, Brno: CERM 2001.
- KLÍMOVÁ, Helena. *Slovo psychologů*. In: *Ptaly se: Proč?: ukryvané děti vzpomínají*. Ed. Magdalena Tománková, Indra Vostrá, Pardubice: Štěpán Bartoš 2008, s. 9-10.
- KOLÁR František Jaromír, *Sionismus a antisemitismus*, Praha: Svoboda 1970.
- KOONZOVÁ Claudia, *Svědomí nacismu*, Praha: Columbus 2009.
- KOVÁČ Dušan, *O historiografii a společnosti*, Bratislava: Prodama 2010.
- KRATOCHVÍL Viliam, *Didaktické stratégie na rozvoj intelektových schopností žiakov vo výučbe dejepisu*. In: *Didaktické a metodické inspirace: dějepis ve škole II*, Praha: Asociace učitelů dějepisu ČR 2002, s. 7-55.
- KRATOCHVÍL Viliam a kol., *Dokumentárny film jako školský historický obrazový prameň*, Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška 2008.

KRATOCHVÍL Viliam – MLYNARČÍKOVÁ Hana, *Maturita po novom: dejepis, externá časť/interná časť, testy*, Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2007.

KRATOCHVÍL Viliam, *Modely na rozvíjanie kompetencií žiakov*, Acta historica Posoniensia V, Bratislava: Stimul 2004.

KREUZZIEGER Milan, *Dějiny běží o život*. In: O psaní dějin. Ed. Kateřina Bláhová, Ondřej Sládek, Praha: Academia 2007, s. 124-133.

KRŠÁKOVÁ Dana, *Memoárová literatúra s témou holokaustu*, In: *Holokaust v českej, slovenskej a polskej literatúre*. Ed. Jiří Holý, Praha: Karolinum 2007, s. 121-132.

KRYLOVÁ Libuše – TRHLINOVÁ Marie – KRYL Miroslav, *Terezín: průvodce terezínským Památníkem*, Praha: Naše vojsko 1972.

KŘIVOHLAVÝ Jaro, *Pozitivní psychologie*, Praha: Portál 2004.

KUKLÍK Jan – GEBHART Jan, *Druhá republika 1938 – 1939*, Litomyšl a Praha: Paseka 2004.

KULA Marcin, *Krótki raport o użytkowaniu historii*, Warszawa: PWN 2004.

KULA Marcin, *Między przeszłością a przyszłością*, Poznań: PTPN 2004.

KULA Marcin, *Nośniki pamięci historycznej*, Warszawa: DiG 2002.

KULIŠOVÁ Táňa, *Malá pevnost Terezín*, Praha: Mír 1953.

KULKA Erich, *Útěk z tábora smrti*, Praha: Vydavatelství časopisů MNO 1966.

LABISCHOVÁ Denisa – GRACOVÁ Blažena, *Průručka ke studiu didaktiky dějepisu*, Ostrava: Ostravská univerzita 2008.

LACAPRA Dominick, *Psychoanalýza, pamięć i zwrot etyczny*. In: Pamięć, etyka i historia. Ed. Ewa Domańska, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2006, s. 127-162.

LAGUS Karel – POLÁK Josef, *Město za mřížemi*, Praha: Baset 2006.

LANZMANN Claude, *Šoa: zpráva o velikém neštěstí*, Praha: Svoboda 1991.

LAQUEUR Walter, *Měníci se tvář antisemitismu*, Praha: Lidové noviny 2007.

LECOMTE Jean Michel, *Teaching about the Holocaust in the 21st century*, Strasbourg: Council of Europe Publishing 2001.

LEDUC Jean, *Historici a čas*, Bratislava: Kalligram 2005.

LE GOFF Jacques, *Paměť a dějiny*, Praha: Argo 2007.

LEIKERT Jozef, *Podiel orálnej histórie v súčasnej vedeckovýskumnej činnosti*. In: *Historia scholastica I. (Dějiny ve škole a škola v dějinách)*. Ed. Magdaléna Šustová, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského 2010, s. 189-195.

LIPSTADTOVÁ E. Deborah, *Historie před soudem*, Praha: Epoque - SPHV 2006.

LIPSTADTOVÁ E. Deborah, *Popírání holocaustu: sílící útok na pravdu a paměť*, Litomyšl a Praha: Paseka 2001.

LIPTÁK Ľubomír, *Nepre(tr)žitá dejiny*, Bratislava: Q111 2008.

LORENZ Chris, *Przekraczanie granic*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie 2009.

LYOTARD Jean Francois, *Rozepře*, Praha: Filosofia 1998.

MÁDR Milan – JELÍNEK Milan, *Stopami tragédie: imperialismus, sionismus a osudy Palestinců*, Praha: Rudé právo 1982.

MACHOVEC Milan, *Smysl lidské existence*, Praha: Akropolis 2006.

MAKAROVA Elena - MAKAROV Sergei - KUPERMAN Victor, *Univerzita přežití: osvětová a kulturní činnost v terezínském ghettu 1941-1945*, Praha: G plus G 2002.

MARCUSE Herbert, *Jednorozměrný člověk*, Praha: Naše vojsko 1991.

MASLOW Abraham Harold, *Ku psychologii bytia*, Modra: Persona 2000.

MATĚJKA Ondřej (ed.), *Tragická místa paměti : průvodce po historii jednoho regionu = Tragische Erinnerungsorte : ein Führer durch die Geschichte einer Region : 1938-1945*, Praha: Antikomplex o. s. 2010.

MAUR Eduard, *Paměť hor*, Praha: Havran 2006.

MAYER Françoise, *Češi a jejich komunismus*, Praha: Argo 2009.

McLUHAN Marshall, *Jak rozumět médiím*, Praha: Odeon 1991.

„*Memories of the Rwandan Tutsi Genocide*“ In: *PastForward – The Newsletter of the USC Shoah Foundation Institute*, Summer 2008, s. 6-7.

MIČIENKA Marek – JIRÁK Jan, *Základy mediální výchovy*, Praha: Portál 2007.

MIČEV Stanislav, *Augustín Morávek: od arizácií k deportáciám*, Banská Bystrica: Múzeum SNP 2010.

MICHELA Miroslav, *Pripomínanie a kanonizovanie minulosti: úvaha na margo niektorých diskusií o dejinách Slovenska*, OS – Občianska spoločnosť 2, 2008, s. 47-64.

MONTROSE Louis, *Literární studie o renesanci a předmět historie*. In: *Nový historismus / New historicism*. Ed. Jonathan Bolton, Brno: Host 2007, s. 44-53.

- MORK R. Gordon, *Teaching the Hitler period*, *The History Teacher* 4, 1980, s. 509-522.
- MOTYCZKA Anna, *Relacja świadka zagłady. Zastosowanie w edukacji*. In: *Auschwitz i holokaust: dylematy i wyzwania polskiej edukacji*. Ed. Piotr Trojański, Oświęcim: Państwowe muzeum Auschwitz – Birkenau 2008, s. 321-324.
- MYŠKA Milan – Zámečník Stanislav – HOLÁ Věra, *Práce s paměťníky a vzpomínkami*, Ostrava: Socialistická akademie 1967.
- NIETZSCHE Friedrich, *Nečasové úvahy I*, Praha: Mladá fronta 1992.
- NORA Pierre, *Mezi pamětí a historií: problematika míst*. In: *Antologie francouzských společenských věd: politika paměti*. Ed. Alban Bensa, Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách 1998, s. 7-31.
- NOVÁK Václav, *Terezín*, Praha: Naše vojsko 1975.
- NOVOTNÁ Hedvika, *Konstrukce individuální a kolektivní paměti na příkladu židovské menšiny v českých zemích po druhé světové válce*. In: *Reflexie holokaustu*. Ed. Monika Vrzgulová – Peter Salner, Bratislava: DSH a Ústav etnologie SAV 2010, s. 57-71.
- ONDREJOVIČ Slavomír – KRUPA Viktor, *Identita a jazyk*. In: *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. Ed. Gabriela Kiliánová, Eva Kowalská, Eva Krekovičová, Bratislava: Veda 2009, s. 109-137.
- ORWELL George, *1984*, Praha: Naše vojsko 1991.
- OSTERLOH Jörg, *Nacionálněsocialistické pronásledování Židů v říšské župě Sudety v letech 1938-1945*, Praha: Argo 2010.
- PAGAARD A. Stephen, *German schools and the holocaust*, *The History Teacher* 4, 1995, s. 541-554.
- PERGLER Maxmilián, *Péče státu o Památník Terezín*, *Terezínské listy* 4, 1974, s. 1–3.
- PETROPOULOS Jonathan, *Confronting the "Holocaust as Hoax" Phenomenon as Teachers*, *The History Teacher* 4, 1995, s. 523-539.
- PĚKNÝ Tomáš, *Historie Židů v Čechách a na Moravě*, Praha: Sefer 2001.
- PIAULT Marc Henri, *Audiovizuální vyrovnávání aneb za mimotextovou antropologii*. In: *Vizuální antropologie – kultura žitá a viděná*. Ed. David Čeněk, Tereza Porybná, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2010, s. 25-67.
- PIPERA Franciczek – ŚWIEBOCKA Teresa (ed.), *Auschwitz – Nazistowski obóz śmierci*, Oświęcim: Państwowe muzeum Oświęcim-Brzezinka 2006.
- PLATÓN, *Theaitétos*, Praha: Oikoymenh 1995.

POJAR Miloš – SOUKUPOVÁ Blanka – ZAHRADNÍKOVÁ Marie (eds.), *Židovská menšina v Československu ve třicátých letech*, Praha: Židovské muzeum 2004.

POJAR Miloš – SOUKUPOVÁ Blanka – ZAHRADNÍKOVÁ Marie (eds.), *Židovská menšina v Československu za druhé republiky*, Praha: Židovské muzeum 2007.

PORYBNÁ Tereza, *Kultura žitá a viděná – proměny vizuálních reprezentací v antropologii*. In: *Vizuální antropologie – kultura žitá a viděná*. Ed. David Čeněk, Tereza Porybná, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2010, s. 9-14.

PRŮCHA Jan, *Moderní pedagogika*, Praha: Portál 2005.

REICHEL Peter, *Svůdný klam Třetí říše: fascinující a násilná tvář fašismu*, Praha: Argo 2004.

RICCIARDI Gabriela, *Psaní autobiografie a sociální změna*. In: *Otevřená minulost: autobiografická sociologie státního socialismu*. Ed. Zdeněk Konopásek, Praha: Karolinum 1999, s. 107-117.

RICOEUR Paul, *Čas a vyprávění III*, Praha: Oikoymenh 2007.

RICOEUR Paul, *Život, pravda, symbol*, Praha: Oikoymenh 1993.

RODRIGUEZOVÁ Veronika, *Výukové programy jako zdroj znalostí žáků v dějepise*, In: *Vybrané problémy oborové didaktiky dějepisu 2*, Ed. Kamil Štěpánek, Brno: Masarykova univerzita 2009, s. 28-39.

ROGERS R. Carl, *Způsob bytí: klíčová témata humanistické psychologie z pohledu jejího zakladatele*, Praha: Portál 1998.

ŘEPOVÁ Daniela, *Emil Utitz a Terezín*, Terezínské studie a dokumenty 2003, Praha: Institut Terezínské iniciativy a Sefer 2003, s. 169-211.

SALNER Peter, *Cesty k identite*, Bratislava: Zing Print 2005.

SALNER Peter, *Niektoré prejavy neverbálnej kumunkácie vo svedectvách tých, ktorí prežili holocaust*. In: *Reflexie holokaustu*. Ed. Monika Vrzgulová – Peter Salner, Bratislava: DSH a Ústav etnologie SAV, 2010, s. 94-112.

SALNER Peter, *Premeny židovskej Bratislavy*, Bratislava: Marenčin PT 2010.

SCHACTER L. Daniel, *Sedm hříchů paměti*, Praha a Litomyšl: Paseka 2003.

SCHWARTZ Donald, *"Who Will Tell Them after We're Gone?": reflections on teaching the holocaust*, *The History Teacher* 2, 1990, s. 95-110.

SLUNSKÁ Milada (ed.), *Závodníci o přežití: (Terezín, Osvětim, Buchenwald)*, Brno: Barrister & Principal 2009.

SNIEGOŇ Tomáš, *Postkomunismus a paměť holocaustu: kontinuita nebo změna?*, Acta Judaica Slovaca 14, Bratislava: SNM – Múzeum židovskej kultúry 2008, s. 117-130.

SOFSKY Wolfgang, *Řád teroru: koncentrační tábor*, Praha: Argo 2006.

SOKOL Jan, *Čas a rytmus*, Praha: Oikoymenh 2004.

SONTAGOVÁ Susan, *S bolestí druhých před očima*, Praha a Litomyšl: Paseka 2011.

SOUKUPOVÁ Blanka, *Modely životních osudů českých Židů po šoa*. In: Soukupová, B., Salner P., Ludvíková, M. (eds.): *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce: od osvobození k nové totalitě*, Ed. Blanka Soukupová, Peter Salner, Miroslava Ludvíková, Praha: Židovské muzeum, 2009, s. 81-91.

SOUKUPOVÁ Blanka – ZAHRADNÍKOVÁ Marie (eds.), *Židovská menšina v Československu ve dvacátých letech*, Praha: Židovské muzeum 2003.

SPOERER Mark, *Nucená práce pod hákovým křížem: zahraniční civilní pracovníci, váleční zajatci a vězni ve Třetí říši a v obsazené Evropě v letech 1939-1945*, Praha: Argo 2005.

STRADLING Robert, *Jak učit evropské dějiny 20. století*, Praha: MŠMT 2003.

STRADLING Robert, *Multiperspektivita ve vyučování dějepisu*, Praha: MŠMT 2004.

STUHLÍKOVÁ Iva, *Základy psychologie emocí*, Praha: Portál 2002.

SZALÓ Csaba - HAMAR Eleonóra, *Váš Trianon, náš holocaust: Segregace a inkluze kultur vzpomínání*. In: *Etnická různost a občanská jednota*. Ed. Radim Marada, Brno: CDK 2006, s.117-142.

ŠIMEČKA Milan, *Náš soudruh Winston Smith*. In: 1984. George Orwell, Praha: Naše vojsko 1991, s. 206-268.

ŠIMEK Jiří, *Lidské pudy a emoce*, Praha: NLN 1995.

ŠPITZER Juraj, *Svitá, až keď je celkom tma*, Bratislava: Kalligram 1996.

ŠUBRT Jiří, *Čas a společnost*, Praha: ISV 2003.

ŠUBRT Jiří - PFEIFEROVÁ Štěpánka, *Nástin teoreticko-sociologického přístupu k otázce historického vědomí*. In: *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a praxe*. Ed. Jiří Šubrt, Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky - Academia Rerum Civilium - Vysoká škola politických a společenských věd 2010, s. 21-30.

TACITUS Publius Cornelius, *Agricola – Anály – Germánia – Histórie*, Bratislava: Tatran 1980.

Tereziánská pamětní kniha : židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy (díl 1.), Praha : Melantrich 1995.

Terezínská pamětní kniha : židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy (díl 2.), Praha : Melantrich 1995.

TISCHLER R.: *Koncept traumatu dříve a nyní*. In: Trauma, historie, svědomí. Ed. Eliška Jírová, Praha: o. s. Rafael Institut 2010, s. 107-119.

TODOROV Tzvetan, *Kategorie literárního vyprávění*. In: Znak, struktura, vyprávění: výbor z prací francouzského strukturalismu. Ed. Petr Kylaoušek, Brno: Host 2002, s. 142-179.

TODOROV Tzvetan, *Paměť před historií*. In: Antologie francouzských společenských věd: politika paměti. Ed. Alban Bensa, Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách 1998, s. 33-46.

TODOROV Tzvetan, *Zneužívání paměti*. In: Antologie francouzských společenských věd: politika paměti. Ed. Alban Bensa, Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách 1998, s. 91-118.

TODOROV Tzvetan, *V mezní situaci*, Praha: Mladá fronta 2000.

TRAVERSO Enzo, *Trhlina v dějinách*, Praha: Academia 2006.

TROJAŃSKI Piotr, *Pomiędzy „banalnością zła“ a „banalnością heroizmu“ – czyli o potrzebie analizowania w nauczaniu o holokaucie procesów i mechanizmów psychospołecznych, które doprowadziły do zagłady*. In: Auschwitz i holokaust: dylematy i wyzwania polskiej edukacji. Ed. Piotr Trojański, Oświęcim: Państwowe muzeum Auschwitz – Birkenau 2008, s. 255-266.

TURNER Mark, *Literární mysl: o původu myšlení a jazyka*, Brno: Host 2005.

TYCH Feliks, *Znaczenie edukacji o Auschwitz i holokaucie w XXI wieku*. In: Auschwitz i holokaust: dylematy i wyzwania polskiej edukacji. Ed. Piotr Trojański, Oświęcim: Państwowe muzeum Auschwitz – Birkenau 2008, s. 13-19.

VANĚK Miroslav – MÜCKE Pavel – PELIKÁNOVÁ Hana, *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2007.

VANĚK Miroslav, *O orální historii s jejími zakladateli a protagonisty*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2008.

VANĚK Miroslav, *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2004.

VANĚK Miroslav – MÜCKE Pavel, *Škola v orální historii – orální historie ve škole. Orální historie a výuka dějepisu*. In: Historia scholastica I. (Dějiny ve škole a škola v dějinách). Ed. Magdaléna Šustová, Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2010, s. 177-188.

VAŠÍČEK Zdeněk – MAYER Françoise, *Minulost a současnost, paměť a dějiny*, Brno a Praha: CDK – Triáda 2008.

VAŠÍČEK Zdeněk, *Obrazy (minulosti): o bytí, poznání a podání minulého času*, Praha: Prostor 1996.

VEYNE Paul, *Jak se píšou dějiny*, Červený Kostelec: Pavel Mervart 2010.

VIZINOVÁ Daniela – PREISS Marek, *Psychické trauma a jeho terapie (PTSD): psychologická pomoc obětem válek a katastrof*, Praha: Portál 1999.

VRZGULOVÁ Monika (ed.), *Deti holokaustu*, Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu 2007.

VRZGULOVÁ Monika, *Návrat domov?* In: *Židovská komunita po roku 1945*. Ed. Peter Salner, Bratislava: Ústav etnológie SAV 2006, s. 9-30.

VRZGULOVÁ Monika, *Židovsko-nežidovské vzťahy v životných príbehoch spojených s holokaustom*. In: *Reflexie holokaustu*. Ed. Monika Vrzgulová – Peter Salner, Bratislava: DSH a Ústav etnológie SAV 2010, s. 113-140.

WHITE Hayden, *Literárny postupy při reprezentaci faktů*. In: *Nový historismus / New historicism*. Ed. Jonathan Bolton, Brno: Host 2007, s. 26-31.

WHITE Hayden, *Metahistorie*, Brno: Host 2011.

WHITE Hayden, *Tropika diskursu*, Praha: Nakladatelství Karolinum 2010.

WELZER Harald - MOLLEROVÁ Sabine - TSCHUGGNALLOVÁ Karoline, *„Můj děda nebyl nácek“: nacismus a holocaust v rodinné paměti*, Praha: Argo 2010.

WETTE Wolfram, *Wehrmacht: obrazy nepřítelů, vyhlazovací válka a legendy*, Praha: Argo 2006.

ZANGLOVÁ Veronika, *Rané svědecké zprávy o holocaustu jako východisko archivů, historiografické a autobiografické literatury*, Tereziánské studie a dokumenty, Praha: Institut Tereziánské iniciativy a Sefer 2007, s. 248-279.

ŽIAK Miloš, *Stratené mesto*, Bratislava: Marenčin PT 2010.

ŽIŽEK Slavoj, *Jednou jako tragédie, podruhé jako fraška*, Praha: Rybka Publishers 2011.

Internetové zdroje

Databáze pamětníků archivu USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education.

Dostupné: <http://tc.usc.edu/vhite/%28%j0yy51452s01yl553aclayjt%29%/default.aspx>
(ověřeno 10. 12. 2011)

Historie fungování Rafael Institutu.

Dostupné: <http://www.rafaelinstitut.cz/>
(staženo 5. 10. 2011, ověřeno 10. 12. 2012)

Základní představení Centra vizuální historie Malach:

Dostupné: <http://www.ufal.mff.cuni.cz/cvhm/>
(ověřeno 10. 12. 2011)

Informace o filmu „Shoah“ (1985) režiséra Clauda Lanzmanna.

Dostupné: <http://www.csfd.cz/film/221148-soa/>
(staženo 10. 10. 2011, ověřeno 10. 12. 2011)

Informace o institutu USC Shoah Foundation for Visual History and Education.

Dostupné: <http://www.colege.usc.edu/vhi/>
(ověřeno 10. 12. 2011)

Informace o projektu Terezínské pamětní knihy.

Dostupné: <http://www.terezinstudies.cz/cz2/ITI/publ/publ>
(ověřeno 10. 12. 2011)

Informace o institutu USC Shoah Foundation for Visual History and Education – české jazykové prostředí.

Dostupné: <http://www.colege.usc.edu/vhi/czech/>
(ověřeno 10. 12. 2011)

Památník Yad Vashem.

Dostupné: <http://www.yadvashem.org/>
(ověřeno 10. 12. 2011)

Přehled přístupových míst archivu USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education.

Dostupné:
<http://dornsife.usc.edu/vhi/cms/files/global/Current%20Sites%20list%20for%20web%20111411.pdf>
(ověřeno 10. 12. 2011)

Rámcový vzdělávací program pro gymnázia. [online]. Praha: Výzkumný ústav pedagogický 2007.

Dostupné: http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPG-2007-07_final.pdf
(staženo 13. 11. 2011, ověřeno 10. 12. 2011)

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. [online]. Praha: Výzkumný ústav pedagogický 2007.

Dostupné: <http://www.vuppraha.cz/wp-content/uploads/2009/12/RVPZV-pomucka-ucitelum.pdf>
(staženo 13. 11. 2011, ověřeno 10. 12. 2011)

Rozhovor s p. Martinem Šmokem.

Dostupné: <http://www.cuni.cz/IFORUM-7848.html>
(staženo 23. 8. 2010, ověřeno 10. 12. 2011)

TŘEŠTÍK Dušan, *O dějinách a paměti.*

Dostupné: <http://www.clavmon.cz/archiv/polemiky/prispevky/5HDFTrestik.htm>

(staženo 29. 9. 2011, ověřeno k 10. 12. 2011)

Prameny

a) Publikovaná svědectví pamětníků a „vzpomínková“ literatura o šoa

AMÉRY Jean, *Bez viny a bez trestu*, Praha: Mladá fronta 1999.

AUŘEDNÍČKOVÁ Anna, *Tři léta v Terezíně*, Praha: Alois Hynek 1945.

BERNHEIMOVÁ-FRIEDMANNOVÁ Ráchel, *Jak jsem přežila*, Praha: G plus G 2002.

BRENNER-WONSCHICKOVÁ Hannelore, *Děvčata z pokoje 28*, Brno: Barrister & Principal 2007.

BROD Toman, *Ještě že člověk neví, co ho čeká: života běh mezi roky 1929-1989*, Praha: Academia 2007.

BUERGENTHAL Thomas, *Bez štěstí nepřežiješ*, Brno: Jota 2008.

CAMON Ferdinand, *Rozmowa z Primo Levim*, Oświęcim: Państwowe muzeum Oświęcim – Brzezinka 1997.

EDELMAN Marek, *A byla láska v ghettu...*, Praha: Volvox Globator 2010.

FEDER Richard, *Židovská tragédie*, Kolín: LUSK 1947.

FRANKL Viktor Emanuel, *A přesto říci životu ano*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 1996.

FRÝDLOVÁ Pavla (ed.), *Všechny naše včerejšky: paměť žen*, Praha: Nadace Gender Studies 1998.

FRÝDLOVÁ Pavla (ed.), *Všechny naše včerejšky II: paměť žen*, Praha: Nadace Gender Studies 1998.

GÁL Fedor – SKÁLOVÁ Dita – ZÁDOROVÁ Markéta, *Trojí svědectví*, Praha G plus G 2000.

GLAZAR Richard, *Treblinka, slovo jak z dětské říkanky*, Praha: G plus G 2007.

HERRMANNOVÁ Margit – SCHÜTZOVÁ Helena, *Kdo chce budoucím něco říci, má promluvit*, Praha: Židovské muzeum v Praze 1994.

HOLLIDAYOVÁ Laurel (ed.), *Holocaust a válka očima dětí: utajené deníky*, Praha: Prostor 1997.

HOŘEC Jaromír (ed.), *Deníky dětí: deníky a zápisky z koncentračních táborů*, Praha: Naše vojsko 1961.

- HÖB Rudolf, *Velitelem v Osvětimi: autobiografické zápisky*, Praha: Academia 2006.
- KOHNOVÁ Věra, *Deník Věry Kohnové*, Středokluky: Zdeněk Susa 2006.
- KRAUS Ota – KULKA Erich, *Továrna na smrt*, Praha: Naše vojsko 1964.
- KRAUS Ota B., *Země bez boha*, Praha: Sefer 1992.
- LASKIEROVÁ Rut, *Deník: leden – duben 1943*, Praha: Academia 2009.
- LEVI Primo, *Je-li toto člověk*, Praha: Sefer 1995.
- LEVI Primo, *Potopení a záchránění*, Praha: Mladá fronta 1993.
- LUSTIG Arnošt, *Eseje: vybrané texty [1965-2008]*, Praha: Mladá fronta 2009.
- LUSTIG Arnošt, *Interview: vybrané rozhovory 1979-2002*, Praha: Akropolis 2002.
- POŠOVÁ Kateřina, *Jsem, protože musím...*, Praha: Prostor 2003.
- RADIL Tomáš, *Ve čtrnácti sám v Osvětimi*, Praha: Academia 2009.
- REDLICH Egon, *Zítřejedeme, synu, pojedeme transportem: deník Egona Redlicha z Terezína 1. 1. 1942 – 22. 10. 1944*, Brno: Doplněk 1995.
- RODEN Rudolf, *Paměť naruby*, Praha: Academia 2003.
- RODENOVÁ Eva, *Bylo mi patnáct: deník z let 1939 – 1940*, Praha: Prostor 2009.
- RODENOVI Eva a Rudolf, *Životy ve vypůjčeném čase*, Praha: Academia 2007.
- RÓNA Bedřich, *Osudy z temných časů*, Praha: G plus G 2003.
- RYBÁR Ctibor, *Do půlnoci času dost*, Praha: Academia 2008.
- SCHEUEROVÁ Líza, *O smrti, která se nedostavila*, Praha: Sefer 1994.
- Svět bez lidských dimenzí: čtyři ženy vzpomínají*, Praha: Státní židovské muzeum ve spolupráci s Federací židovských obcí v Čechách a na Moravě 1991.
- ŠPITZER Juraj, *Nechcel som byť žid*, Bratislava: Kalligram 1994.
- TOMÁNKOVÁ Magdalena – VOSTRÁ Indra (eds.), *Ptaly se: Proč?: ukryvané děti vzpomínají*, Pardubice: Štěpán Bartoš 2008.
- TŮMA Mirko, *Ghetto našich dnů*, Praha: Jaroslav Salivar 1946.
- UTITZ Emil, *Psychologie života v terezínském koncentračním táboře*, Praha: Dělnické nakladatelství 1947.

VOTICKÁ Anna, *Zachráněna v šanghajském ghettu*, Praha: P3K 2010.

VRBA Rudolf, *Utekl jsem z Osvětimi*, Praha: Sefer 2007.

VRBOVÁ Greta, *Komu věřit, koho oklamat*, Praha: G plus G 2008.

WETZLER Alfréd, *Čo Dante nevidel*, Dunajská Lužná: Milanium 2009.

WIESENTHAL Simon, *Slunečnice*, Praha: H & H 2005.

b) Audiovizuální svědectví - archiv USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education (VHA USC SFI)

Ambros Andrej (1923), ID: 27670.

Ambrosová Hana (1932), ID: 27557.

Andrikova Margita (1923), ID: 37389.

Arendová Hana (1922), ID: 15674.

Bachnár Alexander (rok narození neuveden), ID: 14754.

Bachnár Vladimír (1914), ID: 24550.

Bakanowicki Emil (1925), ID: 30204.

Bartková Gertruda (1927), ID: 13867.

Bauer Zdenek (1926), ID: 16568.

Baumöhlová Klára (1922), ID: 20615.

Bayernová Serena (1922), ID: 20901.

Bayerová Mária (1938), ID: 23264.

Beck Frantisek (1924), ID: 18322.

Beck Walter (1921), ID: 19189.

Bendová Alzbeta (1914), ID: 7927.

Benes Ivo (1934), ID: 32654.

Benesová Eva (1940), ID: 7517.

Berger Adolf (1917), ID: 6806.

Bezdiczková Erika (1931), ID: 17731.

Bisická Helena (1924), ID: 11323.

Blum Rudolf (1910), ID: 20307.

Blumová Olga (1909), ID: 16171.

Boehm Jirí (1921), ID: 12941.

Bohun Bohdan (1914), ID: 32055.

Bogdanová Marianna (1923), ID: 39715.

Brammerová Erika (1927), ID: 21487.

Breiner Ernest (1922), ID: 20860.

Brod Toman (1929), ID: 16024.

Brodská Gabriela (1927), ID: 23182.

Buresová Hana (1922), ID: 20074.

Burianová Alice (1922), ID: 23270.

Cermakova Gerta (1926), ID: 26171.

Cuteková Kitty (1931), ID: 39828.

Danícková Eva (1936), ID: 12056.

Deiml Jirí (1921), ID: 34547.

Delikát Ladislav (1921), ID: 31071.

Demlová Tána (1930), ID: 21633.
Deutschová Irma (1914), ID: 8131.
Drábská (1930) Jana, ID: 9461.
Drotárová Kamila (1927), ID: 13885.
Dvoráková Vera (1921), ID: 8206.
Dvoráková Renee (1931), ID: 23779.
Eckstein Jirí (1922), ID: 17157.
Eckstein Pavel (1911), ID: 13387.
Ecksteinová Anna (1912), ID: 12710.
Eliás Josef (1907), ID: 15647.
Elias Ludek (1923), ID: 22495.
Ellinger Karel (1928), ID: 7552.
Ernstová Truda (1908), ID: 7959.
Fantl Frantisek (1926), ID: 18864.
Fehér Ján (1930), ID: 26830.
Fialová Juliana (1936), ID: 19559.
Filo Andrej (1921), ID: 17460.
Franek Jirí (1922), ID: 8036.
Freyová Blanka (1914), ID: 28074.
Fried Alexander (1925), ID: 20844.
Friedman Bedrich (1921), ID: 12097.
Friedmanová Cecília (1918), ID: 17911.
Foltýn Imrich (1913), ID: 18411.
Forman Jiri (1914), ID: 17477.
Földvári Karel (1932), ID: 16541.
Freund Jirí (1918), ID: 11190.
Gajan Koloman (1918), ID: 32058.
Gazíková Alica (1929), ID: 15746.
Glas Martin (1931), ID: 8742.
Glasteinová René (1919), ID: 20201.
Groseková Zofia (1916), ID: 14874.
Gross Pavel (1935), ID: 17333.
Grünsteinová Katarína (1922), ID: 15051.
Gutman Samuel (1926), ID: 26837.
Guttmanová Bozena (1929), ID: 16018.
Hájek Karel (1920), ID: 21705.
Hermanová Louise (1916), ID: 20527.
Herrmann Zdenek (1927), ID: 16559.
Herrmanová Margit (1921), ID: 31114.
Herzová Markéta (1915), ID: 31080.
Heurmannová Eva (1929), ID: 18949.
Hexnerová Katarína (1916), ID: 41060.
Horalová Friderika (1926), ID: 28257.
Horalová Jarmila (1916), ID: 9616.
Hrbková Alice (1928), ID: 26127.
Hron Alexej (1914), ID: 10325.
Hron Hanus (1925), ID: 16407.
Choderová Marta (1924), ID: 12611.
Janovicová Magda (1916), ID: 14929.
Jecha Jan (1924), ID: 14021.

Jesenská Klára (1917), ID: 30027.
Jílková Vera (1922), ID: 10372.
Jiskrová Edita (1924), ID: 17928.
Kalenský Pavel (1921), ID: 22131.
Kamenec Ivan (1938), ID: 17335.
Kárná Margita (1923), ID: 12522.
Kárny Miroslav (1919), ID: 12563.
Katz – Karas Tommy (1932), ID: 4106.
Kaulemansová – Smolková Eva (1927), ID: 23063.
Kende Viktor (1913), ID: 15827.
Kesler Lili (1921), ID: 12928.
Keulemansová – Smolková Eva (1927), ID: 23063.
Klauberová Judita (1921), ID: 20397.
Klen Rudolf (1915), ID: 17432.
Klenka Josef (1922), ID: 16573.
Kocman Milos (1922), ID: 27649.
Kolmer Felix (1922), ID: 8097.
Koložváriová Veronika (1920), ID: 27250.
Komárek Valtr (1930), ID: 42292.
Kopecková Ruth (1923), ID: 8734.
Kornfeld Frantisek (1924), ID: 30039.
Kováčiková Margita (1913), ID: 19375.
Kraus Ota (1909), ID: 9306.
Krausová Helena (1921), ID: 13875.
Lanský T. Egon (1934), ID: 30741.
Lavicková Klára (1920), ID: 14366.
Leitmannová Marta (1923), ID: 20121.
Levický Július (1918), ID: 21293.
Lisková Eva (1929), ID: 28592.
Lorándová Stefania (1919), ID: 14941.
Löwingerová Blanka (1932), ID: 27211.
Lucky Stepán (1919), ID: 11398.
Madová Marianna (1927), ID: 20952.
Másová Gita (1921), ID: 42301.
Mayer Jan (1925), ID: 14617.
Mejdrická Kveta (1921), ID: 30746.
Mináčová Zuzana (1931), ID: 11364.
Můnzová Alena (1931), ID: 12056.
Neradová Eva (1934), ID: 42311.
Nettl Zdenek (1925), ID: 13479.
Neufeldová Alzbeta (1914), ID: 40712.
Packanová Eva (1917), ID: 32581.
Pasternák Ivan (1944), ID: 15832.
Pavel Hugo (1924), ID: 13135.
Pavel Jirí (1926), ID: 11554.
Pick Pavel (1936), ID: 21746.
Piovarcsyová Lydia (1933), ID: 37907.
Poláček Jirí (1914), ID: 30278.
Polgár Vojtech (1905), ID: 21664.
Poncarová Renia (1923), ID: 15309.

Porges Bohumil (1926), ID: 13691.
Posová Katerina (1930), ID: 13102.
Procházková Milena (1930), ID: 32330.
Radvansky Artur (1921), ID: 11203.
Redlich Karel (1926), ID: 16379.
Rintelová Pavlína (1922), ID: 17733.
Rodanová Gabriëla (1926), ID: 18192.
Rothová Adela (1923), ID: 20159.
Roubícek Rudolf (1926), ID: 12913.
Rybár Ctibor (1920), ID: 249.
Rydygerová Zuzana (1924), ID: 10191.
Salus John Jan (1921), ID: 17836.
Seba Frantisek (1910), ID: 21034.
Schlesingerová Vera (1924), ID: 10190.
Schönhauser Ervín (1940), ID: 15740.
Schvalbová Judita (1936), ID: 30335.
Schwarz Karel (1937), ID: 27638.
Simko Andrej (1926), ID: 28111.
Simonová Leopoldina (1920), ID: 31086.
Steindler Stanislav (1911), ID: 8345.
Stepanová Lilly (1917), ID: 31832.
Svoboda – Hackl Karel (1921), ID: 30575.
Teitelbaumová Margita (1911), ID: 23563.
Tkáčová Helena (1926), ID: 20596.
Tkáčová Klára (1934), ID: 22292.
Trojanová Lili (1934), ID: 22438.
Vohryzek Josef (1926), ID: 8149.
Volf Milos (1924), ID: 30430.
Weinwurmová Helena (1925), ID: 31404.
Weissová Magda (1922), ID: 20241.
Weisová Zuzana (1942), ID: 11226.
Zádníková Erika (1920), ID: 21383.
Zelená Eva (1928), ID: 24473.

Přílohy

Příloha č. 1 – ukázka z uživatelského prostředí vizuálního archivu USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education

Příloha č. 2 – ukázka z uživatelského prostředí vizuálního archivu USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education

Příloha č. 3 – Dotazník pro studenty semináře soudobých dějin k exkurzi v CVH Malach a k problematice svědectví pamětníků jako školního historického pramene

Příloha č. 4 – Pracovní list I – exkurze v CVH Malach

Příloha č. 5 – Pracovní list II – exkurze v CVH Malach

Příloha č.1

The screenshot displays the USC Shoah Foundation Institute's digital archive interface. At the top, a navigation bar includes links for 'About Us', 'Search', 'Search History', 'Projects', 'Terms Of Use', 'Feedback', and 'Help'. The user is logged in as 'Malach Prague'. The main content area is titled 'VIEWING SCREEN' and features a video player for a testimonial by Hugo Pavel. The video player shows a man with a long white beard and a grey sweater. Below the video, a progress bar indicates the video is at 16:00. To the right of the video player, there are controls for 'Video' (selected) and 'Slide Show', and a dropdown menu showing 'Video: 3 of 4'. Below the video player, a list of segments is visible, including 'Segment#: 77 + forced marches transfer from Schnarchenreuth (Germany : Concentration Camp) transfer to Theresienstadt (Czechoslovakia : Ghetto)', 'Segment#: 78 +', and 'Segment#: 79 +'. On the left side, there is a sidebar with a 'Segments' menu and a link to report a video problem. At the bottom right, there is a copyright notice: 'Copyright © 2011 USC Shoah Foundation Institute (Version 6.1)'.

Ukázka z pracovního prostředí digitálního vizuálního archivu USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education (použito se svolením Centra vizuální historie Malach)

Příloha č.2

The screenshot displays the USC Shoah Foundation Institute's digital archive interface. At the top, a navigation bar includes links for 'About Us', 'Search', 'Search History', 'Projects', 'Terms Of Use', 'Feedback', and 'Help'. The user is logged in as 'Malach Prague'. The main content area is titled 'VIEWING SCREEN' and features a video player for 'Ludek Elias'. The video player shows an elderly man in a plaid shirt, with a progress bar at 13:12. To the right of the video player, there are controls for 'Video' (selected) and 'Slide Show'. Below the video player, a 'Segments' list is visible, including 'Segment#: 71 + deportation from Theresienstadt (Czechoslovakia: Ghetto) deportation to Auschwitz II-Birkenau (Poland : Death Camp) Zdenek Elias - brothers', 'Segment#: 72 +', and 'Segment#: 73 + loved ones' separations'. A sidebar on the left offers navigation options like 'Biographical Profile', 'Keywords in Testimony', 'People in Testimony', 'Search in Testimony', and 'Donor Recognition'. A footer at the bottom right indicates 'Copyright © 2011 USC Shoah Foundation Institute (Version 6.1)'.

Ukázka z pracovního prostředí digitálního vizuálního archivu USC Shoah Foundation Institute for Visual History and Education (použito se svolením Centra vizuální historie Malach)

Příloha č.3

Empirická sonda – ukázka č. 1:

Dotazník pro studenty semináře soudobých dějin k exkurzi v CVH Malach a k problematice svědectví pamětníků jako školního historického pramene

Muž / Žena

Studium: čtyřleté – šestileté - osmileté

Věk:

1. Kdy a kde jste se poprvé získali informace o existenci Centra vizuální historie Malach?
2. Setkáváte se v hodinách dějepisu či jiných předmětech s využitím svědectví pamětníků?
3. Sručně popište své konkrétní zkušenosti s využíváním svědectví pamětníků ve výuce.
4. Je podle Vás ze strany vyučujících využíváno svědectví pamětníků oproti jiným vyučovacím pomůckám v dostatečné míře?
5. Co si podle Vás může student z práce s konkrétními vzpomínkami pamětníků může odnést? Jak osobně na Vás svědectví pamětníků působí a jaké pocity si z tohoto zdroje historických informací odnášíte?
6. Má podle Vás existence Centra vizuální historie smysl pro život současné mladé generace? Alespoň stručně svou odpověď zdůvodněte.
7. Vyhledáváte sami v médiích či v osobním kontaktu vzpomínky pamětníků jako zdroj historického poučení?

Příloha č.4

Empirická sonda – ukázka č. 2:

Pracovní list I – exkurze v CVH Malach

Muž / Žena

Studium: čtyřleté – šestileté - osmileté

Věk:

1. Uveďte s přesnými údaji, jaké svědectví jste sledovali:

2. Pokuste se srovnat audiovizuální svědectví pamětníka s ostatními zdroji historických informací, které běžně z hodin dějepisu znáte.
  - I. Jaké jsou podle Vás výhody tohoto pramene ve srovnání s ostatními zdroji historických informací? (Například oproti učebnici dějepisu, výkladu učitele apod.)
    - a)
    - b)
    - c)
    - d)
    - e)
  - II. Na co si naopak při rozboru a interpretaci svědectví pamětníka musí dát příjemce sdělení pozor?
    - a)
    - b)
    - c)
    - d)
    - e)

3. Pokuste se sestavit vlastní „Desatero doporučení pro práci se svědectvím pamětníka“. Představte si, že Vaše rady budou využívat mladší studenti. Na co by si měli při osobním a mediálně zprostředkovaném setkání s pamětníkem dát pozor, na co by neměli v žádném případě zapomenout? Jak by měli studenti postupovat, aby jejich školní oral history projekt byl co nejúspěšnější?

Příloha č.5

Empirická sonda – ukázka č. 3:

Pracovní list II – exkurze v CVH Malach

Muž / Žena

Studium: čtyřleté – šestileté - osmileté

Věk:

1. Nejprve si pečlivě poznamejte údaje o svědectví (včetně jeho konkrétní části), které budete sledovat. Vraťte se po prvním „cvičném“ poslechu opět ke konkrétnímu záznamu a pokuste se vytvořit přepis audiovizuálního svědectví.
2. Co Vám při vytváření přepisu svědectví činilo největší obtíže?
  - a)
  - b)
  - c)
  - d)
  - e)
3. Jak hodnotíte způsob, kterým byl rozhovor s pamětníkem veden? Bylo otázky výstižné vystupoval moderátor sympaticky a korektně? Chápal vždy pamětník to, co bylo po něm požadováno? Měli jste sami problém porozumět některým dotazům nebo odpovědím? Svou případnou odpověď zdůvodněte.
4. Scházela Vám v konkrétní části interview nějaké otázka, která Vás aktuálně napadla jako vhodná, ale moderátor ji přitom nevyužil?
5. Pokud by se Vám naskytla možnost položit dotaz přeživšímu šoa. O jakou otázku by se jednalo?